

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK XLII

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XLII

SZERKESZTI

**HOFFMANN ISTVÁN
KIS TAMÁS
NYIRKOS ISTVÁN**

DEBRECEN, 2004

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
ÉVKÖNYVE**

© *Hoffmann István, Kis Tamás, Nyirkos István*, 2004

A kötet tanulmányait lektorálta:

Hoffmann István
Jakab László
Juhász Dezső
Kiss Jenő
Kis Tamás
Nyirkos István
Tóth Valéria

Internet: <http://mnytud.arts.klte.hu/mnyj/xlii>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Felelős kiadó: Dr. Bujalos István dékán
Technikai szerkesztő: Tóth Valéria és Kis Tamás
Készült a Vider Plusz Bt. nyomdájában

**Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus
nyelvkoncepcióban**
(A magyar történeti személynévkutatás a 20. század elején)

1. Noha a magyar „nyelvtudomány paradigmaticusan nem kevésbé »érett«, mint a vele egyidőben született természettudományok” (BÉKÉS 1997: 14), elmélettörténeti érdeklődése napjainkig indokolatlanul szerénynek mondható (vö. BÁRCZI 1970, BALÁZS 1970: 13, BÉKÉS 1997: 95, DEME 1974: 6–9, ÉDER 1972 stb.).

Mindemellett az egyes nyelvészeti területek történeteinek feltárását, illetve a már meglévők újragondolását időszerűvé is teszi az a tudományfilozófiai fordulat (ehhez lásd főként BÉKÉS 1997: 19–27, FEHÉR M. 1973, 1979, 1984, KUHN 1962/1984), amelynek következtében — feladva a kumulativitás elvét — lehetőségessé vált, hogy a 20. században egyeduralkodó nyelvi gondolkodásmódot „történetileg, azaz a tudomány fejlődésének egy korszakaként, nem pedig az egyszer és mindenkorra megalapozott Tudományként” szemléljük (BÉKÉS 1997: 173; a szerző kiemelésait itt és a továbbiakban töröltem — F. K.).

Jelen írásomban magam is a nyelvstudomány történetének effajta újragondolására teszek kísérletet; a magyar nyelvészet újgrammatikus irányát a történeti személynévkutatás példáján bemutató mostani esettanulmányomban ugyanis — a szokásos kumulatív (pozitivist) nyelvészettörténeti jellemzésekkel szemben — a tudománytörténet-írás egy másik lehetséges, ám nyelvészeti vonatkozásban mindeddig csak igen ritkán alkalmazott (antikarteziánus) alternatíváját használok. Tudománytörténeti rekonstrukcióm kiindulópontjául így módon a kuhni elképzelést (1962/1984) továbbgondoló BÉKÉS VERA ún. zárványok létével is számoló paradigmamodellje (1997) szolgál. (A korábbi tudománytörténeti leírások elméleti-filozófiai háttéréről lásd i. m. 11–22, 95, 242, valamint FEHÉR M. 1973, 1979, 1984.)

Most következő esettanulmányommal több dolgot is szemléltetni kívánok; úgy vélem ugyanis, hogy az itteni újszerű (nem-pozitivist) közelítésmód nemcsak személynévkutatásunk történeti irányáról és (általában véve) az újgrammatikusok nyelvfelfogásáról alkotott eddigi elképzeléseinket módosíthatja, de egyúttal — az esetleges lappangó antikarteziánus történeti elemek módszeres

feltárásával — körvonalazhatja egy másik, a 20. században egyeduralkodó nyelvszemlélettől radikálisan eltérő (nem-privát) lingvisztika alapjait is, továbbá — a példa tanulságainak általánosításával — alkalmas lehet az e keretben korábban megfogalmazott tudományelméleti észrevételek ellenőrzésére, esetleges finomítására is.

2. Történeti névkutatáson az írásbeliségből adatható névanyag vizsgálatát értem. A 19–20. századi vonatkozó szakirodalmat áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a névkutatás ezen ága már a kezdetektől fogva élesen elkülönült az élőnyelvi névanyagon végzett feldolgozásoktól.¹

A korabeli és a történeti nevek vizsgálatának módszereiben és kérdésfelvetésében megnyilvánuló különbségek egyébként érthetők: az élőnyelvi gyűjtések alkalmat adnak az egyes nevek névadási körülményeinek alapos feltárására, míg az írásbeliségből adatható névalakok esetében a vizsgálat efféle feltételei kevésbé kedvezőek (vö. még LÖRINCZE 1951: 65).

3. A történeti személynévkutatásban (és általában véve a nyelvtudományban) manapság is érvényesülő szemlélet közel másfél százados múltra tekint vissza: a privát–nem-privát nyelvfilozófiai nézőpontok paradigmameghatározó szerepére hivatkozva (vö. például BÉKÉS 1997: 33–4, SÁNDOR 1999a: 1391, 1999b: 595–6) ugyanis azt mondhatjuk, hogy „a történeti-összehasonlító nyelvészet kialakulása óta nem volt paradigmaváltás a nyelvészetben” (BÉKÉS 1997: 37); a 19. század második felének, illetve a 20. század elejének meghatározó pozitívista iskolái már éppúgy privát szemléletű előfeltevésekre alapoztak, mint a későbbi nyelvészeti irányzatok.

Noha a nyelvtudomány egyéb területein e másfél század alatt a privát nézetrendszer különböző irányai (a történeti-összehasonlító iskola, valamint az ebből leágazó újgrammatizmus, ezt követően a strukturális, majd — bizonyos területeken — a generatív szemlélet) váltották egymást, a történeti személynévkutatás — sajátos, a dolgozatban részletesen tárgyalandó helyzetéből adódóan — ennél sokkal egységesebb képet mutat; a nyelvészet ezen ágának ugyanis a történeti-összehasonlító iskolát a 19. század végén felváltó újgrammatizmus napjainkig meghatározó irányzata maradt.

Az újgrammatikus szemléletű történeti személynévkutatás ilyen értelemben vett teljes történetének bemutatására ugyanakkor egyetlen tanulmány nem vállalkozhat; ezért mostani írásomban csupán annak 20. század eleji helyzetét, pontosabban az 1900 és 1925 közötti negyedszázad személynévtani munkálatait

¹ Nem tartottam célszerűnek, hogy írásomban az újabb személynévtani szakirodalom szóhasználatát követve a névkutatás e két ágát a strukturális nyelvészet terminológiájából vett *szinkrón* és *diakrón* jelzőkkel különítsem el (vö. például BENKŐ 1949: 116, 118, B. GERGELY 1977: 8–10, HAJDÚ 2003: 760); a fogalompár ’jelenkori’ és ’régí’ értelmű használata ugyanis eltávolodott a saussure-i nyelvelmélet eredeti felfogásától.

kísérlem meg áttekinteni. Mindazonáltal e huszonöt év (némileg mechanikusnak tűnő) kiragadása az újgrammatikus történeti személynévtan mintegy százéves legutóbbi időszakából több szempontból is ideálisnak látszik.

3.1. A nyelvtudományban (így a névkutatásban is) a 19. század második felének paradigmatisztikus vitái után (vö. i. m. 163–73) a 20. század elején válik (a *tudományos* jelzőt kizárólagosan birtokló) egyeduralmukodóvá az a pozitivisták nyelvfilozófia, amit a történeti-összehasonlító iskola, illetve az ebből kinövő újgrammatikus irány képviselt.

E nyelvszemlélet századeleji megerősödését mutatja az analitikus-történeti iskola képviselőit egybeszervező Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakulása is (1903), amelynek hivatalos folyóirata az 1905-ben induló Magyar Nyelv lett. Nem véletlen, hogy ettől kezdve ez a kiadvány vált a történeti személynévkutatás legjelentősebb fórumává — szemben a korábban ilyen szempontból élen járó Századok, Turul történettudományi folyóiratokkal, valamint a Nyelvtudományi Közleményekkel. (E témában 1905 és 1925 között a Magyar Nyelvben jelent meg a legtöbb, pontosan 121 publikáció.)

3.1.1. A korabeli nyelvtudomány történeti érdeklődése oly mértékben kedvezett a névkutatás ezen pozitivisták-etimologizáló irányának, hogy az — szemben a kevésbé preferált korabeli élőnyelvi névvizsgálatokkal — a századelőn rohamos fejlődésnek indult, így a húszas évekre — főként MELICH JÁNOS, GOMBOCZ ZOLTÁN és PAIS DEZSŐ munkássága révén — már az e paradigmán belüli szaktudományos alapelvek és módszerek tekintetében is teljességgel kiforrottá vált (vö. BÁRCZI 1958: 124–5, BENKŐ 1949: 119–21; a 19. századi személynévtani munkálatok kumulatív szemléletű bemutatását lásd MIKESY 1970, PAPP 1970).

Mindezeket figyelembe véve nem tarthatjuk véletlennek, hogy a történeti személynévkutatás eredményei is elsősorban a vele szorosan összefonódó nyelv- és helyesírás-történetet, valamint a történettudományt segítették. (Tudományfilozófiai szempontból ugyanakkor az is teljességgel érthető, hogy ezt a természet-szerűleg adódó ténytet a későbbi, a történeti személynévtan megállapításaiából nem profitáló paradigmán belüli rivális, a strukturális névelmélet — kumulatív nézőpontjából adódóan — gyakran mint a történeti személynévtan „fogyatékos-ságát” értékeli.)

Az előbbi hatás természetesen fordított irányban is érvényesült. A korabeli nyelvtudomány tematikus átrendeződése igen kedvező volt történeti névkutatásunkra nézve; azzal ugyanis, hogy a 19. századi nyelvészet finnugrisztikai meghatározottsága helyett a századfordulón mindinkább a magyar nyelv kérdései kerültek előtérbe, egy-egy név eredetének feltárása során számos a magyar nyelv történetére, valamint hangjelölési sajátosságaira vonatkozó új ismeretet is hasznosíthatott a névfejtő. A történettudomány eredményei pedig — természetsze-

rúleg — a névmagyarázatok pozitívista megalapozásában nyújtottak igen nagy segítséget.

3.1.2. Az etimologizáló személynévtan 20. század eleji virágkorát illetően nem feledkezhetünk meg az ekkor hasonló okok miatt ugyancsak jelentős történeti helynévvizsgálat motiváló hatásáról sem: a nagyszámú személynévi eredetű helynév magyarázata során ugyanis névfejtőink többnyire nem elégedtek meg a személynévi származás tényével, hanem — a tulajdonnevek közzsói eredetének axiómaként kezelt tételéből adódóan² — a végső etimon feltárására törekedtek. Ennek következtében vált a helynévkutató feladatává az adott személynév eredetének magyarázata is.³

3.2. Azt, hogy vizsgálódásunk felső „határát” éppen a húszas évekre tegyük, az előbbieken túl még a történeti személynévkutatásnak az 1920-as évektől észlelhető tematikus változása is indokolhatja. Míg a korábbi tanulmányok ugyanis főként az ómagyar kori névadással foglalkoztak, a húszas években a 16–18. század személynéveinek kutatása került előtérbe (BÁRCZI 1958: 125). Ezen időszak névanyagának feldolgozása pedig az előbbtől némileg eltérő kérdéseket vetett fel, és részben más vizsgálati módszereket követelt.

4. Mivel a magyar történeti személynévkutatás 20. század eleji helyzetét — a bevezetőben leírtakkal összhangban — a privát–nem-privát nyelvfilozófiai kettősségre alapozó és az ún. zárványok meglétével számoló BÉKÉS-féle paradigmamodell nézőpontjából igyekszem áttekinteni, a századelő újgrammatikus személynévkutatásának munkálatait az alábbiakban főként az e nyelvszemléletre jellemző pozitívista alapelvek és módszerek felől közelítve mutatom be. Emellett azonban — a BÉKÉS-féle modelltől némileg eltérő módon — igyekszem feltárni a korabeli újgrammatizmus olyan esetleges lappangó jegyeit is, amelyeket egy másik (antikarteziánus) nyelvfilozófiából származtathatunk.

² Noha napjaink privát szemléletű névelméleti kutatása a tulajdonnevek elsődlegességének/másodlagosságának kérdésében meglehetősen bizonytalan (erről lásd például HOFFMANN 1993: 17–21, 25–6, J. SOLTÉSZ 1979: 24–6), a tulajdonnevek közzsói eredetének álláspontját a korabeli nyelvtudomány evidenciának tekintette.

Ezt igazolhatja az a tény is, hogy a történeti személynévkutatás 20. század eleji közleményeiben a tulajdonnevek másodlagosságának explicit kifejtésére csupán MELICH JÁNOSNÁL találunk példát: „minden egyes tulajdonnév köznyelvi használatú szóból ered. E tétel egyetemes érvényességét nem rontja le az, hogy sok tulajdonnévnek alapjául szolgáló szó köznyelvi értelmét nem tudjuk megmondani, nem tudjuk pedig sokszor azért, mert az a nyelv, a melyből egy-egy tulajdonnév megfejtendő volna, régen nyom nélkül eltűnt” (1906a: 54, a szerző kiemelését töröltem — F. K.; vö. még 106, 1907: 166).

³ Ehhez lásd például az alábbi személynévi etimonú helynevekkel (is) foglalkozó korabeli közleményeket: BÁTKY 1917, CSÁNKI 1906, HISTORIKUS 1909, JÓSA 1914, K. 1922, KARÁCSONYI 1905a, 1908a, 1908b, 1908c, 1923, 1924, M. 1922a, MELICH 1906a, 1912, 1916, 1919, 1921, 1923, NÉMETH 1922, 1925, PAIS 1914, PROHÁSZKA 1913, RÁSONYI NAGY 1923–1927, TOLNAI 1910, WERTNER 1905b, 1915b, 1917b.

5. A 20. század elején „nyelvészeti és történeti folyóiratokban még igen sokan foglalkoztak egyes nevek magyarázatával, e névmagyarázatok azonban különösebb figyelmet nem érdemelnek” — írja BENKŐ LORÁND „A történeti személynévvizsgálat kérdései” című tudománytörténeti áttekintést is nyújtó tanulmányában (1949: 121). A szerzőnek a személynévtani szintéziseket a marxista nyelvtudomány jegyében sürgető kumulatív nézőpontjából a korabeli etimológiák valóban elhanyagolhatóak, az újgrammatizmus alapelvei és módszerei feltárását célzó tudománytörténetnek ugyanakkor e névfajtások — a korabeli analitikus nyelvészet egyik legjellegzetesebb műfajaként — éppen a gerincét képezik.

5.1. Bár minden etimológiai elképzelés kiindulópontjával — akarva-akaratlan — a kutató nyelvérzéke szolgál, a két nézetrendszer képviselői mégis eltérően vélekednek ennek tudományos alkalmazhatóságáról. Míg a romantikus-liberális (antikarteziánus) névfajtók igen nagy mértékben építenek a természetes (anya)nyelvérzésekre, a privát szemléletű etimológiák szerzői — az objektív igazságban való hitükből következően — ezt a tényezőt, amilyen mértékben csak lehet, mellőzni igyekeznek, így mindenekelőtt az adatokra, illetve az ezekből megállapítható karteziánus előfeltevésű összefüggésekre alapoznak. (A kétféle módszerről lásd még BÉKÉS 1997: 146–72.)

A 19. század második felének szófejtéseiben még mindkét szemlélet jelen volt; a századforduló etimológiáiban azonban mindinkább a privát nézetrendszer vált egyeduralkodóvá (azaz: a tudományosság egyedüli jogos képviselőjévé). A paradigmák közötti küzdelem nyomát már csak a SIMONYI és SZARVAS szerkesztette (tulajdonnévi adatokat is tartalmazó) „Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvmemlékektől a nyelvújításig” című munka (1890, 1891, 1893) utóéletében fedezhetjük fel. BALLAGI ALADÁR e szótárt bíráló írása (1903) ugyanis annak a 19. századi paradigmatisztikus természetű vitának az utolsó fejezete, amely apja, a neológus BALLAGI MÓR és az ortológus SZARVAS GÁBOR között zajlott. (Az ifjabb BALLAGI nem-privát nyelvszemléletéhez lásd főként munkája „Nyelvújítás és orthológia” című fejezetét: i. m. 69–77).

A pozitivistá nézetrendszer megsemmisítő válaszát BALLAGI ALADÁR e kritikájára MELICH JÁNOS adja, aki a „Laikusok évada” (1904a) és a „»Ritus explorandae veritatis«” (1904b) írásaiban — mint ahogy azt már a tanulmányok címválasztásai is mutatják — a pozitivizmus módszertanához nem igazodó BALLAGI-féle tulajdonnévi olvasatokat (tkp. névmagyarázatokat) az abszolút tudományos igazság képviselőjeként egyszerűen dilettánsnak tekinti. (Ez a kutatói hozzáállás egyébként a pozitivistá koncepció egyeduralomra jutását követően sem változott; a privát szemléletű munkák szerzői — a korábbi elképzeléseket idézve — továbbra is különbséget tettek paradigmán belüli, ám időközben megcáfolt kijelentések mint „okozatos tévedések” és a karteziánus nézetrendszerbe nem illő „naiv tévelygések” között. E kritikai magatartáshoz lásd még BÉKÉS 1997: 20, 156.)

5.2. Noha az újgrammatikus irányt a századforduló évtizedeiben egyre több bírálat érte (erről lásd például BALÁZS 1970, BEZECZKY 2002: 28–40, H. TÓTH 1996: 136–43, MÁTÉ 1997: 109–15, 147–58, ROBINS 1999: 201–6, RÓNA-TAS 1978: 116–29), mégis természetszerűnek tarthatjuk, hogy a korabeli (név)etimológiák — történeti-pozitívista szemléletük következtében — az újgrammatikus alapokon álló elmélethez és módszertanhoz kötődtek leginkább.

5.2.1. Az újgrammatikus névmagyarázatok (és általában a szófejtések) privát nyelvszemléletének tipikus megnyilvánulását tapasztalhatjuk mindenekelőtt abban, hogy ezen etimológiák írói — a folytonos nyelvi heterogeneitást hangsúlyozó nem-privát állásponttal szemben — a természetes nyelveket alapvetően homogénnek tekintették. „Az újgrammatikusok és követőik számára a homogeneitás összekapcsolódott a tudományosság követelményével. Mintha a nyelvészet kizárólag akkor lehetne tudomány, ha a nyelvet homogén jellegű tárgynak fogná fel” (BEZECZKY 2002: 88). Ennek megfelelően az újgrammatikusok munkáikban — nyelvészetük történetiségéből adódóan — a nyelvi változatosságra csak időbeli vonatkozásban, de legfeljebb területi szempontból figyeltek fel; ám a heterogeneitás e két típusát minden esetben sajátosan leszűkítve, karteziánus keretek között értelmezték.

Míg a nem-privát elképzelés szerint a nyelv csakis dinamizmusában ragadható meg, a korabeli pozitívista munkák szerzői (csakúgy, mint napjaink privát szemléletű nyelvtudományának képviselői) a nyelv természetes működését meglehetősen statikus formában képzelték el: az időbeli változatosságot ugyanis rendre úgy írták le, mint valamiféle elmozdulást az egyik homogén állapotból egy másik, szintén egynemű állapotba. A területi heterogeneitás sajátos, privát értelmezése pedig elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a pozitívista etimológiák írói — szemben az egybemosódó nyelvváltozatok állandó kölcsönhatásával számoló nem-privát felfogással — a különböző nyelveket kivétel nélkül élesen elhatárolták egymástól; ez teremtette meg az ún. belső eredetű és idegen etimonú alakok szigorú kettősségét valamennyi szó- és névfejtésben. Ehhez hasonlóan ítélték meg az egy nyelven belüli nyelvjárásokat is, ezeket ugyanis egymástól eléggé határozottan elkülönülő, egyenként homogén dialektusoknak tekintették⁴ (ez utóbbihoz vö. még BEZECZKY 2002: 29, MÁTÉ 1997: 134, ROBINS 1999: 202; az újgrammatizmus ettől eltérő — belső ellentmondásokról árulkodó — álláspontjáról lásd például RÓNA-TAS 1978: 104–16).

A pozitívista etimológiák fő módszertani alapelve szintén karteziánus természetű: míg a nem-privát felfogás szerint ugyanis a nyelvi változást valamennyi,

⁴ Ehhez lásd például a következő személynévi etimológiák érvelését: GOMBOCZ 1916: 310, GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 922, 934, 1024, KARÁCSONYI 1923: 27–8, LOSONCZI 1915: 261–2, M. 1922b, MELICH 1903, 1907: 168–70, 175, M. KOSSA 1925, TÖRÖK 1911: 130, ZOLNAI 1924: 31–2.

az egyén életét meghatározó tényező (pontosabban: ezek együtthatásának eredménye) előidézheti, a privát szó- és névfejtések rendre a beszélőtől függetlennek gondolt, mechanikusan végbemenő hangváltozások újgrammatikus előfeltevésére, vagyis (a magyarázatok során gyakran analóg példákkal is megerősített) hangtörvények meglétére alapoznak⁵; bár, tegyük hozzá, hogy e hangtörvényeket a korabeli nyelvtudományban — az alább részletesen is tárgyalandó okok miatt — már nem tekintették kivétel nélkülieknek.

A szó- és névfejtések egyébként e módszertani alapelv tekintetében sem mutatnak különbséget; a közsavak elsődlegességének evidenciaszerű tételére alapozó korabeli állásfoglalás szerint ugyanis „a tulajdonnevek ugyanazoknak a hangtani törvényeknek, változásoknak vannak alávetve, mint a köznyelvi használatú szavak” (MELICH 1906a: 55; vö. még 1913: 353).

5.2.2. Az újgrammatikus iskolával szembeni kritika természetesen nem maradt hatás nélkül: a bíráló megjegyzések alapján az irányzat képviselői igen hamar (már a 19. század végén) módosították elképzeléseiket.

Mivel a kritika leginkább a hangváltozások kivétel nélküliségének tételét marasztalta el, az újgrammatikusok, belátva ezen elv tarthatatlanságát, a hangtörvények mellé bevezettek egy másik, az előbbi kisegítő módszertani fogalmat, az analógiát. E tényező — egyfajta, a mechanikusnak vélt hangmódosulásokkal szemben álló, egyénhez kötött komponensként — a „szabályos” hangváltozás alóli kivételeket volt hivatott magyarázni (vö. még GOMBOCZ 1903/1997: 22–31, 1922/1997: 98–100, MÁTÉ 1997: 91–3, ROBINS 1999: 201).⁶

⁵ Noha ennek szemléltetésére szinte bármelyik korabeli (személynévi) etimológia gondolatmenetét idézhetnénk, álljon itt mégis példaként egy rövid összegzés MELICH JÁNOS egyik névfejtéséről (1913: 352–6): „Melich János a Magyar Nyelv 1913. októberi számában az *Ajtony*, *Ajton* személy- és helynév eredetét igyekszik megfejteni [...]. Szerinte az *Ahtum*, *Ohtum* személynév *ht*-je eredetibb *lt*-ből származott s aztán szabályszerű hangváltozással *jt*-vé lett. Így tehát *Achtum*, *Ohtum*, *Ajton*, *Ajtony* ugyanaz a szó, mint a köztörök *altın* = arany (ujgur *altun*, csuvas *iltən* = arany, stb.)” (PRÖHLE 1913: 445).

E magyarázó elv általánosságát alátámasztandó jegyzem meg, hogy MELICH *Ajtony*-etimológiáját már közvetlenül a megjelenése után számos, ám módszertanát tekintve azzal azonos előfeltevésű kritika érte (vö. például BEKE 1914, GOMBOCZ 1914a, 1914b: 341–2, MADZSAR 1914, PRÖHLE 1913), sőt 1913 végén még maga a szerző is módosította némileg elgondolását (GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 41).

⁶ E két módszertani elv utóéletével kapcsolatban jegyzem meg, hogy ezek — újgrammatikus örökségként — napjaink (névkutatáson kívül eső) történeti nyelvészetében is jelen vannak. (Ehhez lásd például BARCZI hangtörténeti szintézisének gyakorlatát: 1967.) Igaz, újabb nyelvtörténeti munkáink a mechanikus hangmódosulások tekintetében már sokkal óvatosabbak, hiszen — okulva az újgrammatikusokat ért kritikából — a szabályszerű hangváltozások tételének gyengébb (azaz: „kivételekkel” is számoló) változatát már nemcsak az érvelés során hirdetik, de ezzel kapcsolatos álláspontjukat terminológiai oldalról is érzékeltetni kívánják; e munkák a *hangtörvények* helyett ugyanis rendre *hangfejlődési tendenciák*-ról szólnak (vö. például i. m. 98).

Ez utóbbi elv nem, de az analógia — a saussure-i elmélet nyomán — még a strukturális névkutatásba (és általában véve a strukturális nyelvészetbe) is átörökítődött. Noha SAUSSURE a nyelvi változások rendszertelenségét hirdette, így azok szabályos voltát nem fogadta el (vö. 1916/1997:

Nyilvánvaló, hogy a nyelvhasználók asszociációira alapozó (tehát: nem-privát jellegű) analógia alkalmas volt a beszélőktől függetlennek gondolt (azaz: karteziánus keretek között értelmezett) hangváltozások ellensúlyozására. Az újgrammatikusok a fizikai jellegűnek vélt hangtörvényekhez nem igazodó, pozitívista nézőpontból tehát deviánsnak minősülő eseteket az analógia segítségével könnyen magyarázhatták. Ily módon az uralkodó (privát) paradigma gondolatmenetének — latensen, egyfajta segédelvként — egy antikarteziánus nyelvkoncepcióból származó elem is részévé vált.⁷

Az analógiának — éppen azért, mert a másik (nem-privát) paradigmához tartozott — a pozitívista gondolatmenetbe való beépítése természetesen nem volt egyszerű. Ennek nehézsége egyértelműen megmutatkozik például az újgrammatikusok ama kezdeti (19. század végi) törekvésében is, mi szerint „analógiás magyarázat csak kivételesen és csakis abban az esetben alkalmazandó, ha a kérdéses hangalak a hangtörvényekből semmiképpen nem magyarázható” (GOMBOCZ 1903/1997: 23).

Ily módon a beszélők asszociációira alapozó analógia csakis sajátosan, egyfajta karteziánus leszűkítéssel integrálódhatott az újgrammatikus gondolatmenetbe. Noha a nyelvhasználók képzetársításai egyénenként eltérőek, e pozitívista koncepcióban az egy nyelvet, illetve nyelvjárást beszélők asszociációi mégis egységesek: mindig egyidőben és egyformán jelentkeznek.⁸

A nem-privát jellegű analógia módszertani elvvé emelése természetesen vezetett az újgrammatikus iskola korábbi, meglehetősen merev (karteziánus) nyelvfelfogásának ahhoz a (klasszikus tudománytörténetekben is sokszor emlegetett) „lazulásához”, amelynek következtében a századelő etimologizáló kutatóinak tekintélyes többsége ezen irányzatnak már „egy lényegesen hajlékonyabb változatában szemlélte a nyelvi valóságot” (MÁTÉ 1997: 88–9).

106–11, 116), az ugyancsak egyfajta rendezettséget jelentő analógiával azonban — minden bizonnyal újgrammatikus múltjából adódóan, ám az előbbi előfeltevésnek mindenképpen ellentmondva — mégis számolt (i. m. 177–89).

⁷ A teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy az *analógia* terminus a korabeli nyelvtudományban karteziánus értelemben is használatos volt; e jelentésében valamely szabályszerű hangváltozással alakult forma más nyelvi elemekkel való keletkezéstörténeti hasonlóságát fejezte ki. (Az *analógia* ilyen értelmű használatához — a számtalan idevágó eset közül — lásd például MELICH 1924: 113–4.)

Az *analógia* (és valamennyi, a dolgozatban a későbbiekben elemzendő) szakszó kapcsán fontos hozzátennem ugyanakkor azt is, hogy egy adott terminus környezettől meghatározott „jelentései” értelmezésében — az antikarteziánus nézőpontnak és a használatelvű szemantikának megfelelően — nem különülnek el izoláltan, hanem (egyénenként eltérő módon) összefonódnak, miközben sajátosan hatnak is egymásra; a konkrét jelentések domináns jegyei azonban a kontextusból mindig meghatározhatók.

⁸ Ehhez lásd például a következő (személynévi) etimológiák érvelését: HORGER 1924, MELICH 1914b, PAIS 1913a: 32, 1916: 367, 1918: 194, 1925: 109–10, 112, SÁGI 1914: 223.

Teljességgel érthető ugyanakkor, hogy a latens paradigmatis kevertség e rugalmasságon túl egyúttal egy sajátos, belső ellentmondást is eredményezett az újgrammatikus gondolatmenetben. Ily módon „az elmélet és a gyakorlat nem mindig fedte egymást, elvi követelményeiknek a gyakorlati munkában nem mindig tudtak következetesen érvényt szerezni” (i. m. 91). Nem véletlen, hogy a tudománytörténetekben szokásosan szerepeltetett újgrammatikus alapelveket klasszikus formájukban az irányzatnak nem minden képviselője fogadta el; „kizárólag nézeteik, módszereik és gyakorlatuk alapján még azt sem lehet egyértelműen megmondani, kit kell újgrammatikusnak, és kit az újgrammatikusok ellenfelének tekinteni” (BEZECZKY 2002: 29–30).

5.2.3. A nyelvhasználók asszociációira alapozó analógia tulajdonképpen nem más, mint a beszélők nyelvérzékének természetes megnyilvánulása. A nyelvérzék nem-privát múltjáról tanúskodik az is, hogy az e fogalmat módszertani segédelvként használó újgrammatikusok — pozitivista meghatározottságuk ellenére — érvelésük során kivétel nélkül igazodnak ahhoz az (eredendően antikarteziánus) elképzeléshez, mi szerint a nyelvérzék csakis anyanyelven (értsd: az egyén legtermészetesebben használt nyelvváltozatában) működhet spontán módon.⁹ (A nyelvérzék nem-privát fogalmáról lásd még BÉKÉS 1997: 159–61.)

Az (anya)nyelvérzéknek az újgrammatikus hangtörvényeket pótló módszertani eszközként való használatát — a számtalan itt idézhető eset között — igen szemléletesen példázzák MELICH JÁNOS azon írásai, amelyekben a szerző a keresztnévek átvételének kérdését taglalja.

MELICH kezdetben úgy vélte, hogy az *-us* végződés nélküli keresztnévek olyan nyelvek segítségével kerültek a magyarba, amelyekben e személynevek ugyancsak *-us* nélküli alakban fordulnak elő, tehát az olasz, a német, illetőleg a szláv nyelvek közvetítésével. A magyar névformákat MELICH e nyelvekből az újgrammatikus hangtörvények segítségével kifogástalanul magyarázhatónak gondolta (1905, 1907; vö. még 1914b: 97).

Később azonban számos olyan keresztnévi formára figyelt fel (*Ágoston, Ambrus, Anna, Antal, Péter* stb.), amelyeket az újgrammatikus módszertannak megfelelő lépésekkel a fent említett nyelvekből mégsem lehetett levezetni (i. m.

⁹ MELICH JÁNOS személynevekről írott dolgozatában — az ottani elképzelését alátámasztó kitérőként — például így érvel: „A magyarban szláv eredetűek a *medencze, pálcza, pincze, piócza, szelencze, Tapolcza, tömlőcz* szavak. A szlávban e nevek így hangzanak: *měděnica, palica, pivňica, solňica, Toplica, тъмъnica*. A szláv ember nyelvérzéke — tudván e szavakat elemezni — kicsinyített alakoknak érzi, s szövegükben szerinte deminutiv functio van. De vajjon van-e magyar ember, a kinek nyelvérzéke a fenti magyar *medencze, pálcza* stb. szavakban a deminutiv [sic!] functiót érezné. Bátran mondom, hogy nincs. Csak ha nyelvérzéke elemezni tudná e szavakat, s közöttük, vagy pedig az elvont és a képzett alak közt valami jelentésbeli kapcsolatot érezné, csak akkor történhetnék itt akár szó, akár képző-elvonás” (1914b: 252; vö. még 101, 104, 254).

99–104). Ezért másik, immáron a nyelvérzékre alapozó elmélettel állt elő: az új elképzelés szerint a latin *-us* végű keresztnévek a magyarba változatlan formában kerültek át, de itt e nevek *-us* végződése egybeestek a magyar *-is*, *-üs* ~ *-us* kicsinyítő képzős nevek végeivel, ennek következtében „a nyelvérzék ezt a funkciót érezte bele az átkerült latin *-us* végű keresztnévek szövegébe is” (i. m. 250), majd a deminutív képzőnek vélt elem elvonásával új, rövidebb névformát hozott létre (vö. i. m. 249–55).

Mivel MELICH ezt az elméletet (csakúgy, mint az előzőt) általános érvényűnek tekintette, a „Magyar etymologiai szótár” című munka (1914–1930, 1934–1944) keresztnévi eredeztetéseit szerzőtársával, GOMBOCZ ZOLTÁNNAL már e fel fogás szerint készítette el — a szócikkek kritikai részében egyenként helyreigazítva saját, immár megcáfolt korábbi névmagyarázatait is (1914–1930: 18, 89, 98, 102, 357, 366, 374, 377, 782, 784; vö. még GOMBOCZ 1915: 343).

Az idegen paradigmából származó nyelvérzék fogalmának másodlagos (a pozitivisták módszereket kiegészítő) elvként való használatát ugyanakkor egyértelműen mutatja, hogy MELICH JÁNOS a keresztnévek átvételével kapcsolatosan később mégis egy másik, az újgrammatikus nyelvkoncepcióhoz jobban igazodó magyarázatot keresett: ettől kezdve az előbbi elképzelést nem tartotta kizárólagosnak, így a magyar *-us* nélküli keresztnévek nagy részét már nem a magyarba a latinból bekerült *-us* végű személynevek elvonással keletkezett formáinak gondolta, hanem inkább latin megfelelőik különböző ragozott alakjaiból származtatva (1940). (A névkutató keresztnévekkel kapcsolatos elméleteiről — kumulatív megközelítésben — lásd még BENKŐ 1949: 119–20, KISS 1995: 53–5.)

5.2.4. Az (anya)nyelvérzék természetes működésének azon fajtája, amellyel a beszélők a számukra már nem áttetsző szavaknak új motivációt teremtve idéznek elő nyelvi változás(oka)t, a korabeli szó- és névmagyarázatokban (csakúgy, mint napjaink szófejtéseiben) módszertani segédelvként alkalmazva kiemelt szerepet kap: a nyelvhasználók képzettársításainak legintenzívebb megnyilvánulási formájaként rendre külön terminussal, *népetimológia* néven tűnik fel.¹⁰

Mivel a pozitivisták nyelvészeti képviselői — az objektív igazságban való hitükből következően — elítélték és tudománytalannak minősítették a dominánsan a kutató nyelvérzékére építő (tehát: antikarteziánus) etimologizálást, érthető,

¹⁰ Mivel ennek illusztrálására számtalan példát említhetnék, ezúttal csupán HORGER ANTAL egyik névfejtését idézem: „A *Boromissza* családnév szemmel láthatóan a *Bornemissza* névből változott el. Az *ë* helyén álló *o* nyilván magánhangzó-illeszkedés eredménye. De miért esett ki az *n*? [...] *Bornemissza*-ból előbb hangzóilleszkedéssel *Bornomissza* lett, s [...] ebből aztán az értelmességre törekvő népetimológia alkotta a mai *Boromissza*” (1908: 467–8; a szerző kiemelését töröltem — F. K.).

A *népetimológia* terminus ilyen használatához lásd még BEKE 1913, CSÁNKI 1906: 385, GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 29 (itt: *tudományos etymologia*-ként), 143, 173, 488, 550, 916, KARÁCSONYI 1924, MELICH 1906b: 160, 1914b: 253.

hogy egyfajta „módszertani” rokonságot véltek felfedezni a szófejtés nem-privát típusa és a beszélők természetes újraértelmesítési szándéka között. Így nem véletlen, hogy a *népetimológia* szó nem-pozitivisták ihletettséggel használatával párhuzamosan (de azzal szorosan, sőt igen gyakran elválaszthatatlanul összekapcsolódva) karteziánus értelemben is jelen volt a köztudatban: ez utóbbi jelentésében a pozitívizmus módszertanához nem igazodó, e szemszögből tehát tudománytalanak minősülő szómagyarázatok megnevezésére szolgált (vö. például GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 79, 284, 345, SIMONYI 1915).¹¹

5.2.5. A szabályszerű változásokhoz nem igazodó eseteknek az újgrammatikus gondolatmenetbe való beillesztése érdekében módszertani fogalomként bevezetett analógia ugyanakkor — bár igen sok szó- és névalak kialakulásának adta (az e paradigmán belül kielégítőnek minősülő) magyarázatát — etimológiai segédanyagként csak valamely, a képzettársítás alapjául szolgálni tudó analóg hangsornak az adott nyelvben, illetőleg nyelvjárásban való megléte esetén volt használható. Ennek hiányában az újgrammatikus szófejtők csupán az ilyen hangalakok homályos keletkezéséről szólhattak, esetleg valamilyen, eddig felderítetlen asszociációs változásra hivatkozhattak.

Figyelembe véve az újgrammatikus nyelvkoncepció előfeltevéseit, teljességgel érthető, hogy e rendhagyó esetek külön névvel, mégpedig a privát nyelvszemlélethez igazodó változások névéhez képest antonim elnevezéssel tűnnek fel a szakirodalomban. A hangmódosulások törvényszerűségeivel ellentétes irányú, megokolatlan asszociációs változások¹² mellett tipikusan pozitivisták eljárásnak tekinthető az is, hogy — míg a karteziánus nézőpontnak megfelelő hangalakokat mint „normális” eseteket a privát nyelvtudomány képviselői *etimologikus*-nak nevezik — az újgrammatikus módszerekkel nem magyarázható többlethangokat — éreztetve azok „szabálytalan” voltát — rendre az *inetimologikus* megkülönböztető jelzővel illetik.¹³

¹¹ E terminológiai kettősség mellesleg még napjaink privát szemléletű nyelvészetében is megvan, a *népetimológia* fenti jelentései manapság is összefonódnak. (Ehhez lásd például HAJDÚ MIHÁLY legújabb személynévi szintézisének gyakorlatát; 2003: 59–71).

¹² Ehhez lásd például az e gondolatmenetben szabályosnak tekinthető asszimiláció fordított folyamataként feltűnő, ám rendre felderítetlen indítékú disszimilációt (GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 102, 833 stb.). (E jelenség egyébiránt újabb történeti nyelvtudományunkra is jellemző; vö. például BÁRCZI hangtörténeti szintézisének vonatkozó részével; 1967: 125–9.)

¹³ Ilyen többek között a következő személynév-magyarázatok szóhasználatát: GOMBOCZ 1924a, GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 283, MELICH 1914b: 102, SÁGI 1914: 223.

Itt jegyzem meg, hogy e felfogás — újgrammatikus örökségként — napjaink történeti nyelvtudományát is jellemzi: a privát paradigma módszereivel nem magyarázható többlethangok ma is rendre az *inetimologikus*, illetőleg az *anorganikus*, *szervetlen* és *járvulékos* jelzőkkel szerepelnek a szakirodalomban (vö. például BÁRCZI 1967: 132, valamint NYÍRKOS 1987, 1993; bár az utóbbi kutató munkáiban az *inetimologikus* jelző értelmezése az itteninél valamelyest már tágabb).

5.3. A privát szemléletű szómagyarázatok kapcsán külön is kell szólnunk a magyar nyelvtudomány mindmáig legnagyobb pozitívista vállalkozásáról, a GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS nevéhez fűződő, névfejtéseket is szép számmal tartalmazó „Magyar etymologiai szótár” című monumentális munkáról (1914–1930, 1934–1944).

Az újgrammatikus alapon etimologizáló szótár a századeleji (privát szemléletű) analitikus-történeti nyelvészet csúcsteljesítménye; nem véletlen, hogy eredményeit nemcsak a kortárs, de még az újabb (paradigmán belüli) névtani-etimológiai szakirodalom is elismeri. Ahogy KISS LAJOS írja: a szerzők „kiterjeszkedtek a címszók és származékaik hang- és jelentésfejlődésének egész menetére, első előfordulásuk időpontjára, etimológiai kapcsolataik szinte valamennyi részletére, a teljes etimológiai irodalom kritikai áttekintésére. S mindezt az óriási feladatot olyan kivételesen magas színvonalon valósították meg, hogy munkájuknak azóta is alig akad párja a világ etimológiai szótáriródlmában” (1970: 57).

Közismert, hogy a szótár maga is a pozitívista szemléletet jellemző teljeségigénynek esett áldozatul. A főként szerkesztői munkálatokat végző GOMBOCZ mellett a szómagyarázatok írásában dominánsabb szerepet vállaló MELICH JÁNOS ugyanis egyre terjedelmesebb etimológiákat írt (ehhez lásd például a *Benedék* szócikket: 1914–1930: 354–7). Nem tudott, de valójában nem is akart szelektálni. A munka ennek következtében csak nagyon lassan haladt, vizsgált időszakunk végére a szerzők mindössze a *csobolyó* közszo (illetőleg a *Csiz* személynév; i. m. 1110, 1120) tárgyalásáig jutottak el (1918), de az utolsó, tizenhetedik füzetben is csak a *geburnus*-szal (a *Gebecs* személynévvel; 1934–1944: 1153–4) bezárolag tudták elkészíteni összefoglalónak szánt etimológiai munkájukat. (A szótártorzóról és kiadásának történetéről bővebben lásd KISS 1970: 54–8, 1995: 65–72, NÉMETH 1972a: 86–100, 1972b.)

5.4. A privát szemléletű névmagyarázó elveket és módszereket szem előtt tartva el kell ismernünk: amellett, hogy egy-egy pozitívista alapú etimológiai elképzelés elvi kidolgozása az újgrammatikus nyelvtörténet igen alapos ismeretét igényelte, a névmagyarázatok filológiai megalapozása — hasonlóan napjaink történeti személynév kutatásához — még nagyobb feladatot jelentett. A történeti személynévi adatok ugyanis — az igen szép számú korabeli, a pozitívizmus szellemében készült adatközlés ellenére¹⁴ — nem voltak (és még ma sincsenek)

¹⁴ A 20. század eleji jelentősebb adatközlések között — a teljesség igénye nélkül — említhetjük például a *Genealogiai Füzetek*, a *Történelmi Tár* és néhány okmánytárunk névsorait, a *Várad Regestrum* megújított kiadását (BOROVSKY–KARÁCSONYI 1903), az 1211-es tihanyi összeírás gondos közlését (ERDÉLYI 1904); WERTNER (1916b–1917a) és JAKUBOVICH (1914, 1915) régi magyar női neveket felvonultató munkáit, valamint IVÁNYI névgyűjteményeit (1914–1915, 1917). Jelentős személynévi anyagot tartalmaz CSÁNKI munkája (1903) is.

módszeresen összegyűjtve, így a névfejtőnek a megfelelő adatok felkutatásához komoly filológiai előmunkákat kellett (és kell ma is) végeznie.

A korabeli névmagyarázó a kisebb-nagyobb adatközlő munkákon kívül a már meglévő etimológiák feltárt adataiból meríthetett, vagy a tulajdonneveket is tartalmazó szótárakat hívhatta segítségül; ám ezek történeti személynévanyagunknak csak egy igen töredékes és rendszertelenül összeválogatott részét tartalmazták (vö. még BENKŐ 1949: 116–8).

5.5. A fáradságos munka ellenére e személynév-magyarázatok mégsem vezettek a pozitivista módszertől elvárt, az abszolút igazságban való hitnek megfelelő egyértelmű etimonokhoz.

Az újgrammatikus személynévfejtés eme bizonytalanságának szemléltetésére — a számtalan idevágó példa közül — ezúttal csupán a *Cseke* névalak etimológiájának történetét említjük.

ZOLNAI GYULA oklevelek anyagát közlő szótárában — korábbi munkák nyelvtörténeti adataira támaszkodva — úgy véli, hogy e személynév a régi magyar *csek(ik)* 'átkel, átgázol' igéből (vö. SIMONYI–SZARVAS 1890: 397) vagy a göcseji nyelvterületről adatolt *cseke* 'szőlőfajta' jelentésű névszóból (vö. SZINNYEI 1893–1896: 281) eredhet (SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906: XII, valamint 117–8). MELICH JÁNOS már említett, BALLAGI ALADÁR nem-privát névfejtéseit (köztük a *Cseke* név magyar közszoói eredeztetését is; vö. 1903: 110) tudománytalannak minősítő írása (1904b: 315–6) hatására ZOLNAI azonban hamarosan változtat álláspontján, a szótár bevezetőjében található, MELICH JÁNOST az egyetlen tudományos igazság képviselőjének tekintő hosszas mentegetőzés¹⁵ után a függelékben ugyanis már ennek megfelelő helyreigazítást közöl (SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906: 1136).

Miután MELICH e tanulmányában a *Cseke* személynév idegen (szláv) eredetét — újgrammatikus hangtani szabályszerűségekre hivatkozva — bizonyított (po-

---

A kisebb (nyelvtudományi fórumokban megjelent) adatközlésekhez lásd még BALOGHY 1914, BARTONIEK 1914, F-Ó 1917, HARSÁNYI 1914, JAKUBOVICH 1917, 1920, JENŐ 1901, KISPÁL 1915, KLINDA 1917, MADZSAR 1917, NAGY 1920, STOLL 1916, SZLÁVIK 1911, VISKI 1915, ZSINKA 1913, 1915 stb.

¹⁵ „Mindezen s más efféle köz magyar szónak látszó neveket tehát csak kivételképen s a köz-név voltokra nézve kéteseket kétségeimnek határozott kifejezésével iktattam szótáramba, s ha föl-vételükben és értelmezésükben talán többször is tévedtem, legyen mentségem az a körülmény, hogy neveink nyomozása terén MELICH legutóbbi nagybecsű búvárlataiig jóformán alig történt valami nyelvészeti irodalmunkban. És bármily aggályossággal vetettem is a régi neveket mai ma-gyar szavakkal egybe, már szótáram befejeződése előtt is nem egyről vissza kellett vonnom nem-csak habozva tett, de olykor határozott állításomat is, amint a függeléknek *bitó*, *bot*, *buga*, *cseke*, *duda*, illetőleg *karácsony* és *poroszló* cikkei tanúsítják. A további nyomozások bizonyára egyéb ilyen szókat is idegen eredetű neveknek fognak könyvemből magyarázni” (SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906: XII; az idegen eredetet preferáló pozitivista etimologizálásról lásd még BÉKÉS 1997: 151–9).

zitivista) tényként közli¹⁶, kissé meglepő az a tőle és GOMBOCZtól származó későbbi kijelentés, mi szerint a szláv eredeztetés hibás, ugyanis „A *Cseka* > *Cseke* szn. kicsinyítő képzővel alkotott származék (egyébként ismeretlen eredetű) *Csek* szn.-ből” (1914–1930: 912).

A *Cseke* név etimológiáját mellesleg az újabb (paradigmán belüli) személynévtani szakirodalomban sem sikerül egyértelműsíteni: míg például KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárába a legutóbbi, GOMBOCZ–MELICH-féle eredeztetést emeli be (1993: 227), KISS LAJOS lényegében visszatér a korábbi elképzelésekhez, a *Cseke* névalakot ugyanis a szláv eredetű *Csek* személynév származékának gondolja, de lehetségesnek tartja a (MELICHTől laikusnak minősített) közszói eredeztetést is, hiszen a név magyarázata során megemlíti a magyar *csökik* ~ *cseik* ’növésben elmarad’ jelentésű ige -e képzős származékát is (1988b: 533).¹⁷

5.6. A 20. század eleji személynév-magyarázatokat áttekintve azt tapasztaljuk, hogy a privát szemléletű, egyértelmű etimonokat kereső névfejtés tulajdonképpen azért ütközik a bizonytalan származtatás (paradigmán belüli) problémájába, mert a kétes olvasatú, művelődéstörténeti tényezőktől (is) erősen meghatározott, rövid (gyakran egy szótagos) személynévi alakok pozitivista-újgrammatikus módszerrel szinte bármelyik, a magyarral egykor érintkező vagy azzal kulturális kapcsolatban levő nyelvből származtathatók. (Itt jegyzem meg, hogy — közszói példákat említve — ezzel sok tekintetben rokon következtetésre jut SZILÁGYI N. SÁNDOR is a pozitivista etimologizálás elméletét és módszertanát nem-privát nézőpontból bíráló írásában; 1999: 345–9.)

Mivel ennek szemléltetésére a korabeli személynévi etimológiák igen tekintélyes részét idézhetnénk, ezúttal csupán a legnagyobb pozitivista vállalkozás, a „Magyar etymologiai szótár” (GOMBOCZ–MELICH 1914–1930, 1934–1944) gyakorlatából ragadunk ki néhány személynévfejtési kísérletet.

A régi *Ata* névalakot például a szerzők három nyelvből is egyaránt levezethetőnek gondolják, elképzelhetőnek tartják ugyanis, hogy e tulajdonnév egy (egyébként nem adatolt) tör. *Ata személynévből (vö. köztör. *ata* ’apa’) származik, emellett azonban felvetik a latin személynévi (vö. *Atho*) és a magyar közszói

¹⁶ „S hogy idegen eredetű személynév a *Cseke*, régibb magyar *Cseka*, azt bizonyítja a következő tény: Oly idegen eredetű, első szótagjukban *e*, *i*-féle hanggal, második szótagjukban *a*-val bíró kétagú közszavak és személynévek, a melyek idő folytán szóvégi *e*-t tüntetnek fel, eredetileg nyelvünkben is *a*-végűek voltak, például: 1055: *mega*: ma *megye*, 1083—95: *dinna*: ma *dinnye*, *szerencsa* (NySz.) ma *szerencse* stb.; hely- és személynévek 1083—95. *Uueihna* ma *Vinnye*, 1109: *Kinessa* ma *Kenese*, 1111: *Weza* ma Vág-*Vecse*, 11. 12. század: *Geica*, *Geyza* stb. később *Geycse*, 1116—31: *Fila*: 1219: *File*, 1086—13. száz. átirat: *Bena*: később *Bene* stb. Szabályosan ide sorakozik a *Cseka*, később *Cseke* személynév, illetve helynév is” (1904b: 315–6).

¹⁷ A *Cseke* név eredetének 1925 utáni (az előbbiekkal egyébként megegyező) névtani megítéléséhez lásd még B. LÖRINCZY 1962: 34–5, KNEZSA 1942: 227, MEZŐ–NÉMETH 1972: 116.

(*ata* 'apa', későbbi *atya*) eredeztetés lehetőségét is (i. m. 167–8).¹⁸ Hasonló ehhez a *Bas* ~ *Bás* személynév etimológiája is: a török származás (vö. tör. *baş* 'fej') mellett egyforma eséllyel merülnek fel latin (< *Basilus*, *Blasius*) és német (< úfn. *Basch*) személynévi etimonok is (GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 303).¹⁹ A *Basa* névalak eredeztetése szintén meglehetősen bizonytalan; e tulajdonnév magyarázatával kapcsolatban ugyanis a szerzők a latin *Basilus* személynév mellett egy (nem adatolt) **Ba-* kezdetű (talán szláv eredetű) tulajdonnév szláv vagy magyar kicsinyítő képzős származékát említik meg (GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 304).²⁰

5.7. A korabeli pozitívista nyelvészet képviselői e módszertani buktatóval természetszerűleg nem számolhattak; az abszolút igazságban való hitükből adódóan az egyes (személynévi) etimonokat az újgrammatikus elvek segítségével minden kétséget kizáróan bizonyíthatónak vélték. A 20. század eleji nézetrendszer tudományos eszménye ugyanis „az olyan elfogulatlan elemzés, melynek során objektív, egyértelmű tények tárulnak fel, minthogy — következetes és helyes eljárás esetén — a tárgy önmagában, objektív módon hozzáférhető mivoltában eleve biztosítja önnön megismerhetőségét” (BÉKÉS 1997: 166; vö. még 167–8).

Amint azt a dolgozatban eddig bemutatott esetekből is jól láthatjuk, a tudomány efféle felfogása MELICH JÁNOS nyelvészetére különösen jellemző: a romantikus-liberális BALLAGIVAL szemben tanúsított kritikai magatartás, az etimológiákban tetten érhető teljességigény és tényszerűsége törekvés, valamint az ezekkel párosuló abszolút igazsághit mind a pozitívista tudománykép egyértelmű megnyilvánulásának tekinthető.²¹ (MELICH nyelv- és tudománysemlélete-

¹⁸ Az *Ata* személynév korabeli (ezzel egybevágó) magyarázatát lásd még GOMBOCZ 1915: 433–4.

¹⁹ E névalak történetével kapcsolatban még tarkábbá válik a kép, ha figyelembe vesszük a 20. század eleji szakirodalom további — ettől némileg eltérő — magyarázatait is.

MELICH korábban a nevet még — igaz, bizonytalanul — csak *a*-val (*Bas*-nak) olvassa, és eredetét az úfn. *Basch* személynévből magyarázza, de megemlíti lehetőségként a *Basilus Baso*, illetve *Base* becéző formáit is (1905: 137). A „Magyar Oklevél-Szótár” csupán latin etimonokat (*Basilus*, *Blasius*) közöl (SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906: 54), WERTNER MÓR viszont — a betűhív formát *Bázs*-nak olvasva — a személynévet csakis a *Basilus*-ból tartja származtathatónak (1916a: 60–2).

²⁰ A személynévfejtés problematikusságáról szólva tanulságos lehet ezt az etimológiát összevetni MELICH JÁNOS korábbi írásaival is, amelyekben a szerző a *Basa* név eredetéről — a fenti bizonytalansággal szemben — még meglepő határozottsággal nyilatkozott: „Ezt a keresztnévet BOD *Blasius* vagy *Basilus* megfelelőjének tartotta. Minthogy *Blasius Bla-* szótagon kezdődik, nem lehet belőle *Ba*-sa diminutívumot alkotni. De nem lehet *Basilus*-ból sem *Basa*. A gör. eredetű *Basilus*-nak a népies magyar *Vászoly* és a görögkeleti szláv *Vasil* neve mutatja, hogy itt új görög ejtés szerint *v* a szókezdő mássalhangzó. A *Basa* név nem is ezekből, hanem a szláv *ba-* gyökérszóból ered, a melyből *Bajko*, *Baja* stb. szláv személynévek valók [...], s melynek az alapjelentése »magicas artes exercere«” (1907: 175; vö. még 171, 1904b: 326).

²¹ Ennek kapcsán — a történeti személynév kutatás tárgyköréből vett példákon túl — tanulságos lehet egy pillantást vetni MELICH más témájú munkáinak érveléstechnikájára is, így — többek

ről — kumulatív megközelítésben — lásd még BENKŐ 1957, KISS 1973, 1995, NÉMETH 1972b, ONDRUŠ 1991 stb.)

Noha a MELICH-féle pozitivist tudománykép a századeleji karteziánus történeti személynévkutatásban (és általában véve a nyelvtudományban) meghatározónak mondható, a korabeli privát szemléletű nyelvészet kutatóinak természetesen nem mindegyikénél tapasztalhatjuk a pozitívizmus e sarkalatos formáját: a 20. század eleji újgrammatikus nyelvészek — a nyelvfelfogásukban latensen jelen lévő nem-privát jegyek arányától függően — a dominánsan pozitivist nyelv- és tudomány szemlélet eltérő formáit képviselhetik.

A MELICH-féle erőteljesen privát tudománykép jóval hajlékonyabb változatát találjuk például az újgrammatikus személynévvizsgálat másik két meghatározó egyéniségének, GOMBOCZ ZOLTÁNNak és PAIS DEZSŐnek a nyelvészetében.

Figyelembe véve GOMBOCZ egyéb témákban írt dolgozatainak sajátosságait²², nem meglepő, hogy — bár személynévtani munkásságát mindvégig a pozitivist-ta-újgrammatikus etimologizálás határozta meg — névmagyarázatai mégis sokkal liberálisabbak, mint az a kortárs MELICH JÁNOSnál tapasztalható (ehhez lásd főként a WUNDT-féle néplélektan hatásáról tanúskodó „Árpádkori török személynéveink” című írását: 1914c–1915; vö. még 1914a, 1914b, 1916, 1924a). Ezt igazolhatja az a közismert anekdota is, mi szerint amikor GOMBOCZot egy felsőházi tag nevének megfejtésére kérte, a jeles névkutató meglehetősen szkept-

---

között — a tárgyas ragozás kialakulását boncolgató értekezésének (a kutató nyelv- és tudomány-felfogása szempontjából) igen sokat mondó summázata: „Meggyőződésem, hogy sikerült bizonyítanom, hogy a magyar tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás azonos eredetű. [...] Külön kiemelem, hogy bizonyításomban sohase indultam ki olyan változásokból, amelyek megtörténhetek, hanem csakis olyanokból, amelyek tényleg megtörténtek. Bizonyításomat ezzel tapasztalati: pozitív alapra fektettem” (1914a: 75; a szerző kiemelését töröltem — F. K.).

²² A nem-pozitivist tudománytörténet-írás nézőpontjából különösen jelentősnek kell tartanunk GOMBOCZ ZOLTÁN nyelvészeti munkásságát, mivel benne a két paradigma sajátos kereszteződését láthatjuk.

GOMBOCZ pályája kezdetén az újgrammatizmus szellemében indul (vö. 1898), időközben azonban megéri a főként humboldti (nem-privát) hagyományokhoz kötődő WUNDT néplélektana (ehhez lásd WUNDT művéről írott ismertetését: 1903/1997), ebből adódóan újabb (az újgrammatikus tanokhoz immár kritikusan viszonyuló) írásaiban — korábbi, privát meghatározottságú nézeteivel sajátosan keveredve — már igen sok wundti (antikarteziánus) motívum is feltűnik (lásd 1921a, 1921b, 1922/1997 stb.). (Nem véletlen, hogy munkássága olyan nagy hatással volt a 20. századi magyar nyelvészet nem-privát zárványának tekinthető KARÁCSONY SÁNDOR nézetrendszerére; ehhez vö. egyfelől SÁNDOR 1999a: 1391, másrészt KÖVENDI–KONTRA 1991.)

E nem-privát jegyek (illetőleg ezek nyelvelméleti következményei) azonban nem válnak tudatossá a kutató nyelvészetében. A kései GOMBOCZ ily módon könnyen lehet a 20. század elején feltűnő strukturalizmus egyik legelső követőjévé; SAUSSURE alapművéről is ő tudósít először hazánkban (1924b, vö. még 1926/1997, 1934).

(GOMBOCZ e nyelv szemléleti kettősségének más megközelítéséhez vö. még ANTAL 1980; az életmű további — kumulatív szemléletű — bemutatásait lásd BENKŐ 1977, KOVALOVSKY 1955, MELICH 1936, NÉMETH 1972a.)

tikusan (értelmezésemben: az újgrammatikus módszertant ezúttal nem-privát nézőpontból tekintve) válaszolt: „Melyik nyelvből parancsolja, méltóságos uram?”.

PAIS DEZSŐ névtani vizsgálatai (és általában véve nyelvészete) ilyen tekintetben éppen a MELICH és GOMBOCZ közti középutat képviselik: a kutató kezdeti, erőteljesen a történeti adatokhoz kötődő (pozitívista) eljárás módját (vö. 1913a, 1913b, 1914, 1915–1917, 1916, 1918, 1925 stb.) a későbbiekben többször keresztelte romantikus-liberális gondolatmenet (lásd például 1921–1922, valamint 1960).²³

5.8. A személynévfejtésnek az előbbiekben részletesen tárgyalt bizonytalanságával (és természetesen a korabeli nyelvészet analitikus beállítottságával) magyarázható a századeleji szakirodalomban a névtipológiák általános hiánya is.

A korabeli közleményekben a személynévi etimológiákat a közreadás érdekében egybeszervező csoportosításokon túl (vö. például GOMBOCZ 1914c–1915, MELICH 1907, 1914b, SIMONYI 1911) mindössze egyetlen valódi, ám ellentmondásoktól sem mentes rendszerezést találunk: PAIS DEZSŐ egyik tanulmányában régi személynéveink jelentéstani osztályozására tesz kísérletet, tipológiájába azonban a szemantikai kategóriákon túl lexikális és pragmatikai szempontok alapján kialakított csoportok is keverednek (1921–1922).

Tudománytörténeti szempontból igen fontos megjegyeznünk, hogy a rendszerező munkák hiánya nem csupán a 20. század eleji személynév kutatást jellemzi, hanem az e tárgykörben íródott későbbi közleményeket is; a közszavak és a történeti helynevek magyarázata terén tapasztalható későbbi (paradigmán belüli) eredményekkel szemben (lásd például BENKŐ 1967–1976, illetve KISS 1988a, 1988b munkákat) a tipológiák elkészítéséhez alapul szolgáló személynévi etimológiákat e nézetrendszerben — a már említett okok miatt — tulajdonképpen mindmáig nem sikerült megnyugtató módon tisztázni.

Újabb személynévtani közleményeinkben a strukturalizmus ily módon — szemben a személynév vizsgálatával az 1930-as évekig párhuzamosan fejlődő történeti helynévkutatással — nemigen éreztethette hatását; nem véletlen, hogy történeti személynév kutatásunk lényegileg ma sem lépte túl 20. század eleji analitikus-etimologizáló jellegét (lásd például BENKŐ 1998: 11–57, BERRÁR 1960, FEHÉRTÓI 1969, 1997a, 1997b munkákat).

²³ Igen árulkodó ilyen szempontból a pozitívista paradigma képviselőinek e kettősséggel kapcsolatos véleménye; BENKŐ LORÁND a kutató életművét bemutató könyvének egyik részletében például ezt olvashatjuk: „ez a száraz, tényekhez rögződő, azokat halmozó eljárás mód ugyanakkor csapongó képzelettel, ragyogó fantáziával, páratlan ötletességgel járt együtt. Kötöttségeket nem tűrő, szabad szelleme itt talált magának megfelelő, néha talán túl is lendülő kifutást. Mindezzel a nagyszerű, időtálló kutatási eredmények egész sora is együttjárt ugyan, nem szabad azonban elhallgatni, hogy a feldúsított képzelet némelykor olyan megállapításokhoz vezette [...], amelyek már túlestek az ellenőrizhető, szolid tudomány határain. [...] De ez a fantáziadús szárnyalás ugyanúgy Pais Dezső, mint a szinte földhözragadtnak tűnő adatfetisizmus” (1993: 35–6; vö. még i. m. 30–63, BARCZI 1956).

6. Noha a történeti névkutatás — éppen az előbb részletezett analitikus-etimológiai meghatározottságából adódóan — névelméleti kérdéseket nemigen vetett fel, a névmagyarázatoknak a személynevek jelentéstani jellemzőire utaló elszórt megjegyzéseiből mégis rekonstruálható a tulajdonnevek szemantikájáról kialakított korabeli (privát szemléletű) vélekedés. Míg nem-privát felfogásban a jelentéshasználat elmélete tölt be konstitutív szerepet, az itt tapasztalható tisztán pozitivistá megközelítésben a jelentésfogalom mindig referenciális természetű (vö. BÉKÉS 1997: 83, 89, 138, 213).

6.1. Nem jelentéstani (sokkal inkább terminológiai) kérdés, mégis szükségesnek látszik itt elsőként megemlíteni, hogy a történeti névkutatásban a századelőn (de minden bizonnyal már korábban is) maga a *jelentés* szó elsősorban nem szemantikai értelemben, hanem — a kor névfejtő meghatározottságából adódóan, de kapcsolatban ugyane szó szemantikai használatával is — ’etimon’ jelentésben volt használatos; eszerint ismerni egy név „jelentését” nem egyéb, mint megtalálni a hozzá tartozó alapszót.²⁴

Ennek figyelembevételével válik érthetővé a korabeli szerzők azon eljárása, hogy — az alább bemutatandó szemantikai felfogásnak látszólag ellentmondva — a tulajdonnévi eredetű nevek esetében jelentésként nemegyszer a közvetlen személynévi etimont tüntetik fel.²⁵

6.2. A századeleji közleményekben a közszavak elsődlegességének hosszú idők óta evidenciaként kezelt tételére támaszkodva, de még inkább a *jelentés* szónak az etimon megnevezésére szolgáló használatára alapozva a szemantikai értelemben vett jelentésfogalom (itteni felfogásban: maga az empirikus vagy mentális megfelelő; vö. KÁROLY 1970: 70) megállapításakor — a személynévi használatot, valamint az alapszó és a tulajdonnév esetleges hangalak-morfológiai eltéréseit figyelmen kívül hagyva — tulajdonnévi és közszói jelentést nem különítenek el; e gondolatmenet szerint tehát a tulajdonnévnek és (végső) közszói etimonjának jelentése egy és ugyanaz.²⁶ Ilyen tekintetben legfeljebb a névát-

²⁴ A *jelentés* szó ilyen értelmű használatára utalnak például a következő szövegrészek: MELICH 1904b: 324, TOLNAI 1905: 368, WERTNER 1914: 251, 253–5, 1915a: 248, 1915b: 42, 1915c: 348–9, 390, 397, 1916a: 13, 1916b: 151, 204, ZOLNAI 1924: 31.

²⁵ Ezt példázza KARÁCSONYI JÁNOS következő megállapítása is: „Lajkónak írják becéző néven a 1364–74-iki oláh vajdát, Lajkónak írják ugyancsak becéző néven sok magyart és a két név mégsem egyet jelent. Az oláhok Lajkója Vladislaust, a magyaroké Lajost” (1905b: 309). Lásd még GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 909, 943, 1024, MELICH 1905: 148, 1907: 174–5, RÉTHEI PRIKKEL 1916: 210–1, SZ. 1916, WERTNER 1905a: 233, 1914: 255, 301–2, 304, 1915a: 249, 252, 1916a: 58, 61.

²⁶ Ehhez lásd például GOMBOCZ megjegyzését a török eredetű *Biter* névvel kapcsolatban: „E szn. jelentése [...] valószínűleg „növekvő”, a *bít*- „beendigt sein, fertig sein, wachsen” igéből” (1914b: 246; vö. még ERDÉLYI 1908: 74, GOMBOCZ 1914b: 243, GOMBOCZ–MELICH 1914–1930: 359, 514, 550, 807, 821, 916, HISTORIKUS 1915, K. 1922, KARÁCSONYI 1917: 14, M. KOSSA 1925: 272, MELICH 1905: 109, 120–1, 129, 130–1, 133, 138–9, 183, 1906a: 50, 52–3, 1907: 167, 1912:

vételek képeznek kivételt; e neveknek ugyanis csak abban a nyelvben lehet (közszoí) jelentésük, ahonnan alapszavuk származik.²⁷

E felfogás jegyében íródott PAIS DEZSŐ „Régi személyneveink jelentéstana” című munkája, amelyben a szerző — a téma első gyakorlati összefoglalásaként — az Árpád-kori nevek ilyen értelemben vett szemantikai tipológiájának elkészítését tűzte ki célul (1921–1922).

6.3. A századeleji történeti névkutatás elméleti érdeklődésének hiányából természetesen következnek, hogy noha a 19. század végi, 20. század eleji (paradigmán belüli) nyelvészeti és logikai jelentéstan az itt tapasztalható szemantikai felfogás mellett már modernebb alternatívákat is kínált a (tulajdonnévi) jelentés megragadására, e közleményekben ezek egyáltalán nem éreztették hatásukat; ilyen vagy ezekhez hasonlítható tulajdonnév-értelmezések csak jelentős késséssel tűntek fel a magyar névtani szakirodalomban.²⁸

A közszoí alapú jelentésszemlélet tudománytörténeti jelentőségéről vall ugyanakkor az, hogy — a tulajdonnév szemantikájának megítélésében (és általában a jelentéstanban) azóta végbement lényegi (paradigmán belüli) változások ellenére — e felfogás nyomai még a későbbi közleményekben is észlelhetők, sőt napjaink személynévtani munkáiban is felfedezhetők.

Ennek megnyilvánulásai például a tulajdonnév jelentés nélküliségét (főként SAUSSURE és MILL gondolatmenete nyomán) hirdető GOMBOCZ-féle jelentéstan azon részei, amelyekben a szerző — az előbbi alapfeltevésnek ellentmondva — a leíró személyneveket nem tekinti „valódi” tulajdonneveknek, mivel azok (közszoí) jelentéssel bírnak (1926/1997: 158–9), az áttetsző, de nem leíró nevek esetében pedig a tulajdonnévi használatától független közszoí jelentésről szól (i. m. 156). Ez egyébként egyáltalán nem meglepő, figyelembe véve azt, hogy GOMBOCZ korábban maga is az előző (axiómaként kezelt) álláspont képviselője volt (vö. például 1914b: 243, 246).

101, 1921: 113–4, 1924: 113–4, MLADENOFF 1925: 39, NÉMETH 1925: 274, TOLNAI 1910: 419, TÖRÖK 1911: 130–1, WERTNER 1915c: 290, 298, 1916b: 150, 1917a: 89 stb.).

²⁷ Ilyen MELICH vélekedése az (akkor még) szláv eredetűnek tartott *Cseke* névről: „A hely- és személynevekben előforduló *Cseke* szó a magyar nyelvben értelmetlen, jelentés nélküli, mint közszo nem is fordul elő” (1904b: 305; vö. még 1906a: 49, valamint SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906: XI.). ZOLNAI még tovább viszi e gondolatmenetet, megítélése szerint ugyanis ezek a tulajdonnevek — mivel a magyarra nézve nincs közszoí jelentésük — nyelvünk szókincsének csupán periférikus részét képezik (i. h.).

²⁸ A jelentést viszonyfogalomként kezelő 19. századi szemantikák gondolatai (lásd KÁROLY 1970: 70) a magyar nyelvtudományban először csak 1926-ban, GOMBOCZ ZOLTÁN munkájában jelennek meg. A korabeli logikai jelentéstan alternatívái közül FREGE kétkomponensű szemantikáját (1892/2000) kell megemlítenünk; ehhez hasonló ugyanis az a tulajdonnévi jelentésfelfogás, amely a magyar szakirodalomban — a GOMBOCZ-féle szemléletet felváltva — 1956-tól képviselteti magát: MARTINKÓ ANDRÁS tanulmánya a tulajdonnevet a denotátumról való ismereteinktől meghatározott jelentés kategóriának tekinti.

A közszói alapú jelentésszemlélet későbbi utóéletéből a PAIS DEZSŐ tipológijára alapozó (napjainkban is gyakori) névrendszerezéseket említhetjük (ehhez lásd például HAJDÚ MIHÁLY legújabb személynévtani összegzését; 2003: 347–65); de e szemantikai szemlélet latens továbbélésével magyarázható az is, hogy névkutatóink a jelentésbeli névalkotással (értsd: jelölésváltozással) mint névkeletkezési formával rendszerint még manapság sem számolnak. (E megállapítás helynévtani, illetve közszavakra vonatkozó megfelelőit lásd HOFFMANN 1993: 89, valamint KIS 2002: 105).

7. Az újgrammatikus személynévvizsgálat egyes jelenségeinek részletes bemutatása után — összegezve annak legfőbb nyelvelméleti tanulságait — a nem-pozitivisták közelítésmódnak köszönhetően nemcsak személynévkutatásunk történeti ágát látjuk új, az eddigiektől különböző megvilágításban, de (általában véve) a korabeli újgrammatikus nézetrendszerrel is a megszokottól némileg eltérő kép tárul elénk.

A korábbi (kumulatív nézőpontú vagy más paradigmafogalommal dolgozó) tudománytörténetek az újgrammatikus iskolát általában mint egységes nyelv szemléletet képviselő irányzatot mutatták be (vö. BYNON 1983/1997: 29–76, 161–83, H. TÓTH 1996: 136–43, ROBINS 1999: 201–6 stb.); de ha szóltak is a pozitivisták gondolatmenetét jellemző belső következetlenségekről, ezeket többnyire magyarázat nélküli ellentmondásokként, azaz tulajdonképpen paradoxonokként kezelték (lásd például BALÁZS 1970, MÁTÉ 1997: 109–15, RÓNA-TAS 1978: 103–8).

A privát–nem-privát nyelv szemléleti kettősség paradigmameghatározó szerepére alapozó tudománytörténeti leírás nézőpontjából — mint láttuk — az újgrammatikus iskola nyelvfelfogása korántsem tekinthető következetes nyelvfilozófiának. Az újgrammatizmus belső ellentmondásai e szemszögből azonban nem valódi paradoxonok, hiszen az uralkodó (pozitivisták) paradigma gondolkodásmódjában felbukkanó latens nem-privát jegyek hatásával könnyen magyarázhatók. (A kumulatív szemléletű tudománytörténet-írás más paradoxonjaihoz vö. még BÉKÉS 1997: 95–103.)

8. A századeleji újgrammatizmus helyzetét ugyanakkor szemlélhetjük ennél általánosabb, tudományelméleti kontextusban is. A történetírás itt alkalmazott, nem-pozitivisták módja ugyanis lehetőséget nyújt arra is, hogy az újgrammatikus személynévkutatás példájának tanulságait az e keretben kidolgozott tudományfilozófiai modellek, így mindenekelőtt az itteni esettanulmány elméleti kiindulópontjául szolgáló BÉKÉS-féle elgondolás (1997) ellenőrzésére, esetleges finomítására használjuk.

BÉKÉS VERA tudománytörténetében rendre a kétféle nézetrendszer „tiszták” (hatalmon lévő vagy elszigetelt) eseteiről szól, és csupán elméletben utal arra a

lehetőségre, hogy valamelyik nézetrendszer gondolatmenetében lappangva a másik paradigmából származó jegyek is megjelenjenek (i. m. 79, 85, 87, 89).

Bár a szerző tisztában van azzal, hogy könyvében a tudományos elméleteket sokkal koherensebbnek, a fennálló paradigmát pedig jóval homogénebbnek tűn-teti fel, mint az a valóságban tapasztalható, e leegyszerűsítésre — érvelése sze-rint — alapvető célja, a leendő paradigma és a zárványok közti történeti-geneti-kus, illetőleg logikai kapcsolatok hatékony feltárása és láttatása érdekében mégis szüksége van (i. m. 87–8).

Ily módon BÉKÉS VERA (bevallottan szélsőséges) modellje „nem ad (nem adhat) számot az egymást követő, összemérhetetlen paradigmák kölcsönhatásá-ról” (i. m. 88); ez — amint azt az újgrammatikus példa is híven mutatja — csak a paradigmán belüli lappangó zárványelemek módszeres feltárásával, illetőleg ezeknek a modellbe való beillesztésével érhető el.

Ennek megfelelően a BÉKÉS-féle elképzelés itteni, a latens idegen motívu-mok révén a két nézetrendszer érintkezési pontjait is láttató (a nem-karteziánus nézőponthoz egyébiránt sokkal inkább igazodó) módosításában a paradigmák többé-kevésbé heterogének.

A századeleji újgrammatizmus helyzetét áttekintve is tapasztalhattuk, hogy a mereven pozitivista meghatározottságú újgrammatikusok — az őket ért bírálatok hatására — a privát nyelvszemléletnek a későbbiekben már egy jóval gyengébb (azaz: antikarteziánus elemekkel dúsított) változatát mondhatták magukénak. Az idegen nézetrendszerből származó latens jegyek aránya ugyanakkor nemcsak egy irányzat egészének viszonylatában térhet el: az újgrammatikus MELICH JÁNOS, GOMBOCZ ZOLTÁN és PAIS DEZSŐ itt vázolt pályaképeiből világosan megmutatkozik, hogy a paradigmáknak a lappangó idegen motívumok okozta heterogeneitása akár az egyénig lebontva értelmezhető.

A privát–nem-privát nyelvszemléleti nézőpontok ellentétére alapozó modell-nek itteni, a zárványok mellett egyfajta latens paradigmatis kevertséggel is számoló módosításával kapcsolatban ugyanakkor mindenképpen szükséges megjegyeznem, hogy az idegen nézetrendszerből eredő motívumok lappangó volta a modell e változatában is — a BÉKÉS-féle elképzelés axiómáinak megfe-lelően (vö. i. m. 44) — lényegi kitétel marad: a szemléleti kevertség tudatossá-gának elismerése ugyanis az inkommenzurabilitás tételének (erről lásd i. m. 39–42; vö. még FEHÉR M. 1983) tagadásával, végső soron pedig a nem-kumulatív nézőpontú tudománytörténet-írás paradox dekonstrukciójával járna együtt (vö. BÉKÉS 1997: 89).

Mindezeknek megfelelően a modell e módosításában paradigmaváltást (tudo-mányos közéleti és egyéni szinten egyaránt) nemcsak a normál koncepcióval polemizáló zárványelméletek (vö. i. m. 79), de a másik nézetrendszerből beke-rült latens jegyek (teljeskörű vagy egyéni) tudatossá válásával keletkező anomá-liák is eredményezhetnek (vö. i. m. 85). Ez esetben a (mindkét paradigma nor-

mál szakaszához képest rendkívüli) vitákban ott és csakis ott oldható fel az inkommensurabilitás, ahol az egyes feleknek már van valamilyen korábbi (külső forrásból vagy a belső latens idegen motívumok felismeréséből származó) „zárványélménye” (vö. i. m. 87). „A kommunikációs zavar ilyen módon valóban megszüntethető, mivel ilyenkor a felek összemérhető állításokról, közös nyelven kezdenek kommunikálni” (i. h.). (A paradigmák belső heterogeneitásának ezzel némileg rokon megközelítést és kezelést lásd KAMPIS 2000; a BÉKÉS-féle modell elméleti háttéréhez nyelvészeti vonatkozásban fűzött egyéb megjegyzésekhez vö. SÁNDOR 1999a: 1391, 1999b.)

9. Záró gondolatként jegyzem meg, hogy az itt feltárt paradigmatiszmus kölcsönhatás nem pusztán egyedi (újgrammatikus) jelenség a nyelvtudományban, hanem — összevetve például a BEZECZKY GÁBORTól feltárt további, szemléleti kevertségről tanúskodó nyelvtudományi esetekkel (vö. 2002: 33–4, 81–7, 105–20) vagy a szociolingvisztika helyzetével (erről lásd például i. m. 13–20, SÁNDOR 1999b: 596–7, 2001: 7–18, SÁNDOR–KAMPIS 2000: 126–7) — egészen általánosnak mutatkozik; „a 19. század vége óta tehát két, eltérő erősségű hagyomány van jelen a nyelvészetben” (BEZECZKY 2002: 39).

Ezt szem előtt tartva úgy vélem, hogy a tudománytörténet-írás itt alkalmazott antikarteziánus alternatívája, illetőleg ennek elméleti háttére — napjaink domináns nyelvészeti hagyományának és egy attól radikálisan eltérő (nem-privát) lingvisztika alapjainak együttes láttatásával — „fontos, esetenként döntő szerepet tölthet be mai, vagy a közeljövőben felmerülő tudományos problémáink megoldásában” (BÉKÉS 1997: 15).

FEHÉR KRISZTINA

Irodalom

- ANTAL LÁSZLÓ (1980): Pszichológizmus és objektivizmus a nyelvtudományban. In: BALÁZS JÁNOS (szerk.): *Nyelvi rendszer és nyelvhasználat*. Budapest. 138–47.
- BALÁZS JÁNOS (1970): A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Budapest. 13–36.
- BALLAGI ALADÁR (1903): *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár*. Budapest.
- BALOGHY DEZSŐ (1914): Régi családnevek. *Magyar Nyelvőr* 43: 357–8.
- BÁRCZI GÉZA (1956): Pais Dezső. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 9–22.
- BÁRCZI GÉZA (1958): A személynevek. In: Uő: *A magyar szókincs eredete*. 2. bővített kiadás. Budapest. 123–42.
- BÁRCZI GÉZA (1967): Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 95–180.

- BÁRCZI GÉZA (1970): Elnöki megnyitó. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Budapest. 9–11.
- BARTONIEK EMMA (1914): Aba. *Magyar Nyelv* 10: 281.
- BÁTKY ZSIGMOND (1917): Veszprém. *Magyar Nyelv* 13: 233.
- BEKE ÖDÖN (1913): Győrffy. *Magyar Nyelvőr* 42: 472–3.
- BEKE ÖDÖN (1914): Ajton, Ajtony. *Magyar Nyelvőr* 43: 226.
- BÉKÉS VERA (1997): *A hiányzó paradigma*. Debrecen.
- BENKŐ LORÁND (1949): A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–24, 244–56.
- BENKŐ LORÁND (1957): Gondolatok Melich János nyelvtudományi munkásságáról (Születésének nyolcvanötödik évfordulóján). *Magyar Nyelv* 57: 1–12.
- BENKŐ LORÁND (főszerk.) (1967–1976): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND (1977): Gombocz Zoltán szerepe a magyar történeti nyelvészetben. *Magyar Nyelv* 73: 402–9.
- BENKŐ LORÁND (1993): *Pais Dezső*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND (1998): *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.
- BERRÁR JOLÁN (1960): Női neveink 1400-ig. Bizonytalan és ismeretlen eredetű nevek. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. 1958*. Budapest. 154–214.
- BEZECZKY GÁBOR (2002): *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. (Modern filológiai füzetek 58. sz.) Budapest.
- B. GERGELY PIROSKA (1977): *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- B. LÖRINCZY ÉVA (1962): *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. (Nyelvtudományi Értekezések 33. sz.) Budapest.
- BOROVSKY SAMU–KARÁCSONYI JÁNOS (1903): *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descrinta effigie editionis a. 1550 illustratum*. Budapest.
- BYNON, THEODORA (1983/1997): *Történeti nyelvészet*. Budapest.
- CSÁNKI DEZSŐ (1903): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 5. kötet. Budapest.
- CSÁNKI DEZSŐ (1906): Helynév-családok. *Magyar Nyelv* 2: 385–95.
- DEME LÁSZLÓ (1974): *Magyar nyelvészeti kutatómunkánkról*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 137. sz.) Budapest.
- ÉDER ZOLTÁN (1972): *A magyar nyelvtudomány történetére vonatkozó munkálatok az utóbbi negyedszázadban*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 130. sz.) Budapest.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1904): A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. *Nyelvtudományi Közlemények* 34: 388–416.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1908): Átmeneti alakok a magyar vezetéknévek keletkezése idejéből. *Magyar Nyelv* 4: 71–5.
- FEHÉR MÁRTA (1973): A tudományfejlődés kumulativitásának mítosza. *Világosság* 8–9: 469–76.
- FEHÉR MÁRTA (1979): *A tudományfejlődés-elméletek története*. (A filozófia időszerű kérdései 38. sz.) Budapest.

- FEHÉR MÁRTA (1983): *A tudományfejlődés kérdőjelei — A tudományos elméletek inkomenzurabilitásának problémája*. Budapest.
- FEHÉR MÁRTA (1984): Thomas Kuhn tudományfilozófiai „paradigmája”. In: KUHN, THOMAS S. (1962/1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest. 299–322.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969): *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. (Nyelvtudományi Értekezések 68. sz.) Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1997a): Árpád-kori közszoói eredetű személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–5.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1997b): Árpád-kori *Levente* és *Leue*, *Lewedi* személyneveink eredete. *Magyar Nyelv* 93: 426–41.
- F-Ó (1917): A Géza név. *Magyar Nyelv* 13: 31.
- FREGE, GOTTLÖB (1892/2000): Jelentés és jelöllet. In: UŐ: *Logikai vizsgálódások*. Budapest. 118–47.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1898): *A jelenkori nyelvészet alapelvei*. Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1903/1997): *Nyelvtörténet és lélektan*. In: UŐ (1997): *Jelentés- és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 9–72.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1914a): Ajtony. *Magyar Nyelv* 10: 31–3.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1914b): Árpád. *Magyar Nyelv* 10: 282.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1914c–1915): Árpád-kori török személyneveink. *Magyar Nyelv* 10: 241–9, 293–301, 337–42, 11: 145–52, 245–52, 341–6, 433–9.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1916): Levente. *Magyar Nyelv* 12: 305–10.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1921a): Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan. *Társadalomtudomány* 1: 97–105.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1921b): Változás és törvény a nyelvtudományban. *Társadalomtudomány* 1: 194–201.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1922/1997): *Nyelvtörténeti módszertan*. In: UŐ (1997): *Jelentés- és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 73–128.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1924a): Az Oslu nemzetség eredete. *Magyar Nyelv* 20: 23–4.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1924b): Ferdinand de Saussure. *Magyar Nyelv* 20: 141–3.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1926/1997): Jelentés- és nyelvtörténet. In: UŐ (1997): *Jelentés- és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 129–94.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1934): Funkcionális nyelvszemlélet. *Magyar Nyelv* 30: 1–7.
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1914–1930): *Magyar Etymologiai Szótár. 1–10. füzet*. Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1934–1944): *Magyar Etymologiai Szótár. 11–17. füzet*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003): *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HARSÁNYI ISTVÁN (1914): Magyar keresztnévek jegyzéke a XVI. század végéről. *Magyar Nyelv* 10: 280–1.
- HISTORIKUS (1909): Néhány helynévről. *Magyar Nyelvőr* 38: 277–8.
- HISTORIKUS (1915): Az *Ady* név. *Magyar Nyelvőr* 44: 446.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993): *Helynevek nyelvi elemzése*. (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. sz.) Debrecen.
- HORGER ANTAL (1908): Boromissza. *Magyar Nyelvőr* 37: 467–8.
- HORGER ANTAL (1924): György. *Magyar Nyelv* 20: 171–2.
- H. TÓTH IMRE (1996): *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig*. Szombathely.

- IVÁNYI BÉLA (1914–1915): Nyelvtörténeti adatok I. *Magyar Nyelv* 10: 135–6, 181–4, 370–6, 11: 83–5.
- IVÁNYI BÉLA (1917): Nyelvtörténeti adatok I. *Magyar Nyelv* 13: 251–9.
- JAKUBOVICH EMIL (1914): Nyelvtörténeti adatok I. (Szemelvények a közlő készülő Oklevélszótár-pótlékából). *Magyar Nyelv* 10: 38–42, 78–83, 234–6, 276–80, 326–8, 426–9.
- JAKUBOVICH EMIL (1915): Nyelvtörténeti adatok. Régi magyar női nevek. *Magyar Nyelv* 11: 280–3, 327–30, 365–9, 423–6, 457–8.
- JAKUBOVICH EMIL (1917): Kinga. *Magyar Nyelv* 13: 300.
- JAKUBOVICH EMIL (1920): A Gyécse (Géza) névhez. *Magyar Nyelv* 16: 124–7.
- JENŐ SÁNDOR (1901): Családnevek. *Magyar Nyelvőr* 30: 254.
- JÓSA JÁNOS (1914): A Gyergyó név. *Magyar Nyelvőr* 43: 33–4.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- KAMPIS GYÖRGY (2000): A tudás folytonossága a paradigmák rendszerében. *Világosság* 11–2: 32–42.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1905a): Lökösháza. *Magyar Nyelv* 1: 182–3.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1905b): Vászoly még sem Basilius. *Magyar Nyelv* 1: 309–11.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1908a): Deménd, Deményfalu, Deményháza. *Magyar Nyelv* 4: 127–8.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1908b): Semjén, Sömjén. *Magyar Nyelv* 4: 125–7.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1908c): Siményfalva. *Magyar Nyelv* 4: 127.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1917): Zapolyay az igazi. *Magyar Nyelv* 13: 13–4.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1923): Gyán. *Magyar Nyelv* 19: 27–9.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1924): Forgolány. *Magyar Nyelv* 20: 1–2.
- KÁROLY SÁNDOR (1970): Két fejezet a magyar szójelentéstan történetéből. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Budapest. 67–76.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1993): *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- KIS TAMÁS (2002): A hangalaki szóalkotás. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc. 104–7.
- KISPÁL MIHÁLY (1915): Családnevek. *Magyar Nyelvőr* 44: 90–1.
- KISS LAJOS (1970): Etimológiai vizsgálatok Magyarországon a múlt század közepétől 1920-ig. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Budapest. 47–59.
- KISS LAJOS (1973): *Melich János emlékezete születésének századik évfordulója alkalmából*. Budapest.
- KISS LAJOS (1988a): *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. kötet*. Budapest.
- KISS LAJOS (1988b): *Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. kötet*. Budapest.
- KISS LAJOS (1995): *Melich János*. Budapest.
- KLINDA TEOFIL (1917): Családnevek. *Magyar Nyelvőr* 46: 195.
- KNIEZSA ISTVÁN (1942): Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. *Magyar Néprajz* 4: 196–232.
- KOVALOVSKY MIKLÓS (1955): *Gombocz Zoltán*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 91. sz.) Budapest.
- KÖVENDI DÉNES–KONTRA GYÖRGY (1991): Karácsony Sándor nyelvészeti-pedagógiai munkássága. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest. 424–30.

- K. P. (1922): [A *Veszprém* névről]. *Magyar Nyelv* 18: 214.
- KUHN, THOMAS S. (1962/1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest.
- LOSONCZI ZOLTÁN (1915): Egy német krónika magyar szavai. *Magyar Nyelvőr* 44: 255–62.
- LŐRINCZE LAJOS (1951): Szempontok és adatok személynéveink újabbkori történetéhez. *Magyar Nyelvjárások* 1: 64–94.
- MADZSAR IMRE (1914): Ajtony, Altun. *Magyar Nyelv* 10: 42.
- MADZSAR IMRE (1917): Gizella. *Magyar Nyelv* 13: 84–5.
- MARTINKÓ ANDRÁS (1956): A tulajdonnév jelentéséhez. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 189–95.
- MÁTÉ JAKAB (1997): *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Budapest.
- MELEGDI JÁNOS (1919): Dózsa. *Magyar Nyelv* 15: 137.
- MELICH JÁNOS (1903): Régi magyar női személynév. *Magyar Nyelvőr* 32: 233–4.
- MELICH JÁNOS (1904a): Laikusok évada (A Nyelvtörténeti Szótár bírálatáról). *Magyar Nyelvőr* 33: 121–33.
- MELICH JÁNOS (1904b): »Ritus explorandae veritatis«. *Magyar Nyelvőr* 33: 305–27.
- MELICH JÁNOS (1905): *Szláv jövevényszavaink. I. kötet. 2. rész. A magyar nyelv keresztény terminológiája*. Budapest.
- MELICH JÁNOS (1906a): Adatok hazánk honfoglaláskori s X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. *Magyar Nyelv* 2: 49–58, 97–106.
- MELICH JÁNOS (1906b): A magyar-hún monda néhány tulajdonnévéről. *Magyar Nyelv* 2: 158–61.
- MELICH JÁNOS (1907): Az Árpád-kori becéző keresztnévek egy csoportjáról. *Magyar Nyelv* 3: 165–76.
- MELICH JÁNOS (1912): Vác. *Magyar Nyelvőr* 41: 97–103.
- MELICH JÁNOS (1913): Ajton, Ajtony. *Magyar Nyelv* 9: 352–6.
- MELICH JÁNOS (1914a): *A magyar tárgyas igeragozás (Alaktani fejtegetés)* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 14. sz.). Budapest.
- MELICH JÁNOS (1914b): Keresztnéveinkről. *Magyar Nyelv* 10: 97–107, 149–56, 193–9, 249–55.
- MELICH JÁNOS (1916): Tétény, Kaza, Majtény. *Magyar Nyelv* 12: 231–2.
- MELICH JÁNOS (1919): Dézs. *Magyar Nyelv* 15: 125–7.
- MELICH JÁNOS (1921): Mén és Pásztó. *Magyar Nyelv* 17: 113–4.
- MELICH JÁNOS (1923): A helynevek egy csoportjáról. *Magyar Nyelv* 19: 105–11, 137–42.
- MELICH JÁNOS (1924): Sarolt. *Magyar Nyelv* 20: 110–5.
- MELICH JÁNOS (1936): Gombocz Zoltán emlékezete. *Magyar Nyelv* 32: 65–86.
- MELICH JÁNOS (1940): *Latin jövevényszavaink végződésének alakulásáról* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 52. sz.). Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza.
- MIKESY SÁNDOR (1970): Személynév kutatásunk első szakaszához. *Magyar Nyelv* 66: 197–207.
- M. J. (1922a): [A *Gömör* névről.] *Magyar Nyelv* 18: 144.
- M. J. (1922b): [A *Lőrinc* névről.] *Magyar Nyelv* 18: 188.
- M. KOSSA GYULA (1925): Csoma. *Magyar Nyelv* 21: 272–3.

- MLADENOFF ISTVÁN (1925): Oldamur és Eltimir. *Magyar Nyelv* 21: 38–9.
- NAGY GYULA (1920): Nyelvtörténeti adatok III. Személy- és ragadványnevek. *Magyar Nyelv* 16: 152–3.
- NÉMETH GYULA (1922): Karczag. *Magyar Nyelv* 18: 125–7.
- NÉMETH GYULA (1925): Debrecen nevének eredete. *Magyar Nyelv* 21: 273–4.
- NÉMETH GYULA (1972a): *Gombocz Zoltán*. Budapest.
- NÉMETH, J. (1972b): J. Melich und das Etymologische Wörterbuch der ungarischen Sprache. *Acta Linguistica* 22: 18–22.
- NYIRKOS ISTVÁN (1987): *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN (1993): *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.
- ONDRUŠ, ŠIMON (1991): Melich János etimológiái — mai szemmel. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest. 602–12.
- PAIS DEZSŐ (1913a): A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink. *Magyar Nyelv* 9: 31–3.
- PAIS DEZSŐ (1913b): Milej. *Magyar Nyelv* 9: 176–7.
- PAIS DEZSŐ (1914): Uraj és Halmaj. *Magyar Nyelv* 10: 131–3.
- PAIS DEZSŐ (1915–1917): Néhány -ej végű szláv személynév a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 44: 326–32.
- PAIS DEZSŐ (1916): A Sixtus keresztnév magyarosításai. *Magyar Nyelv* 12: 365–70.
- PAIS DEZSŐ (1918): Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa. *Magyar Nyelv* 14: 193–6.
- PAIS DEZSŐ (1921–1922): Régi személynévek jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–63, 18: 26–34, 93–100.
- PAIS DEZSŐ (1925): A lat. Philippus magyar származékai. *Magyar Nyelv* 21: 109–14.
- PAIS DEZSŐ (1960): Szempontok Árpád-kori személynévek vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. 1958*. Budapest. 93–105.
- PAPP LÁSZLÓ (1970): Személynév-vizsgálat a Magyar Nyelv megindulása előtt. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Budapest. 61–6.
- PROHÁSZKA JÁNOS (1913): Gyergyó. *Magyar Nyelvőr* 42: 330–1.
- PRÖHLE VILMOS (1913): Ajtony és Bulcsu. *Magyar Nyelvőr* 42: 445–8.
- RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ (1923–1927): Török eredetű helynevek. *Nyelvtudományi Közlemények* 46: 464–9.
- RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN (1916): Bence. *Magyar Nyelvőr* 45: 210–3.
- ROBINS, ROBERT HENRY (1999): *A nyelvészet rövid története*. Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS (1978): *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban*. Budapest.
- SÁGI ISTVÁN (1914): Aglent. *Magyar Nyelv* 10: 221–4.
- SÁNDOR KLÁRA (1999a): A hiányzó paradigma. *Magyar Tudomány* 1999/11: 1387–92.
- SÁNDOR KLÁRA (1999b): A megtalált paradigma. *Magyar Filozófiai Szemle* 1999/4–5: 595–606.
- SÁNDOR KLÁRA (2001): Szociolingvisztikai alapismeretek. In: UŐ (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged. 7–48.
- SÁNDOR KLÁRA–KAMPIS GYÖRGY (2000): Nyelv és evolúció. *Replika* 40: 125–43.
- SAUSSURE, FERDINAND DE (1916/1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest.
- SIMONYI ZSIGMOND (1911): Becéző nevek. *Magyar Nyelvőr* 40: 134–5.

- SIMONYI ZSIGMOND (1915): Népetimológia. *Magyar Nyelvőr* 44: 324–6.
- SIMONYI ZSIGMOND–SZARVAS GÁBOR (szerk.) (1890): *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. 1. kötet.* Budapest.
- SIMONYI ZSIGMOND–SZARVAS GÁBOR (szerk.) (1891): *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. 2. kötet.* Budapest.
- SIMONYI ZSIGMOND–SZARVAS GÁBOR (szerk.) (1893): *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. 3. kötet.* Budapest.
- STOLL ERNŐ (1916): Családnevek I. Nyíregyháza és öslakóinak nevei. *Magyar Nyelvőr* 45: 268–9.
- SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906): *Magyar Oklevél-Szótár.* Budapest.
- SZ. I. (1916): Izsók. *Magyar Nyelv* 12: 26.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1999): A szent mokus, avagy a módszer buktatói. In: POZSGAI PÉTER (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére.* Budapest. 345–65.
- SZINNYEI JÓZSEF (szerk.) (1893–1896): *Magyar tájszótár. 1. kötet.* Budapest.
- SZLÁVIK FERENC (1911): Székely családnevek. *Magyar Nyelvőr* 40: 143.
- TOLNAI VILMOS (1905): A magyar keresztnivekről. *Magyar Nyelv* 1: 367–8.
- TOLNAI VILMOS (1910): Nemere. *Magyar Nyelv* 6: 418–9.
- TÖRÖK JÁNOS (1911): A Szemere név eredete. *Magyar Nyelvőr* 40: 130–1.
- VISKI KÁROLY (1915): A szófejtő szótárhoz II. *Magyar Nyelvőr* 44: 224–6.
- WERTNER MÓR (1905a): Apsa. *Magyar Nyelv* 1: 232–3.
- WERTNER MÓR (1905b): Servesty. *Magyar Nyelv* 1: 233.
- WERTNER MÓR (1913): Régi nevek. *Magyar Nyelvőr* 42: 427–8.
- WERTNER MÓR (1914): Régi nevekről. *Magyar Nyelvőr* 43: 250–8, 301–6.
- WERTNER MÓR (1915a): Az Oklevélszótár néhány kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 44: 245–55.
- WERTNER MÓR (1915b): Forgolány. *Magyar Nyelvőr* 44: 41–2.
- WERTNER MÓR (1915c–1916a): Névmagyarázatok. *Magyar Nyelvőr* 44: 289–300, 346–54, 387–97, 45: 13–8, 53–62.
- WERTNER MÓR (1916b–1917a): Régi magyar női nevek. *Magyar Nyelvőr* 45: 145–52, 202–10, 298–318, 359–73, 46: 10–8, 83–90.
- WERTNER MÓR (1917b): Cigány és Zigány. *Magyar Nyelvőr* 46: 146–9.
- ZOLNAI GYULA (1924): Az Oklevél-Szótárhoz. *Magyar Nyelvőr* 53: 31–2.
- ZSINKA FERENCZ (1913, 1915): Nyelvtörténeti adatok II. (A Magyar Nemzeti Múzeum törzsgyűjteményéből). *Magyar Nyelv* 9: 131–3, 11: 129–31.

A mai magyar gimnazisták köznyelv és nyelvjárás közötti kódválasztása*

1. Előadásom annak a kérdőíves vizsgálatomnak egy részét elemzi, amelyet magyartanárok segítségével a 2000 ősztől 2001 teléig terjedő időszakban végeztem hat magyarországi város (Budapest, Cegléd, Debrecen, Győr, Miskolc, Szeged) és három határon túli város (a szlovákiai Dunaszerdahely, a jugoszláviai Zenta, a romániai Sepsiszentgyörgy) magyar tannyelvű gimnáziumában. Kilenc kutatóponton összesen 720 gimnazistát kértem meg 21 kérdés megválaszolására. A kérdések az adatközlők alapadataival (életkor, nem, lakóhely) kezdődően a hovatartozási öntudatnak és a településükhöz való érzelmi kötődésnek a kérdésein át a saját nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez való viszonyulásukra vonatkoztak. A diákok kb. 40%-a (279 fő) férfi, 60%-a (437 fő) nő. Négy adatközlő nem töltötte ki, hogy melyik nemhez tartozik. A következő táblázat az adatközlők adatait városok szerinti bontásban mutatja.

kutatói pont	adatközlő száma (ebből férfi/nő)-ismeretlen	átlagos életkoruk (ebből férfi/nő)
Budapest	85 fő (36/49)	16,39 (16,58/16,26)
Cegléd	59 fő (44/13)-2	17,22 (17,00/18,00)
Miskolc	112 fő (42/70)	15,54 (15,64/15,48)
Győr	94 fő (26/67)-1	15,80 (15,73/15,83)
Debrecen	60 fő (26/33)-1	17,94 (18,23/17,72)
Szeged	85 fő (32/53)	16,85 (16,81/16,88)
Dunaszerdahely	61 fő (21/40)	17,25 (17,28/17,25)
Zenta	82 fő (23/59)	17,79 (17,43/17,93)
Sepsiszentgyörgy	82 fő (29/53)	17,29 (17,10/17,39)
Összesen	720 fő (279/437)-4	16,70 (16,74/16,67)

A diákok többsége vagy a születése óta a városban él, vagy a közeli településről jár be. Az iskoláskor kezdete, azaz 7 éves kor után az ország távoli régióiból, illetve külföldről jött diákok száma csekély, összesen csupán nyolc volt. A

* Előadásként elhangzott az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus történeti szociolingvisztikai és dialektológiai szimpóziumán. Az előadásokat közlétező kötetből (Hungarológia és dimenzionális nyelvészlelet. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS. Debrecen–Jyväskylä, 2002.) az írás technikai okokból maradt ki. (A szerk.)

megkérdezett diákok tehát földrajzilag és nyelvjárásilag igen homogén környezetben élnek, de a városlakók és a környékeliek aránya városonként kisebb-nagyobb mértékben változik. A miskolciak 90%-a városi születésű (ebbe a kategóriába tartoznak olyan adatközlők is, akik 7 éves kor előtt költöztek az illető városba, és azóta ott élnek), a dunaszerdahelyieknek 89%-a, a budapestieknek pedig 88%-a. A zentaiaknak viszont csupán 34%-a a városi születésű, 62%-a pedig közeli községekből jár be, azaz „utazó diák”-ok a saját elnevezésük szerint.

Ezek a kutatópontok főleg vidéki nagyvárosok, a határon túli városoknak viszont jelentősen kisebb a lakosságuk a magyarországi kutatópontokénál (a magyarországi városok közül Cegléd kivételesen kisebb a többinél). Mind a három város magyar többségű: Dunaszerdahely lakosságának 83%-a magyar, Zentának 79%-a, Sepsiszentgyörgynek pedig 74%-a (vö. KOCSIS–KOCSISNÉ 1992: 23, 72).¹

A kutatópontok nyelvjárási jellege valószínűleg gyengébb a régió belüli kisebb településekenél, egyre nagyobb a köznyelv hatása, vagyis úgynevezett regionális köznyelviséggel rendelkezik. A határon túli adatközlők esetében a regionális köznyelv alakulását valószínűleg a kétnyelvűség, tudniillik a többségi nyelv is befolyásolhatja.

2. Előadásomban a fent említett kérdőíves felmérés alapján a köznyelv és a vizsgálat alanyainak saját nyelvjárása közötti kódválasztásról kapott eredményeket elemzem.

Vizsgálatomban hat különböző színteret feltételezve öt különböző beszédstílus közül választattam ki a megfelelőt az adatközlőkkel. A következő módon kérdeztem meg a diákokat különböző esetekről:

- a) ha a saját lakóhelyén találkozna egy azonos nyelvjárást beszélő ismerőssel,
- b) ha a budapesti metróban találkozna egy azonos nyelvjárást beszélő ismerőssel,
- c) ha a saját lakóhelyén megkérdezne öntől valamit egy köznyelvet beszélő ismeretlen,
- d) ha a saját lakóhelyén megkérdezne öntől valamit egy közeli faluból jött ismeretlen,
- e) ha a budapesti metróban megkérdezne öntől valamit egy köznyelvet beszélő ismeretlen,
- f) ha egy országos tévécsatorna riportere interjút készítené önnel.

A válaszokat a következő öt variáció közül választhatták ki a megkérdezettek:

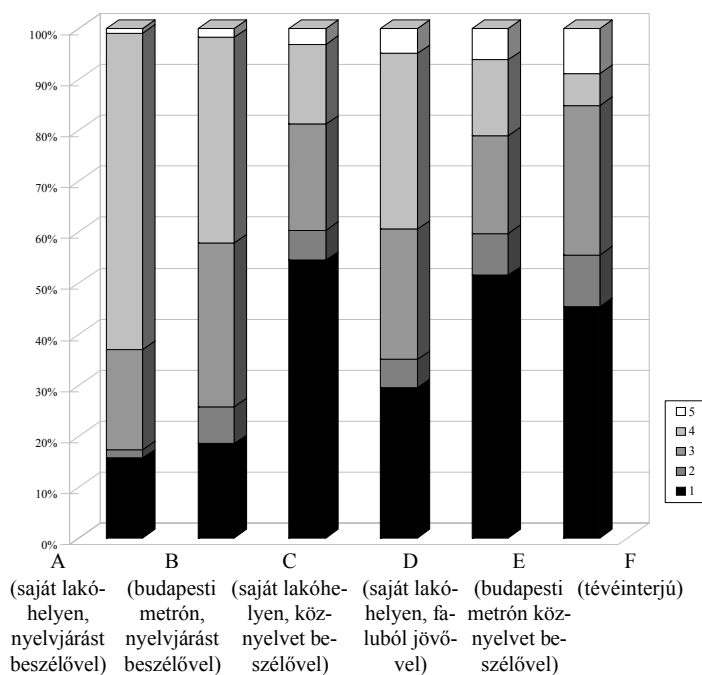
1. Igyekeznek köznyelven beszélni.
2. Figyelnék arra, hogy ne észlelje a nyelvjárásomat.
3. Valamivel udvariasabban beszélnek, mint otthon.
4. Ugyanúgy beszélnek, mint otthon.
5. Nem nagyon állnék vele szóba.

Az alábbi elemzésekben az (1) és (2) választ köznyelvi(es) nyelvhasználatnak, a (3) és (4) választ pedig nyelvjárási(as) nyelvhasználatnak tekintem. Az

¹ Ám mivel ezek az adatok az 1991. évi statisztikából származnak, a zentai adatoknak a mai helyzetre való alkalmazása megkérdőjelezhető, hiszen az utóbbi években bekövetkezett politikai változások a vajdasági magyar lakosság arányát jelentősen befolyásolhatták.

összes adatközlők beszédhelyzetenkénti nyelvhasználatával kezdve a városonkénti, illetve a nemek szerinti különbségekkel foglalkozom.

1. ábra

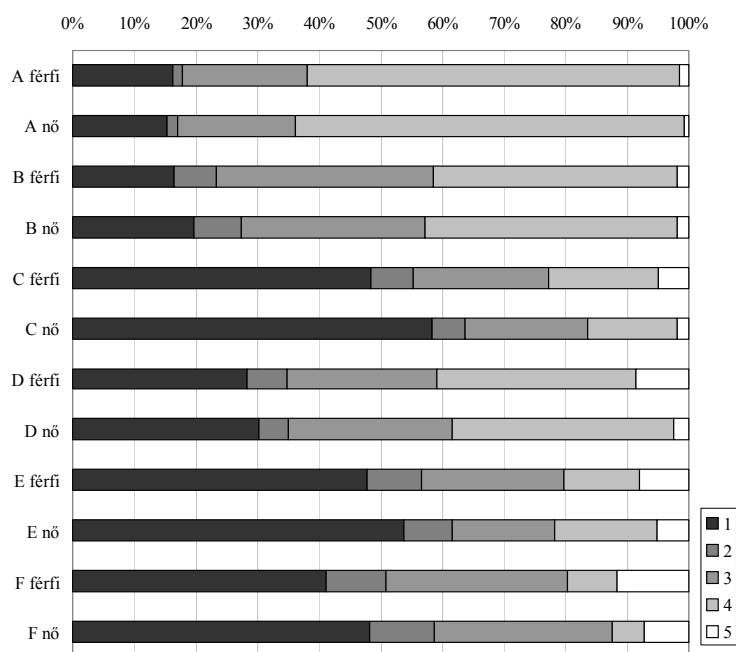

Az 1. ábra az összes érvényes választ adó diák helyzetenkénti nyelvhasználatát mutatja. Az első, a saját lakóhelyen azonos nyelvjárást beszélő ismerőssel történő társalgásban a diákok több, mint 80%-a választott nyelvjárási beszédváltozatot. Ez az arány valamivel csökken, amikor a helyszín a lakóterületről a budapesti metróbeli szintérré változik. Ennél sokkal nagyobb mértékben változik a válaszok aránya, amikor a köznyelvet beszélő ismeretlenhez szól az adatközlő. Mind a saját lakóhelyükön, mind a budapesti metróban az adatközlők 60%-a azt állította, hogy köznyelvi beszéddel válaszolna a köznyelven beszélő ismeretlennek. Tehát a diákok többsége nem a helytől, hanem a beszédhelyzettől függően választ kódot. Az országos tévéinterjúban, bár valamivel kevesebben, mint a köznyelvet beszélő ismeretlen esetében, mégis magas arányban választották a köznyelvi beszédváltozatot a gimnazisták.

A 2. ábra a nemek közötti különbséget mutatja. Mint látható, a gimnazisták kódválasztásában nincs nagy különbség a férfiak és nők között, bár feltételezhető, hogy későbbi életük során a társadalomban vállalt különböző szerepek következtében jobban elkülönül majd a két nem nyelvhasználata az egyes helyze-

tekben. Jelen felmérésben a feltehető generációs különbség vizsgálata céljából a szülőket is megkérdeztem, de sajnos eddig még nem sikerült a többszáz felnőtt adatait feldolgoznom. Mégis jelen adatok alapján állítható, hogy a saját lakóhelyen kívül a nők minden esetben gyakrabban választják a köznyelvies beszédváltozatot, mint a férfiak. Ha a férfi a fővárosi metróban találkozik az ismerőseivel, gyakrabban választja az otthoni beszédnél valamivel udvariasabb beszédváltozatot, miközben a nőknél kissé több az a válasz, hogy igyekszik köznyelven szólni hozzá. Mint az eddigi szociolingvisztikai vizsgálatok általában rámutattak, a nők jobban törekednek arra, hogy udvariasak legyenek a beszédfélhez², jobban követik a nyelvi normát, mely néha hiperkorrekcióhoz vezethet.³ Így a nők valószínűleg jobban figyelnek arra, hogy az őket körülvevő helyzetre alkalmasabb beszédváltozatot válasszanak, mint a férfiak, amely gyakoribb a köznyelvválasztásban mutatkozik meg.

2. ábra. Kódválasztás nemek szerint

A nőknek a másik beszélőhöz való alkalmazkodását még feltűnőbben mutatja az, hogy az ötödik, azaz „Nem nagyon állnék vele szóba” választ mindegyik esetben ritkábban választották, mint a férfiak. Különösen abban az esetben, ami-

² A női nyelvhasználat udvariasságáról lásd HOLMES 1995.

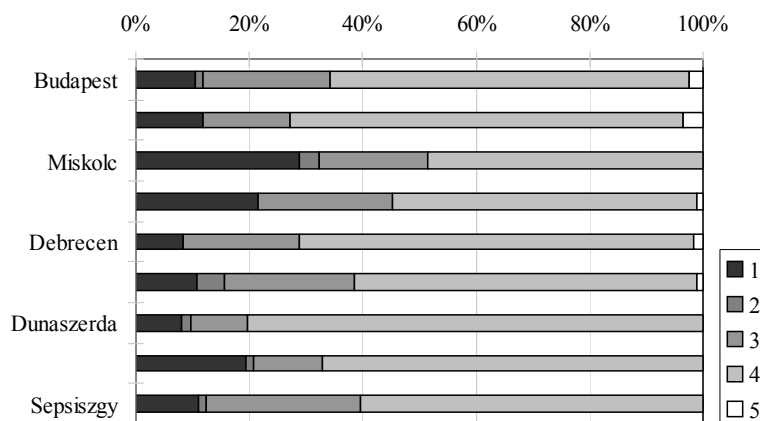
³ Lásd például LABOV híres kutatását a New York-i alsó középosztálybeli nőkről (1966).

kor egy közeli faluból jövő ismeretlennel találkozik az adatközlő, a férfiak kb. 8,6%-a, a nők 2,5%-a választotta ezt a választ: azaz a férfiak a nőknél több mint háromszor nagyobb arányban azt választották, hogy nem állnak szóba az illető személlyel.

Különb en ez a „közeli faluból jövő ismeretlen” esete más szempontból is az attitűd mutatójának tekinthető, hiszen ebben az esetben különülnek el legjobban a válaszok nemcsak a nemek között, hanem a városok között is.

A 3. ábra mutatja, hogy az első esetben, a saját lakóhelyen az ismerőssel való találkozás szituációjában, általában 80–90%-uk azt állította, hogy a nyelvjárási beszédformát használja. Kivétel Miskolc, ahol mindennapi szituációban is minden harmadik gimnazista azt válaszolta, hogy vagy köznyelven, vagy nyelvjárásiasságot elkerülve beszél az ismerősehez. A győriek és a zentaiak is viszonylag gyakran választják a köznyelvies beszédformát (egyenként 20–20%-uk).

3. ábra. Saját lakóhelyen, nyelvjárást beszélővel

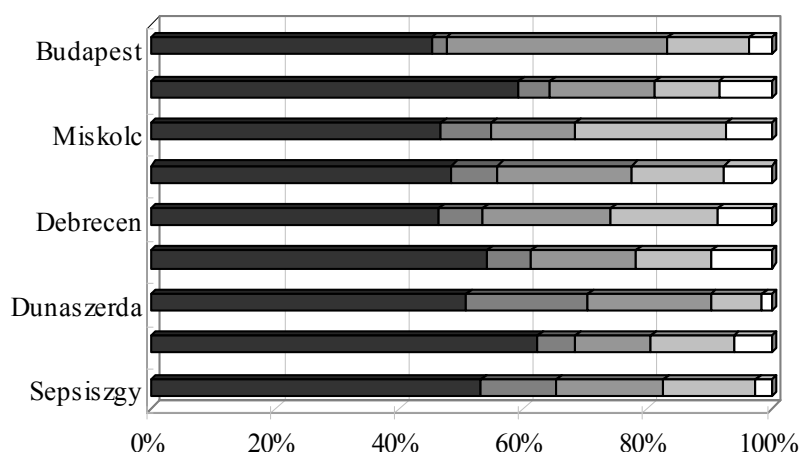

A 4. ábra arra a kérdésre adott választ mutatja, amelyet a budapesti metró köznyelven beszélő ismeretlennel történő társalgásra vonatkozóan tettem fel. Az összes adatközlőt beleszámítva ebben az esetben mutatkozott a legerősebb köznyelvies nyelvhasználat. Közülük a határon túli három városnál legtöbb az 1-es és a 2-es válasz, ami azt jelenti, hogy leginkább ők ügyelnek a helyezethez és a másik beszélőhöz való alkalmazkodásra. Ez valószínűleg azért van így, mert a határon túli magyar gimnazisták érzik legjobban azt, hogy a saját nyelvhasználatuk eltér a standardnak tekintett beszédformától, nemcsak kiejtésben hanem a szóhasználatuk és kifejezésük is gyakran egyedi, főleg a többségi nyelv hatása következtében. Az első színtérhez (azaz a saját lakóhelyen ismerőssel való találkozáshoz) képest Dunaszerdahelyen 60%-kal, Sepsiszentgyörgyön 53%-kal,

Zentán pedig 48%-kal több a köznyelvi beszéd választása, míg Miskolcon csak 22%-kal növekedett. A határontúliaknak magas fokú köznyelvhasználatuk az országos tévéinterjú esetében is ugyanúgy érvényes. Csak a határon túli három városban haladja meg az 50%-ot azoknak az aránya, akik köznyelven próbálnának beszélni a tévében. Az, aki nyelvjárási módon beszélne a tévében, Sepsiszentgyörgyön 28%, Zentán és Dunaszerdahelyen pedig csupán 15% körül mozog. A magyarországi városok viszont mind 40% körül vannak.

Érdekes, hogy a miskolciakkal együtt a nyelvjárásban bizonytalankodó típusba osztott ceglédiek is ugyanolyan nagy mértékben ingadoznak a két beszéd-típus között, mint például a sepsiszentgyörgyiek. Bár sokak állítása szerint nincs vagy jelentéktelen a nyelvjárási jellege a ceglédiek nyelvhasználatának, úgy tűnik, hogy ennek a városnak a lakói igen érzékenyek a hozzájuk közel levő hatalmas főváros és a saját kis településük közötti különbségre.

4. ábra. Budapesti metrón, köznyelvet beszélővel

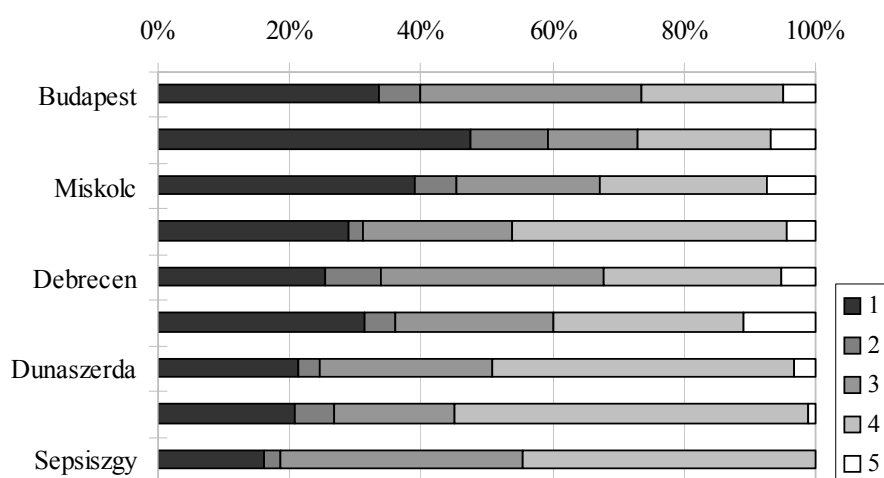

Az 5. ábra a közeli faluból jövő ismeretlenhez való viszonyulást mutatja. Itt látjuk a legnagyobb különbséget a városok között. A határon túliak beszélnek leginkább nyelvjárásban a falusi emberrel, és az ötödik, „Nem nagyon állnék vele szóba” választ alig találjuk meg náluk. Ezek a határon túli városok sokkal kisebbek, mint a most vizsgált magyarországi városok, így az emberek szolidaritása ott valószínűleg erősebb. Az ő nyelvjáráshasználatuk azt mutatja, hogy a falusi ismeretlen nem csupán egy ismeretlenként, hanem velük azonos tájegységhez tartozóként fogadják.

A határontúliak magatartásának e sajátosságát mutatja az a tény, hogy mint már más vizsgálatok is kimutatták, náluk igen erős a határontúli magyar közös-

séghez való kötődés.⁴ Az én vizsgálatom is azt jelzi, hogy az adatközlők több mint 90%-a nagyon úgy érzi, hogy a vajdasági vagy erdélyi magyarsághoz tartozik, amíg az általánosabb, az őket és az anyaországiakat is egybefűző „a magyar nemzet”-hez való kötődés viszont 80%-nál alacsonyabb maradt náluk. Ha anyanyelven szól valaki a kisebbségi helyzetben, legyen bár ismeretlen személy, szolidaritást éreznek iránta, ami a magas fokú nyelvjárásválasztásban jelenik meg.

5. ábra. Saját lakóhelyen, faluból jövő ismeretlennel

Ennek a határon túli adatnak ellentétes példája a nyelvjárásuk létezésében bizonytalankodó miskolci és ceglédi adatközlők gyakorlata. Itt leginkább gyakori a köznyelvhasználat. A miskolciak közel fele, a ceglédieknek pedig 60%-a választotta, hogy köznyelven válaszol a falubeli kérdésre. Érdekes a ceglédiak és a határon túli városok közötti kontraszt, hiszen Cegléd is hasonló nagyságú kisváros. A ceglédiak és a miskolciak köznyelvdomináns volta úgy elemezhető, hogy a köznyelvvvel nem is szolidaritást vagy rokonszenvet, hanem épphogy elutasítást fejeznek ki a falusi ismeretlennel szemben. E két városban az adatközlők 7%-a nem akar szóba állni a falubelivel, ami a határontúliak adatának (1,5%) több mint négyszerese. A köznyelv használatával azt is kifejezheti az ember, hogy ő a falubelivel szemben városiasabb, tehát bizonyos felsőbbrendűségét is érzékeltethet vele. Hozzátehetem, hogy a hovatartozási kérdésekből az derült ki, hogy a ceglédiak és a miskolciak városukhoz való kötődése a legalacsonyabbak közé tartozik, miközben a magyar államhoz ők éreznek legerősebben kötődést.

⁴ Lásd ehhez GÖNCZ 1999: 77–83, valamint LANSTYÁK 2000: 62–5.

A saját nyelvjárásuk létezésének bizonytalansága, illetve tagadása, és nem a településhez, hanem az államhoz való erős érzelmi kötődés mind együttjár a ceglédiek és a miskolciak köznyelvdomináns nyelvhasználatával.

3. Mindezeket a kódválasztásról kapott eredményeket összefoglalva az adott városokat több típusba lehet osztani: a budapestieket a koncentrikus körök között a legbelsőbe téve, a következő körbe a ceglédiek és a miskolciak kerülnek, akiknek a nyelvhasználatuk köznyelvdominánsnak mondható. Ők állították leginkább azt, hogy minden beszédhelyzetben a köznyelvet használnák. Jellenző rájuk, hogy a saját nyelvjárástudatuk bizonytalan, a régióhoz tartozás tudata viszonylag gyenge, és erős az államhoz való kötődésük. A legkülső körben a határon túli gimnazisták foglalnak helyet. Náluk legfeltűnőbb a helyzetenkénti kódváltás. Az ismerősök körében és az azonos régióhoz tartozókkal nyelvjárásban kommunikálnak, és így erősen megtartják a regionális közösségtudatukat. Ezzel szemben amikor a köznyelvet beszélő ismeretlennel találkoznak, jobban ügyelnek arra, hogy köznyelven beszéljenek, mint a legtöbb magyarországi diák. A határontúliaknál legnagyobb a kódváltás mértéke. A többi magyarországi város adatközlői, a győriek, a debreceniek és a szegediek, a két szélső csoport között vannak.

A kilencvenes évek közepe óta megélénkült a határontúli magyarok nyelvhasználatának a kutatása. A kutatások által gyakran említett megfigyelés, hogy a határontúli magyarok anyanyelvhasználatában kisebb a szituációtól függő beszédvariáció. Az anyanyelvoktatásban alig foglalkoznak a köznyelv és a helyi (kontaktus)-nyelvváltozat közötti különbségekkel, ami arra az eredményre vezethet, hogy a határontúliak többsége ezt a különbséget nehezen fogja fel, gyakorlati nyelvhasználatukban nem valósul meg a kódváltás. De a jelen vizsgálat arra mutat, hogy a határontúli gimnazisták kódváltásának mértéke legalább is a tudatukban nagyobb a magyarországiakénál, jobban változtatják a beszédtypust, a kódot a beszédhelyzetektől függően.

OKAMOTO MARI

Irodalom

- GÖNCZ LAJOS (1999): *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében II. Budapest–Újvidék.
- HOLMES, JANET (1995): *Women, Men and Politeness*. Longman, London–New York.
- KOCSIS KÁROLY–KOCSISNÉ HODOSI ESZTER (1992): *Magyarok a határainkon túl*. Budapest.
- LABOV, WILLIAM (1966): *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC.
- LANSTYÁK ISTVÁN (2000): *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony.

A nagyhindi illabialitás változásai

1. Bevezetés

Dolgozatomban a nagyhindi nyelvjárás egyes magánhangzóinak változásairól kívánok rövid ízelítőt adni. Munkám megírásának objektív előzménye, hogy az említett település „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak kutatópontja volt, és a nyelvhasználatából való értékes adatok változásvizsgálata a magyar dialektológia sűrű feladatai közé tartozik (vö. KISS 1998: 929–35).

A nagyhindi dialektust a szakirodalom nyelvjárásszigetként tartja számon, melynek legfontosabb jellemzőjeként a labiopalatális magánhangzók hiányát jelöli meg (vö. IMRE 1971: 369). A legújabb dialektológiai kézikönyv szerint azonban Nagyhinden ez a fonémahiány mára már lényegében eltűnt, csak a nyomai lehetők fel (FODOR 2001: 330).

A Nyitra vidéki falvak mára már nyelvszigethelyzetbe is kerültek (vö. SÁNDOR 2000), ezzel tanulmányozásuk még több tanulsággal jár, mint a belső nyelvjárásszigeteké. Azzal ugyanis, hogy elszakadtak az összefüggő magyar nyelvterülettől, az ott azóta végbement változások nem érintették őket, s így minden más nyelvjárásnál több régiséget őriztek meg (LANSTYÁK 1988: 11). A mai dialektológiai szakirodalom erre a jelenségre a *f á z i s e l t o l ó d á s*, *f á z i s k é s é s* fogalmakat használja (KISS 2001: 194).

2. Nagyhind története, szociológiai rétegzettsége

Nagyhind (szlov. Veľké Chyndice) a Nyitra-vidék északkeleti peremén, Verebelytől 5 km-re északnyugatra, a Zsitva folyó jobb partján fekszik. Az első írásos említése 1234-ből való, amikor II. András király oklevelében a közeli garamszentbenedeki kolostorhoz tartozó Szelepcsény földjeinek határaként tünteti fel a falut, *Hymd* alakban (Gy. 1: 476). Ez a név etimológiailag azonos a Győr-Sopron megyei *Himod* helynévvel, amely puszta személynévből keletkezett magyar névadással (FNESz.).

1268-ban IV. Béla király a gimesi Forgáchoknak ajándékozta a falut és vele együtt az egykori Harsány nevű települést is. Ez a falu ma már nem létezik, csupán Nagyhind 1892-es kataszteri térképe utal valamikori létezésére. Egy 1274-ből származó okirat Harsány lakosait, akik királyi halászok és hálószővők voltak, a szomszédos Nagyhindre (*Hymod*) költözteti. Mezőgazdaság és a halászat

jellemezte tehát Nagyhind ősi lakosainak életmódját, melyet a község — halász-hálót és ekevasat ábrázoló — címere is tükröz.

A XIII–XIV. század fordulóján a Forgáchok birtokait Csák Máté szerezte meg, akinek halála után először a királyé, majd ismét a Forgách családé lett a falu. 1576-ban Nagyhindet felégették a törökök, a lakosság jelentős része el is pusztult, ugyanis az 1664-es adóösszeírásban mindössze 9 adófizetőt találunk Nagyhinden (BLASKOVICS 1993: 293).

Nagyhind földjeit a XVIII–XIX. században többek között a Paluska, a Szlávy és a Weiss család is birtokolta. A község 1918-ig, majd 1938–1945 között tartozott Magyarországhoz. 1976-ban közigazgatásilag összevonták *Chyndice* néven a szomszédos Kishinddel, amely szlovák falu. A lakosság lélekszáma ezzel majdnem a kétszeresére ugrott, de nemzetiségileg erősen vegyessé vált. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint az összevont községek lakossága 760 fő, ebből 84,61% a szlovák és 15,39% a magyar (ŠÚSR. 52). A két község 1992-től ismét különvált. A 2001-es népszámlálási adatok tanúsága szerint azonban Nagyhind lakossága erősen megfogyatkozott. A 350 nagyhindi lakosból 260 szlovák, 87 pedig magyar nemzetiségű, de 122 lakos anyanyelve magyar (ŠÚSR. 52).

Fontos még megemlíteni a lakosság korösszetételét. Az összlakosság 20,5%-a 20 év alatti, 36%-a 21–40 év közötti, 23%-a 41–60 év közötti és 19%-a 60-év feletti (ŠÚSR. 52). Öröndetes tény, hogy az összlakosság nagy arányban fiatal, azonban ezek a fiatalok már inkább szlovák nemzetiségűek és anyanyelvűek.

3. A nagyhindi nyelvjárás

A nyelvjárási bibliográfiák szerint a legrégebb ismert nyelvészeti adatok a nagyhindi nyelvjárásról 1947-ből valók (BENKŐ–LÖRINCZE 1951). A nyelvatlasz próbagyűjtéseit összegző kötet (BÁRCZI 1947) húsz térképlapján hat lexémát találhatunk, melyekben a köznyelvi labiális *ö, ő, ü, ű* helyén illabiális *ë, é, i, í* szerepel (*ërëgmama, bikkëny, csész, vëdër, ëcset, këcsëge*). IMRE SAMU rendszerbe nyelvjárásszigetként került be a dialektus, az említett labiopalatális magánhangzók hiányának jellegzetességével, de azzal a megszorítással, hogy ez a sajátság Nagyhinden pusztulóban van (IMRE 1971: 369). Hasonló hangtani sajátosságokkal jellemzi a szakirodalom még a kupuszinai nyelvjárást is, a „Magyar dialektológia” pedig egyedüli hangtani típusként tartja számon az említett nyelvjárást, bár megjegyzi, hogy a kupuszinai telepések valószínűleg Nagyhindről kerültek a Bácskába, innen ered a hasonlóság (vö. FODOR 2001: 330).

Izgalmas kérdés a (két) nyelvjárás kialakulásának a története, mely nyelvi adatok hiányában csupán feltételezéseken, illetve más tudományágak ismeretein alapszik. Ezek közül legbiztosabb alapnak a Nyitrai járás etnikai térszerkezetének alakulásáról szóló kutatási eredményeket tekinthetjük. A tárgyalt terület az etnikai és nyelvi határ közepén található. A magyarság betelepülésének későbbi jellege, valamint a török idők utáni telepítések mind az erős szláv hatást támasztják alá (vö. TÁTRAI 2002). A vizsgált terület elszigeteltsége miatt bizonyos

nyelvi jelenségek eltérően alakulhattak és őrződhettek meg. A szláv nyelvekben közismerten nincsenek meg az *ö, ő, ü, ű* fonémák, illabiális párjaik viszont használatosak. Bizonyos lexémák illabiális ejtése emiatt alakulhatott ki, de ez nem érintette az összes olyan magyar szót, melyben *ö, ő, ü, ű* fonémák találhatók. Egyik idősebb nagyhindi adatközlőm elmondta, hogy az *ö* nagyanyja még „tótossan” mondta, hogy *gyíré* meg *pispék*, de ők már ezt nem használják.

A nyelvjárás kialakulásáról szóló feltételezéseket nyelvtörténeti kutatásokkal szükséges majd pontosítani.

4. A mintavétel

A labiopalatális magánhangzók változásainak vizsgálatára olyan módszert kellett választanom, amely által minél több olyan szót adnak vissza az adatközlők, melyek köznyelvi változatában *ö, ő, ü, ű* szerepel. A magyar nyelvjárások atlaszából kiválasztottam tehát minden olyan kérdést, melyek köznyelvi változatában szerepelnek az említett fonémák. 262 kérdésből álló kérdőív jött ezáltal létre, melyhez először az atlaszbeli válaszokat dolgoztam fel. A kérdőívet ezután felhasználtam az adatközlőkkel való beszélgetések során.

Adatközlőim mindannyian nagyhindi lakosok. Igyekeztem a rétegzett mintavétel szabályai alapján végezni a kutatást, és adatközlőimet is eszerint kiválasztani. 15 adatközlő volt (6 férfi, 9 nő), akik közül 5-5 személy képviseli az egyes generációkat (0–25, 35–50, 60–). Legnehezebb dolgom a fiatal korosztály kiválasztásakor volt, ugyanis többnyire vegyes házasságokból származó fiatalokat találtam, akik saját bevallásuk szerint keveset használják a magyar nyelvet, és nem tudnak jól magyarul. Nem is tudtak a kérdőív minden kérdésére magyarul válaszolni.

A mintavétel 2004 februárjában és márciusában az adatközlők lakásán két részben történt. Először kötetlen beszélgetést kezdeményeztem, melyet igyekeztem titkos felvételekkel megörökíteni. A következő alkalommal a kérdőíves vizsgálat már nem zavarta annyira az adatközlőket.

5. A vizsgálat eredményei

Az alábbi fejezetben a fonémagyakorisággal foglalkozó dialektológiai munkák alapján különféle csoportosításban tárgyalom az illabiális hanghelyettesítést. Vizsgálom hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, továbbá azokban a szavakban, melyekben mindkét helyzetben megtalálhatók az említett fonémák, valamint a csupán köznyelvi változatban előforduló labiális fonémák csoportjában. A könnyebb összehasonlítás érdekében a kapott eredményeket szócikkekbe rendezve is közlöm. A szócikkekben először „A magyar nyelvjárások atlaszá”-ból vett kérdések térképlapjainak sorszámát találhatjuk. Ezt követően a nyelvatasz Nagyhindre (Csz. 5.) vonatkozó válaszait tüntetem fel (köznyelvi alak, majd az 1952–1963-as nagyhindi adatok), az ott használt sajátos minősítésekkel — régies ( ), újabb [ ], ritka < > — együtt. Nagyhinden 1952-ben IMRE SAMU és

KÁLMÁN BÉLA gyűjtött, majd az ellenőrző gyűjtést 1963-ban DEME LÁSZLÓ végezte el (DEME–IMRE 1975: 298). A szócikkek végén || jel után a 2004-es vizsgálat válaszait közlöm. Azokat a lexémákat, melyekben illabiális hanghelyettesítés található, félkövér betűtípussal szedve emelem ki.

Az egyes alfejezetek után összesítem a kapott eredményeket, összehasonlítom az illabiális fonémagyakoriság arányát a nyelvatlasz és a 2004-es vizsgálat nyelvi adatai között.

5.1. Illabialitás kizárólag hangsúlyos helyzetben

22. köles: *köless*, (**këless**) || *köles*
 37. gyökere: *gyüke*, (**gyike**) || *gyüke*,
gyökere
 47. tör (kukoricát): *tör*, (**tër**) || *tör*
 54. hüvely: *szurok*, **hívej**, **hívej** || *szurok*,
hüvej
 81. fű: **fij**, **fűj**, **fí** || *fű*
 82. füvet: **fíhet** || *füvet*, *füvet*
 83. füves: **fihess**, **<fíjes>** || *fühess*, *füves*,
füves
 91. körte: *körtí*, (**kërtí**) || *körtí*, *körte*
 92. körtét: *körtút*, (**kërtút**) || *körtút*
 93. körték: *körtík*, (**kërtík**) || *körtík*
 96. őszibarack: *őszibárászk*, (**észibárászk**) ||
őszibárászk
 104. fűrt (teljes): *fej*, *szöllőfej*, *szőlőfej*,
fírt, **fírt** || *szöllőfírt*, *szöllőfírt*,
szőlőfírt, *fírt*
 112. kökény: *kökíny*, (**këkíny**) || *kökíny*,
kökény
 117. fűzfá: **físzfű** || *fűszfű*
 191. törek: *törek*, (**tërek**) || *törek*
 235. kályhacső: **csív**, **<csűv>**, [*cső*] || *cső*,
kājhácső
 247. kétfülű kosár: **fílkás** || *kás*
 251. bögre: *bādok*, **gëbre**, *göbre*, [*bögre*] ||
gëbre, **gëbreike**, *bādok*,
csésze
 271. fűrés: **fírész**, *fűrész* || **fírész**, *fűrész*
 323. csüd: **csíg**, *csülök* || *csűg*
 336. bög: *bög* || *bög*
 379. kölykezik: *fijáddzik*, **<kölközik>** ||
fíjál, *fijáddzik*, *kölkëddzik*
 444. kötény: *kötíny*, (**këtíny**) || *kötín*, *kötíny*
 445. melles kötény: *egíszkötíny*, *kötíny*,
<melleskötíny> || *kötín*, *kötíny*, *kötínruhá*
 456. ülep: **illep** || *üllep*, *ülep*
465. öcsém: *öcsém*, **<testvirem>** || *öcsém*
 470. vőlegény: **vélegíny**, **vélegény**, **<vélle-
gíny>** || *vőlegény*
 483. özvegy: **ëzvegy** || *özvegy*
 492. könny: *könny* || *könny*
 509. hüvelykujj: *pálécújj*, **hívejkúj**, **hi-
velkúj** || *páléc*, *hüvejkúj*
 531. fősvény: *uzsērāk*, **<uzsorāk>**, *uzsorā*,
fősvíny, **<fësvíny>**, **<zsugori>** || *fősvíny*,
uzsorāk, *zsugori*
 558. köp: *köp* || *köp*, *pluvāz*
 583. szó: **szé** || *szó*
 596. ügyvéd: *üdvígy*, (**idvígy**), **igyvíd**,
ügyvíd, (**igyvígy**) || *ügyvíg*, *ügyvíd*
 619. görény: **gëríny** || **gëríny**, **gërin**
 622. sündisznó: **szindisznó**, **sindisznó** ||
sün, *sündisznó*
 625. szürkevarjú: *szürkevárnyú*,
(szirkevarnyú) || *várjú*, *várnyú*,
szürkevárjú, *szürkevárnyú*
 645. szöcske: *vādló*, *zōdló* || *szöcske*
 669. öt: *öt*, (**ët**) || *öt*
 687. könnyebb: *könnyeBB*, (**kënnyebb**) ||
könnyebb
 688. öregebb: *öregebb*, (**ëregebb**) ||
öregebb
 712. rühes: **rihëss**, *birgëss* || *rühös*
 715. zöld: *zōd*, (**zéd**) || *zōd*, *zöld*
 721. süket: **siket**, **<sikët>** || *süket*, *siket*
 724. bő: *bő* || *bő*, *tāg*
 728. őket: *őkët*, (**ikët**), (**ékët**) || **ikët**, *őköt*
 761. tőle: *tőle*, (**téle**) || *tőle*, *tőlle*
 762. tőletek: *tőleték*, (**téleték**) || *tőleték*,
tőlleték
 765. mögé: **mëgé** || *mögé*
 767. össze: **össze**, (**ëssze**) || *össze*, *ëssze*,
ësszi

781. jössz: *gyűsz*, (**gyűsz**) || *gyűsz*
 782. jön: *gyün*, (**gyün**) || *gyün*, *gyön*
 783. jönnek: *gyünnek*, (**gyünnek**) ||
gyünnek, *gyönnek*
 784. jöttek: *gyüttek*, (**gyüttek**) || *gyüttek*,
gyöttek
 785. jönne: *gyünne*, (**gyünne**) || *gyünne*,
gyönne
 817. lösz: *lősz*, (**lősz**) || *lősz*
 818. lő: *lő*, (**lő**) || *lő*
 819. lőttem: *lőttem*, (**lőttem**) || *lőttem*,
lőttem
 820. lőnél: *lőnni*, (**lőnni**) || *lőnni*
 838. őriz: *őrizi*, (**őrizi**) || *őrizi*
 839. őrizte: *őriszte*, (**őriszte**) || *őriszte*,
őriszte
 840. őriztettek: *őrisztíték*, (**őrisztíték**) ||
őrisztíték, *őrisztíték*
 841. őriztek: *őrisztek*, (**őrisztek**) ||
őrisztek, *őrisztek*
 842. őrizték: *őrisztik*, (**őrisztik**) || *őrisztik*,
őrisztik
 865. kötné: *kötni*, (**kötni**) || *kötni*
 866. kötnénk: *kötnink*, (**kötnink**) || *kötnink*
 872. üzen: *izen* || *üzen*
 877. repül: *repű*, (**repű**) || *röpő*, *röpő*
 907. törje: *törje*, (**törje**) || *törje*
914. kötni: *kötnyi*, (**kötnyi**) || *kötnyi*
 923. kötve: *kötve*, (**kötve**) || *kötve*, *kötve*
 931. műhely: *míhej*, [**míhej**], <*méhel*>,
[műhel] || *kovácsműhej*, *műhej*,
kovárnya
 947. völgy: *vőgy*, (**vőgy**) || *vőgy*, *völgy*
 949. csősz: *csősz*, (**csősz**) || *csősz*
 959. tű: *tő*, (**tő**) || *tő*, *tű*
 960. vőfély: *vőfíny*, *vőfíny* || *vőfíny*
 968. kő: *kő*, (**kő**) || *kő*, *sütér*
 969. kövek: *kővek*, (**kővek**) || *kővek*
 970. kővel: *kővel*, (**kővel**) || *kővel*
 971. köves: *köves*, (**köves**) || *köves*
 1002. ökreink: *ökrejink*, (**ökrejink**) ||
ökrejink
 1003. ökreitek: *ökrejitek*, (**ökrejitek**) ||
ökrejitek
 1004. ökreik: *ökrejik*, (**ökrejik**) || *ökrejik*
 1048. tűz: *tyűz*, (**tyűz**), *tíz* || *tűz*
 1049. tüzet: *tyüzet*, (**tyüzet**) || *tüzet*
 1136. üveg: *öveg*, (**öveg**) || *üveg*
 1137. üvegje: *övegje*, (**övegje**) || *üvegje*
 1139. szívük: *szívük* || *szívök*, *szívük*
 1148. füle: *file* || *file*, *füle*
 1149. bőre: *bőre*, (**bőre**) || *bőre*
 1153. öccsée: *öccsijé*, (**öccsijé**) || *öccsijé*

Az adatok alapján látható, hogy a fenti 91 köznyelvi szó helyett 82 esetben találunk illabiális hangmegfelelést a nyelvatlasz nagyhindi adatai közt. (Azaz a köznyelvi szavak 90%-át illabiális változatban használták.) Összesen 95 lexémában bukkant fel a hangsúlyos helyzetű labiopalatális fonéma illabiális párja. A nyelvatlasz szerint ebből 57 archaizmus, 1 neologizmus, 4 pedig ritkán használt szó. A többi lexéma a nagyhindi nyelvjárás aktív eleme volt az atlasz gyűjtésének idején. A *kétfülű kosár* lexéma azért került ebbe a csoportba, mert nyelvjárási változatában (*füles kosár*) hangsúlyos helyzetben találjuk a tárgyalt fonémákat.

A 2004-es adatok szerint 10 lexémában található illabiális hanghelyettesítés hangsúlyos helyzetben. Ezek közül a *file* erősen visszaszorult archaizmus, csak egy idős adatközlőtől hallottam, a *siket* pedig ritkán használt. A többi lexéma általánosan ismert. Egyes szavak viszont (mint például *fírész*, *gēbre*, *gēriny*) más környékbeli nyelvjárásokban is az aktív szókincs részei (vö. PRESINSZKY 2000: 40, SÁNDOR 2000: 74).

5.2. Illabialitás kizárólag hangsúlytalan helyzetben

64. sütőtök: *úritök*, (**úriték**) || *úritök*
 114. fenyő: *fenyő* || *bórfű, fenyő, fenyőfű*
 115. fenyőt: *fenyőt* || *bórfűt, fenyőfűt, fenyőt*
 152. fergettyű: **fērgetyí** || *fērgettyű*
 165. kocsikenőcs: **szekérkenyecs, szekér-kenécs, kenécs**, <**szekérkenyé**>, *kocsi-kenőcs, (kálámász), (kolomász)* || *kenőcs, kolomász, zsír, mászty*
 172. gyepelő: **gyēplé** || *győplő, gyēplő*
 179. marokszedő: **márokszedé**, *márokszedő* || *márkozó, márokszedő*
 186. cséplőgép: **csíplégép, csíplégép**, *másina* || *csíplógép, másina*
 200. tető: **tető, (teté)** || *tető*
 206. előszoba: *ēsőház* || *ēsőszoba, ēsőház*
 218. lepedő: *lepedő, (lepedé)* || *lepedő*
 225. fésű: **físe, fűs, (físe)** || *fűs, fűsű*
 238. tévő: **tívé, tívő** || *tívő*
 263. teknő: *teknő, (teknyé), (teknyé)* || *teknyő, teknő*
 268. véső: **vísé, vűs** || *vűs*
 285. kaszakó: *kászákó* || *kászákó*
 306. szűrő: **szűró, (szíré)** || *szűrű, szűró*
 311. kiszedjük: *kiāsuk, kiāssuk, kiszéggyük* || *kiāssuk, kiszéggyük*
 335. kóróddzik: *kíróddzik, (kíréddzik)* || *kíróddzik, kírózik*
 340. meddő: **meddé, meddő** || *meddő, üres*
 404. befőtt: **befétt** || *béfött, kompót*
 418. élesztő: **illeszté, illesztő** || *ílesztő*
 420. megörli: *męgőróli* || *męgőróli, srótolja*
 447. fejkendő: **keszkenyé, keszkenyő**, [*kendő*] || *keszkenyő, keszkenő, kendő*
 448. kesztyű: **kesztyí, kesztyű** || *kesztyű*
 490. szemöldök: **szēmēldék, szemöldök** || *szēmöldök*
 529. libabőrös: *lúdbőrös*, <*lúdhúsos*> || *lúdbőrös*
 582. vetélő: **vetíllé**, <*vetíllő*> || *vetíllő, vető*
 595. jegyző: **jeddzé** || *jeddző*
 606. felhő: *főlyhő, (fējhé)* || *főlhő*
 610. kiderül: **kiderül, kiderül** || *kiderő*
 630. barázdabillegető: *barázdabillegető, <barázdámádár>* || *barázdabillegető*
 653. hétfő: (**hetfé**), **hetfő** || *hetfő, hétfő*
 665. kettő: **kettő, (ketté)** || *kettő*
 696. keserű: *keserő, (keseré)* || *keserő*
 701. felső: *fűső, (fűsé), [fűső]* || *fűső, fűső*
 702. külső: *kűső, (kűsé), kűső* || *kűső, kűső*
 703. belső: *bűső, (bűsé), (bűsé)* || *bűső, bűső*
 717. ismerős: *ismerős, (ismerés)* || *ismeröss, ismerős*
 725. színű: **színé** || *színő*
 732. kitől: *kitő, (kíté)* || *kitő, kitől*
 738. kívül: **kívé** || *kívű*
 739. belül: **belé** || *belű*
 763. belőle: *belőlle, (belélle)* || *belőlle, belőlle*
 766. nélkül: *nikű, (níké)* || *nikű, nélkül*
 772. megyünk: *megyünk, (mėgyink)* || *mėgyünk*
 863. megnézzük: *mėgnyízzük, (mėgnízzik)* || *mėgnyízzük, mėgnízzük*
 871. megnő: *mėgnyő, (mėgnyé)* || *mėgnyő, mėgnő*
 890. megjelöli: *mėgjelöli* || *mėgjelöli*
 894. megesküsznek: **mėgeskűnnék, mēgeskűnnék** || *mėgesküsznek*
 944. idő: *idő, (idé)* || *idő, üdő*
 953. velő: *velő, (velé)* || *velő, spik*
 978. tetű: *tető, (teté)* || *tető, tetű*
 979. tetűk: *tetők, (teték)* || *tetők, tetűk*
 990. erdő: *erdő, (erdé)* || *erdő*
 1063. estétől reggelig: *estető reggelig, (estéti reggelig)* || *estető reggelig*
 1081. tejből: *tejbő, (tejbé)* || *tejbő, tejből*
 1109. kertből: *kerbő, (kerbé)* || *kerbő*
 1112. kertünk: **kertink** || *kertünk*
 1114. kertjük: **kertyék** || **kertyék**, *kertyük*
 1139. szívük: **szívék** || **szívék**, *szívők, szívük*

Hangsúlytalan helyzetben kisebb számban jelentkezett az illabialitás: 61 köznyelvi lexéma helyett 51 esetben találunk illabiális hanghelyettesítést a nyelv-

atlaszban. (Tehát a köznyelvi szavak 83%-át illabiális változatban használták.) Mindez 59 nagyhindi lexémát jelentett, melyből 31 archaizmus, 1 pedig ritkán használt minősítést kapott akkor.

A 2004-es vizsgálat szerint jelenleg hangsúlytalan helyzetben majdnem teljesen kihaltak tekinthető ez a sajátos hanghelyettesítés. Bár a *kertyék* és *szívék* szavakban még élő, de ez nem csak Nagyhindre jellemző, ugyanis a környékbeli nyelvjárásokban is megtalálható (vö. SÁNDOR 2000: 99).

Egy idős férfi adatközlőm spontán beszédében figyeltem fel egyetlen alkalommal az *erdé* szóra, de azt ő elszólásként fogta fel, és rögtön a köznyelvi *erdő* alakban ismételte meg.

5.2. Illabialitás hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt

13. üszök (gabonán): <i>üszök, (iszék)</i> <i>üszök</i>	<i>tőtőkāpusztā, tőtőkāposztā</i>
41. üszök (kukoricán): <i>iszök, üszök, (iszék)</i> <i>üszök, üszög</i>	425. böllér: <i>élé, ölő, <hēntēs></i> <i>disznóölő, hēntēs</i>
87. gyümölcs: <i>gyümöcs, (gyimécs)</i> <i>gyümöcs</i>	432. töpörtyű: <i>tēpérté, tēpértí, tēpértü</i> <i>tēpértü, oskvár</i>
102. szőlő: <i>szöllő, (széllé)</i> <i>szöllő, szöllő, szőlő</i>	438. pörzsöl: <i>pērzsé, pörzsé</i> <i>pörzső, pörzsől</i>
132. ösztöke: <i>ösztoke, (észteke)</i> <i>ösztoke</i>	505. könyök: <i>könyök</i> <i>könyök</i>
137. göröngy: <i>hánt, <görönd>, <gö-röngy></i> <i>hánt, görönygy</i>	507. ököl: <i>ököl</i> <i>ököl</i>
160. küllő: <i>küllé, küllő</i> <i>küllő</i>	511. középsőujj: <i>középsőúj, középséúj, <középúj></i> <i>közepső, közepsőúj</i>
181. kévekötfő: <i>kétéfa, kötéfa</i> <i>kötőfa, kivekötfő</i>	512. gyűrűsujj: <i>gyírísúj</i> <i>gyűrűs, gyűrűsúj</i>
203. küszöb: <i>küszöb, (kiszéb)</i> <i>küszöb</i>	525. bütyök: <i>bütyök</i> <i>bütyök</i>
221. öblögeti: <i>öblögeti, (éblögetyi)</i> <i>öblögetyi, öblögeti</i>	530. zömök: <i>köpcös</i> <i>köpcös</i>
224. tükör: <i>tyűkör, (tyükör)</i> <i>tyűkör, tükör, tükör</i>	552. tüsszög: <i>tüsszég</i> <i>tüsszög, krākog</i>
244. söprű: <i>sēpre, söprő, (sēpré)</i> <i>söprő, ciroksöprő</i>	554. füttyöl: <i>sihít, sípó, sípol, <füttyöl></i> <i>füttyő, füttyöl</i>
248. zsírosbödön: <i>lātkā, döböny</i> <i>zsírosdöböny, lātkā, bödönke</i>	557. köhög: <i>kēhég, köhög</i> <i>köhent, köhög, krākog</i>
262. böcső: <i>bőcső, (bécse), (bécse)</i> <i>bőcső</i>	608. mennydörög: <i>zēreg, zörög</i> <i>zörög, dörög</i>
284. üllő: <i><ülő>, <üllő>, bāpkā</i> <i>ülő, üllő</i>	614. göncölszekér: <i>gēncēlszekér,</i> <i>göncölszekér</i> <i>göncölszekér</i>
315. csődör: <i>csédēr, csődör</i> <i>csődör</i>	656. csütörtök: <i>csütörtök, (csütérték)</i> <i>csütörtök</i>
329. üsző: <i>isző, üszé, üsző</i> <i>üsző</i>	670. ötször: <i>öccör, (ēccēr)</i> <i>öccör</i>
344. ürü: <i>ürü</i> <i>ürü</i>	686. könnyű: <i>könnyí, kēnnyí</i> <i>könnyű</i>
398. köpül: <i>képé</i> <i>köpő, köpöl</i>	691. sűrű: <i>sűrő, (síré)</i> <i>sűrő</i>
400. pörkölt: <i>pörkött, pörköt, (pērkét), <pāprikās></i> <i>pörkött, pāprikās, gulās, pērkelt</i>	692. bűnös: <i>bűnöss, (bínöss)</i> <i>bűnös, vétkes, vítkes</i>
402. töltött káposzta: <i>tétöt kāpusztā, tétöt kāposztā, tőtöt kāpusztā, tőtöt kāposztā</i>	693. hűvös: <i>hívēs</i> <i>hűvöss, hűvös, hűvös</i>
	704. középső: <i>középső, (közepsé), (kēzepsé)</i> <i>közepső, középső</i>

713. bűdös: *bűdöss*, (***bidöss***) || *bűdöss*,
bűdös, *bűzöss*, *bűzös*
714. vörös: *vöröss*, <***vëröss***> || *vörös*,
rozsdászinó, *rozsdás*
743. kölcsön: *kőccsön*, (***kéccsën***),
[*kölcsön*] || *kőccsön*, *kölcsön*
780. jövők: *gyűjök*, (***gyijék***), <***gyijök***>,
gyüvök || *gyűjök*, *gyüvök*
816. lövök: *lövök*, (***lëvëk***) || *lövök*
845. fürdöttem: *fürdöttem*, (***firdëttem***),
(***fürdëttem***) || *füröttem*, *fürdöttem*
846. fürödni: *fürdeni*, (***firdeni***) || *fürödni*,
fürëdni
847. füröszt: ***firiszti***, ***firëszt*** || *füröszt*,
fürdëtyi, *fürdëti*
868. köszönöm: *köszönöm*, (***készënë***) ||
köszönöm
873. könyörög: *könyörög*, (***kënyërëg***) ||
könyörög, *kereddik*, *rimānkogyik*
899. ütötte: *ütötte* || *ütötte*
909. lökdös: *lögdös* || *lögdös*
915. fürödni: *fürdenyi*, (***firdenyi***) ||
fürdenyi, *fürdeni*
924. gyűszű: *gyűsző*, (***gyíszé***) || *gyűsző*
929. kőműves: ***kémivess*** || *kőművess*,
kőműves, ***kőmives***
932. püspök: *püspök*, (***pispëk***) || *püspök*
935. ördög: *ördög*, (***ërdëg***) || *ördög*
948. gödör: *gödör* || *gödör*
958. főkötő: ***fikető***, (***fiketé***) || ***fikëtő***
998. ökör: *ökör*, (***ëkër***) || *ökör*
999. ökröt: *ökröt*, (***ëkrët***) || *ökröt*
1000. ökrünk: ***ëkrink***, *ökrink* || *ökrünk*
1001. ökrötök: *ökrötök*, (***ëkrëtëk***) ||
ökrötök
1005. vödör: ***vëdër***, *vödör* || *vödör*, ***vëdër***,
puttony
1006. vödröt: ***vëdrët***, *vödröt* || ***vëdrët***,
vödröt, *puttont*
1009. tücsök: ***ticsök***, *tücsök*, (***ticsëk***) ||
tücsök
1010. tücskök: ***ticskök***, *tücskök*, ***ticskëk*** ||
tücskök
1050. tűzhöz: *tyűzhö*, (***tyízhë***) || *tyűszhő*,
tűszhő
1107. pünkösdkor: *pünköskor*, (***pinkëskor***)
|| *pünköskor*
1108. pünkösdi: *pünközsdi*, (***pinkëzsdi***) ||
pünközsdi
1133. tövestül: *tövestő*, (***tövesté***) || *tövestő*
1134. gyűrű: *gyűrű*, (***gyíré***), <*gyűrő*> ||
gyűrő, *gyűrű*
1135. gyűrűje: *gyűrője*, (***gyíréje***) || *gyűrője*,
gyűrűje

A fenti szavak köznyelvi változataiban a labiopalatális fonémák hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben is szerepelnek. 75 köznyelvi lexémából 63 esetben illabiális fonémacserét is találunk. (Tehát a köznyelvi szavak 84%-át illabiális változatban használták.) Ez a jelenség az alakváltozatokkal együtt 77 lexémában érvényesül, melyekből 42 „régies”, 3 pedig „ritkán használt” minősítést kapott a nyelvatlaszban. Jelenleg öt lexémában bukkantam rá illabiális hanghelyettesítésre. Ezek közül a *vëdër*, *vëdrët*, *fikëtő* szavak gyakrabban jelentkeztek. Az utóbbi főként idősebb adatközlőkkel folytatott irányított beszélgetések során bukkant fel, miközben a régi ruházatkodási szokásokról beszélgettünk. A *kőmives* szó archaikusnak számít, a *përkëlt* pedig ritkán használt.

5.2. Az illabialiális változatok helyett jelentkező egyéb tájszavak

20. bükköny: *polovnyik*, *lënnëk* || *polovnyik*
105. fűrt (kicsi): <*sztrápc*> || *sztrápcá*,
sztrápc, *fűrt*
106. fűrt (éretlen): *ëgrës* || *sárjú*, *sárjúfűrt*
141. ökrös szekér: *szekír*, *szekér* || *szekér*
183. legfelső kéve: *páp* || *páp*, *pápkíve*
198. kakasülő: *kákázsgërendä*, <*pānt*> ||
gërendä
208. fülke: *vákáblák* || —
212. függöny: *fírhàng* || *fírhàng*, *függöny*
228. lámpaüveg: *cilindër* || *cilindër*
234. takaréktűzhely: *tráncport*, *sporhëlt* ||
tráncport, *sporhëlt*, *spárhëlt*

241. csípővas: — || *kislápāt*
 245. sütőlapát: *lápāt* || *lápāt*, *sütőlápāt*
 259. fanyelű bicska: *bicság* || *bicság*,
bicsák
 261. fejőedény: *zsétār* || *zsétār*, *kànnà*
 286. fenőtök: *tokmāny* || *tokmāny*, *tok*
 331. bal oldali ökör: *nyergēs* || *ökör*
 332. jobb oldali ökör: *rudās*, *bàrázdās* ||
bàrázdās ökör
 337. üzekedik: *folját*, *folāt* || *foját*
 442. kezelő: *gállér*, *gállérkà*, *mandzséta* >
 || *ujjá*, *mandzsèttà*
 458. ellenzős sapka: *micisipkà* || *sipkà*,
micisipkà
 480. sógornóm: *āngyikà*, *āngyom* ||
sógorásszonyom, *svágrinām*
 494. szemüveg: *okullār* || *okullārè*,
szēmüveg
503. köldök: *pupék* || *kődök*, *pupék*
 515. csípő: *csíp* || *csípő*
 516. csípője: *csípe* || *csípeje*, *csípője*
 523. szemölcs: *tyúkseg*, *tyúksegg* ||
szēmőcs, *tyúksegg*
 532. himlőhelyes: *ráposs*, *rápos* ||
rápáncsos
 535. szeplős: *ragyās* || *szēplős*, *pēhàví*
 571. nyúvi (a kendert): *szággáttya* ||
szággáttya, *szággát*
 581. szövőszék: *szātvà* || *szātvà*
 587. szőlőkaró: *káró* || *szöllőkáró*,
ágácskáró, *káró*
 588. löre: *csēngēr* || *csingēr*
 627. tövisszúró gébics: *szériszárkà* ||
szárkà
 642. bögoly: *bágó*, *gágoly* || *bögő*
 643. zümmög: *búg* || *búg*, *zúg*, *zümmög*

A fenti csoport kialakítását azért tartottam fontosnak, mert a köznyelvi labio-palatális fonémákat tartalmazó szavak helyett a nagyhindi nyelvjárás itt nem az illabiális megfeleléseket, hanem más tájszavakat használt. Az illabialitás mértéke és annak változása tehát ezekkel a szavakkal nem vizsgálható. A kérdőívbe a dolgozat célkitűzése — a köznyelvi labiopalatális magánhangzók nagyhindi előfordulásának felmérésére — miatt kerültek bele. Érdekes azonban, hogy a jelenlegi adatokban már 44%-ban a köznyelvi változatok dominálnak a sajátos tájszavak mellett.

6. Összefoglalás

A vizsgálat összefoglalásaként elmondható, hogy „A magyar nyelvjárások atlaszá”-ban 231 nagyhindi lexémában találhatunk a labiális *ö*, *ő*, *ü*, *ű* helyett illabiális *ě*, *é*, *i*, *í* fonémákat. A 231 szóból, 34 alakváltozatként szerepel, például *fihess* ~ *fíjes* (*füves*); *csiplégíp* ~ *csiplégép* (*cséplőgép*); *tépérté* ~ *tépértí* (*tőpörtü*); ebből két esetben három alakváltozatot is találhatunk, például *vélegíny* ~ *vélegény* ~ *véllegíny* (*vőlegény*); és van egy négy alakváltozatú lexéma is: *szekérkenyécs* ~ *szekérkenécs* ~ *kenécs* ~ *szekérkenyé* (*kocsikenőcs*). Az alakváltozatokat leszámítva és a nyelvátlasz adatait összesítve megállapíthatjuk, hogy a 262 köznyelvi lexéma helyett 197-ben találunk a nagyhindi nyelvjárásra jellemző illabiális fonémát. A jelenség tehát 75%-ban volt jellemző „A magyar nyelvjárások atlaszá”-ból vett kérdések válaszainak gyűjtése idején. Az egyes csoportok szerint legjellemzőbben hangsúlyos helyzetben történt az illabiális hanghelyettesítés (90%).

A 2004-es gyűjtés során Nagyhinden összesen 17 szóban találtam a köznyelvi labiális *ö*, *ő*, *ü*, *ű* helyében illabiális *ě*, *é*, *i*, *í* hangokat. A kapott szavak a következők: *gēbre*, *gēbrike*, *fírész*, *pěrkēlt*, *gēríny*, *gērín*, *siket*, *ikēt*, *ěssze*, *ěsszi*,

kőmives, főkötő, vödör, vödört, kerttyék, file, szívek. Látható, hogy a szavak között három alakváltozatpár is szerepel: *gēbre ~ gēbrike (bögre)*; *gēriny ~ gērín (görény)*; *ēssze ~ ēsszi (össze)*; egy pedig toldalékos alakpár: *vēdēr ~ vēdrēt (vödör ~ vödört)*. Kimutatható tehát, hogy 2004-ben a vizsgált 262 köznyelvi lexéma helyett 14-ben található meg az illabiális nagyhindi fonémahelyettesítés (ez 5,3%). Hangsúlyos helyzetben maradt fenn a legtöbb illabiális lexéma.

Az adatok alapján összefoglalásként megállapítható, hogy a nagyhindi nyelv-
(járás)sziget sajátos hangtani jelensége napjainkban csak ritka nyomokban lelhető fel, és a teljes kihalás szélére került.

PRESINSZKY KÁROLY

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA szerk. (1947): *Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből.* Bp.
- BENKŐ LORÁND–LŐRINCZE LAJOS (1951): *Magyar nyelvjárási bibliográfia.* Bp.
- BLASKOVICS JÓZSEF (1993): *Az újvári ejálet török adóösszeírásai.* Pozsony.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. (1975): *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései.* Bp.
- FNESZ. = KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Bp., 1988.
- FODOR KATALIN (2001): Nyelvjárási hangtani jelenségek. In: *Magyar dialektológia.* Szerk. KISS JENŐ. Bp. 325–50.
- Gy. 1. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Bp., 1966.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Bp.
- KISS JENŐ (1981): *Nyelvjárási tanulmányok.* MNyTK. 159. sz. Bp.
- KISS JENŐ (1998): A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány*, 43: 929–35.
- KISS JENŐ (2001): A regionális nyelvhasználat társadalmi rétegződése. In: *Magyar dialektológia.* Szerk. KISS JENŐ. Bp. 178–201.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1988): Nyelvjárás, nyelvjárássziget, nyelvssziget. *Hét*, 33/22: 11.
- PRESINSZKY KÁROLY (2000): *A nagycétényi magyar beszélőközösség anyanyelvhasználata.* Nyitra. Kézirat.
- SÁNDOR ANNA (2000): *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban.* Pozsony.
- ŠÚSR. = *Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov.* Bratislava, 2001.
- TÁTRAI PATRIK (2002): *A Nyitrai járás etnikai földrajza.* Budapest. Kézirat.

A kérdésalakzatok világa

A retorika a kérdésalakzatoknak — vagyis a nem tudakolódó, valódi kérdéseknek — meghatározásáról, hovatartozásáról több eltérő felfogást hagyományozott két évezred alatt. Napjainkra sajátos helyzet alakult ki: egyrészt a sok kérdéstípus sokszor egy kategóriává, szónoki kérdéssé „egyszerűsödött” a nyelvészeti és irodalomtörténeti megközelítésekben. Ez alighanem azzal magyarázható, hogy ez az alakzat, amely csakis kérdés formában jelenhet meg. A többi kérdésalakzatként is funkcionáló nyelvi jelenség nemcsak kérdő, hanem kijelentő formájú is lehet. Másrészt a kérdésalakzatok megítélése nagyon tarka képet mutat a szakirodalomban. Például azt a típust, amelyre a megnyilatkozó maga adja meg a választ, J. SOLTÉSZ valódi kérdésnek tartja (1965: 193), KOCSÁNY viszont ál-retorikus kérdésnek (1997: 255), FÓNAGY a *Világirodalmi lexikon* „költői kérdés” címszavának írója pedig az egyszerű és a költői kérdés közötti átmeneti kategóriába tartozónak (1970: 59) a retorikában subiectio vagy ratiocinatio (CORNIFICIUS 4, 23, 33; QUINTILIANUS 9, 2, 15; FONTANIER 1977 [1821]: 374; LAUSBERG 1960: 381; UEDING–STEINBRINK 1986: 286; SZABÓ–SZÖRÉNYI 1988: 177; SCHÖPSDAU 1996: 446) néven számon tartott formát, amely áldialógus, célja az érdeklődés felkeltése. Ezért is minősítik a stilisztikában ezt a fajtát figyelemkeltő kérdésnek (SZATHMÁRI–TERESTYÉNI 1958: 258; SZATHMÁRI 1961: 462; SZATHMÁRI 2004: 98).

A funkcionális-kognitív alakzاتفelfogás, amely művelet eredményeként és szerkezetként értelmezi az alakzatokat és a pragmatika, amely szituációbeli működésként fogja fel, készlet tisztázni a következő problémákat: Szükséges-e a kérdésalakzatok egy csoportban tárgyalása? Meghúzható-e pontosan egy-egy kérdésalakzat fogalmának terjedelme, és mi által? Egyértelműen besorolhatók-e a kérdésalakzatok egy-egy típusba? Lehetséges-e módosítani, kibővíteni a kétez év óta hagyományozott alakzatrendszert? — Mindezek tisztázása elvezethet a kérdésalakzat-típusok teljesebb leírásához, újszerű, megokolt csoportosításához, illetve az eddig elkülönített típusok mellé más kérdésalakzat-típusok felvételéhez és ugyanakkor a feleslegesnek ítélt fogalmak kizárásához, vagy altípusként besoroláshoz.

Én magam szükségesnek tartom a kérdésalakzatok egy csoportban tárgyalását. Ehhez az alapot a valódi kérdés

információkérő funkciójától eltérő rendeltetésük teremti meg: a legkülönbözőbb szerepektől, érzelmektől kísért információsugallás. Ezáltal válnak az érzelm kifejezés, az udvariasság, a hezitálás, a meggyőzés vagy éppen a manipulálás eszközeivé, alapvetően a retoricitás nyelvi formáivá. Éppen ezért a kérdésalakzatok szemantikai-pragmatikai funkciójuk alapján alapvetően jól elkülöníthetők a valódi kérdéstől. Ez a tárgyalási mód nem ellentétes azzal a törekvéssel, amely igyekszik elkülöníteni egymástól a kérdésalakzat-típusokat. Sőt a két vizsgálati mód összekapcsolódva azt eredményezi, hogy a kérdésalakzatok szétválasztása érdekében történő összevetés a fogalmak tartalmának a jobb körülhatárolásához vezet.

A kérdésalakzatokat tipikalitási kritériumok alapján gondolom szétválasztani, mert így különíthetők el a hasonló és az eltérő sajátságok figyelembevételével a kérdésalakzat-típusok. Ehhez a következő szempontokat tartom alapvetőnek:

1. szövegbeli struktúra,
2. akusztikum,
3. szemantikai-pragmatikai szerep,
4. nézőpont,
5. szövegbeli működés,
6. szövegtípus- vagy stílusréteg-függőség,
7. formai-tipográfiai jelzés.

A kérdés terjedelme mint követelmény kimaradt a kritériumrendszerből. Ezt még akkor sem tartom szempontnak, ha az ókor óta a legújabb retorikáig annak is tekintették Véleményem szerint ez a mennyiségi szempont elfedi a szemantikai-pragmatikai lényegét. Ugyanis alapvetően nem a kérdések száma döntő, hanem egyrészt az, hogy milyen szerepet töltenek be, másrészt az, hogy az egymást követő kérdések között milyen kapcsolat van: a) párhuzamos tartalmú kérdések halmozódnak kérdés-sort alkotva, vagy b) szemantikailag-grammatikailag egymásba kapcsolódó kérdések sorjáznak, kérdés-láncot teremtve.

A szintaktikai szerkezetet noha mindegyik kérdésalakzat esetében vizsgáltam, mégsem vettem fel kritériumnak, mert a kérdésalakzatok szintaktikai szerkezete semmiben sem tér el a valódi kérdésétől, hiszen nem jár együtt a kérdésalakzattá válása szintaktikai változásokkal, de az megállapítható, hogy bizonyos kérdésalakzat-típusok esetében milyen szintaktikai jellemzők válnak dominánssá. Ugyanakkor mivel ugyanazok a kérdő névmások használatosak több kérdésalakzat megteremtésére is, nem alkalmas a kérdésalakzat-típusok megállapítására sem. Hiszen például a *ki?* főnévi kérdő névmás használatos interrogatívban (*Ki hinné?*), dubitatívban (*Ki tudja, talán egyszer még jó is lesz, hogy most érte a fiút ez a csapás, nem pedig*

később!), ratiocinációban (*Kérdezed: Ki az?/ Jézus Krisztus az, / Isten szent Fia, / Az ég és föld Ura, / Ő a mi diadalmunk.* Református énekeskönyv 390. dicséret).

Az akusztikum már jellemzőbb sajátossága a kérdésalakzatoknak: legalábbis az interrogatio sajátos dallamvonásával mindenképp különbözik a valódi kérdéstől, illetve a meditálást visszaadó szünettartások kísérői lehetnek a dubitációnak. Egyes esetekben pedig a kérdő mondati szokásos intonációs írásjel változása ?!-lé vagy !-lé külsődleges jele az akusztikum és a funkció módosulásának: *Mit nem adnék érte!* (ÉKsz.); *Hogy neked mekkora tappancsaid vannak?!* (Kardos–Szűts).

A kérdésalakzatok kritériumrendszer alapján történő elkülönítése eredményeként kérdésalakzatnak tekintem a retorikai szakirodalomban is számon tartott interrogatiót, dubitatiót, communicatiót, subiectiót, ratiocinatiót, sermocinatiót.

Az *i n t e r r o g a t i o* a leggyakoribb kérdésalakzat-típus, ez az, amelyben a kérdő mondat kérdésfunkciója csorbul: a felvilágosításkérés háttérbe szorul, formális kérdéssé válva, érzelmileg telített közlés (állítás, felszólítás, felkiáltás, óhajtás) funkcióinak betöltésére szolgál, de éppen a megőrzött kérdő-emocionális és az újonnan érvényesülő szerep, azaz a közvetlen és a közvetett beszédaktus összefonódása miatt válik hatásossá, mint a következő idézetben is:

Mindez a mélybe megy le, / s mit ér, ha a tv ellen kiállna / a könyv? A köznép, a közhely, / a maszlag győzedelmeskedik. (Faludy György: Gutenberg galaktikája)

Mivel a modális funkcióváltás teljesen végbemegy az interrogációban, ezért ez a retorikai kérdéstípus önmagában is kommunikatív szerepet tölt be, és nem igényel választ (de nem zárja ki a válaszadást) — hiszen mind a kérdező, mind a hallgató számára nyilvánvaló a jelentése, esetleg a kérdező éppen az interrogatio típusával szuggerálja a jelentést.

Gyakori kérdésalakzat-típus a *d u b i t a t i o*. Egy kérdés akkor funkcionál dubitatióként, ha olyan retorikai-kommunikációs beszédhelyzetben hezitál a beszélő/író a szóhasználatra, a beszéd tárgyára vagy további folytatására vonatkozóan, amelyben az olvasónak nincs módjában reagálni, illetve a hallgatóság is a szokásos passzivitásba kényszerül. Így egyértelmű, hogy az explicit vagy latens beszédpartnerhez fordulás nem tudakoló és nem is valódi tanácsalanságot kifejező, csak megjátszott megvitatást vagy valódi kétséget jelez a kérdő formájú felvetéssel, mint Tóth Árpád versében is:

Ó, látod-é még, a múlt ködein által / Apád szelíd, holt arcát s alázatos fejem?... (Tóth Árpád: Tavaszi elégia).

Hasonló ehhez a kérdésalakzathoz a *c o m m u n i c a t i o*. Ennek során a megnyilatkozó úgy tesz, mintha kíváncsi lenne hallgatósága véleményére, megfogadná annak tanácsát, sőt ellenfelét vagy akár az ellenpártét is, mint Cicero Milo védelmében mondott beszédében is:

*De hát ilyen a jelleme, és ilyen is marad! Ti ellenben, bírák, hogyan gondolkodtok majd a jövőben? **Milo emlékéét megőrzitek, őt magát elűzitek?** A földkerekség bármely pontja méltóbb lesz férfi erénye befogadására, mint amely szülte őt?*

A kérdés-felelet együttese is alkothat alakzatot. Ilyen például a *subiectio*, amely dramatizáló szándékkal használt kérdés-felelet a monológban. Az teszi alakzattá ezt a mondategyüttest, hogy mind a kérdés, mind a felelet ugyanattól a személytől származik, ahogy a következő idézetben is:

Hiányzott neked az otthon? de hiszen volt otthonod; volt pénzed bőven? de hiszen nélkülöztél. (Cicero: A szónok)

Nem sokban különbözik ettől a kérdésalakzat-típustól a *ratio cinatio*. Csak míg a *subiectio*-ban a kérdés és a válasz között prototipikus megvalósulásában szemantikai ellentét feszül, addig a *ratio cinatio*-ban a kérdésre érkező válasz nem rejt magában ellentétet, amint a következőben sem:

Tehát ahol szükségét látod, húzz egyet-mást. Hogy mit? Ilyesmire bajos felelni. A mi mesterségünkben rombolni annyi, mint alkotni. (Kosztolányi: Egy és más az írásról)

A *sermocinatio* kérdésalakzatával a megnyilatkozó dialógust imitál a valós személyek vagy fiktív lények jellemzésére, ezért a hitelesség érdekében ezek jelleméhez, gondolkodásmódjához illő szavakat ad a szájába. Ilyenkor kvázi-dialógus teremődik meg egy kvázi-kérdező és egy kvázi-felelő szerepváltása révén:

Ha meglátja az ezredes úr, azt mondja majd nekem: Mon chef Potrien, hová settenkedik ilyen nesztelenül ez a század? [...] Mondja, kedves Potrien — kérdi majd álmélkodva —, kik ezek az éltes mosónők katonaruhában? — Ezek újoncok, mon commendant, de véletlenül kerültek ide, mert a házi orvosuk bebeszélte, hogy Fort Ste. Thérčse-ben van a hülyék intézete. (Rejtő: A három testőr Afrikában)

Ezekén kívül kérdésalakzatnak tekintem a retorikákban eddig számon nem tartott alakzatokat: az ún. egyetértető és az udvariassági kérdést is.

Sajátos kérdésalakzatnak lehet minősíteni azt a típust, amelyben a megnyilatkozó a kérdést követően a befogadónak sugallt egyetértő válaszát nyelvileg ugyan meg nem jelenítve, de odagondolva, rögtön indítványt tesz. Jellegzetes szerkezeti felépítése van ennek az ún. *egyetértető kérdésalakzatnak*: eldöntendő kérdés és (többnyire) felkiáltó mondat (ritkábban kijelentő) alkotja:

Fogyni szeretne? Karcsúsító szalonunkban Hypoxi Trainer és fekvő infra-sauna segítségével koplalás nélkül megteheti.

Az *udvariassági kérdés* a direkt felszólításhoz képest finomabb, udvariasabb, parancsoló jelleg nélküli latens felszólítás egy bizonyos tevékenység végrehajtására:

BRACH. *Nem feküdne le mégiscsak, gróf úr?* (Németh László: Széchenyi).

Véleményem szerint tehát ez a kétezer év óta hagyományozott alakzatrendszer kibővíthető, mert az *alakzatok rendszere nyitott*. A mindennapi vagy speciális célú kommunikáció megteremthet olyan nyelvi formákat, amelyek használatát és befogadását kommunikatív-/stíluskompetenciánk lehetővé teszi, és amelyeket utólag alakzatnak minősíthetünk. Nyilván az általam felvázolt kérdésalakzat-rendszer sem zárt.

Például *ö s z t ö n z ő* kérdésnek lehetne nevezni a következő felszólítás értékű kérdést, amely a meggyőzés megerősítéseképpen a szöveg zárlatában szerepel:

Raktárkészletünkben egy ellenállhatatlan Peugeot 206 csak Önre vár. Mikor jön el érte?

A következő közönséget toborzó tv-reklám hatása is abban rejlik, hogy a befogadót szinte letámadóan provokálja:

Én ott leszek a Vidor Fesztiválon. És Ön?

Ez a kérdésalakzat-típus közel áll ugyan a retorikai kérdéshez, mert latens felszólításként is értelmezhető: 'Legyen ott Ön is!', mégis meg lehet különböztetni tőle, mert a számonkérő jelleg mellett erősebb benne a kérdő. A befogadónak szegzett kérdést láthatóan a megkérdezett önözésével finomítják.

E m l é k e z t e t ő kérdésnek lehet tekinteni a következőt, mert mind az Isten hatalmára emlékeztet:

KOLHAAS. *De ki tehet róla, hogy porszemenként kapjuk az életünket is, az egyetlen? Ki rendelte vajon, hogy a porszem igazsága nélkül értelmetlenné válik az egyetemes jog és igazság is, amelyet nem keresünk kellené, hajszolni, mint a gyermek a szivárványt, hanem ott kellene lennie mindenütt, ahol meghirdették?* (Sütő András. Egy lócsiszár virágvasárnapja)

A *tipikalitási kritériumok* alapján a rendszerből viszont kihagytam olyan alakzatokat, amelyek pedig a retorikai szakirodalomban fellelhetők.

A retorikatörténetben a *percontatio* kérdésalakzata körül van a legnagyobb nézetkülönbség. Ilyen értelmezései léteznek a *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* szerint: „[...] a percontatio-ra csak egy szóval válaszolhatunk” (HARTMANN 2003: 745). AQUILA ROMANUS szerint ez a „másik személy választát nem engedi meg” (hivatkozik rá HARTMANN 2003: 746). DIXON szerint „nem tesz lehetővé kielégítő vagy könnyed választ” (1990: 36). Az alakzat körüli homály nyilvánvaló voltát jelzi: a legellentétebb terjedelmű válaszokat kapcsolják hozzá. A meghatározások eltérő sajátosságokat kötnek hozzá: „Újabb kézikönyvek a percontatiót a subiectióval szinonim fogalomként használják, azaz kérdés és felelet fiktív felcseréléseként” (HARTMANN 2003: 745–746). DIXON viszont a percontationak olyan sajátosságokat tulajdonít, mint amilyeneket az

interrogatiohoz kapcsolnak, hiszen a következőket írja: „[...] megdöbbenést, illetve csodálkozást kifejező hangnemben történő érdeklődés, amely szólhat valaki máshoz (vagy magához a beszélőhöz). [...] Más esetben kérdésünket szemrehányóvá és szidó hangvétellévé tehetjük” (1990: 36). — Szükségtelennek érzem ennek a kérdésalakzatnak az önálló felvételét, mert Lausberg szerint a subiectióval, Dixon alapján viszont interrogatióként értelmezhető.

Az *epi p l e x i s* ről azt állítja a szakirodalom: „Az *epi p l e x i s* (*percontatio*) szemrehányó kérdés, melynek gyakorta az a célja, hogy erőszakkal választ kényszerítsen ki” (SZABÓ–SZÖRÉNYI 1988: 177). Így hangzik erre a *Kis magyar retorika* példája:

Meddig alszol még, hazám? (Petőfi: Meddig alszol még, hazám?).

BURTON internetes retorikája szerint viszont az *epi p l e x i s*: „Kérdések felvetése, amelyek célja megdorgálni valakit, szomorúságot kifejezni vagy gyalázkodni, szitkozódni” (2003). Az ő példája a következő:

Hogy nem pusztultam már el az anyaméhben? Vagy miért nem haltam meg, amikor születtem? (Jób 3, 11).

Nem pusztán azért hagytam ki a kérdésalakzat-rendszerből az *epi p l e x i s*-t, mert nem találtam összhangot az idézett két felfogás között, hanem azért is, mert álláspontom szerint a felsorolt tartalmak besorolhatók az *interrogatio* fogalmába, az adott példák megfeleltethetők tiltásnak, illetve megállapításnak: ’Ne aludj, hazám!’; ’El kellett volna pusztulnom az anyaméhben. Születésemkor meg kellett volna halnom.’

Az *ex u s c i t a t i o* felvételét is feleslegesnek ítéltam, mert meghatározása és példája alapján ez szintén beletartozik az *interrogatio* fogalomkörébe, hiszen így hangzik BURTON retorikájának definíciója: „Mások érzelmeinek felkorbácsolása a beszélő heves érzései által, néha szónoki kérdés segítségével, gyakran azért alkalmazzák, hogy haragra gerjesszék a közönséget” (2003). Például:

Álljak félre, és nézzem karba tett kézzel, ahogy a kormány sárba tiporja a jogaimat? Biztonságos ez? Helyes ez? Megengedhetjük magunknak, hogy ezt a rossz hozzáállást vigyük tovább?

A retorikatörténetben alig jelenik meg a *d i a n o e a* (διάνοια) fogalma. Ráadásul BURTON (2003) alapvetően azonosnak tekinti a *d i a n o e a* alakzatát a subiectióval, mert azt állítja az előbbi fogalomról: „Kérdés és felelet kombinációjával kifejtett érvelés (néha egyszerűen egyenlő az *anthypophora*-val)”. Mivel a zárójelbe tett megszorítást a szerző nem részletezi, és példát sem hoz rá, így a különbséget nem lehet észlelni.

Mivel a kérdésalakzat-rendszerbe általam felvett típusok esetében a kérdések számát nem típushoz tartozást jelölő kritériumnak tartom — hiszen minden egyes kérdésalakzat-típusból alkotható kérdéssor vagy -lánc —, ezért a mennyiségük által jellemzetteket kihagytam rendszerezésemből. Így a DIXON által kö-

vetkezőképpen jellemzett *quaesitió*-t is: „olyan kérdéssor, amely gyors egymásutániságban hangzik el az érzelmi nyomaték kedvéért” (1990: 36), illetve a BURTON-tól így jellemzett *pyrama* nevű alakzatot: „Több kérdés egymás utáni feltevése (amelyek együtt várnak teljes válaszra)” (2003).

A kérdésalakzatok nem minden esetben sorolhatók be tisztán egy-egy típusba, ugyanis a *kérdésalakzatok átlényegülése* gyakori jelenségnek mondható. Ez azt eredményezi, hogy a prototipikus példák mellett megjelennek a nem-prototipikusak is, amelyek nem mutatják fel tisztán egy-egy kérdésalakzat jellegzetességeit. Például a retorikai kérdés átminősül a subiectio kérdő elemévé, mert a beszélő megerősítésképpen válaszol is a maga által feltett kérdésre:

De mi letettünk az asztalra nemcsak egy pártprogramot, letettünk egy globális kormányprogramot, majd egy újabb gazdasági programot, amit folyamatosan megvalósítunk. Hol van ehhez hasonló, hol van egyáltalán más politikai erőnél vagy más politikai pártnál megfogható hasonló munka? Egyetlen egy sem született meg. (Antall József: Felelősséggel a hazáért — záróbeszéd az MNF. V. országos gyűlésén)

A kérdésalakzatoknak a *pragmatikai alakzatok közé sorolása* nyilvánvaló. Ugyanis a kérdésalakzat-használatból következtetni lehet a megnyilatkozó személyiségére, a beszéd tárgyhoz és a beszéd társhoz való viszonyára, interakciós szándékára. A nyelvhasználó a közlés érdekében választja a kérdésalakzatokat a pragmatikai szempontok szerint, amelyek vagy megengedik, vagy tiltják használatukat. Vagyis a pragmatikus jelentésaspektus meghatározó a kérdésalakzatok használatában, mert egyszerre érinti a jelentést és a stílust az a tény, hogy más kifejezési mód helyett a beszélő/író kérdésalakzattal él. Ennek következtében lesz a megnyilatkozó intenciójával adekvát a stílus és megfelelő a beszédhelyzetnek és a szövegkontextusnak.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Irodalom

- BURTON, GIDEON O. (1996–2003): *Silva Rhetoricae*. URL: <http://humanities.byu.edu/rhetoric/silva.htm>
- CORNIFICIUS (1987): *Rhetorica ad C. Herennium*. Latinul és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta ADAMIK TAMÁS. Budapest.
- DIXON, PETER (1990) [1971]: *Rhetoric*. London–New York.
- FÁBIÁN PÁL–SZATHMÁRI ISTVÁN–TERESTYÉNI FERENC (1958) *A magyar stilisztika vázlat*. Budapest.

- FÓNAGY IVÁN (1970): *addubitáció*. In: *Világirodalmi lexikon I.*. KIRÁLY ISTVÁN főszerk. Budapest. 59.
- FONTANIER, PIERRE (1977) [1821]: *Les figure du discours*. Paris: Champs Flammarion.
- HARTMANN, V. (2003): *Percontatio*. In: Gert Ueding (red.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Tübingen. Band 6. 745–746.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1965): *Babits Mihály költői nyelve*. Budapest.
- KOCSÁNY PIROSKA (1997): A retorikus kérdés. In: *Szöveg és stílus*. PÉNTEK JÁNOS szerk. Cluj-Napoca. 250–258.
- LAUSBERG, HEINRICH (1960): *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München.
- QUINTILIANUS (1959): [94–95] *Institutio oratoria*. (L. Rademacher) Leipzig.
- SCHÖPSDAU, K. (1996): *Frage, rhetorische*. In: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. (HWR) UEDING, G. ed. Tübingen. Band 3. 445–454.
- SZABÓ G. ZOLTÁN–SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (1988): *Kis magyar retorika*. Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., lexikont írta, a bibliográfiát összeállította (1961): *A magyar stilisztika útja*. Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (2004): *Stilisztikai lexikon*. Budapest.
- UEDING, GERT–STEINBRINK, BERND (1986): *Grundriß der Rhetorik. Geschichte, Technik, Methode*. Stuttgart.

Melléknévi igenév → melléknév szófajváltás -ó/-ő képzős szavaink körében

1. Bevezetés

1.1. „A melléknévi igenév → melléknév változás lassú, szakaszos; s bár egyirányú folyamat, nem érezhető benne a következetes előrehaladás. Sőt, mintha igyekeznénk kihasználni azt, hogy a folyamat (akár aktuálisan is) rengeteg átmeneti jellegű szóegyedet termel ki: a melléknévi igenév–melléknév komplex jelentésű szavak mintha megállnának a változás egy bizonyos szakaszában. A kettős funkciójú, igenévi és melléknévi szóegyedek igen hasznosnak bizonyulnak, elsősorban az irodalmi nyelvben, mert tömörítő, jelentéssűrítő hatásuk még az igenevekenél is erősebb. Lásd TOMPA példáit: *A cselédség engedelmességhez szokottabb volt...*; *...vezérre hallgatóbb hadak soha nem voltak*; *... alig válaszolhatott volna emlékezetbe ragadóbb sorokat, aki valaha a legutánatáncolóbb szolgálja volt* (1958: 106). E példák tipikusaknak egyáltalán nem nevezhetők, a célt azonban rendkívül jól szolgálják. Használatuk így legfeljebb a nyelvi elemzőknek okoz gondot.” — írja LENGYEL KLÁRA igenevekkel kapcsolatos tanulmányának a melléknevesüléssel foglalkozó fejezetében (2000: 42).

Jelen tanulmányban e folyamatról kívánok szólni, kiemelve a melléknévi igenevek–melléknevek köréből az -ó/-ő képzős szavak csoportját (az ó/-ő, -t/-tt, -andó/-endő és -ható/-hető képzős szavak együttes vizsgálata jócskán szétfeszítené a terjedelmi kereteket). Megkísérlem kiválasztani azokat a szóegyedeket, amelyek már inkább melléknévnek, mintsem igenévnek tekinthetők. Nem foglalkozom viszont azokkal a melléknevekkel, melyek igenévi eredetűek ugyan, de melléknévvé váltak (mert igei alapszavuk elhomályosult, esetleg a származék alaktani vagy jelentéstani tekintetben eltávolodott tőle): például *forró*, *buzgó*, *méltó* stb. Ezek leíró szempontból egyértelműen melléknévnek tekinthetők, s a szakirodalom is annak tartja őket (vö. TEMESI 1961–1962: 229–30, A. MOLNÁR 1991).

Vizsgálataimhoz ezúttal is annak a korpusznak az adatait használtam fel, amelyre évkönyvünk korábbi számaiban hivatkoztam.

1.2. „Mielőtt a melléknévi igenevek mondatbeli szerepéről szólnánk, tisztázunk kell egy fontos kérdést. Egyáltalán mely szavakat vehetünk be vizsgálódá-

sunk körébe? Meddig számít egy -ó/-ő vagy -t/-tt képzős szó melléknévi igené-
nek — és nem melléknévnek?” — ezt a kérdést tettem fel évkönyvünk tavalyi,
Nyirkos István tiszteletére megjelent számába írott cikkemben. E tanulmányban
részletesen összefoglaltam a kérdéssel kapcsolatos szakirodalmi megjegyzéseket
(SZILASSY 2003: 593–7). Most csak az ott is közölt összefoglaló táblázat segít-
ségével elevenítem fel azokat a szempontokat, amelyek segítségével e kérdés
(többé-kevésbé s minden szóegyed esetében minden szempont érvényesítésével)
eldönthető:

Szempont	melléknévi in.	melléknév
az alapige vonzatát megtartja	+	–
állítmányként szerepelhet	ritkán	+
-n, -ul/-ül ragos határozóként szerepelhet	ritkán	+
a cselekvés lefolyására utaló módhatározója lehet	+	–
fokozható	–	+
-ság/-ség szófajváltó képzővel tovább képezhető	–	+
az alapige jelentéséhez képest elvontabbá válik	ritkábban	gyakrabban
ha igekötős ige, elválik az igekötője	+	–
lelki ráhatást fejez ki + perfektiváló igekötője van	+	–
elvégezhető a szerkezet igei transzformációja	+	–
a kérdéses szó helyettesíthető melléknévvel	–	+
toldaléka előhangzós változatban szerepel	–	+

1.3. A továbbiakban először is néhány példát mutatok be. A példatárba olyan
szóegyedeket vettem fel, amelyek vizsgált szövegeimben a melléknévvé válás
fontos, markáns és jól érzékelhető tulajdonságait mutatják: a mondatban vagy
állítmányi, vagy mód- és állapotféle határozói funkcióban szerepelnek (bár e
szerepeket melléknévi igenevek is betölthetik, de csak ritkán; inkább a mellék-
nevekre jellemzőek), illetőleg felveszik (mert melléknévvé válva felvehetik) a
középfok vagy a felsőfok jelét. Majd részletesen megvizsgálom a példatárban
közölt szóegyedeket, hogy a fenti kritériumrendszer alapján valóban (minden
szempontból) melléknévként viselkednek-e. Az összegzésben kísérletet teszek a
melléknévi sajátságokat mutató -ó/-ő képzős szavak csoportosítására.

2. Példatár

Itt azokat a szavakat sorolom fel, amelyek több (legalább két) szempontból is
melléknévszerűen viselkednek. A korpuszban található összes példát megemlí-
tem, jelezve ezzel azt, hogy nem egyszeri, aktuális szófajváltással van dolgunk.
Mivel a fokozhatóság külön kritérium, a fokjeles alakok esetében nem fogok
külön utalni a mondatbeli szerepre (egyes fokjeles alakok tudniillik egyben az
állítmányi vagy mód- és állapotféle határozói funkciót is betölthetik). A mód- és
állapotféle határozói funkciókra az egyszerűség kedvéért csak a *határozó* termi-
nussal utalok. Amennyiben az itteni példamondatokat később is idézem, a for-

rást csak itt, a példatárban tüntetem fel, a lelőhelyet a továbbiakban már nem fogom még egyszer megjelölni.

2.1. Állítmányként, határozóként és fokjeles alakban szerepelnek

2.1.1. csábító

Állítmány: *Am bármennyire csábítóak is az egyiptomiakkal összehasonlíthatatlan tiszteletdíjak* (ÉS 8); *Hongkong belvárosa ... fülledt és csábító* (MN 12); *A vallási kiválasztottság hite sokak számára lehet csábító* (MN 23). Határozó: *alvilágból károgó hang, csábítóan rámkialt* (Orbán O.: SzV 297). Fokjellel, középfok: *a félelmetes múlt egyre csábítóbb lesz* (Kosztolánczy T.: Körk. 167).

2.1.2. döntő

Állítmány: *nemkülönben amennyire döntő itt a gesztus szerepe, nyomokban sem gesztusfestészet az övé* (ÉS 16). Határozó: *E képzet kialakulását döntően befolyásolhatta a párizsi Sacré Coeur* (VM 8); *s ez döntően hatott a délután hangulatára* (Szabó M.: Körk. 244); *amely mind indítékaiban, mind eredményeiben döntően befolyásolja a megújulási képességet* (ÉS 5); *mely szerint földi életünk alakulása döntően fontos* (MN 38); *döntően fontos, hogy mit kezdünk vele* (MN 38); *döntően csak akkor engedélyeznek majd ilyen műtétet, ha...* (Nsz. 14). Fokjellel, középfok: *A szakemberek arról vitatkoztak, hogy a viselkedés és az értékrend kialakulásában a születésnek avagy a nevelésnek döntőbb-e a szerepe* (ÉT 1256).

2.1.3. elképesztő

Állítmány: *Elképesztő volna, ha kiderülne, hogy...* (VM 140); *Elképesztő... — olvasni kezdte a szinopszist* (VM 220). Határozó: *hogyan vált a raj elképesztően érdekes ... kísérleti laboratóriummá* (ÉS 8); *A forradalom viszont mai szemmel elképesztően baloldali világesemény volt* (Nsz. 7); *Elképesztően sokan érdeklődtek utána, hogy meglett-e* (Nsz. 9). Fokjellel, középfok: *A túloldalon még elképesztőbb nagyságú előcsarnokba jutott* (VM 134); illetve felsőfok: *Felháborítóan összevissza van ez, és bizony a legelképesztőbb szegénységben* (EP 10).

2.1.4. feltűnő (föltűnő)

Állítmány: *E témában különösen feltűnő volt a legutóbbi futball EB-ről szóló beszámoló ... angolbarát jellegével és a német csapat kirívóan legbotlábúbb tagjainak magasztalásával* (MN 40); *Megint: a kritika végezte a dolgát, s ez feltűnő* (EP 26); *Az mindenesetre föltűnő, mennyire ritka a „nyelvben gondolkodás” magától értetődősége* (EP 27); *Feltűnő az is, hogy...* (EP 34). Határozó: *Egy vékony és feltűnően magas hivatali ember intett Miskunak* (Balázs J.: Körk. 36); *Szőke, feltűnően jól ápolt, harminc fölötti nő követi* (Horváth P.: Körk. 104); *Ennek halvány reménye egy pillanatra felkődlik a Marhással való feltűnően gyors harmonizálásban* (Csurka I.: Riv. 9); *Derekán feltűnően csinos krokodilbőr öv* (Dancs I.: Riv. 92); *némelyik alkotó megkésve és nem túl feltűnően, de mégiscsak bejuthatott a szellemi javak nemzetközi piacára* (ÉS 8);

feltűnően hasonlít Thomas Andersre (MN 20); **Feltűnően** csinos, rendkívül ápoltságú, szép arcú nő szállt fel (NL 3); Ne rágózzunk és ne viselkedjünk **feltűnően** (NL 17); A ruhák **feltűnően** anyagtakarékosak (NL 33); a részvételi díj itt **feltűnően** alacsony (NL 47). Fokjellel, közép fok: Annál **feltűnőbb**, hogy... (MN 39); illetve felső fok: ahol a **legfeltűnőbb** ez az elkülönülés. (MN 22).

2.1.5. idegesítő

Állítmány: Az egész rokonság a nyakamra járt, csak ők a szüleimmel ellentétben tréfálkozva tették, de így is eléggé **idegesítő** volt (Sziij F.: Körk. 264). Határozó: aki ... egyszerre **idegesítően** zárkózott és idegesen barátságos (MN 30). Fokjellel, felső fok: McGuire **legidegesítőbb** szokása az volt, hogy közbeszólt (VM 43).

2.1.6. kedvező

Állítmány: Az ő lehetőségeihez képest a Quinipiac College ajánlata igen **kedvező** volt (VM 282); ravaszkodj és vitorlázál, ha **kedvező** a széljárás (Parancs J.: SzV 306). Határozó: amely a falvak helyzetét **kedvezően** érinthetné (ÉT 1261); ami gazdaságunk megítélését **kedvezően** befolyásolta (Nsz. 12). Fokjellel, közép fok: Csak elér egy-két jobb jegyet, akkor majd **kedvezőbben** fest az összkép (VM 168); egyúttal hajtsd rá, hogy valamivel **kedvezőbb** munkalehetőségekhez juthasson óraadóként (VM 302); Így akarja **kedvezőbb** színben feltüntetni? (Eörsi I.: Riv. 168); **Kedvezőbb békekötést** szeretnénk volna elérni (Gosztonyi J.: Riv. 236); Nem reagált **kedvezőbben** az elnök akkor sem (MN 16); mikor kerülne **kedvezőbb** pozícióba (Nsz. 23); Több pihenés, **kedvezőbb** ár (NL 29); illetve felső fok: A saját sorsukról a diákok, vállalkozók ... gondolkodnak a **legkedvezőbben** (Nsz. 20); Nem kockáztathatjuk meg, hogy fénytelen, töredezett, esetleg erősen hulló hajunk miatt ne a **legkedvezőbb** vélemény alakuljon ki rólunk (NL 29).

2.1.7. kitartó

Állítmány: [A Vízöntő típus] Jó fejű, **kitartó**, megbízható (VM 236); Lényegtelen az, hogy az ember szorgalmas? **Kitartó**? (Dancs I.: Riv. 107); melynek harapása különösen erős és **kitartó** (ÉS 11). Határozó: Rom **kitartóan** igyekezett megbékíteni (VM 319). Fokjellel (közép fok): A tűszúrás ... nem hevesen, de annál **kitartóbban** vérzik (VM 142).

2.1.8. kiváló

Állítmány: én is **kiváló** vagyok valamiben? (Horváth P.: Körk. 127); ebben is **kiváló** volt (Tatay S.: Körk. 315); az IQ-tesztjük egészen **kiváló** (ÉS 1); Szóval: az előzményekhez képest volt igazán jó ez a cikk, de persze azért önmagában is **kiváló!** (MN 40); Vizsla kan fedezne egy kölyökért, a kutya családja **kiváló** (MN 47); Tény, hogy az ... angol úr zenésznek is **kiváló** (NL 15); De a Salon Classic nemcsak **kiváló**, hanem esztétikai szempontból is élményt nyújt (NL 53). Határozó: A szőke nővér ... **kiválóan** és élvezettel főzött (Szabó M.: Körk. 246); márkaképviseletnek, bemutatóteremnek **kiválóan** alkalmas (Nsz. 17). Fokjellel

(felsőfok): amely a **legkiválóbb** írástudó hivatalnokok közül szelektált (ÉS 7); Bartók műveinek egyik **legkiválóbb** tolmácsolója volt (NL 19).

2.1.9. megnyugtató

Állítmány: nem volt egészen **megnyugtató** a biztosítása (VM 250); Szeretem az ilyen csendeket. Számomra **megnyugtatóak**, ennél fogva gondolatserkentőek (Sigmond I.: Körk. 216); És ebben csak az a tragikus, hogy tényleg **megnyugtató** [az eső] (Sigmond I.: Körk. 219); milyen **megnyugtató**, hogy az ő felesége egy közönséges, hétköznapi kislányt adott neki (Szabó M.: Körk. 250); Ez jó. **Megnyugtató** (Gosztonyi J.: Riv. 281); Ezért olyan kiismerhetetlen, végül is **megnyugtató**, felszabadító és — ez nem túlzás — kataritikus számunkra a faktúrája (ÉS 16). Határozó: ami ezt az egész vacakolást **megnyugtatóan** lezárta volna (MN 17); **Megnyugtatóan** gyors és egyszerű válasz a bosszantó rovarproblémákra (NL 50). Fokjellel (felsőfok): A **legmegnyugtatóbb** ilyenkor csendben maradni (Balázs J.: Körk. 33).

2.1.10. rettentő

Állítmány: az is **rettentő** lesz (Tandori D.: Körk. 284). Határozó: **Rettentően** sajnálta, hogy így alakultak a dolgok (VM 301); Csatlós folyton új nótát javasol, **rettentően** büszke a sikerére (Szántó P.: Körk. 258); **rettentően** kínlódtam vele (Tatay S.: Körk. 308); **Rettentően** fáj a fogam (Gosztonyi J.: Riv. 224); *Apropó, Jablonkai rettentően várta magát* (Gosztonyi J.: Riv. 265). Ez a szóegyed különösen érdekes, mert ragtalanul is képes fok-mérték határozói szerepet betölteni: ez **rettentő** vicces lesz (VM 273); **rettentő** óvatosan közeledett Tör Aka felé (ÉS 22); **Rettentő** gyorsan beszélt (EP 21). Fokjellel (középfok): **Történt már rettentőbb** baleset (Rózsa E.: SzV 363).

2.1.11. vonzó

Állítmány: Amy ... fiatal, erős, **vonzó**, kegyetlen (VM 303); Anyám megfogalmazása ... diabolikusan **vonzó** (Sigmond I.: Körk. 216); Bármilyen **vonzó** és kalandos lenne is elindulni ebbe az irányba (Csoóri S.: SzV 11). Határozó: **Vonzóan** szép és elegáns jelenség Caroline, Monaco First Ladyje (NL 30). Fokjellel, középfok: Ettől csak **vonzóbbá** válik számomra (Csurka I.: Riv. 73); illetve felsőfok: hogy megtalálja a **legvonzóbb** illatösszetételt (NL 14).

2.2. Állítmányként és határozóként szerepelnek

2.2.1. bántó

Állítmány: A bánata tehát kicsit se **bántó** (Baranyi F.: SzV 42); vajon rajtuk át / kevésbé **bántó** a napfogyatkozás? (Döbrentei K.: SzV 129). Határozó: Ez volt a jégkocka-automata, **bántóan** szabályos, gömb alakú jégdarabokat gyártott (VM 123); A világítás egyenletes, fehér, **bántóan** erős (Nádas P.: Riv. 353).

2.2.2. borzasztó

Állítmány: ez **borzasztó**, kibírhatatlan, elviselhetetlen (VM 323); olyan piaszagotok van, hogy az **borzasztó** (Tar S.: Körk. 296); [Sztálin halála] **Borzasztó** (Eörsi I.: Riv. 195); Az **borzasztó**, hogy istenem volt, és most csak káoszt érzek a

helyén (Eörsi I.: Riv. 195); *Nem **borzasztó?*** (Gosztonyi J.: Riv. 251); ***Borzasztó,** mennyire kaparja a torkomat ez a bagószag!* (Szakonyi K.: Riv. 463); ***Borzasztó,** amikor valaki ilyesmit feltételez rólam* (NL 25). Határozó: *Maga a gondolat ugyanis, hogy feleségül veszem, már jó előre **borzasztóan** tetszett* (Kiss I.: Riv. 310); ***Borzasztóan** nyugodt lettem. Érted? **Borzasztóan?*** (Szakonyi K.: Riv. 467).

2.2.3. felháborító

Állítmány: *Kolosy szavai **felháborítóak** voltak* (Eörsi I.: Riv 168); *Ne üssön ... elég ... jaj ne ... **felháborító*** (Gosztonyi J.: Riv. 266). Határozó: *A popcsalád tele van ... balesetes gyermeknek definiálható, ám **felháborítóan** angyalarcú taggal* (MN 20); ***Felháborítóan** összevissza van ez* (EP 10).

2.2.4 felszabadító

Állítmány: *Ezért olyan kiismerhetetlen, végül is megnyugtató, **felszabadító** és ... katartikus számunkra a faktúrája* (ÉS 16). Határozó: *ez az egész gondolkodásra **felszabadítóan** hatna* (ÉS 7)

2.2.5. fenyegető

Állítmány: *A mosolya ... **fenyegető*** (NL 20). Határozó: *A kutya **fenyegetően** fölmordult a háttérben* (VM 207); *nézett a fiára **fenyegetően*** (Koppány Zs.: Körk. 150); *Kolosy nem moccan, Sajtos **fenyegetően** odalép hozzá* (Eörsi I.: Riv. 197); *FÉRJ (**fenyegetően** közeledve)* (Szakonyi K.: 485); *a nő öle halott anyám **fenyegetően** rám emelt ujjá* (Tornai J.: SzV 440)

2.2.6. gyümölcsöző

Állítmány: *Azt hiszem, mindkettejük számára rendkívül **gyümölcsöző** volna, ha megismerkednének* (VM 155). Határozó: *jót tenne a **gyümölcsözően** alakuló magyar–amerikai kapcsolatoknak* (VM 156).

2.2.7. hasonló

Állítmány: *Gondolkodása, erkölcsi és politikai felfogása valamikor Marhá-séhoz **hasonló** volt* (Csurka I.: Riv. 8); *Én már a föld alatt leszek földhöz **hasonló*** (Somlyó Gy.: SzV 375 és 378); *Én **hasonló** volnék nőben* (MN 47); *a rákos betegek lelki jellegzetességei nagyon **hasonlóak*** (NL 29). Határozó: *Öltözete rojtosságig nyűtt és piszkos; zakó és nadrág, valamint egy **hasonlóan** ormótlan, ócska bakancs* (Csurka I.: Riv. 7); *Közvetlenül a ház sarkánál egy félmagas, a ház állagához **hasonlóan** rozzant deszkakerítés kezdődik* (Csurka I.: Riv. 11); *Én **hasonlóan** spekulálok* (ÉS 6); *egy „ionsugárnyomot” hoznak létre az anyag felületén, a CD-ROM készítéséhez **hasonlóan*** (ÉT 1277); ***Hasonlóan** megrázó élmény volt az afrikai út is* (MN 33); ***Hasonlóan** szeretne szerepet vállalni a mezőgazdasági nagyüzemek ... privatizációjában* (Nsz. 12); *A burgonyatermesztők az idén — az almásokhoz **hasonlóan** — a túltermelés hatásaival küzdenek* (Nsz. 13); *Sok iskolához, egyetemhez **hasonlóan** lapunk Cserevakáció-rovata ... igyekszik feleleveníteni ezt a hagyományt* (NL 6); *meglehetősen sokan döntenek*

hasonlóan (NL 7); *Hitte volna, hogy egy hasonlóan egyszerű, egyértelmű és jó döntés a jövőjét is képes biztossá tenni?* (NL 68).

2.2.8. *ijesztő*

Állítmány: *Az állat randa és ijesztő* (ÉS 1); *ez az izzó és személyes gyűlölet a németek iránt legalábbis ijesztő* (ÉS 4); *Szinte ijesztő voltál* (NL 55). Határozó: *Ijesztően sűrű fekete füstoszlop szállt az ég felé* (VM 282); *ijesztően hangzó latin szakkifejezésekkel indokolva leszázalékoltat* (Horváth P.: Körk. 114); *van benne máris valami távoli, valami ijesztően sose látott* (Szabó M.: Körk. 248); *a ... nagy és gazdag orosz prózairodalom nem a rosszul értelmezett alkuk és elhallgatások miatt hanyatlott-e meg olyan ijesztően* (Csoóri S.: SzV 12); *ijesztően* és *fojtogatón* nyúl ki felénk egy / füstkar (László Cs.: SzV 238); *ami elég ijesztően hangzik* (MN 43).

2.2.9. *ingerlő*

Állítmány: *ami azért és csak azért ingerlő, mert...* (EP 11). Határozó: *hogy jól érvényesüljön mindaz, ami ingerlően hat a másokra* (NL. 17).

2.2.10. *kitűnő*

Állítmány: *Kitűnő az éghajlat* (VM 288); *Kicsit eluntam már a válaszaimat (pedig kitűnők a kérdések)* (E 31). Határozó: *jó nagy a tér, kitűnően elférünk benne* (Sigmond I.: Körk. 238); *Kitűnően megértett* (Eörsi I.: Riv. 165); *[Hogy vagy?] Köszönöm, kitűnően* (Eörsi I.: Riv. 191); *Az imák előtti ablúció kitűnően elvégezhető egy lakótelep fürdőszobájában is* (MN 23); *A MOL Carrier motorolajok benzin- és dízelüzemű autókhoz egyaránt kitűnően használhatók* (Nsz. 22); *A virágmintás, a pepita kitűnően illik hozzájuk* (NL 36).

2.2.11. *kötelező*

Állítmány: *kötelező-e a párttagság* (VM 117 és 133); *tábla hirdette a falon: ... öltöny kötelező* (VM 119); *elolvashatja az Egon Katz írta hand out-ot..., mely a Quinnipiac College-ben kötelező volt* (VM 284); *ma már kevesen képzelek azt, hogy a „népsorsot” népinek tekintett eszközökkel kötelező kifejezni* (ÉS 12); *Az fb-tagság ugyanis nem kötelező* (Nsz. 4.); *az írásminták tulajdonosaitól nem kötelező hozzájárulást kérni* (Nsz. 5). Határozó: *Időnként arról folyt a vita, hogy a sorsfordulók kötelezően negatív előjelűek-e* (Sigmond I.: Körk. 215); *több lesz, mint a nemzeti kultúrmisszióból kötelezően dotált nemzeti színházi jegy* (ÉS 17); *amelyet a kisgyermeknek több ízben is kötelezően kapnak* (ÉS 1250); *kifizetetlen számlák esetén a revizori vizsgálatot kötelezően meg kell indítani* (MN 7); *a közoktatási törvény kétféle továbbképzést ír elő kötelezően* (Nsz. 1).

2.2.12. *meglepő*

Állítmány: *ami egy ágszerű struktúrát elképzelve nem is volna meglepő* (Kosztolánczy T.: Körk. 186); *Meglepő. És szomorú* (Gosztonyi J.: Riv. 250); *Hát ez meglepő!* (Szakonyi K.: Riv. 470); *ami némiképp meglepő, hogy a gulipán is* (ÉT 1273); *Ezért volt meglepő az emberek ZFY-analízisének eredménye*

(ÉT 1274); **Meglepő**, hogy rendkívüli módon ellenáll a gyomirtó szereknek (ÉT 1278); Ez aligha **meglepő** (Nsz. 6); Az azonban már korántsem **meglepő**, hogy... (NL 13); Bármennyire is **meglepő**, a ... legtöbbje azt mondta (NL 25). Határozó: tényleg jó hallása volt, mert **meglepően** gyorsan tanult (Gion N.: Kőr. 85); Az árak **meglepően** olcsók (NL 6).

2.2.13. taszító

Állítmány: Mi volt ilyen **taszító** vagy ilyen gyorsan beláthatóan reménytelen? (ÉS 3). Határozó: Végre-valahára befutott a születésnapos Irene, egy pattanásos arcú, rendetlen hajú, bandza — egészében **taszítóan** csúnya — lány (VM 323).

2.2.14. undorító

Állítmány: **Undorító** itt a tél (VM 227); A fiadzás **undorító** és szánalmas (Monoszló D.: Kőr. 199); [Miért nem lép a mamuszba?] Mert **undorító** (Gosztonyi J.: Riv. 269). Határozó: **Undorítóan** giccses mondatok születtek az agyában (VM 302); hogy ne legyen olyan **undorítóan** elesett (Petri Gy.: SzV 328).

2.3. Állítmányként és fokjeles alakban szerepelnek

2.3.1. fárasztó

Állítmány: kellemes időtöltés a golf / bár egy kicsit **fárasztó** (Bódi Tóth E.: SzV 94); ami **fárasztó** lehet (MN 43); Ez **fárasztó**, és előbb-utóbb mi is sorra kerülünk (EP 30–1). Fokjellel (középfok): üres térben **fárasztóbbnak** tűnik a járkálás (Sigmond I.: Kőr. 238).

2.3.2. felkavaró

Állítmány: Goldhagen könyve különös és **felkavaró** két oknál fogva (ÉS 4). Fokjellel (felsőfok): Az elmúlt évek egyik legkülönösebb és **-felkavaróbb** könyvét ... elemzi ... Tamás Pál (ÉS 4).

2.3.4. fénylő

Állítmány: A szürke gúnárok városi öltönybe bújtatott falusiak voltak..., hosszú nyakú, gombszemű alakok, bőrük kissé **fénylő**, ... arcuk ráncatlan (Bodor Á.: Kőr. 40). Fokjellel (középfok): de egyszer kimondta, / s mi tudjuk, azóta / **fénylőbb** lett ez a kincs! (Csukás I.: SzV 114).

2.3.5. Gyötrő

Állítmány: **Gyötrő** a vétkem, s undok, mint a lepra (Baranyi F.: SzV 44). Fokjellel (középfok): **Gyötrőbb** kínok ók a rabság minden kínjainál (Eörsi I.: Riv. 187).

2.3.6. helytálló

Állítmány: Tényszerűen alig valami **helytálló** a Budapesti Történeti Múzeummal való kapcsolatának leírásában (ÉS 2); Amennyiben ez az utolsó állítás **helytálló** (MN 40); **helytálló-e** az értesülésem (Nsz. 7). Fokjellel (középfok): akkor még **helytállóbb** a megállapítás, miszerint... (NL 26).

2.3.7. jellemző

Állítmány: **Jellemző**, hogy a klasszikus halált is egyedül ő produkálta eddig (Tandori D.: Körk. 278); a ... kritikai hang nemcsak a konzervatív jobboldalra, hanem a liberális baloldalra is **jellemző** volt (ÉS 4); Hiszen az ősi kínai kultúrára sosem volt **jellemző** a hódító, uralkodó jelleg (ÉS 7); A magasabb értékek azokra az országokra és korszakokra **jellemzők**, ahol és amikor... (ÉT 1276); **jellemző**, hogy például a birkahúst pulyka helyettesíti (MN 23); A biztonsági játék volt **jellemző** (MN 24); Erre a bűncselekményfajta az **jellemző** ugyanis, hogy... (Nsz. 20); És ez a felfogás nemcsak a színészekre **jellemző** (NL 9); Az **jellemző** lehet egy emberre, hogyan dolgozza fel magában (NL 29); **Jellemző**, hogy milyen föltűnést keltett, mikor Móriczról írtam (EP 28). Fokjellel (középfok): hiszen az albumhoz közelíthető két irányból talán a triphopé a frissebb s talán **jellemzőbb** hatás (MN 33).

2.3.8. különböző

Állítmány: Milyen **különbözőek** vagyunk! (Kiss I.: Riv. 301); Ez a szakasz nagyon **különböző** az emberszabású majmok esetében (ÉT 1274); Az ékszerek **különbözőek** lehetnek (NL 36). Fokjellel (felsőfok): Nem, kocsma már nincs. Valaha volt, sok, egyik kedvesebb, mint a másik, itt a Belvárosban, de a **legkülönbözőbb** minőségű és közönségű (Szántó P.: Körk. 253); milyen határozottan lép fel a Püspöki Kar a diszkrimináció **legkülönbözőbb** válfajaival szemben (MN 39); kontinensünk **legkülönbözőbb** részeiből ... kezdtek özönlenni a faxok (NL 11).

2.3.9. lehangoló

Állítmány: szónoki kérdéseimre oly **lehangoló** a válasz (Thinsz G.: SzV 431). Fokjellel (középfok): Ezek a hírek egyre **lehangolóbban** arról számolnak be, hogy...(Csoóri S.: SzV 7).

2.3.10. megalázó

Állítmány: egyre több igyekezettel nem **megalázóak** (Zalán T.: Körk. 346). Fokjellel (felsőfok): A kötény a **legmegalázóbb** és legpimaszabb cselforma (ÉS 22).

2.3.10. menő

Állítmány: mostanság a kurvás a **menő** (Zalán T.: Körk. 341); melyben az a **menő**, az a modern, aki... (NL 9). Fokjellel (felsőfok): Pete Hollander, a **legmenőbb** fiatal rendező ... ugyanabban a házban lakott (VM 97).

2.3.11. mérgező

Állítmány: Mindkettő **mérgező**, ám egyben fontos gyógyszeripari növény is (ÉT 1251); de fekete magvai **mérgezőek** (ÉT 1252); Bármennyire **mérgezők** is a növény barnásfekete magvai (ÉT 1253). Fokjellel (felsőfok): A tiszafa télen a **legmérgezőbb** (ÉT 1251); Magvai a növényvilág **legmérgezőbb** termései közé tartoznak (ÉT 1251); Bogyótermése a **legmérgezőbb**, de csak zöld, éretlen állapotban (ÉT 1253).

2.3.12. riasztó

Állítmány: s a tárló, melyben a leletet elhelyezi, bizony elfogadhatatlan és **riasztó** (ÉS 4). Fokjellel, középfok: Ifigénia pár év múlva még valószínűtlenebb

lesz, még **riasztóbb** (Szabó M.: Körk. 249); illetve felsőfok: *Az idősebbik nővér életében a legriasztóbb gondolat mindig a gyerekeivel kapcsolatban kísértett* (Szabó M.: Körk. 244).

2.3.13. szembeötlő

Állítmány: *Nagyon is szembeötlő az ideológiai szembenállás* (ÉS 8). Fokjellel (felsőfok): *valószínűleg ez a legszembeötlőbb, ha ... a keleti világba érke-zünk* (MN 22).

2.3.14. szórakoztató

Állítmány: *minden beljűk épített művelődéstörténeti adalék dacára elsősor-ban szórakoztatóak* (ÉS 10); *A szövegek sokkal inkább elgondolkodtatóak, mint szórakoztatóak* (NL 60). Fokjellel (középfok): *a te mennyországod sem sokkal szórakoztatóbb* (Eörsi I.: Riv. 185).

2.4. Határozóként és fokjeles alakban szerepelnek

2.4.1. biztató

Határozó: *ez nem hangzott túl biztatóan* (VM 210); *A Házban biztatóan po-fásodnak a dolgok* (Gosztonyi J.: Riv. 271). Fokjellel (középfok): *percről percre biztatóbb lesz a jövő* (Vathy Zs.: Körk. 328).

2.4.2. kiábrándító

Határozó: *az úgynevezett Nyugat Kelet-képét nevetségesnek, félelmetesnek, kiábrándítóan és elképzelhetetlenül butának tartom* (EP 11–2). Fokjellel (középfok): *a nappalok egyre kiábrándítóbbak lettek* (Tar S.: Körk. 297).

2.4.3. kiemelkedő

Határozó: *a dán orvosi munkafeltételek Európában is kiemelkedően jók* (Nsz. 6.). Fokjellel (felsőfok): *Nádas Péter regényét említem, az Emlékiratok könyvét, amely az utóbbi évek talán legkiemelkedőbb szellemi teljesítménye* (EP 15).

2.4.4. kihívó

Határozó: *lomhán-kihívón a falnak dőltem szoknyámat széles mosollyal megemeltem* (Rapai Á.: SzV 350). Fokjellel (felsőfok): *A könyv a háború utáni világlíra egyik legkihívóbb teljesítményét ... világítja meg* (ÉS 12).

2.4.5. kirívó

Határozó: *nemcsak az élet elleni bűncselekmények számának növekedése jelzi ezt, hanem a kirívóan magas öngyilkossági arányszám is* (MN 37); *feltűnő volt a ... beszámoló ... a német csapat kirívóan legbotlábúbb tagjainak magasz-talásával* (MN 40). Fokjellel (felsőfok): *A legkirívóbb hiány, hogy...* (Nsz. 12).

2.4.6. meggyőző

Határozó: *Ez nem hangozhatott nagyon meggyőzően* (Mándy I.: Körk. 182). Fokjellel (felsőfok): *Bishop, a legmeggyőzőbb rosszfiú a Juice című filmből a pokolra került* (MN 35).

2.4.7. meghökkentő

Határozó: *másrészt meghökkentően sarkos és sajátos elméleti téziseit illető-en* (ÉS 4). Fokjellel, középfok: *Mai szemmel azonban még meghökkentőbb,*

még időszerűtlenebb, hogy... (Nsz. 7.); illetve felsőfok: *A döbbenetes történetek közül talán a halott Martin őrnagy esete a legmeghökkenőbb* (ÉT 1262).

2.4.8. támadó

Határozó: *A megfutamodást biztos pusztulásnak ismerte fel, csakúgy azt a lehetőséget is, hogy kézfegyverekkel a vasszörnyek ellen fordulhatnak — támadólag* (Cseres T.: Kőr. 52); *FÉRJ (támadón)* (Szakonyi K.: Riv. 482). Fokjellel (középfok): *De bent [az inger-tömeg] naponta / lesz sűrűbb és támadóbb* (Csorba Gy.: SzV 107).

2.4.9. vádló (vádoló)

Határozó: *könnyei sem vádlón hullanak* (Baranyi F.: SzV 42).

Fokjellel (középfok): *Az egészet vádolóbb hangnemben vezesse elő* (Gosztornyai J.: Riv. 276).

2.5. Összegzés

A példák alapján tehát összesen 48 olyan szóegyedünk van, amelyekről feltételezhetjük, hogy nem melléknévi igenevek, hanem melléknevek. Az áttekinthetőség kedvéért újra felsorolom az összes szót, ezúttal ábécérendben: *bántó, biztató, borzasztó, csábító, döntő, elképesztő, fárasztó, felháborító, felkavaró, felszabadító, feltűnő, fenyegető, fénylő, győtrő, gyümölcsöző, hasonló, helytálló, idegesítő, ijesztő, ingerlő, jellemző, kedvező, kiábrándító, kiemelkedő, kihívó, kirívó, kitartó, kitűnő, kiváló, kötelező, különböző, lehangoló, megalázó, meggyőző, meghökkenő, meglepő, megnyugtató, menő, mérgező, rettentő, riasztó, szembeötlő, szórakoztató, támadó, taszító, undorító, vádló, vonzó*. Vizsgáljuk meg most azt, hogy ezek mennyire felelnek meg a többi kritériumnak!

3. A példatár szóegyedeinek részletes vizsgálata

3.1. A példatárból kitűnik, hogy a fenti közel ötven szó három fontos szempont alapján is melléknévnek tekinthető: a mondatban állítmányi, illetve mód- és állapotféle határozói funkciót tölthetnek be, illetőleg fokozhatók.

Mindhárom lehetőségre találtam példát a következő szavak esetében: *csábító, döntő, elképesztő, feltűnő, idegesítő, kedvező, kitartó, kiváló, megnyugtató, rettentő, vonzó*.

Csak állítmányi és mód- és állapotféle határozói funkcióban szerepeltek a következők: *bántó, borzasztó, felháborító, felszabadító, fenyegető, gyümölcsöző, hasonló, ijesztő, ingerlő, kitűnő, kötelező, meglepő, taszító, undorító*. Ezek legtöbbje fokozható is (bár némelyiknek inkább a felsőfokú alakja használatos): *borzasztóbb, legborzasztóbb; felháborítóbb, legfelháborítóbb; fenyegetőbb, legfenyegetőbb; ijesztőbb, legijesztőbb; kitűnőbb, legkitűnőbb; meglepőbb, legmeglepőbb; undorítóbb, legundorítóbb*. Nem fokozhatók viszont a következők: **bántóbb, *legbántóbb; *felszabadítóbb, *legfelszabadítóbb; *gyümölcsözőbb, *leggyümölcsözőbb; *hasonlóbb, *leg hasonlóbb; ?ingerlőbb, ?legingerlőbb; *kötelezőbb, *legkötelezőbb; ?taszítóbb, *legtaszítóbb*. Ám LENGYEL KLÁRÁVAL

tartva meg kell jegyeznünk, hogy vannak olyan abszolút tulajdonságot kifejező melléknevek és igenév alakú melléknevek is, amelyek nem fokozhatók: *ár-
vább, *bukottabb (LENGYEL, i. m. 46).

Csak állítmányi szerepben és fokjeles alakban fordultak elő a következők: fá-
rasztó, felkavaró, fénylő, gyötrő, helytálló, jellemző, különböző, lehangoló, meg-
alázó, menő, mérgező, riasztó, szembeötlő, szórakoztató — meg kell azonban
jegyezni, hogy fokjeles alak eléggé szokatlan, inkább „irodalmi ízű” a következő
két példában: *fénylőbb lett ez a kincs; gyötrőbb kínok űk*. De határozóként is el-
képzelhetők a következők: *fárasztóan, felkavaróan, helytállóan, jellemzően, le-
hangolóan, megalázóan, riasztóan, szembeötlően, szórakoztatóan*. Néhány kö-
zülük ebben a szerepben kérdéses: *?gyötrően, ?különbözően*, illetve nem is hasz-
nálatos: **fénylően, *menően*. Meg kell tehát jegyezni, hogy a *fénylő* és *gyötrő*
szavak két szempontból is szokatlanabbak a melléknévi szerepben.

Csak határozóként és fokjeles alakban álltak ezek a szavak: *biztató, kiáb-
rándító, kiemelkedő, kihívó, kirívó, meggyőző, meghökkentő, támadó, vádló*.
Nagy részük az állítmányi funkciót is betölthetné: *A helyzet **biztató**; A vizsgán
elért eredményed **kiábrándító** / **kiemelkedő**; A hölgy viselkedése igencsak **kihí-
vó**; Sikertelensége **kirívó**; Érvétele **meggyőző** / **meghökkentő***. Az utolsó két
példa mind fokjeles alakban (*naponta lesz sűrűbb és támadóbb; vádolóbb hang-
nemben vezesse elő*), mind állítmányi szerepben — *?az inger-tömeg támadó;
?hangneme legyen vádló/vádoló* — meglehetősen szokatlan, kérdéses.

3.2. Már előző évi cikkemben is hangsúlyoztam, milyen fontos szempont az,
hogy míg a melléknévi igenév az alapige bővítményét megtartja, a melléknév
nem (SZILASSY, i. m. 597). S még a bővítményeknél maradva: az is fontos, hogy
a kérdéses szó igei avagy melléknévi bővítményt vehet-e fel — például, ha ige-
név, akkor a cselekvés lefolyására vonatkozó módhatározója lehet. Vizsgáljuk
meg most szavainkat ebből a szempontból!

3.2.1. 48 szavunk közül 14-nek az alapigéje nem tárgyas: a *feltűnő, fénylő,
gyümölcsöző, hasonló, helytálló, kedvező, kiemelkedő, kirívó, kitartó, kitűnő, ki-
váló, különböző, menő, szembeötlő* szavakat tárgyatlan igéből képezzük, az ösz-
szes többi vizsgált egyedet tárgyas igéből. Tehát ezek, ha melléknevek lennének,
tárgyi bővítményt vehetnének fel. Ám a példákban ez egyszer sem fordult elő.
Sőt, minőségjelzői szerepben is mindössze ezek fordultak elő tárggyal a kor-
puszban: *a lovakat kurtán **biztató** parasztok hangját elnyomta a reggeli harang-
szó* (Balázs J.: Kőr. 5.); *nem biztos, hogy részese akar lenni a testet-lelket
gyötrő procedúrának* (ÉT 1254). Ám ezekben a példákban az igenév jelentése
sokkal közelebb áll az alapige (konkrétabb) jelentéséhez, különösen a *biztató*
esetében; az előbbi példában ennek jelentése ’nógató, ösztökélő’, míg az én
melléknévi példáimban a *biztató* inkább azt jelenti: ’reménykeltő, serkentő’. Az

alapigééhez elvontabbá váló jelentés pedig melléknévi tulajdonság (erről lásd még később).

Igaz, vizsgált szavaink közül néhány elképzelhető lenne tárgyi bővítménnyel, ha minőségjelzőként állna. Ennek szemléltetéséhez KOMLÓSY ANDRÁS példáját alkalmazom: melléknév igenév: *A Pétert **megdöbbentő** hír egy semmiség volt.* Melléknév: **Ez a hír Pétert **megdöbbentő**.* (1992: 394).

Vagyis igenévről beszélhetünk akkor, ha a szó tárgyi bővítményt vesz fel, és minőségjelzői szerepű, ám ha nem ilyen funkciót tölt be, akkor nem veheti fel a tárgyat, s nem is igenév, hanem melléknév. Vizsgált szavaink közül KOMLÓSY példamondatába (esetleg) beilleszthetők a következők: *A Pétert **elképesztő** / **felháborító** / **felkavaró** / **kiábrándító** / **lehangoló** / **meggyőző** / **meghökkenítő** / **meglepő** / **megnyugtató** hír egy semmiség volt.* de: **Ez a hír Pétert **elképesztő** / **felháborító** / **felkavaró** / **kiábrándító** / **lehangoló** / **meggyőző** / **meghökkenítő** / **meglepő** / **megnyugtató**.*

S itt megemlíthetünk, a vizsgálatba bekapcsolhatunk egy újabb szempontot. Ha az -ó/-ő képzős szó valamilyen érzelmi-lelki ráhatást fejez ki, akkor tekinthető igenévnek, ha perfektiváló igekötője van. Az előbbi példák mindegyikének van ilyen igekötője, s láthatjuk, hogy ezek lehetnek is igenevek, ám csak minőségjelzői szerepben, más funkcióban melléknévként viselkednek. Vizsgált szavaink között van még néhány ilyen példa: igekötő nélkül mellékevek, míg azzal ellátva igenevek: *A Pétert **megbántó** / **elborzasztó** / **lefárasztó** / **felidegesítő** / **megijesztő** / **felingerlő** / **el-** v. **megrettentő** / **el-** v. **megriasztó** / **elszórakoztató** / **elundorító** hír egy semmiség volt.* de: **A Pétert **bántó** / **borzasztó** / **fárasztó** / **idegesítő** / **ijesztő** / **ingerlő** / **rettentő** / **riasztó** / **szórakoztató** / **undorító** hír egy semmiség volt.*

Mindez az eddig nem említett, tárgyas igéből létrehozott -ó/-ő képzős szavakról is elmondható: akkor tekinthetők igenévnek, ha minőségjelzői szerepben állnak, és esetleg igekötőjük is van (összevetésként általában az állítmányi funkciót fogom használni). Így tehát: *A barátja feleségét **elcsábító** férfi megkapta méltó büntetését;* de: **A barátja feleségét **csábító** férfi megkapta méltó büntetését;* **A férfi a barátja feleségét **(el)csábító**.* A fákat **(ki)döntő** vihar sok kárt okozott; *A mindent **eldöntő** küzdelemben vereséget szenvedtünk;* de: **A mindent **döntő** küzdelemben vereséget szenvedtünk;* **A vihar fákat **(ki)döntő**;* **A küzdelem mindent **eldöntő*** (meg kell jegyeznünk, hogy a példatárban szereplő **döntő** szó az alapigééhez képest elvontabb jelentésű). *Nagy ünnepléssel fogadták az országot **felszabadító** hadsereget;* de: **A hadsereg az országot **felszabadító*** (a példatárbeli **felszabadító** ennél szintén elvontabb jelentésű). *Elfogták az áldozatait levélben **(meg)fenyegető** zsarolót;* de: **A zsaroló áldozatait **(meg)fenyegető*** (a példatárban e szó is elvontabb jelentésben szerepel). *A kérdést sokoldalúan **jellemző** tanulmányával nagy sikert aratott;* de: **A tanulmány a kérdést sokoldalúan **jellemző*** (a **jellemző** szónak saját, csak a melléknévi szerepre „jellemző”

bővítménye van; erről lásd később). *A barátját párbajra kihívó úriember súlyosan megsebesült*; de: **Az úriember a barátját párbajra kihívó. Sokan figyelmen kívül hagyják a vezetőket sebességkorlátozásra kötelező táblát*; de: **A tábla a vezetőket sebességkorlátozásra kötelező* (az utóbbi két szó a példamondatokban szintén elvontabb jelentésű). *A gyerekeket gyakran megalázó tanárok népszerűtlenek*; de: **A tanárok a gyerekeket gyakran megalázók. Letartóztatták a férjét megmérgező asszonyt*; de: **Az asszony a férjét megmérgező. A több embert megtámadó kutya gazdáját pénzbírságra ítélték*; de: **A kutya több embert megtámadó* (e két esetben az alapige és a belőle képzett igenév is inkább igekötővel használatos, az igekötő nélküli -ó/-ő képzős alakok szintén elvontabb jelentésűek). *A gyanúsítottat emberöléssel (meg)vád(o)ló ügyész elmondta, hogy...*; **Az ügyész a gyanúsítottat emberöléssel (meg)vád(o)ló. Befejeződött a sok érdeklődőt vonzó millicentenáriumi koncertsorozat*; de: **A millicentenáriumi koncertsorozat sok érdeklődőt vonzó volt* (a vonzó melléknévi szerepben megint csak elvontabb jelentésű, mint ebben a példában). *A taszító szót szintén megtaláltam a korpuszomban minőségjelzőként, igei bővítménnyel: vonult a fegyvertelen katonamenet az első nagy, életbe és sorvasztó halálba taszító állomás, Hrevnoje felé* (Cseres T.: Körk. 52), itt ugyan nem tárgyi, ám igeje jellemző bővítménye van, de: **az állomás életbe és sorvasztó halálba taszító*, s itt is látszik, hogy a példatáramban szereplő *taszító* szó ennél elvontabb jelentésű.

3.2.2. A 14 tárgyatlan alapigéből létrehozott -ó/-ő képzős szó sem szerepel korpuszomban igei bővítménnyel, s nem is kapcsolható hozzá ilyen. Még minőségjelzői szerepben sem találhatók meg a *helytálló* és a *szembeötlő* szavak. A korpusz tanúsága szerint tehát ezek inkább az igenevekre jellemző funkciókban tűnnek fel (ezekben sem túl gyakoriak), ráadásul a *helytálló* szó jelentése az alapigéhez képest elvontabb. Mindkettő lehetne bővítmény nélküli minőségjelző, például: *Ez egy helytálló megállapítás; A gyerek viselkedése szembeötlő nevelatlanségről tanúskodik*. Ám sem ezekben az esetekben, sem a példatárbeli funkciókban nem kaphatnak igei bővítményt: **Ez egy bajban helytálló megállapítás; *A gyerek viselkedése nekem szembeötlő nevelatlanségről tanúskodik; *Bajban helytálló-e az értesülésem?; *Még bajban helytállóbb a megállapítás; *Nekem szembeötlő az ideológiai szembenállás; *Valószínűleg ez a nekünk leg-szembeötlőbb, ha ... a keleti világba érkezünk*.

Minőségjelzőként, de csak bővítmény nélkül álltak a következők: *Feltűnő buzgalommal kitölti* (Kiss I.: Riv. 335) (összesen 2 példa); *a nagykövet ... es-télyt adott, kiemelkedő magyar értelmiségieknek* (VM 152) (összesen 6 példa); *a Red Hot + Blue válogatáson ért el kirívó sikert az I've Got You Under My Skin című dallal* (MN 33) (összesen 1 példa); *Még négy levél érkezett ... a kitar-tó magyartól* (VM 31) (összesen 4 példa); *Zsujovicsnének kitűnő hallása van* (Gion N.: Körk. 85) (összesen 19 példa); *lehet, hogy én nem vagyok ... kiváló patrióta* (Kiss I.: Riv. 331) (összesen 19 példa.). Ezeket még e mondatbeli

funkciójukban sem lehet ellátni az alapigére jellemző bővítményekkel: **a hivatalnokoknak feltűnő buzgalommal kitölti*; **estélyt adott a többiek közül kiemelkedő magyar értelmiségieknek*; **a többiek közül kirívó sikert ért el*; *?négy levél érkezett a sokáig kitartó magyartól*; **Zsujovicsnének a többiek közül kiemelkedő hallása van*; **nem vagyok a többiek közül kiváló patrióta*. S a példatárban szereplő állítmányi és határozói szerepű, illetve fokjellel ellátott alakokhoz sem kapcsolható ilyen bővítmény: **Megint: a kritika végezte a dolgát, s ez mindenkinek feltűnő*; **Derekán a nőknek feltűnően csinos krokodilbőr öv*; **Mindenkinek feltűnőbb, hogy...*; **a dán orvosi munkafeltételek Európában is a többiek közül kiemelkedően jók*; **Nádas Péter regényét említem, az Emlékiratok könyvét, amely az utóbbi évek talán a többiek közül legkiemelkedőbb szellemi teljesítménye; jelzi ezt ... a többiek közül kirívóan magas öngyilkossági arányszám is*; **A többiek közül legkirívóbb hiány, hogy...*; *?harapása különösen erős és sokáig kitartó*; **A tűszúrás ... nem hevesen, de annál tovább kitartóbban vérzik*; **A többiek közül kitűnő az éghajlat*; **jó nagy a tér, a többiek közül kitűnően elférünk benne*; **ebben is a többiek közül kiváló volt*; **A szőke nővér ... a többiek közül kiválóan és élvezettel főzött; amely a többiek közül legkiválóbb írástudó hivatalnokok közül szelektált*. A *feltűnő*, *kitartó* és a *kirívó*, illetve a pozitív minősítést jelölő szavak (például *kiváló*) jelentése az alapige jelentésénél elvontabb (erről lásd még később).

Néhány szó minőségjelzőként bővítmény nélkül és bővítménnyel is szerepelt, ezek a következők: *fénylő*, *hasonló*, *kedvező*, *különböző*. Ebből a szempontból érdekes a *fénylő* és a *különböző*, illetve a *hasonló* szó.

A *fénylő* hatszor fordul elő bővítmény nélküli minőségjelzőként, például: *irigyelte ... a műkereskedőt a fénylő gyöngyszemmel* (VM 94); s e példamondatba be lehet illeszteni az alapige egy jellemző bővítményét, módhatározót: *a ragyogóan fénylő gyöngyszemmel*. Három esetben minőségjelzőként bővítményt kapott a *fénylő* szó: kétszer okhatározót: *a napsugarak beleragadtak a veranda zsírtól fénylő ablakaiba* (ÉS 20) (a másik példa is hasonló), egyszer pedig helyhatározót: *E regényes élettörténet elemeit ... a vitrinekben fénylő tárgyak alátámasztották* (VM 70); ezek igei, az alapigéhez kapcsolódó bővítmények. A példatárban szereplő mondatot is kiegészíthetjük így: *bőrük zsírtól fénylő* csak ez esetben el kell hagynunk az eredeti mondatban szereplő *kissé* fok-mérték határozót. A *fénylőbb* lett ez a *kincs* fokjeles alakja már nem bővíthető ugyanígy: **naptól fénylőbb lett ez a kincs*. Ám úgy vélem, itt csak a fokjel alkalmi, „költői” használatáról van szó, s a *fénylő* szó az eddig sorra vett szempontok tanúsága szerint igenév.

A *különböző* szó nagyon sokszor, 42 esetben áll bővítmény nélküli minőségjelzőként, így például: *a különböző hangok egymásra felelnek* (Nádas P.: Riv. 381). Ilyen esetekben nem bővíülhet a szó az alapige vonzatával: **az egymástól különböző hangok egymásra felelnek*. Egy esetben azonban megtalálható az

alapíge bővítményével együtt is: *emelkedjék ki a műben a magyar zseni minden más néptől **különböző** sajátossága* (MN 26). Ám a példatárban szereplő állítmányi funkciójú és fokjeles alakokat már nem bővíthetjük így, például: **Az ékszer-ek egymástól **különbözőek** lehetnek*; **kontinensünk egymástól **legkülönbözőbb** részeiből ... kezdtek özönlenni a faxok*. Vagyis ez a szó használatos igenévként és melléknévként is; melléknévként azonban elvontabb jelentésű (lásd később).

A *hasonló* szó 17-szer szerepel bővítmény nélkül, így például: ***Hasonló** módszerrel szerzett parkolásra jogosító matricát* (VM 17), illetve 21-szer bővítménnyel, s ez a bővítmény mindig azonos: *azt írja, hogy tintához **hasonló** fekete lé* (ÉT 1268), vagyis *-hoz/-hez/-höz* ragos szó. Ezzel még a bővítmény nélküli minőségjelzői alakok is kiegészíthetők (Ehhez ***hasonló** módszerrel szerzett parkolásra jogosító matricát*). A példatárbeli állítmányi és határozói szerepet betöltők között is több szerepel ilyennel: *Gondolkodása, erkölcsi és politikai felfogása valamikor Marháséhoz **hasonló** volt*; *Én már a föld alatt leszek földhöz **hasonló***; *Közvetlenül a ház sarkánál egy félmagas, a ház állagához **hasonlóan** rozzant deszkakerítés kezdődik*; *egy „ionsugárnyomot” hoznak létre az anyag felületén, a CD-ROM készítéséhez **hasonlóan***; *A burgonyatermesztők az idén — az almásokhoz **hasonlóan** — a túltermelés hatásaival küzdenek*; *Sok iskolához, egyetemhez **hasonlóan** lapunk Cserevakáció-rovata ... igyekszik feleleveníteni ezt a hagyományt*; sőt még a többi példa is ellátható vele, így például *a rákos betegek lelki jellegzetességei ehhez nagyon **hasonlóak***; *meglehetősen sokan döntenek ehhez **hasonlóan*** (NL 7). Mivel a szó alapigéjének, a *hasonlít*-nak ugyanez a kötelező bővítménye, itt beszélhetünk az igei vonzat megtartásáról. Így ebből a szempontból a *hasonló* — bár állítmány és határozó lehet — igenévszerűen viselkedik (ráadásul nem is fokozható).

A *kedvező* szó 15 esetben fordul elő bővítmény nélkül minőségjelzőként, például: *elemzik a számsorok **kedvező** vagy kedvezőtlen alakulását* (VM 185); ezekhez nem kapcsolható a *kedvez* ige bővítménye: **elemzik a számsorok nekik **kedvező** vagy kedvezőtlen alakulását*. Két esetben van bővítménnyel szereplő minőségjelző, de a bővítmény nem igei, hanem melléknévi — fokhatározó: *beszélni kezdett a First Union sokféle — rendkívül **kedvező** — számlakonstrukciójáról* (V 185). Az állítmányi és határozói szerepű példamondatokban sem vehet fel szavunk igei bővítményt: **Az ő lehetőségeihez képest a Quinipiac College ajánlata neki **kedvező** volt*; **ravaszkodj és vitorlázszál, ha neked **kedvező** a széljárás*; **amely a falvak helyzetét nekik **kedvezően** érinthetné*; **ami gazdaságunk megítélését nekik **kedvezően** befolyásolta*.

A *menő* és a *gyümölcsöző* szóegyedek minőségjelzőként csak bővítménnyel fordultak elő; a *gyümölcsöző* szó bővítménye nem igei természetű, hanem az előzőhöz hasonló fokhatározó: *Utazom Budapestre, rendkívül **gyümölcsöző** ügyben* (VM 156); az állítmányként szereplő példához szintén fokhatározó, s mellette még egy olyan bővítmény kapcsolódik, amely tipikusan melléknevet

tartalmazó szerkezetekben jelenik meg; ezek az ún. számára-viszonyt kifejező szerkezetek (vö. THIMAR 1989: 152–5): *Azt hiszem, mindkettejük számára rendkívül **gyümölcsöző** volna, ha megismerkednének.* A határozói funkciójú példát sem láthatjuk el igei bővítménnyel: **jót tenne a nekik **gyümölcsözően** alakuló magyar–amerikai kapcsolatoknak.* A *menő* minőségjelzőként nem olyan jelentésű, mint a példamondatokbeli szavak, sokkal közelebb áll az alapige jelentéséhez, s annak bővítményeit veszi fel: *1996 csodaszámba **menő** tavasza feltámasztotta a mítoszt* (MN 18); *hol van az a jól **menő** napilap* (EP 25). Az én példáimban a *menő* szó jelentése ’divatos, felkapott’, s ebben a jelentésben nem lehet igei bővítménye.

3.2.3. A fentebbiekben tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy vizsgált szavaink többsége nem vehet fel igei bővítményt, illetve kizárólag minőségjelzői szerepben kaphat ilyet, s ez esetben vagy jelentés szempontjából, vagy más szempontból különbözik a példatárban előforduló szóegyedeiktől. Most nézzük meg, hogy milyen bővítményt kaphatnak ezek a szavak!

Vizsgált szóegyedeinkre jellemző, hogy minőségjelzői funkcióban (említettem már, hogy a *helytálló* és a *szembeötlő* ilyen szerepben nem fordult elő) — korpuszom tanúsága szerint — csak ritkán vesznek fel bővítményt. Kizárólag bővítmény nélkül fordultak elő a következők: *bántó, borzasztó, csábító, döntő, elképesztő, felháborító, felkavaró, felszabadító, feltűnő, fenyegető, ijesztő, ingerlő, kiábrándító, kiemelkedő, kihívó, kirívó, kitartó, kitűnő, kiváló, lehangoló, megalázó, meggyőző, meghökkentő, megnyugtató, mérgező, rettentő, riasztó, támadó, undorító.* A *biztató, gyötrő, fénylő, különböző* és *menő* szavak igei bővítményeiről már szóltam, s most újra hangsúlyozom, hogy ezek legtöbbször csak minőségjelzőként kaphat igei bővítményt, s ilyenkor jelentésük többnyire kevésbé elvont, közelebb áll az alapige jelentéséhez — s ezekben az esetekben igenévként elemzendők. Úgyszintén hangsúlyoztam már, hogy a *hasonló* szó mindenféle mondatbeli szerepben megtartja igei vonzatát, tehát ebből a szempontból ez is igenév (mely a tiszta igevekre egyébként nem jellemző mondatbeli szerepeket is betölthet).

A többi vizsgált szóegyed minőségjelzői szerepben felvehet bővítményeket, de ezek nem az alapige vonzatai, s nem is a cselekvés lefolyására vonatkozó módhatározók (melyek igevekhöz is kapcsolódhatnak), hanem olyanok, amelyek az alapigének csak fakultatív bővítményei, és egyébként szokásosan melléknévhez kapcsolódó bővítménytípusok (esetleg az alapige bővítményei között egyáltalán nem is szerepelnek). Így kapcsolódhat hozzájuk:

– fokhatározó: *akik beleszoktunk ebbe a végtelenül **fárasztó** és végtelenül **unalmas** meccsbe* (MN 39) (vö. *Ez a meccs engem végtelenül **fáraszt***); és egy kevésbé ***mérgező** alkaloidot ... tartalmaz* (ÉT 1251) (vö. **Ez az alkaloid kevésbé **mérgezi** [meg] az embert*); *Kérge és magvai robin és fazin nevű, erősen **mérgező** fehérjét tartalmaznak* (ÉT 1253) (vö. **A fehérje erősen [meg]**mérgezi** az em-*

bert); Erdős nagyon **meglepő** dolgot vett észre (Nsz. 9.) (vö. Erdős felfedezése engem nagyon **meglep**);

– fokhatározó értékű tárgy: *Ha csak egy kicsit is **idegesítő** környezetbe kerül, csak rosszabbodik az állapota* (Csurka I.: Riv. 78) (vö. *A környezet kicsit **idegesít** engem*);

– részeshatározó: *Ezért az Orbis Latinus azoknak is **szórakoztató** olvasmány, akik...* (ÉT 1262) (vö. **Az Orbis Latinus nekem **szórakoztat** engem*);

– tekintethatározó (esetleg komplex mód- és tekintethatározó): *Intellektuálisan **vonzó**, férfias egyéniséget keres ... karcsú hölgy* (NL 51) (vö. *?Egyénisége intellektuálisan **vonz** engem*);

– időhatározó: *A másik: a hétvévenként **kötelező** továbbképzés* (Nsz. 1.) (vö. *Az OM hétvévenként továbbképzésre **kötelezi** a pedagógusokat*).

Állítmányi és határozói szerepben is hasonló — és kizárólag ilyen — bővít-ményeket kaphatnak; lássunk néhány példát! Előfordulhatnak:

– fokhatározóval: *Ám bármennyire **csábítóak** is az egyiptomiakkal összehasonlíthatatlan tiszteletdíjak; nemkülönben amennyire **döntő** itt a gesztus szerepe; E témában különösen **feltűnő** volt a legutóbbi futball EB-ről szóló beszámoló; némelyik alkotó megkésve és nem túl **feltűnően**, de mégiscsak bejuthatott a szellemi javak nemzetközi piacára; de így is eléggé **idegesítő** volt; a Quinnipiac College ajánlata igen **kedvező** volt; nem volt egészen **megnyugtató** a biztosítása; milyen **megnyugtató**, hogy...; vajon rajtuk át / kevésbé **bántó** a napfogyatkozás?; Azt hiszem, mindkettejük számára rendkívül **gyümölcsöző** volna; a ... nagy és gazdag orosz prózairodalom nem a rosszul értelmezett alkuk és elhallgatások miatt hanyatlott-e meg olyan **ijesztően**; ami elég **ijesztően** hangzik; Bármennyire is **meglepő**, a ... legtöbbje azt mondta; Mi volt ilyen **taszító** vagy ilyen gyorsan beláthatóan reménytelen?; Milyen **különbözőek** vagyunk; Ez a szakasz nagyon **különböző** az emberszabású majmok esetében; szónoki kérdéseimre oly **lehangoló** a válasz; Bármennyire **mérgezők** is a növény barnásfekete magvai; Nagyon is **szembeötlő** az ideológiai szembenállás; ez nem hangzott túl **biztatóan**; Ez nem hangozhatott nagyon **meggyőzően**;*

– fokhatározó értékű tárggyal: *A bánata tehát kicsit se **bántó**; kellemes időtöltés a golf / bár egy kicsit **fárasztó**;*

– részeshatározóval: *Szeretem az ilyen csendeket. Számomra **megnyugtatóak**, ennél fogva gondolatserkentőek;*

– tekintethatározóval: *amely mind indítékaiban, mind eredményeiben **döntően** befolyásolja a megújulási képességet; ebben is **kiváló** volt; Szóval: az előzményekhez képest volt igazán jó ez a cikk, de persze azért önmagában is **kiváló**;*

– időhatározóval: *mostanság a kurvás a **menő**; melyben az a **menő**, az a modern, aki...* (ez utóbbi komplex idő- és körülményhatározó, a *melyben* a jelenkorra vonatkozik);

– és egyéb határozókkal, így: helyhatározóval: *mely a Quinipiac College-ben kötelező volt*; körülményhatározóval: *üres térben fárasztóbbnak tűnik a járkálás*; módhatározóval (ezek nem a cselekvés lefolyására vonatkoznak): *ami egy ágszerű struktúrát elképzelve nem is volna meglepő*; *Anyám megfogalmazása ... diabolikusan vonzó*; *egyre több igyekezettel nem megalázóak*; és okhatározóval: *ami azért és csak azért ingerlő, mert...*

Különösen érdekes a *jellemző* szó: igeiként más vonzata van, mint melléknévként: *jellemez valamit vagy valakit — jellemző valakire vagy valamire* (vö. THIMAR, i. m. 147). E vonzattal igen gyakran szerepel: *a ... kritikai hang nemcsak a konzervatív jobboldalra, hanem a liberális baloldalra is jellemző volt*; *Hiszen az ősi kínai kultúrára sosem volt jellemző a hódító, uralkodó jelleg*; *A magasabb értékek azokra az országokra és korszakokra jellemzők, ahol és amikor...*; *Erre a bűncselekményfajtára az jellemző ugyanis, hogy...*; *És ez a felfogás nemcsak a színészekre jellemző*; *Az jellemző lehet egy emberre, hogyan dolgozza fel magában.*

3.2.4. A bővíthetőség vizsgálatának összegzéseként elmondhatjuk, hogy vizsgált szóegyedeink (a *hasonló* szó kivételével) alapigéjük bővítményét nem tartják meg — vagy ha igen, akkor kizárólag minőségjelzői szerepben és olykor példatárbelitől többé-kevésbé eltérő jelentésben —; nem kapcsolódhatnak hozzájuk a cselekvés lefolyására vonatkozó módhatározók; bővítményeik az alapigék fakultatív bővítményei, amelyek a melléknevekhez is gyakran járuló bővítménytípusok; olykor az alapige bővítményétől eltérő, csak rájuk jellemző bővítményeket is felvehetnek.

3.3. Következő szempontunk annak vizsgálata, hogy kérdéses szavaink elláthatók-e *-ság/-ség* szófajváltó képzővel: a mellékneveket — a nem fajtajelölő s állítmányi szerepre nem alkalmas melléknevek, kivételével (vö. LENGYEL, i. m. 78) — lehet ily módon tovább képezni, a melléknévi igeneveket nem. Korpuszomban a 48 vizsgált szó közül mindössze kettő fordult elő ilyen képzővel: *A keresztény társadalmi tanítás és a demokratikus baloldali gondolkodás gyakorlati hasonlósága* egyébként annyira nyilvánvaló (ÉS 13); *elhalványulnak a két életforma különbözősége mellett* (MN 23); *hogy egymással, egymás különbözőségét elfogadva párbeszédet folytassanak* (MN 39) (tehát a *hasonló* ebből a szempontból melléknévszerűen viselkedik). Létezik még a *kitűnőség*, *kiválóság* és a *borzasztóság* szó is, de ezek nem 'az alapszóban kifejezett tulajdonság / állapot fogalma' jelentésűek (vö. *szomorú — szomorúság*; *beteg — betegség*), hanem inkább így lehetne jelentésüket definiálni: 'az e tulajdonsággal rendelkező személy vagy dolog': lásd például közéleti *kitűnőség* (hogy Kosztolányi szavaival éljek), *a magyar úszósport egyik kiválósága*, *Mi ez a borzasztóság?* A többi szó nem is látható el e képzővel; most csak néhány példát nézzünk: **bántóság*, **csábításág*, **döntőség*, **elképesztőség*, **fárasztóság*, **gyümölcsözőség*, **helyt-*

állóság, *idegesítőség, *jellemzőség, *kiábrándítótság, *kötelezőség, *lehangozóság, *megalázóság, *meglepőtség, *rettentőség, *szembeötlőség, *taszítótság, ?undorítótság, *vádlióság, ?vonzóság. Ám — mint már utaltunk rá — ennek a képzőnek a használata még a melléknevek körében sem korlátlan: lexikai megszorítások szabályozzák (LENGYEL, i. m. 78). Ezért e kritérium kérdésünk megválaszolásában nem döntő fontosságú.

3.4. A valódi melléknévi igenevek jelentése ritkábban, a mellékneveké gyakrabban válik az alapige jelentésénél elvontabbá. Szavaink közül már korábban ilyennek, az alapigénél elvontabb jelentésűnek minősítettem a következőket (a jelentésmeghatározásokban mindig először az alapigéből képzett melléknévi igenév jelentését, majd a melléknévként használatos szó — elvontabb — jelentését adom meg): *biztató* 'nógató, ösztökélő' — 'ösztönző, serkentő', *gyötrő* 'gyötréssel kínzó' — 'fájdalmas, lelki gyötrelmet okozó', *döntő* 'felborító', illetve '(el)határozó, döntést meghozó' — 'kulcsfontosságú, nagyon fontos', *felszabadító* 'a szabadságot megadó vagy meghozó' — 'testi-lelki, gondolkodásbeli szabadságot hozó', *fenyegető* 'fenyegetéssel félelmet okozó' — 'veszélyes', *kihívó* 'kihívást adó vagy jelentő' — 'ledér, már-már erkölcstelen', *mérgező* 'mérreggel ölő' — 'mérget tartalmazó', *támadó* 'támadást intéző' — 'negatív, elítélő hangvételű, ilyen indulatokat hordozó', *vonzó* 'magához húzó' — 'vonzerővel rendelkező: szép, csinos stb.' , *taszító* 'valakinek vagy valaminek a — kisebb-nagyobb mértékű — elmozdulását okozó' — 'nem szimpatikus, valamilyen negatív, nemkívánatos tulajdonsággal rendelkező', *feltűnő* 'megjelenő' — 'figyelmet keltő, feltűnést okozó', *helytálló* 'nehéz körülmények között bátor stb. magatartást tanúsító' — 'igaz, a valóságnak megfelelő', *kirívó* 'a többiek közé nem illő' — 'figyelmet keltő, feltűnést okozó, különös', *kitartó* 'nehéz helyzetben kitartást tanúsító' — 'türelmes', *különböző* 'valamely, a másiktól eltérő sajátossággal rendelkező' — 'többféle, sokféle' *menő* 'járó, haladó' — 'divatos, felkapott'.

Hasonlóképp különböző definíciókat adhatunk következő melléknévi igenév — melléknév pároknak: *jellemző* 'valakit vagy valamit jellemzéssel bemutató' — 'sajátos', *kötelező* 'valakit valamilyen kötelesség elvégzésére kényszerítő' — 'valamilyen szabály stb. által előírt, el nem kerülhető', *szembeötlő* 'rögtön valakinek a szemébe tűnő' — 'figyelmet keltő, feltűnést okozó, különös', *szórakoztató* 'valakinek szórakozást hozó' — 'vidám, vicces', *vádló* 'valakit valamilyen váddal illető' — 'negatív hangvételű, ilyen indulatokat kifejező'.

Vannak olyan szavak is — két sajátos szócsoporthoz — , amelyek azért nevezhetők az alapigéhez képest elvontabb jelentésűek, mert kifejezetten minősítést fejeznek ki; pozitív minősítést: *gyümölcsöző* (a példamondatokban 'nagyon hasznos' jelentésben szerepel), *kedvező*, *kiemelkedő*, *kitűnő*, *kiváló*; vagy negatív minősítést: *borzasztó*, *rettentő*, *undorító* (sőt esetleg még a *kiábrándító* is).

Egy korábbi részben már említettük az érzelmi-lelki, pszichikai ráhatást kifejező -ó/-ő képzős szavakat (és ezzel kapcsolatban a perfektiváló igeekötő kérdését). Ezek tehát jelentésük alapján is sajátos csoportot alkotnak, s e csoportba sorolhatók vizsgált szavaink közül a következők: *bántó, csábító, elképesztő, fárasztó, felháborító, felkavaró, idegesítő, ijesztő, ingerlő, lehangoló, megalázó, meggyőző, meggyőző, meghökkentő, meglepő, megnyugtató, riasztó*.

Egyetlen olyan szó van, amelynek esetében az alapige — *hasonlít* — és a belőle létrehozott -ó/-ő képzős szó — *hasonló* — jelentése között nem érzek különbséget: ez mindkét esetben 'valamilyen közös sajátóságot mutat(ó)'.
 3.5. Az igeekötős igekből képzett melléknévi igeneveknek elválhat az igeekötője, az ugyanilyen módon létrehozott melléknévek esetében viszont nem figyelhető meg az igeekötő elválása. Példáink közül igeekötős igeből képezzük a következőket: *elképesztő, felháborító, felkavaró, kiábrándító, kiemelkedő, kihívó, kirívó, kitarító, kitűnő, kiváló, lehangoló, megalázó, meggyőző, meghökkentő, meglepő, megnyugtató, szembeötlő*. Az egyszerűség kedvéért most ismét KOMLÓSY ANDRÁS példáját használom: igenév: *A még **be** nem **csomagolt** könyvek a padlón hevernek; A gyermekeiket nemcsak megszülő, hanem **fel** is **nevelő** anyák*. Melléknév: **Egy nemcsak érdekes, hanem **meg** is **döbbentő** filmet láttunk* (i. m. 394).

Hasonlóképpen: **Egy nemcsak érdekes, hanem **el** is **képesztő** / **fel** is **háborító** / **fel** is **kavaró** / **ki** is **ábrándító** / **ki** is **emelkedő**, / **ki** is **tűnő** / **ki** is **váló** / **le** is **hangoló** / **meg** is **győző** / **meg** is **hökkentő** / **meg** is **lepő** / **meg** is **nyugtató** filmet láttunk*; illetve: **Viselkedésed nemcsak egyetlen, hanem **ki** is **hívó** / **ki** is **rívó** / **szembe** is **ötlő**; *Természeted nemcsak megfontolt, hanem **ki** is **tartó**; *A büntetés nemcsak súlyos, hanem **meg** is **alázó** (de: *A gyermeküket nemcsak megverő, hanem **meg** is **alázó** szülők csak megvetést érdemelnek*).*

3.6. Igen hosszadalmas lenne s a terjedelmi kereteket szétfeszítené az, ha mind a 48 szóegyedünk esetében megvizsgálnánk az igei transzformáció és a melléknévvél való helyettesítés lehetőségeit. Ezért ezt most két példán fogom bemutatni, megjegyezve, hogy a többi szó elemzése is hasonló eredményre vezetne. Ha a kérdéses szó igei vonzattal, igenévként szerepel — *A lovait **biztató** kocsis nem vette észre a közeledő autót; Befejeződött a sok érdeklődőt **vonzó** millecentenáriumi koncertsorozat* —, elvégezhető a szerkezet igei transzformációja: *A kocsis, aki a lovait **biztatta**, nem vette észre a közeledő autót; Befejeződött a millecentenáriumi koncertsorozat, amely sok érdeklődőt **vonzott***. A *biztató* és a *vonzó* szó nem helyettesíthető melléknévvél, nincs melléknévi szinonimája: **a lovait **jó** kocsis; *sok érdeklődőt **szép***. Amikor viszont a szó melléknévi szerepű — *Egy **vonzó** nő sétált végig az utcán; A helyzet **biztató*** —, nem veheti fel az alapige bővítményét: **Egy engem **vonzó** nő sétált végig az utcán; *A helyzet engem **biztató***; s ha megpróbálkozunk az igei transzformációval, elég furcsa mondatokat kapunk: *?Egy nő sétált végig az utcán, aki vonz; *A helyzet*

biztat. Viszont szavainkat ez esetben helyettesíthetjük melléknévvel: *Egy szép nő sétált végig az utcán; A helyzet jó*.

Kivételt jelent itt a *hasonló* és a *fénylő* szó, hiszen: *Gondolkodása, erkölcsi és politikai felfogása valamikor Marháséhez hasonló volt* → *Gondolkodása, erkölcsi és politikai felfogása valamikor Marháséhez hasonlított*; illetve: *bőrük kissé fénylő* → *bőrük kissé fénylik*. Ezek nem helyettesíthetők melléknévvel.

3.7. Végül a toldalékolásban mutatkozó különbségeket kell számba vennünk: a melléknévi igenévhez a toldalékok (már amennyire egy valódi melléknévi igenév toldalékolható) előhangzó nélküli változatban, a melléknévhez előhangzós változatban kapcsolódnak.

A példatárban bőségesen szerepelnek az előhangzós toldalékkal rendelkező alakok, így ezeket nem sorolom fel újra. Nincs példa a következők előhangzós toldalékkal való ellátására: *fárasztó, felkavaró, gyötrő, helytálló, lehangoló, menő, riasztó, szembeötlő, kiábrándító*; de ezeket is toldalékolhatjuk hasonlóképpen: *fárasztóan viselkedsz, szavai felkavaróak voltak, feltételezései helytállóak, lehangolóan beszélsz, tünetei riasztóak, szembeötlően kevés érdeklődő látogatott el a koncertre, tapasztalatai kiábrándítóak*. Kérdésesebb ez: *?kinjai gyötrőek*. Nehezebb viszont a *menő* toldalékolása: **Ezek a ruhák menőek* — inkább: *menők; *menően / menőn viselkedik*. A jellemző, a kihívó, a támadó és a vádló előhangzó nélküli toldalékkal szerepel: *jellemzők, kihívón, támadón, vádlón*, de ugyanígy lehetséges a *jellemzőek, kihívóan, támadóan* is, illetve: *?vádlóan*. (Érdekességgéppen megjegyzem, hogy a *gyötrőek* és *vádlóan* alakokat a számítógép helyesírás-ellenőrző programja tévesnek minősítette.)

4. Összegzés

A minden szempontot figyelembe vevő, részletes vizsgálat után — úgy vélem — három jellegzetes csoportot különböztethetünk meg:

1. Igenevek. Ide legfőképpen a *hasonló* tartozik, mert alapigéje vonzatát még állítmányi és határozói funkciójában is megtartja, nem fokozható, sőt igévé alakítható, és nem helyettesíthető melléknévvel. Csak két szempontból viselkedik melléknévszerűen: *-ság/-ség* képzőt kaphat (ám ez nem döntő kritérium) és előhangzós toldalékkal állhat (bár az állítmányi szerepű *hasonlóak* helyett a *hasonló* is megfelelő). Bár THIMAR MÁRTA (i. m. 147) és az ÉKSz. (*hasonló* alatt) e szót melléknévnek minősíti. A szempontok többsége alapján melléknévi igenévnek minősíteném még a *fénylő* szót, megjegyezve, hogy állítmányi és fokjelles használata alkalmi, sajátos stílusértékű.

2. Átmeneti jellegű szóegyedek. E csoportba sorolom a tárgyas igéből képzett *-ó/-ő* képzős szavakat: *bántó, biztató, borzasztó, csábító, döntő, elképesztő, fárasztó, felháborító, felkavaró, felszabadító, fenyegető, gyötrő, idegesítő, ijesztő, ingerlő, kiábrándító, kihívó, kötelező, lehangoló, megalázó, meggyőző, meghökcentő, meglepő, megnyugtató, mérgező, rettentő, riasztó, szórakoztató, támadó,*

taszító, undorító, vád(o)ló, vonzó; illetve a tárgyatlan igékből képzettek közül a *különböző*-t.

Ezek abban az esetben igenévnek tekinthetők, ha minőségjelzői szerepben állnak, ilyenkor megtarthatják az alapige vonzatát; így, vonzattal együtt nem lehetnek sem állítmányok, sem határozók, nem fokozhatók, nem járulhat hozzájuk *-ság/-ség* képző, jelentésük az alapige jelentéséhez képest nem válik elvontabbá, olykor elválhat az igekötőjük, elvégezhető rajtuk az igei transzformáció, és helyettesíthetők melléknévvel, s mivel e szerepben nincs szó toldalékolásról, előhangzós toldalékkal nem szerepelhetnek.

Meg kell azonban jegyezni, hogy korpuszomban ezek a szavak még minőségjelzői szerepben is ritkán vették fel kötelező bővítményüket, a tárgyat (kivétel itt a *biztató* és a *gyötrő*), e lehetőség illusztrálása saját példákat kellett alkotnom. Minőségjelzőként általában a vizsgált korpuszban bővítmény nélkül álltak (nem ritkán az igenévi párhoz képest elvontabb jelentésben), illetve ha vettek is fel — ritkán — inkább az alapigéhez kevésbé szorosan kapcsolódó, fakultatív bővítményeket. Így ezen szavaink, ha bővítmény nélkül szerepelnek, s elvont jelentésűek, akkor inkább melléknevek.

Egyértelműen igeelvek viszont abban az esetben, ha állítmányi vagy határozói funkciót töltenek be (melyek, mint említettük, eleve inkább a melléknevekre, mintsem a melléknévi igevekre jellemzőek). Ez esetben az alapige vonzatát nem tartják meg, nem tipikus igei bővítmények kapcsolódnak hozzájuk, fokozhatók (néhány példától eltekintve), jelentésük az alapigéhez képest elvontabbá válik, igekötőjük nem válik el, nem minden esetben van perfektiváló igekötőjük, igévé alakíthatók és melléknévvel is helyettesíthetők, legtöbbjük előhangzós toldalékkal szerepel. Igaz, *-ság/-ség* képzőt általában nem kapcsolhatunk hozzájuk, de ez — mint mondtam — önmagában nem túlzottan fontos kritérium.

Itt talán azt a megszorítást kell tennünk, hogy a *gyötrő, támadó, vád(o)ló* szavak mind állítmányi és határozói szerepben, mind fokjeles alakban meglehetősen kérdésesek, s az előhangzós változatú toldalék sem igazán kapcsolódhat hozzájuk, így azt mondhatjuk, hogy ezek csak alkalmilag, átmeneti jelleggel, sajátos stílusesszövekként használatosak melléknévként.

3. Melléknevek. Ide sorolandók a tárgyatlan igéből létrehozott (s az előbbi két csoportba be nem került) *-ó/-ő* képzős szavak: *feltűnő, gyümölcsöző, helytálló, kedvező, kiemelkedő, kirívó, kitartó, kitűnő, kiváló, menő, szembeötlő*.

Ezek még minőségjelzői szerepben sem vehetik fel alapigéik jellegzetes bővítményeit (s általában e funkciójukban többnyire bővítmény nélkül fordulnak elő, a korábbiakban meg is jelöltem, melyik hány esetben, ha van is bővítményük, az sem az alapigéhez szokásosan, tipikusan kapcsolódó vonzat). Lehetnek állítmányok és állapothatározók. Mindkét esetben (minőségjelzőként és állítmányi vagy határozói funkcióban) elveszítik az alapige vonzatát, bővítményeik csupán az alapige fakultatív bővítményei vagy csak rájuk e funkcióban jellemző

bővítmények (típusukra nézve ezek melléknévi bővítmények is), legtöbbjük fokozható, az alapige jelentéséhez képest elvontabbá válnak, igekötőjük nem válhat el, nehezebben transzformálhatók igévé és nehezen helyettesíthetők melléknévvvel, előhangzós toldalékok kapcsolódhatnak hozzájuk. Csak egyetlen szempontból nem felelnek meg a melléknévi kritériumoknak: *-ság/-ség* képző nem kapcsolódhat hozzájuk.

A fentebbiekben természetesen — a terjedelmi korlátok miatt — csak néhány jellegzetes adat részletes vizsgálatára térhettem ki. Említettem már, hogy itt csak olyan szavakat vettem figyelembe, amelyek legalább két melléknévi sajátosságot is példáztak korpuszomban. Ezeken kívül számos olyan *-ő/-ő* képzős szó van, amely állítmányként vagy határozóként vagy fokjeles alakban szerepelt. Mindezek további vizsgálatot igényelnek; mint ahogy a hasonló jellegű *-t/-tt*, *-andó/-endő* és *-ható/-hető* képzős szavak is megkívánják a részletes elemzést.

SZILASSY ESZTER

Irodalom

- A. MOLNÁR FERENC (1991): A két- és többszófajúság; a szófajváltás. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 553–83.
- KOMLÓSY ANDRÁS (1992): A melléknévi igeneves szerkezetek sajátosságai. In: *Strukturális magyar nyelvtan*. Szerk. KIEFER FERENC. Bp. I, 393–5.
- LENGYEL KLÁRA (2000): *Az igenevek helye a szófaji rendszerben*. NyelvÉrt. 146. sz. Bp.
- SZILASSY ESZTER (2003): Melléknévi igeneveink mondatbeli szerepéről. *MNyj.* 41: 593–602.
- TEMESI MIHÁLY (1961–1962): A melléknévi igenév. In: *A mai magyar nyelv rendszere I–II. Leíró nyelvtan*. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Bp. I, 229–33.
- THIMAR MÁRTA (1989): A melléknévi csoport. In: *Fejezetek a leíró magyar nyelvtan köréből*. Szerk. RÁCS ENDRE. Bp. 139–80.

Források

- EP = Esterházy Péter: *A halacska csodálatos élete*. Bp., 1991. [A kötetből egy előadás, egy interjú és egy beszéd: A halacska; „Azt csinálom, amit eddig, nézdegélek”; Közép-Európa mint seb, homály, hiba, esély és reménytelenség.]
- ÉS = *Élet és Irodalom* 1996/39.
- ÉT = *Élet és Tudomány* 1995/40.
- Körk. = *Körkép* 1992. Huszonhat mai magyar író kisprózája. Bp., 1992.
- MN = *Magyar Narancs* 1996/39.
- NL = *Nők Lapja* 1996/23.
- Nsz. = *Népszabadság* 1996/244.
- Riv. = *Rivalda* 1988–89. Hét magyar színmű. Bp., 1990.
- SzV = *Szép versek* 1990. Bp., 1990.
- VM = Vámos Miklós: *A New York–Budapest metró*. Bp., 1993.

A magyar eurozsargonról és euroterminológiáról*

1. A magyar nyelvészek és az uniós csatlakozás

Az adás az Európai Unióhoz történő csatlakozás nyelvünket érintő hatásaiba kívánt bepillantást adni azzal, hogy felhívja a figyelmet olyan esetekre, ahol a magyar nyelvben zavart, kuszaságot eredményezhet az a valóban roppant sajátos helyzet, hogy szókészletünknek a csatlakozással bővülő része nagyrészt tudatos fordítás eredménye lesz. (A tudatosság egyébként, mint majd kiderül, ez esetben nem mindig jelent kellő körültekintést is.) Ezzel a csatlakozás küszöbén nyilvánosan foglalkozni teljesen helyeselhető gondolat. Az elhangzottakhoz azonban a magam részéről szükségesnek tartom — technikai okok miatt sajnos, ugyan csak meglehetősen késéssel — bizonyos információk, gondolatok hozzáfűzését, különösen azért, mert BALÁZS GÉZA e műsora olyan nyilvánossággal bír, amelyet a főleg nyelvészeti körökben maradó publikációk nem mondhatnak el magukról.

Az egységes uniós terminológia igénye természetesen évek óta folyamatosan felmerül a fordítók, tolmácsok részéről. A magyar nyelvész-társadalom, melynek tagjai egyébként hivatottak lehetnek egy ilyesfajta nyelvi változással kapcsolatosan nyilatkozni, viszonylag ritkábban reagál a helyzetre, és még ritkábban születnek nyelvészek (kivéve a fordítás- és tolmácsolástudomány hazai képviselőit) tollából olyan írások, melyek nem csupán a kérdés nyelvi vetületeit taglalnák, hanem tükröznék a szerzők mélyebb, tényszerű ismereteit egyfelől az Unió nyelvi koordinációjának, fordítószolgálatának működéséről, másrészt arról, hogy Magyarország hogyan csatlakozik ehhez a folyamathoz. (Sajnos, visszafelé is ez a helyzet: akik viszont e dolgokban járatosak, általában nem nyelvészek.) Ez az alulinformáltság némileg tetten érhető volt a fent hivatkozott műsorban is, ezért a továbbiakban a műsor fonalát követve a kérdéskörrel kapcsolatos néhány, leginkább általános problémára térek ki.

2. Az euronyelv és társai

Nézzük, mire hívta fel BALÁZS GÉZA a figyelmet az adásban! Először is megismerkedhettünk olyan fogalmakkal, mint euronyelv, euroterminológia, euro-szleng, euro-adminisztrációs nyelvezet. A műsorból sajnos nem derült ki ponto-

* Megkésett reakció BALÁZS GÉZA „Hej, hej, helyes beszéd” című műsorának a 2003. április 9-i adásában elhangzottakhoz.

san, hogy ezek a fogalmak mire vonatkoztathatók, mi a különbség közöttük, habár fogalmi tisztázásuk, ha már használjuk őket, mindenképpen kívánatos lenne — ha korábban nem is, de legalább a csatlakozás környékén.

2.1. Euronyelv és euroszleng vagy eurozsargon

Az *euronyelv* szó kétségtelenül a *europeak* magyarítása, melyen az uniós intézményekben kialakult nyelvezet értendő, de természetesen nem holmi „teljes” struktúrájú és funkciójú mesterséges nyelv, mint mondjuk az eszperantó, hanem pusztán a szókészlet sajátos, alapvetően angol és francia forrásnyelvű elemei, illetve bizonyos nyelvhasználati sémák sorolhatók a fogalom alá. Hogy e lexikai elemek alapvetően angol és francia forrásnyelvűek, annak magyarázata abban a tényben rejlik, hogy bár az Unió minden tagállamának hivatalos nyelve — a sajátosan szabályozott helyzetű ír nyelvtől eltekintve — az Unió hivatalos nyelve is, az intézmények munkanyelve elsősorban ez a két nyelv.

Ezzel nagyjából szinonim az itt *euroszleng* formában, de egyébként *eurozsargon*-ként is megjelenő terminus, ami jobban hangsúlyozza azt, hogy nem külön nyelvről van szó (és az euronyelv ezért esetleg félrevezető is lehet, mert ebből egyesek úgy gondolhatják, hogy ha egységesül Európa, akkor egy külön nyelvet is kidolgoznak a számára), hanem inkább szakmai alapon szerveződő csoportokhoz köthető nyelvváltozatról. És bár a nyelvészeti szakirodalomban mind a *szleng*, mind a *zsargon* kifejezések alkalmazása zavaros némiképp — olykor szinonimaként is használják őket —, ha már választani akarunk az itt megemlített változatok közül, talán az eurozsargon lenne az alkalmasabb terminus, hiszen a zsargon többnyire valamely szakma képviselőinek nyelvhasználatára szokott utalni, míg a hagyományosan egyébként is meghatározhatatlannak tartott szleng egyrészt bármilyen csoporthoz kötődhet, másrészt a közhasználatban negatív konnotációkkal is bír.

2.2. Euroterminológia és euro-adminisztrációs nyelvezet

Az *euroterminológia* terminus a fentieknél szűkebben, a nyelvezetnek pusztán a lexikai részét kívánja lefedni: azon egységeket foglalja magában, melyek speciálisan az Unió létéből adódó fogalmak nyelvi kifejezését szolgálják.

Az *euro-adminisztrációs nyelvezet*, melynek kötőjeles írásmódját a műsorban BALÁZS GÉZA külön hangsúlyozta, azzal érvelve, hogy mivel alkalmi összetételről van szó, a kötőjel az írásmód bizonytalanságát tükrözi, a kötőjelen kívül további tisztázatlanságot is tartogat még. A kötőjellel kezdve: ha alkalmi az összetétel, és ezek szerint a kifejezés is, akkor megfontolandó, hogy érdemes-e a köztudatba bevinni, különösen azért, mert komplikált, bürokratikus hangulatú formájával inkább zavart kelthet, és felesleges félelmeket a csatlakozással járó nyelvi hatásoktól. Ha viszont nem alkalmi szerkezet, akkor semmiképp sem írhatjuk kötőjellel, csak egybe (annyiban mindenesetre alkalminak tűnik, hogy fordítástudományi publikációkban olykor előfordul, de talán még annyira sem

terjedt el a használata, mint amennyi egy kötőjeles írásmódot indokolna). A kifejezést egyébként vélhetőleg KLAUDY KINGA használta először, aki egy cikkében így ír: az uniós csatlakozással „új szövegtípus alakul ki, amelyet ideiglenesen »euro-adminisztrációs« szövegnek neveztem el. Ezt a szövegtípust az európai bürokrácia állítja elő” (2001: 146–7).

A másik probléma ezzel a kifejezéssel az *adminisztráció* szó olyan értelmű használatában rejlik, amely nálunk a köztudatban kevésbé él, ugyanis a szó jelentése a magyarban némileg eltér attól, ahogyan azok a mai indoeurópai nyelvek használják, melyek szintén átvették a latinból. A kifejezéssel kapcsolatban hasonló kettősséget észlelünk DRÓTH JÚLIA „Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája!” címmel megjelent írása alcímében: „Az EU adminisztratív és közigazgatási nyelvezetének magyar fordítása” (2000: 287). Az *administration* szó például az angolban igazgatást, közigazgatást jelent ugyanis, nálunk viszont az *adminisztráció* elsősorban mindennapos hivatali ügyintézésre utal elsősorban, esetünkben viszont nem annyira az ügyintézők nyelvhasználatára, mint inkább az uniós intézmények bármilyen szinten használt sajátos nyelvezetére kellene utalnia.

3. A következtetlenség kérdése

BALÁZS GÉZA fordítókra hivatkozva több példát is hozott arra, hogy milyen következtetlenségek tapasztalhatók az uniós terminológia magyar nyelvű használatában. A jelenségre jogos és időszerű volt felhívni a figyelmet, ugyanis az uniós fordítások különféle magyarországi színterei a kezdetektől fogva gyakorlatilag egymástól teljesen izoláltan működtek, ebből következően pedig kevésbé konzisztens eredményeket produkáltak. Az általa hozott példákkal kapcsolatban azonban érdemes elgondolkodni azon, hogy amit BALÁZS GÉZA ezek kapcsán következtetlenségnek nevez, az lehet éppen a felkészültség hiánya is egy fordító részéről, vagyis a helyzet nem feltétlenül globálisan rossz minden hivatkozott esetben, illetve a problémák okai máshol is keresendők.

3.1. Egy kifejezés többféle magyar megfelelővel történő használata

A műsor egy gyakori kifejezés több módon történő fordítására a *lifelong learning* kifejezést említi példaként, mely valóban érdekes kihívás a magyar nyelv számára, hiszen a *lifelong* szó az angol nyelv olyan szüleménye, mely a jelentés frappáns tömörítettségével adja vissza egyetlen, rövid összetett szóban azt, amit mi egy legalább két külön szóból álló megfelelővel tudunk csak érzékelteni, és még így sem közelítjük meg az angolt a létrehozható kifejezések (például *élethosszig tartó tanulás*, *élettartam végéig tartó tanulás*) szokatlan hangzásából adódóan. BALÁZS GÉZA talán éppen a szokatlanságra gondol, amikor így fogalmaz a különféle változatokról: „tulajdonképpen helyesek”.

Van még jó pár klasszikusa a vitatott magyar formájú, sajátosan uniós kifejezéseknek (például *monitoring* ’monitoring; ellenőrzés; felügyelet’, *acquis com-*

munautaire 'közösségi vívmányok; közösségi joganyag' stb.). Ezekkel tulajdonképpen az a probléma, hogy a kifejezés megfelelő formájának megalkotásában a magyarból addig hiányzó fogalom értelmezése a kulcsmozzanat, tehát nem pusztán fordítói kompetencia szükségeltetik átültetésükhöz, hanem először a „hozzaértők”, vagyis jogászok, illetve az adott területen kompetens szakértők részéről a fogalom minél pontosabb értelmezése, használatának körülhatárolása uniós kontextusban, majd ezután következhet a magyar kifejezés kiválasztása vagy megteremtése. Habár nincs arra garancia, hogy a szakértők véleménye nem térhet el az értelmezésben, ilyen háttérrel nagyobb az esély a minél elfogadhatóbb magyar megfelelő megtalálására. Más kérdés, hogy adott esetben a szóba jöhető magyar megfelelők egyike sem bizonyul elégségesnek arra, hogy a forrásnyelvi kifejezésben rejlő szemantikai tartalmat és konnotációkat kifejezze. Így történhetett, hogy a magyar szaknyelv vélhetőleg megőrzi a *monitoring* kifejezést az eredetit különféle okokból visszaadni nem képes *felügyelet, ellenőrzés, nyomon követés* stb. ellenében.

Hogy az uniós terminológia magyarításában sokszor kevés a pusztán nyelvismeret, azzal kapcsolatban nem haszontalan KLAUDY KINGÁRA hivatkozni, aki a fordíthatóság, fordíthatatlanság, reáliák témakörében így ír: „A nyelvi kontaktusok elmélete a reáliák fordítását nem nyelvi, ill. nem csak nyelvi kérdésként kezeli, hanem olyan folyamat részének tartja, melynek során a két kapcsolatban lévő nyelvközösség megismeri egymás kultúráját [...]. A fordítónak e megismerő (esetleg egyúttal megnevező és értékelő) tevékenység pillanatnyi állapota szerint kell döntenie a fordításkor. A reáliák léte tehát nem a fordíthatatlanságot bizonyítja, csak azt, hogy fordításukhoz, ill. megfeleltetésükhöz nem a forrásnyelvi formából kell kiindulni, hanem a célnyelvi társadalomnak az illető forrásnyelvi reáliával kapcsolatos ismereteiből, értékelő viszonyából stb.” (1994: 34). Vagyis bizonyos terminológiai döntésekben nem annyira a nyelvi, mint a kontextussal, a jelölt valóságdarabbal kapcsolatos ismeretek játsszák a döntő szerepet, s esetünkben a kultúra-, tehát nyelvfüggő reáliák kezeléséhez hasonló módon kell az uniós fogalomvilág elemeivel is bánni. Mindenesetre sajátos a helyzetünk, hiszen néhány év alatt kell behoznunk terminológiai szempontból (és a fogalomalkotás terén is) az egyes uniós tagállamok akár több évtizedes, nemcsak lexikai, hanem ismeretbeli előnyét is, ami azt jelenti, hogy az ott spontánabb, „valóságközelibb” lexikai formálódás nálunk sokszor egy-egy fordító egyéni és akár gyors (tehát a nyelv általában természetes változásával szemben mesterséges beavatkozásként értékelhető) döntésére van bízva, mely döntés lehet jó vagy elhibázott, de hosszú időre mindenképpen meghatározó lesz a nyelvhasználat bizonyos síkján (vö. még DRÓTH 2002: 5, 12, VÁRNAI 2004).

3.2. Grammatikai interferencia

BALÁZS GÉZA megemlítette, hogy arra „figyelmeztetnek a fordítók”, hogy a fordítások során „sok az indoeurópai szerkezet”. Tény, hogy minél többet fog-

lalkozik valaki idegen nyelvű szövegekkel, annál hajlamosabb lesz olyan szerkezeteket használni fordításaiban, amelyeket egyébként maga is szokatlanak találna anyanyelvében. Más kérdés, hogy ez alapvetően egyes fordítók egyéni gondja, megfelelő fordítóképzés és tapasztalat eredményeként elsajátítható olyan tudatosság, mellyel az ilyen csapdák elkerülhetők, másfelől ha a fordítást lektorálják, annak során ismét van esély ezek kiszűrésére. Ugyanakkor az a veszély is fennállhat idegen nyelvű szövegekkel való túl gyakori foglalkozás során — az előző hatásmechanizmus másik lehetséges eredményeként —, hogy a kritikus olvasó magyar szövegben már azt is idegenszerű, indoeurópai szerkezetnek látja, ami egyébként nem feltétlenül az (és ne menjünk bele itt abba, hogy hogyan ítélünk meg és érdemes-e egyáltalán megítélni nyelvi szerkezeteket, és vajon mi a határa az elfogadhatóságnak).

A műsorban BALÁZS GÉZA valószínűleg csak a fordítás szintaktikai szintjének grammatikai interferenciáira gondolt, de érdekes jelenség az is, hogy amit a terminológiai egységek szintjén sokszor pusztán helyesírási melléfogásnak minősítünk, időnként grammatikai interferencia eredménye. A később tárgyalandó elnevezések körében könnyen találunk erre példát. Az angol nyelv a története során egyre kötöttebbé váló mondatrenddel járó redukálódott toldalékrendszerének köszönhetően gyakran úgy képez elnevezéseket, hogy a felhasználandó lexikai egységeket mindennemű kapcsolóelem mellőzésével egyszerűen „egymás mellé teszi”, például *European Atomic Energy Community* vagy *Europe Agreement*. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy az ezeket a kifejezéseket először lefordító és magyar nyelvi tudatosságukat valószínűleg nem teljesen alkalmazó magyar fordítók a grammatikai interferencia tüneteit mutatva az *Európai Atomenergia Közösség*, illetve *Európa Megállapodás* formákat hozták létre, illetve hogy hosszú ideig mekkora káosz uralkodott a *Management Committee for Cereals* típusú magyar elnevezések kapcsán (erről bővebben lásd VÁRNAI 2004).

Mindemellett az a sokszor emlegetett tény, hogy az Unió eddigi nyelvei a finnt kivéve az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak, e nyelvek számára mindenképp nagy előny volt a fordításnál és a tolmácsolásnál (érdekes élmény összehasonlítani például újlatin nyelvű jogszabálysövegeket: még e nyelvek közötti ismeretében is rácsodálkozunk, hogy tényleg ennyire hasonlít grammatikájuk és lexikájuk), de annál nagyobb kihívás a finnugor nyelveknek. A finn nyelv előfutárként megvívott már persze olyan küzdelmeket, amiből profitálhatnak a magyarok és az észtek is, viszont e nyelvek között — főképp a minket érdeklő, a többi finnugor nyelvtől nyelvtörténeti, területi, kulturális szempontból nagyon régen elszigetelődött magyar nyelv vonatkozásában — közel sincs akkora hasonlóság, mint az indoeurópaiaknál.

3.3. Intézménynevek

Szervezetek, intézmények elnevezéséről is említést tett a műsor. Ezek nevének a lefordítása valóban érdekes kihívás, BALÁZS GÉZA szerint két megoldás szokott kínálkozni: először is meghagyni angolul. Ezzel viszont az a gond is felmerülhet, hogy sok, főleg nem uniós intézmény alapvetően nem is angol nyelvű, tehát az angol elnevezés is már fordítás, de még inkább problémát jelent az, hogy az uniós intézmények elnevezését — tekintettel az Unió nyelvpolitikájának fentebb már említett alapelveire — jogszabályokban úgyszintén minden tagállami nyelvre le kell a legtöbb esetben fordítani, tehát csak akkor maradhatna változatlan, ha a hivatalos nyelvek valamért mind egyféleképpen használnák. Vagyis a fordítás, azt is tekintve, hogy az elnevezés a legtöbb esetben mégiscsak informatív, esetünkben az egyetlen járható útnak tűnik.

Ez utóbbival kapcsolatban BALÁZS „óriási helyesírási bizonytalanság”-ról számol be, ami szerinte főképpen a nagy- és kisbetűk használata terén érhető tetten. Itt azonban azért hadd essen szó arról is, hogy a helyesírás kérdése általában nem annyira az uniós fordításokkal kapcsolatos következtelenségre hozható fel példának, mint inkább arra, hogy sok fordító egyszerűen nem ismeri, nem használja a helyesírási szabályzatot, ami a legtöbb esetre vonatkozóan eligazíthat, és főleg jogi szövegeknél értelmezési kérdések okán sem haszontalan betartani a benne foglaltakat (ha tehát valami okból valaki egy intézménynév írásakor a címekre vonatkozó helyesírási szabályokat veszi alapul, illetve összekeveri a rövidítés fogalmát a betűszóéval, akkor ilyen esetben pusztán arról van szó, hogy egy már szabályozott kérdés szabályozott voltáról nem vesz tudomást az illető, másrészt hogy esetleg bizonyos alapvető, a fordítói szakmában nélkülözhetetlen nyelvészeti tudatosságnak — mivel a helyesírás eredendően nyelvtani „szabályszerűségek” leképezése — nincs birtokában; erről a kérdéstről lásd még lentebb). Ami az intézménynevek kis- vagy nagybetűs írását illeti, a helyesírási szabályzatra is támaszkodva hasznos azt az elvet követni, hogy a szélesebb jelentőségű intézmények gyakran használt nevei nagybetűvel (például *European Parliament* — *Európai Parlament*), a marginális jelentőségük miatt ritkábban előforduló, gyakran hosszú, többszörös jelzős szervezeteket tartalmazó és sokszor a forrásnyelvekben is ingadozó használatú intézménynevek kisbetűvel (például *Joint Committee on Social Problems of Agricultural Workers* — *a mezőgazdasági munkavállalók szociális problémáival foglalkozó vegyes bizottság*) íródjanak.

3.4. Rövidítések, betűszavak

Az „euro-adminisztrációs szleng”-ről azt is megemlíti BALÁZS GÉZA, hogy tele van rövidítésekkel, amik nehezítik a megértést. Egyébként nem is csak rövidítésekről van szó (tehát címek rövid alakjairól), sokkal gyakrabban betűszavakról (melyek intézménynevek rövid alakjai). Önmagukban ezekkel nem lehetne gond, amennyiben ugyanis a velük rövidített kifejezés formája rögzül, és ez-

zel együtt a rövidítésé vagy betűszóé is, a következtetlenség nem merül fel. Mivel nagyon sok esetben csak az elnevezést szokás lefordítani, annak rövidebb alakja minden célnyelven megmarad eredeti formában (például *Euratom*, *EURES*). A rövidítéseket, illetve a betűszókat pedig éppenséggel nem a megértés nehezítő tényezőiként kellene számon tartani, hiszen használatuk a hosszú elnevezések helyett éppen az egyszerűsítést szolgálja. Egyelőre nyilvánvalóan újak és szokatlanok a számunkra, de ahogy az *APEH*, *HUF* stb. is sikeresen a köztudat részévé vált, úgy a legfontosabb uniós betűszavakhoz is hozzá fogunk szokni, hiszen ismeretük és használatuk érdekünkben áll.

4. Az egységesítés lehetőségei és lehetséges szinterei

A nemcsak az itt idézett műsorban, hanem más helyeken is újra és újra felbukkanó olyan igényeket látva, hogy „érdemes lenne megállapodni”, „egységesíteni kellene”, „jó lenne, ha a fordítók egységesen használhatnák”, el kellene gondolkodni azon, hogy ezeket az igényeket a hallgatóra gyakorolt érzelmi hatás kiváltásának megcélzásán kívül vajon táplálja-e a helyzet reális megoldásának víziója is. Az előszeretettel használt *fordítótársadalom* kifejezés ugyanis bizonyos tekintetben ködkép, közös döntés forrása nemigen lehet, hiszen nem valamiféle időnként ülésező testületről van szó, hanem ugyanazon hivatást egyénileg vagy fordítóirodák keretében űzők összességéről.

Jelen esetben „hivatalosan” volt és még van is ugyan koordináció EU-s fordítások terén, bár sajnos ezt a tényt nyelvész körökben is kevésbé ismerik: az Igazságügyi Minisztérium Európai Közöségi Jogi Főosztálya Fordításkoordináló Egységének keretein belül ugyanis, mely — ahogy elnevezése is mutatja — elsősorban az uniós joganyag magyarra fordításának és lektorálásának folyamatát koordinálja, e folyamattal párhuzamosan terminológiai egységesítés is zajlott. A minisztérium Fordításkoordináló Egysége által a közösségi joganyag magyar fordításának terminológiai egységességével kapcsolatban képviselt elveket illetően lásd SOMSSICH–VARGA 2001 és SZÁMADÓ–VÁRNAI 2003, az előbbiből itt kiemelném azt a gondolatmenetet, amellyel a szerzők a minisztériumnak mint az uniós magyar terminológia koordinálójának szerepét alátámasztották: „A magyar nyelvű közösségi jogi terminológia egységesítése mindenek előtt a lefordított közösségi jogszabályok világos és egyértelmű megfogalmazásának biztosítását jelenti. E követelmény alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a terminológiai egységesítést az Igazságügyi Minisztériumnak kell végeznie, amely nemzeti jogszabályok tekintetében is felel a minőségi jogalkotásért.” (64). Az egységesítés szintere egy interneten hozzáférhető, jelenleg is bővülő terminológiai adatbázis (www.eujogszab.hu), mely alapvetően az uniós alapszerződések terminológiájára épül, másodsorban pedig az úgynevezett másodlagos joganyag (irányelvek, rendeletek stb.) fordítása és lektorálása során felmerülő terminológiát tartalmazza különféle terminológiai kutatások eredményeként, illetve szaktárcák, releváns intézmények szakértőivel egyeztetve. Mivel ez a terminológia szerepel a nálunk

majdan hatályossá váló jogszabályokban, nyilván nem megalapozatlan az az igény, hogy ezeket a fordítótársadalom egységes terminológia gyanánt elfogadják, már csak ebből a pragmatikus okból is — az adatbázis tartalma egyébként nyilvánvalóan vitatható és rengeteg ponton kritikával illelhető. Ez persze minden szakterminológia velejárója, és különösen így van ez, ha a terminusok fordítás eredményei, mindenesetre EU-s terminológiáról szólva azzal semmiképpen sem lehet érvelni, hogy semmilyen formában nem zajlik az egységesítése hazánkban.

Az itt koordinált terminológia természetesen alapvetően az euroterminológia azon része, mely jogszabályokban előfordul, vagyis hiányoznak belőle azok a fogalmak, melyeket az uniós bürokrácia saját használatára, jogszabályokon kívül teremtett meg (mint például a már említett *europeak* kifejezést). Ezek a fogalmak a más intézmények fordítói által már létrehozott vagy létrehozandó formában terjednek, és fognak elterjedni, és mivel ezek között az összhang — mint már említettük — sokszor nem érhető tetten, az ezeket érő kritika szintén nagyon gyakran jogos. A közösségi intézményeknél dolgozó magyarok kezdeményezésére létrejött internetes vitaforum (<http://groups.yahoo.com/group/HUterm/>) viszont például kiváló alkalom lehet a „fordítótársadalom” EU-s kérdésekben érintett tagjai közti párbeszéd megvalósítására.

5. A terminológiai következetesség és a magyarországi fordítóképzés

A műsor végén elhangzó összefoglalásnak, miszerint az euronyelv jön, euronyelvre szükség van, fordítóképzésre is szükség van, illetve arra is, hogy a fordítók megállapodjanak az egységes terminológiában, valószínűleg az a legmegfontolandóbb mozzanata, hogy fordítóképzésre szükség van, sőt ez még inkább olyan formában állná meg a helyét, hogy megfelelő minőségű fordítóképzésre van szükség, fordítóképzés ugyanis sok helyen és formában folyik jelenleg Magyarországon a posztgraduális tolmács- és fordítószakoktól az orvosi, műszaki stb. szakok mellé párosítható szakfordítóképzésekig. Sajnos azonban részben még mindig igazak SZABARI KRISZTINA néhány évvel ezelőtti gondolatai: „A jelenlegi magyar fordítói és tolmácpiacot meglehetősen kaotikus állapotok jellemzik. Az ún. pragmatikus szövegek fordításának minősége sok kívánnivalót hagy maga után. Nem alakultak ki igazi mércék a minőségellenőrzésre [...] Magyarországon számos helyen folyik tolmácsok, illetve szakfordítók képzése, az alapképzésben és posztgraduális szinten egyaránt. Az EU-gyakorlattal ellentétben a képzés egy idegen nyelvre korlátozódik, és az egyes intézmények tananyaga között óriási a különbség. További problémát jelent, hogy a képzést elsősorban nyelvtanárok végzik, akik a legnagyobb igyekezet ellenére sem tudják pótolni azt, amit a gyakorló, és mellékesen didaktikailag is felkészült szakember tud nyújtani. Ilyen szakemberekből azonban hiány van, a jó fordítók és tolmácsok nem vállalnak oktatást, és sok esetben didaktikai felkészültség híján nem is lennének alkalmasak rá.” (1998: 56–7).

A probléma egyébként nem is mindig a fordítóképzések színvonalában gyökerezik. KLAUDY frappáns megfogalmazásában manapság „Mindent fordítunk és mindenki fordít” (2001: 146). Ezen azt a hazánkban az utóbbi években megfigyelhető jelenséget érti, hogy bizonyos szövegtípusok, pályázati felhívások, önéletrajzok, jelentések stb. kétnyelvűvé váltak, illetve azt is, hogy az uniós csatlakozás közeledtével az Unióból nagy mennyiségben érkeznek hozzánk általában angolul, de adott esetben más forrásnyelven készült szövegek is, és ezek jelentős részét nem hivatásos fordítók ültetik át magyarra, ami sokszor idő, sokszor a megrendelő igényességének hiányában történik így. Ennek eredménye a fentebb már bemutatott példákban érhető tetten, hiszen nemegyszer hozzá nem értő fordítók keze alatt születnek meg az új terminusok, viszont „különösen veszélyes, ha szakszerűtlen fordításban terjed el a szakkifejezés, mivel a jelenség azonosítása érdekében a továbbiakban a rossz magyar megfelelőhöz ragaszkodni kell” (KLAUDY 2001: 147).

Az sem tévesztendő továbbá szem elől, hogy manapság a jó fordítói képességet sokan hajlamosak még mindig pusztán az átlagon felüli idegennyelvtudásból levezetni, holott régi közhely a fordítástudományi szakirodalomban, hogy a célnyelv átlagon felüli ismerete, tudatos használata talán még ennél is fontosabb. Márpedig ha magyarra fordításról van szó, akkor ne felejtsük el, hogy nemcsak a dilettáns fordítókkal van gond, hanem „még a posztgraduális fordítóképzésre jelentkező hallgatók magyar nyelvi tudatossága is rendkívül alacsony” (KLAUDY 2001: 151).

Ilyen összefüggésben válik elgondolkodtatóvá, hogy az a fordítótársadalom, mely az egységességet hiányolja, valójában mennyire alkalmas egyáltalán Magyarországon az egységesség produkálására, egyrészt tehát az amatőr fordítók miatt, másrészt pedig a fordítóképzésben még mindig meglevő hiányosságok okán, gondolok itt többek között az EU-s ismereteket és a terminológiai oktatást érintő hiányosságokra, nem is beszélve a magyar nyelv tudatos használatával kapcsolatos igényesség kialakításáról.

VÁRNAI JUDIT SZILVIA

Irodalom

- ANDRÁSSY GYÖRGY (2001): Nyelvek és nyelvi jog az ezredfordulón. *Jogtudományi Közlöny*, 2001. július–augusztus: 265–78.
- BART ISTVÁN–KLAUDY KINGA (2003): *EU-fordítóiskola*. Budapest.
- CHRIST, HERBERT (1999): Az európai nyelvpolitika kihatása az idegennyelv-oktatásra. In: SZÉPE GYÖRGY–DERÉNYI ANDRÁS (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest. 197–208.
- DRÓTH JÚLIA (2000): Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr*, 124: 287–97.
- DRÓTH JÚLIA (2002): A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről. *Fordítástudomány* 2002: 5–14.
- HORVÁTH ILDIKÓ (2002): Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája. *Fordítástudomány*, 2002: 15–47.
- HORVÁTH ILDIKÓ–SZABARI KRISZTINA–VOLFORD KATALIN szerk. (2000): *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest.
- KLAUDY KINGA (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Bp.
- KLAUDY KINGA (2001): Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr*, 125: 145–52.
- SÁNDOR KLÁRA (2003): Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER FERENC (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest. 381–409.
- SOMSSICH RÉKA–VARGA KATALIN (2001): Egységesség és terminológia a közösségi joganyag fordításában Magyarországon. *Terminologie et traduction* 2001/2: 58–81.
- SZABARI KRISZTINA (1998): Az Európai Unió és a nyelvek. In: *Nyelvpolitika*. Szerk. G. MOLNÁR BARBARA. Veszprém. 56–7.
- SZABARI KRISZTINA (1999): *Tolmácsolás*. Budapest.
- SZÁMADÓ TAMÁS–VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2003): [A közösségi terminológia egységesítése az IM-ben]. <http://groups.yahoo.com/group/HUterm/files/> (a *HUterm alapötlete és a Bemutatkozások mappákban*).
- SZÉPE GYÖRGY (1998): Az európai „csatlakozás” néhány nyelvi vonatkozása. In: G. MOLNÁR BARBARA (szerk.): *Nyelvpolitika*. Veszprém. 75–85.
- TAKÁCS JUDIT–VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2002): Gondolatok a magyar hivatalos személynévadásról az uniós csatlakozás tükrében. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): *Köszöntő könyv B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc.
- TRUCHOT, CLAUDE (1999): Az Európai Közösség nyelvpolitikájának kibontakozása. In: SZÉPE GYÖRGY–DERÉNYI ANDRÁS (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest. 181–96.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2004): Az európai uniós terminológia magyar nyelvű egységesítése. *Szaknyelv és Szakfordítás*. Megjelenés alatt.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD (2003): A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr*, 127: 12–23.

A pettyegetett tüdőfű (Pulmonaria officinalis) elnevezései a magyar nyelvben*

1. A *pettyegetett tüdőfű* (*Pulmonaria officinalis*) az érdeslevelűek (*Boraginaceae*) családjába tartozó, árnyas erdőkben, különösen bükkösökben és gyertyánosokban élő, évelő növény. Ennek a többnyire április elején virító, nyirkos, árnyékos erdőket kedvelő növénynek a levelei szőrösek, fehérén pettyezettek. A virágok először bíborpirosak, majd lassan megkékülnek. A virág változó színe már régen megragadta az egyszerű ember figyelmét. A növényt tüdőbaj ellen kezdték használni, mivel virágának bíborpiros-kékes színe valamennyire a tüdő színéhez hasonlít (Natter–Nád Miksa, *Virágos könyv. Kerti és szobai növényeink származása, története és ápolása*. Bp., 1939. 411), valamint a leveleken található foltok a beteg tüdőre emlékeztetnek (Heinrich Marzell, *Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen. Mit Unterstützung der Preussischen Akademie der Wissenschaften Bearbeitet von Heinrich Marzell unter Mitwirkung von Wilhelm Wissmann. I–V. Fünfter band. Register: Alphabetisches Verzeichnis*. Leipzig, 1943–1958. III, 1188). A XVIII. század második felének rejtélyes orvosbotanikusa, Veszelszki Antal így jellemzi a növényt: „levelei [zélé]sebbek és fehér foltosok. Mindjárt Tava[sszal] két araf[izny]i [szárba] indul, a’ mellynek tetején ... veresellő virágok láttatnak; de végre megkékülnek, csak néha-néha fehér virágúakba-is lehet botlani” (Veszelszki Antal, *A’ növény plánták’ országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv*. Pesthen. 1798. 364).

A növényt elsősorban tüdőbetegségekben használták: „tüdő rothadásban, vérpökésben, és egyéb belső nyavalyákban [ok] hasznait” tapasztalni (Veszelszki, i. m. 364). A *pettyegetett tüdőfű* leveléből készült tea jó hatással van a légzőszervekre, alkalmazták tüdőbaj, asztma, rekedtség, torokgyulladás esetén; hasznosnak találták még hasmenés és gyomorégés ellen, valamint borogatást is készítettek belőle. Beythe András „Fiveskönyv”-ében így ír a növény gyógyító erejéről: „Ha az gyökeret ecz[et]ben meg főzöd, oduas fognak faia[ta]t gyogitya, mikor vele mofod. Ha vizet vezőöd ez t[ü]dő fűvnek es eh iohra izol benne, galiztyakat az gyomorban meg ől” (Németújvár, 1595. 105).

* Készült az OTKA T 047384 sz. pályázata támogatásával.

A *pettyegetett tüdőfű* ma is gyógynövény. A növény kifejlett, ép, egészséges tőleveleit (*Pulmonariae folium*) kell gyűjteni; a levelek virágzás után jelennek meg, hosszú nyelűek, felszínük sötétzöld, fehérén pettyes. Teája a leghatásosabb légzőszervi megbetegedések elleni szer (Rápolyi Jenő–Romváry Vilmos, Gyógyító növények. Bp., 1980. 273).

2. A ma is használatos *tüdőfű* elnevezés Carolus Clusius magyar növényiszó-jegyzékében tűnt fel, amelyet Clusius Beythe István közreműködésével „*Stirpium nomenclator Pannonicus*” cím alatt adott ki pannóniai flórájának függeléként 1583-ban: *tido fiu* (Nemetvyvari. 26), 1590: *tűdo fű* (SzikszF.: RMGL. 257), 1595: *Τηδό φηυ* (Beythe, i. m. 105), 1745: *Tüdőfű* (Justi Joannis Torkos, *Taxa Pharmaceutica Posoniensis. Posonii.* 8), 1775: *Tüdő-fű (teppegetett)* (Csapó József, *Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fűnek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja Természete és Ezekhet képest külömbféle Hafznai, értelmefjen meg-jegyezettek. Posonyban.* 289), 1783: *Tüdő-fű* (Benkő József, *Nomenclatura Botanica. Fűzeres nevezetek. Linneus rendi fzerént. In: Molnár János, Magyar könyv-ház. I. szakasz. Benkő József Urnak Fűzères bővebb nevezeti. Posony.* 334), 1792: *Tüdő fűvet* gr. (Nedeliczi Váli Mihály, *Házi orvos szótáratska. Győrött.* 169), 1798: *Tüdő-fű* (Veszelszki, i. m. 364), 1807: *Tüdőfű* (Magyar fűvész könyv. Melly a' két magyar hazábann taláthatató növevényeknek megismerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerént. Debreczenbenn. 154).

A névadás motivációja az, hogy a *Pulmonaria officinalis* a XVI. századtól a tüdőbaj gyógyszerének tartották Közép-Európában. Csapó József debreceni városi főorvos így írt a növényről: „embernek mindenféle Tüdőbéli nyavalyáiban kiváltképen hafználatos” (i. m. 289). Légzőszervi megbetegedések — asztma, rekedtség, köhögés — gyógyítására használatos teáknak ma is alkotórésze.

Arra, hogy a növényt elsősorban tüdőbetegségek gyógyítására használták, utal a tudományos elnevezésben szereplő latin név is: *Pulmonaria* (< lat. *pulmō*, gen. *pulmōnis* 'tüdő') (Helmut Genaust, *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen.* Basel, Stuttgart: Birkhäuser, 1976. 309). Idegen nyelvi megfelelői: ném. *Echtes Lungenkraut*, ang. *common lungwort* (Gareth Williams and Károly Hunyadi, *Dictionary of Weeds of Eastern Europe.* Bp., 1987. 191).

3. Csapó József a *tüdőfű* elé a *teppegetett* 'pettyes, foltos' megkülönböztető jelzőt illesztette: 1775: *Teppegetett tüdő-fű* (i. m. 289), 1783: *teppegetett Tüdő-fű* (Benkő, i. m. 334). A *teppegetett tüdőfű* elnevezést Csapó József alkotta, feltehetőleg a ném. *Flechenlungenkraut* (i. m. 289) tükörfordításával. A névadás szemléleti háttere az, hogy a növény levelén szürkés-fehér foltok láthatók: „Levelei fzőrőffek, fehér fzeplőkkel tetfzetőffek” (i. m. 289).

A növény mai hivatalos magyar neve is a levélen található foltokra utal: *pettyegetett tüdőfű* (Priszter Szaniszló, *Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára.* Bp., 1998. 472).

A *pettegetett* 'pettyegetett, pettyes, foltos' jelző hangutánzó-hangfestő eredetű (TESz.), Gönczi Pál növénytanában a *pettegetett* mint a növénytani szakszó szerepel: „*pettegetett*, punctatum, mikor valamely szerv mintegy be van szurkálva, mint a *Csillagcsín*, Galatella levele; vagy átszurkáltnak látszik, mint a *Csengő Linka*, Hypericum perforatum levele, vagy mikor színesen van pontozva, mint a *Pettegetett Gálna*, Pulmonaria officinalis levele” (Pestmegye és tájéka viránya. Második, javított kiadás. Bp., 1879. 322).

Ugyanezen a szemléleten alapul a *pettyegetett gyűszűvirág* 'Digitalis purpurea', pártája piros, belül piros pettyes (Priszter, i. m. 106), valamint a *pettyegetett lizinka* 'Lysimachia punctata' elnevezése, amelynek levelei feketén pettyezettek (uo. 163).

A Pulmonaria officinalis másik hivatalos elnevezése az *orvosi tüdőfű* (Priszter, i. m. 472), ennek megkülönböztető jelzője a növény gyógyító hatására utal.

4. A Pulmonaria officinalis egyéb elnevezései: a *gálna* és a *gálnafű*. A *gálnafű* összetétel Szikszai Fabricius Nomenclaturájában (1590) tűnik fel, az ebből elvonással keletkezett *gálna* 1793-tól adatolható.

A *gálnafű* összetétel előfordulásai: 1590: *Galna fű* (SzikszF.: RMG1. 257), 1604: *Gálnafű* (MA.: MNy. 31 [1935]: 248), 1745: *Gálna fű* (Torkos, i. m. 8), 1775: *Galna-fű* (Csapó, i. m. 289), 1783: *Gálna-fű* (Benkő, i. m. 334), 1798: *Gálna-fű* (Veszelszki, i. m. 364).

A *gálnafű* összetételből elvonással keletkezett *gálna* adatai: 1793: *Gálna* (Földi János, Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról. Bétsben. 52), 1807 előtt: *Gálna* Pulmonaria (Julow Viktor, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe. In: Uő., Árkadia körül. Bp., 1975. 256), 1807: *Gálna* (Magyar fűvész könyv. Melly a' két magyar hazábann találtatható növényeknek megismerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerént. Debreczenbenn. 154), 1867: *gálna* „Növényem az öthímese seregéből és egyanyások rendéből, mely tüdőbajok ellen gyógyszerül használtatik” (CzF. 2: 1021).

A *gálna* szláv eredetű; vö. blg. *kalína* 'kányabangita' (TESz.), 'Punica granatum, Sorbus aucuparia, Paeonia officinalis' (Kniezsa: SzlJsz. 178); szb.-hv. *kàlina* 'fagyal; N. kányabangita; Kaj ribizli'; szln. *kalína* 'kányabangita; fagyal'; szlk. *kalina* 'kányabangita'; or. *калина* 'kányabangita'. Az összláv *kalina etimológiája nincs teljesen tisztázva; talán az összláv *kalъ 'sár' származéka, és arra utal, hogy a kányabangita stb. a lápos, nyirkos talajt kedveli. A magyar alakváltozatok többszörös átvétel eredményei. Az újabb *kalina* közvetlen forrása a szlovák, a régebbi *kálna* ~ *gálna* stb.-félélék azonban nem állapítható meg közelebbről (TESz., EWung., EtSz.). A fejlődés a *málna*, *pálca* stb. típusú szavakhoz hasonlóan ment végbe, a második nyílt szótag rövid magánhangzója kiesett: *gálna* (< or. *калина*, szb.-hv. *kàlina*), *málna* (< or. *malína*, szb.-hv. *màlina*, szlovén *malína*, cseh *malína*) (NyK. 66: 60). A hangfejlődést a *kánya* madárnév népetimológiás hatása is befolyásolhatta (TESz.).

Az OklSz. a *Gálnás* helynév jelentését így adja meg: „pulmonariis copiosus; reich an lungenkräutern” (tüdőfűben bővelkedő terület), a TESz. és az EWung. már más köznévből származtatja *Gálnás* helynevet: ’a bodzafélékhez tartozó fás növény, amelynek fehér virágai bogernyőben állanak; gemeiner Schneeball’, bár ezt a jelentést a TESz. és az EWUng. is kétesnek ítéli: 1193: „tendit | ad aliam aquam *Galana*” sz. hn. (ÓMOlv. 55–6, TESz.). A *gálanás* alak lehet az eredetibb, esetleg egymás mellett élt a *gál*na és a *gál*ana változat. A háromtagú szavak nyílt magánhangzójának kiesésére vannak más példáink is: például *Hagymás* ~ 1273: *Hagamas* (SztárayOkl. I, 13) (MNY. 31 [1935]: 248).

A *gál*na számos, különböző növény neve. Ebben a cikkben a sokféle jelentés közül csupán a *pettyegetett tüdőfű*-re (*Pulmonaria officinalis*) vonatkozó adatokkal foglalkozom. A *gál*na egyéb jelentései: *Sorbus aucuparia* ’berkenye’, *Euonymus* (*Evonymus*) ’kecskerágó’, *Genista* ’rekettye’, *Vitex agnus-castus* ’barátcserje, barátfa’, *Ribes* ’ribiszke’, *Helleborus foetidus* ’hunyor’, *Viburnum* ’bangita’ stb.

5. A *pettyegetett gál*na Diószegi és Fazekas névalkotó munkájának eredménye: 1807: *Pettegetett Gál*na (Magyar fűvész könyv. Melly a’ két magyar hazabann találtatható növényeknek megismerésére vezet, a’ Linné alkotmánya szerint. Debreczenbenn. 154). A „Magyar fűvész könyv” szerzői nemzetségnévként a szláv eredetű *Gál*na ’*Pulmonaria*’ elnevezést javasolják. Diószegi és Fazekas a *Gál*na nemzetségnév elé a növény levelén látható jellegzetes foltokra utaló *Pettegetett* megkülönböztető jelzőt illesztette. Az „Orvosi fűvész könyv”-ben az „Igazitó Laistrom”-ban a ’Régi Nevek’ között a *Tüdőfű* (Orvosi fűvész könyv mint a’ magyar fűvész könyv’ praktika része. Debreczenbenn, 1813. 392), a ’Megállított Nevek’ között a *pettegetett Gál*na szerepel (392). A *pettyegetett gál*na nem maradt fenn, a növényteni irodalom csak a jelzőt őrizte meg; a *Pulmonaria officinalis* mai hivatalos elnevezése *pettyegetett tüdőfű* (Priszter, i. m. 472).

6. A *gál*na ~ *gálnafű* több tájszótárunkban megtalálható, de nem *Pulmonaria officinalis* jelentésben: például *gánya* ’*Viburnum lantana*, ostorménfa’ (Ásványráró vidéke), *gányo* ’*Viburnum officinale*’ (Vének), *gál*na ’*Euonymus europaeus*, kecskerágó’ (Nagykapus), *gál*na ’*Solanum dulcamara*, kesernyész csucor’ (Szászfenes), *kánya* ’*Crataegus*, galagonya’ (Apáca) (ÚMTsz.), *gánna* ’*Viburnum opulus*’ (SzamSz. 322), a SzegSz.-ban megtalálható a *tüdőfű* ’*Pulmonaria officinalis*’ mint tájszó, a *gál*na nem szerepel benne.

Szabó Attila és Péntek János gyűjtésében Erdélyben előfordul a *tüdőfű* (Árapatak, Alsósófalva, Deményháza, Karcfalva, Kibéd, Lövete, Parajd, Sóvár) és a *pulmonvirág* (Vajdakamarás) is. A növényt valamikor tüdőbaj ellen használták, „erdélyi nevei ennek az alkalmazásmodnak emlékét őrzik” (Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bukarest, 1976. 93).

Szinnyei József tájszótárában megtalálható a *dungó-virág* 'Pulmonaria officinalis' (Háromszék m. Vadr. 496a) (MTsz.), a növénytani szakirodalomban jóval több népnyelvi elnevezést említ Jávorka Sándor, az előfordulási hely megjelölése nélkül: *Dongo-*, *darázs-*, *méh-*, *szopókavirág*, *emberképű fű*, *csirkevakító*, *vérehulló fű* (Magyar Flóra. Flora Hungarica. Bp., 1925. 848), további népnyelvi elnevezések: *túrófű* (Varró Aladár Béla, Gyógynövények gyógyhatásai. Budapest, 1941. 281), *tüdőir* (Hoffmann, Karl–Wagner János, Magyarország virágos növényei. Bp., 1903. 33). Gazdag méztartalma miatt a méhek gyakran keresik fel a növényt, erre utal a *dongo-*, *darázs-*, *méhvirág* (vö. ném. *Honigblume*), méztartalma miatt a gyerekek szívesen fogyasztják, innen a *szopókavirág* (Heinrich, i. m. 3: 1185).

7. Összefoglalva a következőket mondhatjuk: a *pettyegetett tüdőfű* (Pulmonaria officinalis) legkorábbi elnevezése, a *tüdőfű* összetétel 1583-ban tűnt fel a magyar nyelvben: a névadás motivációja az, hogy a növényt elsősorban tüdőbetegségek gyógyítására használták. A *teppegetett tüdőfű* (1775) nevet Csapó József a ném. *Flechenlungenkraut* tükörfordításával alkotta. A *pettegetett* jelző Diószegi és Fazekas nevéhez fűződik, *pettegetett gálna* (1807) egyedi adat, az ő névalkotó munkájuknak az eredménye. A *pettyegetett tüdőfű*, a növény mai hivatalos elnevezése, amelyben a jelző a növény levelén található foltokra utal.

A ma már kevésbé használatos, illetve tájszóvá vált *gálnafű* (1590) előtagja és *gálna* (1793) szláv eredetűek.

A növénynek számtalan népnyelvi elnevezése van: *csirkevakító*, *darázsvirág*, *dongóvirág*, *emberképű fű*, *méhvirág*, *szopókavirág*, *túrófű*, *tüdőir*, *vérehulló fű*.

VÖRÖS ÉVA

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BENKŐ LORÁND, **Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.** Társadalom- és Művelődéstörténeti tanulmányok 29. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2002. (113 lap)

Benkő Loránd könyvének főcíme — noha szerzője nyelvtudós — nem igazán vall nyelvtudományi szakmunkára, hiszen ahhoz túlságosan általános tematikát jelöl meg. A könyvborítón fölötté szereplő sorozatcím azonban azt sejteti, hogy nem is szoros értelemben vett nyelvészeti munkát tart az olvasó a kezében, hanem ennél összetettebb feladatot vállaló, a magyarság történetével szélesebb összefüggésekben foglalkozó alkotást. A témát az alcím pontosítja tovább, kifejezve, hogy a szerző a régi magyar nyelv vallatása révén Dél-Erdély történetéhez kíván hozzájárulni. A „perújítás” pedig előre jelzi azt is, hogy Benkő a témával összefüggésben több, e kérdéskörben ma is forgalomban lévő tudományos véleménynel szemben új nézeteket szándékozik kifejteni.

A könyv megszületését közvetlenebb és áttételesebb indítékok egyaránt magyarázzák. A keletkezés hátterét maga a szerző mutatja be a műve elé illesztett „személyes, formabontó” előszóban. Ebből megtudjuk, hogy az írás első változata 2000 nyarán Kolozsvárott előadásként hangzott el az Erdélyi Múzeum Egyesületnek a magyar államalapítás ezeréves jubileuma alkalmából rendezett tudományos ülésén. Az ott elmondott szöveg jócskán kibővítve meg is jelent a tanácskozás anyagát közlétező kötetben, ám — mivel a szerzőt váratlanul rátört betegség kötötte az idő tájt ágyhoz — nem olyan formában, ahogyan azt Benkő Loránd szeretne volna. A hiányosságok pótlására, néhol pedig a bővebb kifejtés végett így hát még egyszer nekirugaszkodott a témának, és az akadémia akkori elnökének a kérését is teljesítve jelen formában is közzétette dolgozatát, kérve az olvasókat, hogy „ezt a közzétételt tekintsek minden tekintetben érvényesnek” (8).

E könyv megírásának a története azonban nemcsak filológiai szempontból érdekes, s távolról sem csak a szerző itt idézett üzenete tekintetében érdemes a

szakmai közönség figyelmére, hanem azért is, mert újfent azt a megalkuvást nem ismerő tudósi magatartást mutatja egyúttal, amelyet Benkő Loránd más munkáiból is oly jól ismerünk. A mű keletkezéstörténete így nemhogy nem hat az „egy rókáról két bőr lehúzásának” benyomásával (8), hanem éppen a tudósi elhivatottság kifejezőjévé válik.

A könyvnek az itt bemutatott közelebbi háttere az előszóból derül ki, létrejöttének távolabbi motívumai azonban Benkő Loránd munkásságában ugyancsak jól kitapinthatók. Az egyik forrásvidék még a tudósi eszmélésnél is jóval távolabbi és régebbi: a gyermekkor erdélyi világa és az iránta később érzett nosztalgia az oka annak, hogy „mint a bűvópatak jöttek elő ismét és ismét Erdéllyel így vagy úgy kapcsolatos kérdéskörök” (9), elsőrenden ezek között is a székelység ügye. Ez a bűvópatak vagy másfél évtizede immár a felszínen folyik tova, egyre újabb és újabb mellékágak duzzasztják a vizét, és az itt tárgyalt könyvben már széles folyamként hömpölyög előttünk. Ha a Benkő Loránd tanulmányaiból összeállított legújabb gyűjteményben közzétett bibliográfiában (Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány I–III. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Bp., 2003. III, 449–76) végigbongésszük a jelzett időszak természetét, azt látjuk, hogy az Erdélyhez kapcsolódó problémakör valamely kérdése tucatnyi tanulmánynak volt főtémája.

A könyv másik forrása nem annyira érzelmi tájakon keresendő, hanem sokkal inkább tudományos meggyőződésből fakad, közelebbről abból a belátásból, hogy a magyarság múltjának, különösen pedig Árpád-kori történetének kutatásában az utóbbi időben a nyelvtudomány — a történeti nyelvészet és a névtan — messze elmaradt a történettudomány és a régészet eredményeitől. A honfoglalást követő évszázadok magyarságtörténetének vizsgálata a jelentős forráshiány miatt ugyanis némileg az ősmagyar kor kutatásának őstörténeti módszereihez hasonló eljárások alkalmazását követeli meg, amelyben elsősorban a fent említett három tudományszak komplex, egymásra figyelő alkalmazása kecsegtet a legtöbb sikerrel. Ez a kutatási metódus a másutt szükségesnél hosszabb időszakra vonatkozóan használandó a Kárpát-medence azon területeinek megismerésében, amelyekről a források csak jóval a honfoglalást követően nyújtanak bővebb információkat. Ilyen vidék Erdély egész területe, főként pedig a déli medencéje, amelynek történeti vizsgálatában így különösen nagy jelentőséget kapnak a nyelvészeti szempontok.

Benkő Loránd a történeti nyelvészetnek a kapcsolódó más tudományágak mögötti lemaradásában azért lát nagy veszélyt, mert a történészek — nem nélkülözhetvén a nyelvészeti eredményeket — nézeteik kialakításában gyakran ma már túlhaladottnak tekinthető nyelvtörténeti megállapításokra kénytelenek (újabbak híján) támaszkodni. Mivel a magyar nyelvtörténetírás és benne a névtan a 20. század folyamán jelentős megújuláson ment át, e szakma művelőinek nagy felelőssége van abban, hogy ezek az újabb kutatási eredmények beáramoljanak a

magyarság régi történetének a vizsgálatába. E könyvében a szerző az elavult nézetek közül azoknak a kijavítására tesz kísérletet, amelyek Dél-Erdély korai Árpád-kori történetét meghatározó módon érintik. E felelősségérzet Benkő Lorándnak nemcsak az itt tárgyalt munkájában jelenik meg, hanem végigvonul az elmúlt bő évtizedben e tárgyban írott szinte minden dolgozatán.

A téves felfogások egy részét a szerző arra vezeti vissza, hogy a geszta- és krónikairódalom, kiváltképpen pedig Anonymus munkája különösen nagy hatást gyakorolt a 20. század elejének nyelvtudományi felfogására. Benkő több munkájában is visszatérően figyelmeztet arra, hogy az „írásbeliségünk legkorábbi, főként gesztai és krónikai műfajú emlékeiben — sajnos gyéren — megjelenő magyar nyelvi vagy legalábbis magyar vonatkozású tulajdonnevek éppen ezeknek az emlékeknek a jellege: különböző készülési céljai, körülményei, tartalmi és kronológiai hitelessége vagy hiteltelensége, gyakori értelmi homályosságai, íróik egymástól vett névadatainak összekevergetése, tartalmi és olvasati bizonytalanságai stb. következtében szerfőlött kényes problematikájúak” (13).

Ebből az a következtetés adódik, hogy e történeti munkák névadatainak hitelességét, valóságátlátását nagyon gondosan felül kell vizsgálni, mind az egyes emlékek belső viszonyrendszerében, mind pedig a más forrástípusok adataival való összevetésben. E téren a szerző mint előmunkálatokra leginkább a saját kutatásaira támaszkodhatott: Anonymus gesztájának számos kérdését korábban tanulmányok egész sorában dolgozta fel, amelyek nagy része megtalálható két névtani tárgyú utóbbi tanulmánykötetében (*Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp., 1998; *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Bp., 2003).

Dél-Erdély ügyében Anonymus munkája közvetlenül alig használható fel, mivel — Benkő szerint helyismeret híján (50–1) — a geszta szövege kevésbé érinti ezt a vidéket. Ám Benkő Loránd talál módot arra, hogy kedves Mesteréről — főleg az általa e területtel összefüggésben emlegetett személyek kapcsán — bőségesen szóljon. Nemcsak a már sokszorosan kifejtett és általában meggyőzően bizonyított hely — esemény — személy kombinációk jönnek itt is elő, hanem néhol a korábbiakhoz képest újabb vonásokkal is gazdagodik ez a viszonyrendszer. *Glád* vezér nevének — amely csakis Anonymusnál fordul elő — helynévi hátterét Benkő a déli országrészekeken keresi, és lehetségesnek tartja, hogy Anonymus mesterkedése itt még a név szlávósítására is kiterjedt. A *Keán* név és az általa jelölt személy esetében a történeti források mögött viszont az „ős”-krónika vagy valamely más írott, esetleg szóbeli hagyomány figyelembevételét sejtí. Jelentősebb teret kapott a fejtegetések sorában Töhötömnek és Horkának a személye és neve, amelyeknek ismét csak Anonymus az egyetlen forrása. A *Horká*-t Benkő szerint a Magiszter szláv eredetű helységnévből kreálhatta, a *Töhötöm* — aki „nem történelmi személyiség sem a honfoglaláskor, sem utána” (44) — forrása pedig a Tétény nemzetségnév lehetett. Anonymus *Zombor*-a kapcsán Benkő

Loránd e munkájában fejti ki legrészletesebben azt a már korábban több helyen megpendített gondolatát, hogy e névben a Mester a saját korabeli *Szombor* és *Zsombor* nemzetségeket nevük hasonlósága alapján hozta össze, megtévesztve ezzel a kutatók egész sorát is, noha a két névforma a többi forrásban való előfordulásuk alapján nagyon jól elkülöníthető egymástól.

Hasonló névkreálásokat bizonyít Benkő Ákos mesterre, a 14. századi krónikaegyüttes kiegészítőjére is, aki — a szerző szerint — maga mintázta *Erdélyi Szoltán* személyét és nevét, helynévből „fabrikálta” *Belyöd* nevét, s bizonytalannabbul meghatározható forrásokból *Kulan*-ét. A könyvben megjelenő, részletebben tárgyalt személyek közül Benkő csak néhányról tartja azt, hogy élő személyek, valós történelmi személyiségek lettek volna: ilyen *Ajton*, valamint *Bohnya* és *Boja* ~ *Bova* is. No és persze azok a *Gyulá*-k, akikről a könyv három nagyobb fejezete közül az első és egyben legterjedelmesebb szól.

Esetükben azonban nemcsak azonosítandó személyekről, továbbá nevük etimológiai magyarázatáról van szó, hanem arról is, sőt elsősorban éppen arról, hogy a forrásokban az egyes helyeken a *gyula* közszó vagy a *Gyula* személynév jelenik-e meg. Az államalapítást megelőző korból három olyan Gyula szerepel a forrásokban, akiket Erdéllyel szokás kapcsolatba hozni. A legutóbbi időkig általánosnak számított az a felfogás, mely szerint ezek az említések egy korai magyar, majd sajátosan erdélyi kötöttségűvé vált tisztségnév kifejezői. Ezzel szemben a szövegbeli előfordulások tüzetes elemzése, valamint későbbi személy- és helynévi adatoknak a vizsgálatba történő bevonása révén Benkő Loránd úgy látja, hogy — noha szerinte a régiségben a tulajdonnévi és közszoói érték nem föltétlenül vált el még olyan élesen sem egymástól, mint a későbbiekben — a korai erdélyi Gyulák nevei „egyől egyig személynévi kategória képviselői” (30). E személyeket egy családnak, de legalábbis egy nemzetségnek a sarjaként tekinti, akik nevüket a régi magyar névadásban is gyakori névöröklési gyakorlat alapján kapták. E névtani jellegzetességből azonban Benkő szerint semmiképpen nem következik, hogy belőle magának a tisztségnek az öröklődő jellegére is következtessünk: a szerző még azt is megkérdőjelezi, hogy a *gyula* tisztségnév használatban lehetett-e egyáltalán a 10. században. Dolgozatának e részében a szerző több korabeli tisztségnév futó vizsgálatával vagy éppen csak megemlítésével azt is bemutatja, hogy történettudományi szempontból mennyire fontos lenne e szövegzőnek a részletes filológiai-nyelvészeti vizsgálata, amelybe nemcsak a személy- és helynévi megfelelőket kell feltétlenül bevonni, hanem a források latin nyelvű tisztségmegnevezéseit is.

Benkő Loránd a *Gyula* ~ *gyula* kapcsán, de könyvében több helyen másutt is fontosnak tartja ismételt felhívni a figyelmet a magyar nyelvtörténetírásnak arra a régi hagyományára, amely a törökből való név- és szóeredeztetést feltétlenül kedvelte. E „hagyaték” felülvizsgálatának nemcsak az etimológia, a történeti nyelvészet saját szempontjai miatt van jelentősége, hanem sokkal inkább

amiatt, hogy a török vagy annak vélt személy- és helynevekből a szakemberek — teljesen indokolatlanul és névtani, nyelvészeti szempontból többnyire elfogadhatatlanul — gyakran török nyelvű népeség jelenlétére vonatkozó következtetéseket engednek meg.

Talán az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy Benkő Loránd dolgozatában nagyon fontos szerep jut a személynevek elemzésének. Noha ezek kapcsán számos helynév is elének kerül, mégis azt mondhatjuk, hogy összességében ezúttal sokkal kisebb arányban jelenik meg a régi helynevek problematikája és pláne egyedi analízise, mint a szerző sok más dolgozatában. Emögött azonban nem annyira elvi meggondolás áll, hiszen Benkő szerint a személynevek a helynevekkel a történeti forrásérték terén számos vonatkozásban „már eleve nem tudnak versenyre kelni” (12), hanem inkább a vizsgált terület korai forrásanyagának szűkösségéből következik a helynévanyag háttérbe szorulása. Nagyobb teret kapott azonban — éppen a *Gyulá-k* kapcsán — *Gyulafehérvár* neve (39–42), amelynek jelzői tagját a szerző a 13. századból valónak tartja, és a Kán nemzetségbeli Gyulákhoz kapcsolja. E név más vonatkozásait Benkő Loránd *Fehérvár* neveinket elemző korábbi tanulmányában (NÉ. 14 [1992]: 16–21) már tárgyalta.

Etimológiai ötletként felvetődött már korábbi munkáiban is Erdély néveredetének újfajta megvilágítása, ám az ezzel kapcsolatos gondolatait Benkő itt fejti ki először részletesen (52–4). Javaslat a névben található közszói elemek — *erdő* + *el(v)* ’vmi mögött fekvő terület’ — hagyományos azonosítását nem érinti, de szerinte a megnevezés még a honfoglalás előtti utolsó szállásterületen, az Etelközben való tartózkodás idején keletkezhetett, s így benne az *erdő* nem a bihari hegyekre utal (ez a felfogás is Anonymus története nyomán terjedt el!), hanem — éppenséggel akár tulajdonnévi értékben is — a Keleti-Kárpátok vonulatait jelölhette. Ez a szellemes magyarázat a helynévadás általános szabályai felől nézve minden tekintetben megállja a helyét, néhány vonatkozásban azonban további támaszra szorul. Fontos adalékul szolgálhatna hozzá például *erdő* köznevünk korai ómagyar kori használatának tüzetes vizsgálata — leginkább szinonimáival egybevéve — és ezek alapján jelentésének pontosabb feltárása. Ily módon esetleg támpontokat kaphatunk a szónak Benkő által feltett ’hatalmas kiterjedésű erdőség’ jelentése, valamint a kikövetkeztetett eredeti etimológiai jelentése: ’fiatal, sarjadó erdő’ (vö. TESz.) viszonyához.

Szemlém eddigi részében szinte kizárólag Benkő Lorándnak a nevekkal kapcsolatban végzett nyelvészeti vizsgálatairól szóltam. A szerzőnek valóban fontos célja az ezekkel kapcsolatos nyelvi problémák tisztázása, a velük összefüggő, hibásnak gondolt vélemények kiigazítása. De a könyv — mint azt a címe is mutatja — nem csupán emiatt íródott, hanem azzal a céllal is, hogy a történeti nyelvészet eszközeivel Dél-Erdély korai Árpád-kori történetének etnikai viszonyait feltárja, leginkább pedig megvilágítsa azt a folyamatot, ahogyan a magyarság a honfoglalást követően e vidéket birtokba vette.

Ehhez pedig a nevek etimológiai és tipológiai vizsgálata mellett másfajta nyelvészeti tudományterületek is segítséget adhatnak. A múlt megismerésében többnyire a lexikának van a legfontosabb szerepe, azon belül is különösen a jövővényyszó-kutatásnak, ám Benkő Loránd sajnálattal állapítja meg, hogy „a történeti lexikának a korai Árpád-kori Erdélyre nézve alig van, illetve pontosabban alig lehet érdemleges mondanivalója, egyrészt mert ilyen korai időkre szókincsünk területileg nem tagolható, még kevésbé adatolható, másrészt mert fontos nyelvi interferenciáknak kronológiai okokból ekkor még nincs is objektív lehetősége” (10–1). A történeti nyelvjáráskutatásnak ennél jobb az esélyei, de itt is főleg csak az erősen strukturált fonológiai, morfofonológiai és morfológiai jelenségek jöhetnek számításba. A történeti nyelvföldrajz hatalmas adatigénye azonban egyúttal sajátos akadályokat is képez e tudományszak eredményes művelésében. Valamiféle kép mindamellett nyelvföldrajzi alapon így is kirajzolódik Erdély nyelvéről.

A terület nyelvjárásai jól elkülöníthetően két típusra oszthatók. „Az észak-erdélyi magyar népesség nyelvének strukturális sajátosságai szoros kapcsolatot mutatnak a bihari, szabolcsi, felső-tiszai magyarságéval, biztosan jelezvén Észak-Erdély magyarsága beköltözésének nyugat–északnyugat felől kelet–délkelet felé, a Körösök és a Szamos völgyein felfelé haladó irányát, illetőleg onnan eredő, tápláló népi-nyelvi forrását.” (55). Dél-Erdély nyelvjárása ezzel szemben az egész magyarság nyelvéhez képest is hosszú évszázadok óta sajátos különállást mutat. Ha e nyelvi helyzetet a legkorábbi időkre akarnánk visszavezetni, akkor Benkő Loránd szerint „a Gyulák korára akár egy külön, önálló magyar törzs nyelviségének körvonalai is kirajzolódhatnak” (56), s e különálló törzset a szerző másutt a „Gyulák népé”-nek is nevezi (74). Ez a magyarság, amely legelőször a későbbi (Gyula)Fehérvár környékén telepedhetett meg, Benkő szerint leginkább nyugat felől, a Maros mentén érkezhetett e területre. Erre azonban nyelvföldrajzi bizonyítékok — a Tisza–Maros vidékének középkori népességtörténetéből adódóan — sajnos, nincsenek. Hogy azonban e terület a dél-erdélyi magyarság nyelvi hátszaga lehetett, közvetve valamelyest bizonyíthatja az ott élő „bizonyára szép számú magyarságnak” a korai Árpád-korra valló viszonylag gazdag helynévanyaga (81–3).

Dél-Erdély korabeli történetéből természetesen nem hagyhatók ki sem a szászok, sem a székelyek. Az előbbi népcsoportra — igaz, több helyen is — csak érintőlegesen utal a szerző, az utóbbinak azonban önálló alfejezetet is szentel (74–9), felvázolva azt a székely őrszervezet-rendszert, amelyet a dél-erdélyi magyarság központjának, Fehérvárnak a védelmére hoztak létre. Ez a tanulmányrész fontos kiegészítéseket ad ahhoz a képhez, amely a szerzőnek a témakörbe vágó eddigi dolgozataiból kirajzolódik.

A műve elé kitűzött alapvetően történettudományi célnak történeti nyelvészeti eszközökkel való megvalósításával Benkő Loránd a magyar nyelvtörténet-

írás és névkutatás klasszikusainak célkitűzéseire és módszertanához — első-sorban Melich János és Kniezsa István nyelvészeti alapú népesség- és település-történeti kutatásaihoz — tért vissza. Az azonosság mellett fontos hangsúlyozni azonban a különbségeket is, hiszen az itt említett jeles kutatóink munkásságát követő évtizedekben a történeti nyelvészet és benne a névkutatás hatalmas fejlődésen ment át. E diszciplína mai elvei és módszertana, valamint a vizsgálatokba a nyelvünkre vonatkozó források anyagának egyre nagyobb bőségben történő bevonása mára minőségileg más helyzetet teremtett a kutatások számára. Mindez együttesen tette lehetővé, hogy hosszú évtizedek után ismét megszülethessen egy olyan nyelvészeti munka, amely a Kárpát-medence régi magyar történelmének alapvető kérdéseit igyekszik megvilágítani, mégpedig olyan területre vonatkozóan, amelyről eddig meglehetősen gyér ismereteink voltak. Van azonban a műnek egy ennél — ha úgy tetszik — általánosabb üzenete is: megmutatja, hogy a modern szemléletű nyelvtörténeti kutatás valóban fontos, nélkülözhetetlen része a múlt megismerésére törekvő tudományos feltárómunkának.

HOFFMANN ISTVÁN

BENKŐ LORÁND, **Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.** Budapest, 2003. (208 lap)

1. 2004 júliusában ismertetést írni Benkő Loránd „Beszélnek a múlt nevei” című tanulmánygyűjteményéről kisebb részben nehéz, nagyobb részben azonban hálás feladat lehet. A nehézségét az az egyszerű tény adja, hogy előttem már többen vállalkoztak e munka recenzálására — közülük magam kettőt ismerek (Kristó Gyula: Száz. 138/2 [2004]: 522–4, illetőleg Hoffmann István: MNy. 100 [2004]: 209–16) —, s ha valaki harmadikként kíván szólni ugyanazon könyvről, azt nyilvánvalóan csupán az előzőek figyelembevételével és azoktól némiképp eltérő megközelítéssel teheti meg. Ám ugyanakkor bizonyos értelemben még a harmadik ismertetőnek is könnyű dolga van, ha a munka szellemi hozadékát kívánja számba venni, hiszen olyan mennyiségben „hemzsegnek” e kötetben a történeti tudományok terén alapvető, de mások által nem feltétlenül figyelembe vett gondolatok, hogy közülük egy újabb csokorra valót — Benkő Loránd kedvelt szófordulatával élve — „lámpás” nélkül is könnyűszerrel kiemelhetünk, bizonyosságát adva annak, hogy a történeti névkutatás alapvető kérdéseiben — érintsék bár azok a hely- vagy éppen a személynevek ügyét, mutassák be egy-egy forrás vagy forráscsoport felhasználhatóságának, elemzésének a lehetősége-

it, esetleg kapcsolódjanak más tudományágakhoz: például a település- vagy a népességtörténethez — neves tudósunk nézetei nemcsak hogy nem kerülhetők meg, hanem bizonyos tételeinek alapelveként való elfogadása nélkül a történeti névtan eredményes művelése egyenesen kétségesse is válhat. Ismertetésemben éppen ezért azt kísérlem meg, hogy — egy bizonyos értelemben önkényesen kialakított tematikus rendet követve — összefoglaljam azokat az alapvető megállapításokat, felvetéseket, kétségeket, amiket Benkő Loránd egy-egy problémakör vagy sok esetben egy-egy „magányos”-nak látszó név kapcsán e helyütt megfogalmazott. Nem a „részletek, az apró megfigyelések, a legkülönbözőbb helyekről összeszedett adatok” és nem is az argumentáció gazdagsága áll tehát a figyelmem középpontjában — amire Kristó Gyula a könyvet jellemezve leginkább a hangsúlyt fektette (i. m. 523) —, hanem (ezek fontosságát is a leghatározottabban elismerve) éppen az elvi alapvetések, az elméleti szempontból meghatározó gondolatok.

A „Beszélnek a múlt nevei” című munka tanulmányai — melyek tematikájukban szorosan illeszkednek Benkő Loránd 1998-ban napvilágot látott „Név és történelem (Tanulmányok az Árpád-korról)” című kötetének írásaihoz — jórészt az utóbbi évtizedből valók, ám nem változatlanul kerültek be a kötetbe: szerzőjük eredeti állapotukhoz képest kevésbé jelentősen vagy alaposabban javította, bővítette azokat. Írásai egybegyűjtését vitairatnak is szánta, mellyel egyrészt a hibás és továbbörökített múltbeli nézetek, másrészt a „tudományos romantika” magyarázatai, elképzelései ellen egyaránt fellépni igyekszik. És noha az egymás mellé fűzött tanulmányokra a sokféleség jellemző, mégis egységbe vonják őket a vizsgált korszak időkeretei, a vizsgálatok azonos filológiai módszere, a szorosan, szinte szétbogarozhatatlanul egybefonódó történeti, nyelvi és művelődéstörténeti szálak, a komplexitás igénye stb. (8). De még inkább egységbe fűzi őket az, ami e tanulmányok háttérében meghúzódik, s amire az alábbi ismeretetésből szándékaim szerint elsősorban fény derül: Benkő Lorándnak a régi magyar tulajdonnevekről és vizsgálatuk lehetőségeiről, felhasználásuk módjairól kiforrott gondolatai, egységes elméleti kerete van (lásd ehhez Hoffmann, i. m. 209 is).

2. A történeti névkutatás alapanyagát elsősorban a régről fennmaradt tulajdonnevek szolgáltatják, s ezek az elemek egyúttal lényegében ki is jelölik az onomasztikai tárgyú vizsgálódások lehetséges irányvonalait. Az Árpád-korból fennmaradt *í r á s o s f o r r á s o k* óriási mennyiségben öntik elénk a régi névadás teremtményeit, amelyek részint az etimológiai és a tipológiai vizsgálatok számára nyújtanak forrásanyagot, részint pedig kor- és művelődéstörténeti, szellemi műveltségbeli ismereteket hordoznak (7). A történeti névtan egyik elsőrendű feladata Benkő Loránd szerint ez utóbbi névkategóriának az elemeiben rejlő tanulságok kiaknázása.

A magyarság korai történetéről szóló forrásokból ismert tulajdonneveknek egy tekintélyes része — közte elsősorban éppen a Benkőnél prioritást élvezők

nagy hányada — azonban „olyan velejárókkal élte át tudománybeli pályafutását akár máig is elvergődve, amelyek nem mindenben felelnek meg a jelenkor filológiai és történeti névtani követelményeinek” (68). A legkisebb nehézséget az egykori téves olvasatokból származó névformák rögzülése jelenti a közhasználatban és a tudományban egyaránt. Jóval jelentősebb probléma ennél az, hogy a nevek számottevő hányadához ma már nem tartható, ugyanakkor gyakorta tudományos közhelyekké szilárdult magyarázatok kapcsolódnak. Az analitikus kutatások égető feladata az efféle tévedések kiszűrése és helyretétele.

3. A m a g y a r s á g a Kárpát-medencébe egy modelljeiben részben már kialakult névrendszerrel érkezett. **T u l a j d o n n é v a d á s a** a honfoglalást követő nagy műveltségváltás időszakában azonban nemcsak megőrizte, továbbvitte — mintegy nyelvi örökségként — e névmodelleket, hanem melléjük új névtípusok és főképpen új névegyedek tömegét hívta életre részben belső névalkotással: saját nyelvi anyagából merítve, részben pedig kívülről hozva: kölcsönzéssel a szomszédos népektől, a környezetét alkotó nyelvekből (7). A két nagy tulajdonnévi kategória, a személynevek és a helynevek közül a nyelv- és névtörténeti forrásérték tekintetében Benkő szerint a helynevek a vezető szerep. A személynevek „kevésbé megközelíthető területi kapcsolódásai”-val szemben a helynevek ugyanis sokkal könnyebb, pontosabb lokalizációjuk révén alkalmasak lehetnek arra, hogy nyelvészeti-névtani következtetések alapjául szolgáljanak (158). Sőt a nyelvi vonatkozásokon túlmenően a művelődéstörténeti és a történettudományi felhasználhatóság szempontjából is a földrajzi nevek tekinthetők a fajsúlyosabb tulajdonnévi kategóriának. A személynevekre a szerző véleménye szerint önmagukban nem alapozhatunk — amint ezt igen számosan tették — messzemenő őstörténeti, társadalom- és művelődéstörténeti következtetéseket (19).

3.1. A régi magyar helynévadás Benkő által felvetett alapvető jellemzőinek az áttekintésekor célszerű egyrészt névtípusok (szemantikai és lexikális-morfológiai típusok), másrészt pedig helyfajták (településnevek, várnevek, víznevek) szerint tárgyalni a könyvében szereplő egyes névkategóriákat. **A s z e - m a n t i k a i h e l y n é v t í p u s o k** köréből tanulmányaiban Benkő Loránd a személynévből, a törzsnévből és kisebb arányban a népnévből származó helynevekhez (elsősorban településnevekhez) fűzött megfontolásra érdemes megjegyzéseket.

Benkő egyik tétele szerint a magyar névtan vissza-visszatérő hibája, hogy másként nem magyarázható helynevek háttérében hajlamos pusztán személyneveket feltételezni (170–2). Egy-egy személynévi eredetűnek gyanított helynév esetében (mint például a Vas megyei *Gőte* vagy *Ódor* nevekben) a személynévi háttér pontos felderítése részletes helytörténeti jellegű személy-, illetőleg családnév-kutatással végezhető csupán el, mégpedig azt is szem előtt tartva, hogy a

helyszíni adatgyűjtők esetleges egykori tulajdonosok névadási szerepére utaló megjegyzéseit nem szabad szó szerint venni, hiszen a helyi közhiedelem a számára érthetetlen helyneveket gyakran köti olyan személyek nevéhez, akik soha nem is léteztek (198).

A törzsnevek és vele együtt a törzsi helynevek szövevényes tárgyköre tudománytörténetileg a messzi múltba nyúlik vissza. Benkő nyomatékkaal hangsúlyozza, hogy Konsztantinosz „De administrando imperio” című 950–51-es munkáján és a mintegy 300 Kárpát-medencei helynévben való megjelenésen kívül a magyar törzsnevekről úgyszólván semmi egzaktan megragadható dolgot nem tudunk: róluk csupán hipotéziseink vannak (81). Még nehezebb a helyzet a magyarsághoz csatlakozott három kabar törzs azonosításával, valamint az úgynevezett pszeudo-törzsnevekkel (mint amilyen esetleg a *Ladány*, *Várkony*, *Tárkány*, *Berény* stb.), mivel a legtöbb effélének tartott helynév a szerző szerint esetleg nem is törzsnévi, hanem sokkal inkább népnévi etimonra vezethető vissza (171, vö. még 201–2).

A népnévből alakult helynevek kapcsán Benkő egy a korai írásbeliségünkre jellemző vonásra hívja fel a figyelmet: míg a népsnevek (a maguk közszói mivoltában) az oklevelekben rendre latinósított formában, pontosabban latinra fordítva szerepelnek, a belőlük származó személy-, illetőleg főképpen helynevek ugyanott magyar alakban állnak, híven tükrözve „az egykori magyar nyelvhasználat élő nyelvi, vulgáris változatait” (88).

3.2. A lexikális-morfológiai kategóriák köréből a képzővel alakult helynevekkel kapcsolatban emelek ki néhány megjegyzést. Munkájában Benkő Loránd egyes helynevekhez vagy helynévcsoporthoz kapcsolva ejt szót magyar (-*nd*), valamint bizonyára a szlávól a magyarba átkerült (-*ka*), illetőleg szláv (-*ova*) helynévképző formánsokról.

Meggyőzően bizonyítja, hogy a helynévrendszertani leírások morfológiai fejezetében ezt követően számolni kell egy helynévképzőnek eleddig sehol nem minősített névformánssal is: az -*nd* képzővel. Az -*nd* végű helynevek (például *Tacskánd*, *Csikvánd* vagy az e névformákat mintegy prototípusként képviselő *Petlend*) Benkő szerint egy nagyon gyakori és viszonylag korai magyar helynévtípusba tartoznak bele, amelynek elemei többségükben úgy keletkeztek, hogy *n* végű közszavakhoz vagy tulajdonnevekhez -*d* képző kapcsolódott, de ritkábban azzal is számolhatunk, hogy a névvégi *d* elé iktatódott be egy inetimológikus *n* járulékhang. „Majd e folyamatnak a sok produktuma folytán az *nd* végződés — ahogy ez a képzők életében lenni szokott — -*nd* helységnévképzőbokrú adaptálódott.” (194). Az -*nd* végű helynevek alaki, nyelvföldrajzi és kronológiai jellemzői ugyancsak terítékre kerülnek e helyütt (202–4).

A keleti szlovák és a nyugati kárpátukrán nyelvterület tele van szórva -*ka* képzőt tartalmazó helynevekkel. A -*ka* végződés kimondottan helynévképző szerepben a magyar nyelvterület északkeleti sávjába is bekerült, s itt, a magyar–

szlovák és magyar–kárpátukrán nyelvhatár mentén számos helységnév alakult — csaknem mindig növénynévi alapszóból — a felhasználásával: *Komlóska*, *Mogyoróska*, *Egreske* stb. Benkő úgy véli, hogy ezek az elnevezések valószínűleg nem kicsinyítő képzősök, amit kölcsönzésre mutató nyelvföldrajzi helyzetük mellett az is megerősíthet, hogy esetükben a kicsinyítő szerepet sem az alapnevekhez képest, sem azzal azonos, közeli településhez viszonyítva sem igen lehet föltenni (176).

A szláv *-ova* képző szerepe lényegében a magyar *-é*, *-i* és R. *-aj/-ej* képzőével azonos: birtokjelölő funkciója van. Birtoka azonban nem csupán személyeknek, hanem a legkülönfélébb helyeknek is lehet (137). A szláv *-ova*, *-ava* képző birtokjelölő szerepe is jócskán túlhaladta a személy és birtoka funkciót: általánosabban ellátottságot, jellegzetességgel bírást is régtől fogva kifejez (174–5), csakúgy mint a magyar *-i*, *-j/-aj/-ej*: lásd például *Telki*, *Rezi*, *Halmaj*. Így aztán Benkő szerint nem meglepő, hogy a szláv *-ova*, *-eva*, *-ava* leginkább víznév-képzőként bukkan fel: százzámra hozva létre vízneveket a korai Kárpát-medence szláv helynévadásában (lásd például *Orsova*, *Ondava* stb.), mely víznevek azután másodlagosan, érintkezési névátvitellel települések, várak, völgyek stb. neveivé is válhattak.

3.3. A helynevek helyfajták szerinti rendszerezésének tárgyköréből — minthogy a fentiekben elsősorban úgyis településnevekről esett szó — a továbbiakban csupán a víznevek és a várnevek csoportjához fűzött megjegyzéseket emelek ki a műből.

A víznevek keletkezésében — főképpen nyelven kívüli, természeti okokból minden nyelvre jellemző nyelvi univerzáléként — a vizet kedvelő, folyók, patakok partjait kísérő növényneveknek, közte elsősorban a faneveknek kitüntetett szerepük van (174–5). A névfajta funkcionális-szemantikai bázisa igen sokféle névadási indítékot, motivációt megenged, de ezek köréből — főként a nagyobb vizek esetében — az oly sokak által és oly sok víznév kapcsán felvetett személynévi eredet Benkő szerint jórészt számításán kívül hagyható (136). A személynévből víznév keletkezését legfőljebb csak az apró, helyi ismeretkörű, a néhány települést összekötő kis vizek esetében lehet nagyobb eséllyel föltenni. A víznév és más névfajta (települések, várak megnevezései) névadástörténeti viszonyában nagyobb vizek esetén a vizek nevei az elsődlegesek: a mellettük fekvő települések és — a vizektől körülhatárolt — várak a folyóktól kapják nevüket: *Beszterce*, *Nyitra*, *Kraszna*; *Ungvár*, *Kaposvár* stb. A szerző kiemeli, hogy ebben a vonatkozásban sem ismer komolyabban számításba vehető ellenpéldát (136).

Régtől adatolható várnevek alapszávéban gyakran ismertek fel névtanosaink, történészeink személynéveket (főleg ispánok neveit), nemzetségnéveket vagy éppen törzsneveket. Az ispáni várak esetében sablon-magyaráztként volt szokásban a puszta személynévi származtatás, ennek igazolása azonban a

régi személynévanyag hiányában nem lehetséges (65–6). A nemzetségnévi előtagú *Csák vára* régi várnévtípus képviselője ugyan, de másodlagos a pusztai személynéviekkel szemben. Benkő szerint ép, működő várat sohasem jelölhetett (sem az Árpádok, sem az Anjouk nem építettek itt stratégiai okok miatt várat), de romokat, épületmaradványokat, „pszeudovárat” igen (49). Annak pedig, hogy az *Orsova* várnévben az *Örs* vélt törzsnevet gyanítsuk, történeti és névrendszertani tényezők egyaránt ellentmondanak: ha élt is itt *Örs* nevű törzs a várnévadás e korai szakaszában, akkoriban még nyilván nomadizált, és ugyancsak messze állhatott attól, hogy vezetője váralapítással, várvédelemmel foglalkozzon. Így aztán „Nem véletlen, hogy a nyelvterületünkön százakra menően helynevet adó, pontosabban nevét környezetétől elnyerő nyolc magyar törzs nevét még lámpással sem igen lehet megtalálni váraink elnevezésében.” (172).

4. A magyar történeti névkutatás egyik legszéleskörűbben, nemzetközi viszonylatban is legeredményesebben művelt részterülete régtől fogva az etimológia. Minthogy Benkő Loránd szerint a tulajdonnevek a nyelvi rendszerben különleges helyet foglalnak el, és kialakulásuk, változásuk bizonyos tekintetben jelentős eltéréseket mutathat a közszavakhoz képest, a névmagyarozatok is jóval nagyobb körültekintést igényelnek, mint a közszavak etimológiájának a meghatározása. Az ötletekből, a preconcepciókból való kiindulás helyett itt az egzakt kritériumokra támaszkodó sokoldalú közelítés és a széleskörű filológiai megalapozottság vezethet csupán eredményre (10).

Az etimológiai kutatások nagyarányú fellendülésének — és ezzel együtt bizonyos értelemben tévutakra kalandozásának — időszaka éppen az a tudománytörténeti korszak volt, amely a történeti névtan modern tudománnyá emelkedését is eredményezte: a két világháború közötti időszak. Erre a korra esik a „Trianon hozta nemzeti tragédia” is, aminek sajátos következménye, hogy az akkori magyar névtudományban — Benkő szerint leginkább a történelmi igazságtalanságokra, a szomszédaink tudományosságában érvényre jutó elfogultságra reagálásként — szárnyra kapott egyfajta romantikus szemléletmód. Ez a szemlélet pedig a Kárpát-medence régi helyneveinek magyarozatában a minél korábbi és minél szélesebb körben érvényesülő névkeletkezést s „a magyar nyelv turkológiai oldalról alátámasztható névörökségét” hangsúlyozta (133). S minthogy e felfogás szinte névmagyarozati alapelvvé lépett elő, csöppet sem meglepő, hogy a korszak jeles, nagytekintélyű képviselői a „törökös” névmagyarozatok tömegét alkották meg, és örökítették tovább az utókorra.

E kiváló tudósok egyike „történeti névtanunk tudományos szintre emelő úttörője, sőt alighanem a magyar történeti nyelvtudomány legnagyobb alakja”, Melich János volt, akiről Benkő Loránd különösen meleg szavakkal szól, arra figyelmeztetve, hogy „egész hatalmas ívű névtani munkásságát nem lehet, nem szabad korának körülményeitől és saját tudói eszmevilágától elvonatkoztatva, csupán a jelen rideg egzaktásával szemlélni és megítélni” (168). Ám egyet kell

értünk Benkő Loránnal abban is, hogy e kivételes képességű tudós eredményeinek egészét azáltal tiszteljük, ha — megértve lelki világát, szándékait — feltárjuk munkásságának vitatható pontjait, esetleges tévedéseit. A magyar történeti névtudomány továbbfejlődésének ugyanis az az érdeke, hogy az ebben az időszakban életre kelt sok időtálló névfejtés mellől tüzetes, egyedi névelemzésekkel kigyomláljuk azokat a sokszor a tudományos köztudatba mélyen beivódott magyarázatokat, amelyek a névtudomány mai fejlettségi szintjén, ismeretei alapján már nem fogadhatók el. Erre azért is van égető szükség, mert e hibás névfejtések, az ingatag vagy téves nyelvészeti eredmények gyakorta átkerülnek a történettudományba, művelődéstörténetbe, néprajzba, merész, sőt vitatható megállapításoknak, újabb és újabb „légvárak” építésének nyitva teret (133–4, de lásd még 68, 168–9 is).

Az etimológiai kutatások eredményeinek felülvizsgálata Benkő Loránd munkásságában szorosan összekapcsolódik egy másik fontos alapelvvel is, mely szerint „jó, szilárd nyelvi–névi magyarázatok a nyelv mögöttes területeinek, történeti, szociális, kulturális hátterének megfelelő fogódzói nélkül bajosan születhetnek meg” (82). Így van ez, akár a személynevek, akár a helynevek vagy éppen a — közszavak és a tulajdonnevek határán álló — törzsnevek, népnevek etimóját kutatjuk is. Kétségtelen, hogy a névadásban, főképpen a személynévadásban mindig is erősen hatottak külső befolyások irányította divatjelenségek, melyek kedveznek a nevek kölcsönzésének. A honfoglalás előtt a magyarságra például a törökség nagy hatással volt, s ez a hatás természetesen a névadásban is érvényesülhetett, ám ezt a hatást nem szabad abszolutizálni, és főleg nem szabad elfelejteni azt, hogy a nevek túlnyomó többségét mindenkor a saját anyanyelvéből kitermelve az adott nyelvet beszélő nép adja: az etimológiai vizsgálódásoknál a saját nyelvi problematikát épp ezért hangsúlyozottan kell figyelembe venni (83).

S Benkő szerint ennek szellemében a magyar személyek magyaroktól használt nevére — szemben korai személyneveink másféle megfejtési szokásaival — meg kell kísérelni elsőrenden magyar nyelvi magyarázatot adni (9). A biztos tévutak választása helyett pedig sokszor eredményesebb az a döntés, ha egyes nevek etimójának a megállapítása során beérjük negatív állításokkal. Ilyen egyelőre a könyv tanulmányai szerint a *Borsova*, *Ondava*, *Orsova* helynevek etimójának a kérdése is. Annyit állíthatunk mindössze biztosan róluk, hogy — korábbi magyarázataikat cáfolva — nincs közülük ómagyar személynevekhez sem általános névtani, sem magyar nyelvtörténeti okokból (139). Máskor ennél némelyest tovább mutató megállapításokra is lehetőség nyílt: a *Petlend*-féle helynevek például az egész magyar nyelvterületen megtalálhatók, hiányoznak viszont a Kárpát-medence korai, nagyrészt nem magyarlakta területeiről. A név tehát kétségtelenül a magyar névkincsbe tartozik. Ez a tétel azonban nem jelenti egyúttal a névetimon föltétlen magyar eredetét is, pusztán az következik belőle, hogy a

névadás csakis magyar nyelvi környezetben történhetett meg (201). De hasonlóképpen kell eljárni a sokaknak fejtörést okozó lexémacsoport, a törzsneveink kapcsán is: „törökösítésük” ugyanis a múlt jeles magyar nyelvtörténészei között is — tekintve a vándorlások korának, a törzsi szerveződés kialakulásának időszakát jellemző erős török–magyar nyelvi–névi kapcsolatokat — részben szintén követésre talált (83). A törzsneveink etimológiáját illetően első ízben Balázs János képviselt más szemléletet, hangsúlyozva, hogy a belső nyelvi vizsgálat mellőzésével nem lehet teljes és hiteles képet nyerni e kérdésben (83–4). A törzsnevek magyar nyelvből való származtatásának persze lehet egy „szépséghibája” is: túlságosan egyszerűnek, magától értetődőnek látszanak, „nem körmönfontságukkal, nem nagyívű távlatok felfestésével keltik magas tudományosság látszatát. A tudományos igazság azonban lehet végtelenül egyszerű is.” (84).

5. Benkő Loránd munkájában a tulajdonnevek nem csupán névtörténeti, történettudományi kérdésekről „vallanak”, hanem általuk terítékre kerülhetnek általános nyelvtörténeti, elsősorban *hang- és helyesírás-történeti jeleiségek* is. A régi forrásokban fennmaradt tulajdonnevek a korai ómagyar kor hangállapotának, hangváltozásainak, illetve helyesírási arculatának a földelítéséhez nélkülözhetetlen és elsődleges forrásanyagot szolgáltatnak. Egy-egy betű: például az *ő*-zés szempontjából is releváns *u* (91, 151, 155–60, illetve lásd még 195 is) és *e* (151, 155, 159), illetőleg a más tekintetben lényeges *s* és *z* (137) ómagyar kori hangértéke, a középleatin sajátosságai (75), a korszak jellegzetes íráshibái (142, 196), illetve egy-egy a korban zajló hangtörténeti változás: mint például a hangsúlyos és hangsúlytalan helyzeti *ő*-zés területi és időbeli lefolyása (151–60), a szóeleji és nyílt szótagi vokális viselkedése (89), a hangátvetés (89), az *l ~ ly* hangviszony (93) mellett e témakörben is fontos alapelvek kerülnek elő.

Az egyik ilyen alapelv a fentiekben tárgyalt etimológiai kérdésekhez kapcsolódik szorosabban. Egy-egy lexéma, tulajdonnév etimológiájának, etimonjának a meghatározásához elengedhetetlenül szükséges ugyanis az ómagyar hangalak pontos megállapítása (94). De ez fordítva is hasonlóképpen igaz: az etimon megfelelő azonosíthatósága vagy éppen ismeretlen, megállapíthatatlan volta számottevően befolyásolhatja, segítheti vagy akadályozhatja az ómagyar olvasat megadását is (155, 156, 158).

Egy másik alapelv a filológiai hitelesség kérdéséhez kapcsolódik: a szerző kiemeli, hogy mindaddig nyelvileg hitelesnek kell elfogadni egy lejegyzett adatot, egy betűhív formát, amíg abszolút biztos filológiai kritériumok nem igazolják annak hibás, javítandó voltát (10).

Helyesírás- és hangtörténeti szempontból újszerű következtetésekre jutott Benkő Loránd Anonymus gesztájának *ő*-ző tulajdonneveit (és az azok háttérében rejlő okokat) elemezve. Benkő — korábbi nézeteit mintegy revideálva — afelé hajlik, hogy a Mester abban, hogy *ő*-t jelölő *u*-t ír szinte minden esetben,

ahol az *ĕ*-t jelölő *e* betűs írásformát elkerülheti, nem elsősorban saját *ö*-ző nyelvjárását követi, hanem sokkal inkább valamilyen korabeli tudatos írásszokást, normát vesz figyelembe. Ez a norma pedig mint a hazai „hivatalos” írásbeliség kötelező „szabványa” leginkább kancelláriai eredetű lehetett, s Anonymus egyrészt alkalmazkodott ehhez a gyakorlathoz, másrészt — mint korának tekintélyes kancellistája — maga is hozzájárulhatott az alakításához (159–60).

6. Az Anonymus-problematika a „Beszélnek a múlt nevei” című kötetben számottevően van jelen, mégpedig nem csupán azért, mert elsősorban P. magiszter saját korára, de általában a korai ómagyar korra vonatkozóan is a geszta mint forrásanyag nem nélkülözhető, hanem azért is, mert „a névanyagához fűződő kutatások szemlélete, módszere és eredményei egész történeti névtudományunk alakulását nagyban befolyásolták, a történeti nyelvtudomány egésze, valamint a történettudomány felé kisugárzásai pedig, akár pozitív, akár negatív irányokban, de hosszú időn át máig kihatóan számos fontos részkérdésben véleményformáló tényezők voltak” (8). Ami az Anonymus-kutatások kronológiai háttérét illeti, Benkő szerint nemigen lehet kétséges, hogy P. mester gesztája nem datálható korábbra a XIII. század tízes éveinél, sőt bizonyos nyomok szerint a Mester talán még a húszas években is élt, és ténykedett hivatalos ügyekben (166, de vö. 39 is). Ennek igazolására Benkő Loránd szellemes ötletként az ittebei bencés monostor barátainak pénzhamisítási ügyleteit, pontosabban annak kronológiai jellemzőit is felhasználta (lásd ehhez főleg 165–6).

Benkő kutatásai szerint Anonymus mint egykori kancellista, majd kancelláriai működése után is mint országos ügyekben tevékenykedő személy rendkívül gazdag és sokrétű földrajzi ismeretanyaggal rendelkezett, amit gesztája híven tanúsít is (55). Országismerete természetesen nem volt egyenletes: vannak vidékek, ahol a magyar seregek vonulását alaposan, tüzetes és névileg pontos helyrajzzal mutatja be (e tájakat feltehetőleg személyes tapasztalatból ismerhette), másutt a seregek útvonalának leírása jóval elnagyoltabb, bár névanyaga általában kifogástalan hűségű (ezeket a tájakat valószínűleg kancelláriai birtokösszeíró oklevelekből ismerhette meg Névtelenünk), és végül a Kárpát-medence peremvidékeire bizonyára azért nem vitte el Árpád seregeit, mert ezekről a területekről alig vagy egyáltalán nem rendelkezett táji-helynévi ismeretanyaggal (34). Ám akárhonnan ismerte is Anonymus a területeket, ahol a hadait vonultatta, helynévi sorrendtévesztésen — kitűnő stratégia érzéke okán — gyakorlatilag lehetetlen rajtakapni (185, 161, de lásd mégis 155–6). Páratlan országismeretét a szerző szerint elősegíthették külföldi követjárásai, hiteles helyek ügyeiben való eljárásai, birtokösszeíró határjárásokban való részvételei, egyházi küldetései, a korabeli nemzetségekkel való sokrétű kapcsolatai stb. (lásd mindehhez például 78, 161, 165 stb.).

Az Anonymus gesztájában szereplő személyek és az ő neveiknek a hitelessége régtől foglalkoztatja nyelvészeinket és történészeinket egyaránt. A korábbi felfogás — az Anonymus által megrajzolt honfoglalás-történettel egybehangzóan — rendre hiteles, létező történeti személyeket látott *Kölpény*, *Szabolcs*, *Zombor* stb. magyar honfoglaló, illetve *Szalan*, *Glád* stb. idegen vezérekben is. Tanulmányaiban Benkő Loránd bemutatja, hogy az Anonymusnál szereplő személynevek egyik típusát valóban a hiteles, történeti figurák és neveik alkotják, akik létéről más források alapján is tudunk (például ilyen *Tas* vagy *Lél* alakja). Az anonymusi személyek másik csoportjába a mondai személyek tartoznak (ezek sem a Mester találmányai tehát: ilyen például *Botond*), akikkel kapcsolatban Anonymus csupán a száj-, esetleg az írásos hagyományt használta fel. A harmadik csoportba tartozó személyek esetében viszont azok történeti valóságtartalmára vagy legalább mondai előzményeire semmilyen kritérium nem mutat (például ilyen *Kölpény* vagy *Bors* vezér is), azaz a személy és a neve is egyértelműen Anonymus szokványos személy- és névalkotásának terméke, létük csak a képzelet szülötte, és nem történeti valóság (32, de lásd még 147 is).

Benkő több esetben igazolja, hogy e költött személyek névi alapját legtöbbször a magyar helynevek között kell keresnünk. Mivel P. mester a magyar nyelvterület számos vidékét igen jól ismerte, ez szolgálhatott alapul helynévi fogantatású személyneveinek a megalkotásához (lásd mindezekhez például 20–37, 38–67, 68–80, 133–9). Anonymus aztán rendre azokra a tájakra viszi hőseit, ahol a nevük helynévként (ha lehet, leginkább várnévként) előfordul, mintegy legitimálva, hitelesítve ezzel a személyt és a nevét egyaránt.

Anonymus személyalkotása ugyanakkor jócskán túlmutat azon a törekvésen, hogy pusztán elhitesse az általa leírt történeteket. Ezen az írói fogáson túl Anonymust a saját korához kemény, reális személyes érdekek is kötötték. „Ezek érvényesítésének törekvéssel ugyanis jól beleillett abba a korai magyar klerikus, írástudó értelmiségi elitnek a megjelenése óta kitapintható folyamatba, amely összefonódást, érdekközösséget teremtett az írásbeliséget uraló klérus, illetőleg annak a királyhoz is közel álló vezető tagjai és a korabeli nemzetségek, birtokos családok, egyének között. Ez az érdekegyezés elsősorban származási kapcsolatokon, valamint a kor gondolatvilágát alapvetően foglalkoztató anyagi javakon, a birtokhoz jutás azonos törekvésein alapult.” (38–9). Ez az érdekvényesítő összefonódás — emeli ki Benkő — különösen az oklevelezésben jut szerephez, de behatol az elbeszélő irodalomba is. A közös érdek aztán birtokügyekben nemcsak tényleges, valós állapotokat, jogos óhajokat rögzített, hanem kifundált érvekkel birtokszerző vágyakat is az írásbeliség hitelesítő szintjére emelt. Ez alól az eljárás alól természetesen Anonymus sem jelent kivételt, legfeljebb írói rutinnal, vénával vitte bele érdekérvényesítő szándékait abba a nagyívű keretbe, amelyben a honfoglaló hősök tetteit és az Árpádok di-csőségét magasztalta (39, 46–7, 143). Saját kora nemzetségeinek ősi foglalású

birtokjogainak igazolására honfoglaló hőseinek olyan nevet adott, amely valamelyik magyar nemzetséghez kapcsolta őket; s ezen túlmenően a honfoglaló harcokban kitűnt személyeinek Árpáddal nagy földet adományoztatott ott, ahol saját kora nemzetségeinek birtokai voltak, a kapott földön többnyire várat építtetett velük, névadóként is szerepeltetve őket (47, 144).

Anonymus érdekeltségei, függőségei két irányból is motiváltak lehettek: egyfelől környezeti, felettesi, ismerősi körök ösztönzéseit, kéréseit szolgálta ki, másfelől önmaga és családja érdekeit. Különösen erős személyes kapcsolatai lehettek a saját korában kiemelkedő szerepet játszó Csák nemzetség Kisfaludi ágával (azon belül is elsősorban Miklós comesszel), a Baracska nemzetséget szintén nemcsak hogy ismerte, de közelebbi viszonyban is lehetett vele, ahogyan a honfoglaló „kun” Bors vezér modelljeként szolgáló Bors ispánnal is (lásd mindezekhez 41, 59, 63 stb.), akinek a kedvéért a Magiszter Benkő szerint talán még oklevél-hamisításokra is „vetemedett” (vö. 145–6).

E tekintetben ugyanakkor Anonymus ó v a t o s s á g a is rendkívül figyelemre méltó: egész művére jellemző az a törekvés, hogy a nemzetségi kapcsolataira nézve árulkodó utalásokat nagy gondossággal elrejtse az olvasó elől (42). És noha ez a rejtőzködés elsősorban kortárs olvasóinak szólhatott, eljárásával a modern filológiai kutatás elől is számtalan tényt tudott eltakarni (64–5).

7. Benkő szerint a magyar történelemnek nem sok olyan homályos és felderítetlen pontja akad, mint amilyen a s z é k e l y - k é r d é s . Így aztán nincs is mit csodálkoznunk azon, hogy „a tömérdék székelység-kutatás legnagyobb része csodabogarakat szül, és a komolyabb eredményekben is több a föltevés, mint a bizonyított igazság” (108). Ebben a kérdésben csupán a rendszeres történeti kutatás teremthetne rendet, ám a székelységre vonatkozó korai oklevelek hiánya ezt ugyancsak megnehezíti. A székelység k o r a i t ö r t é n e t é n e k a feltárása során ezért a kutatóknak elsősorban nem történeti módszerrel kell eljárniuk, hanem a nyelvészeti alapon nyugvó település- és népességtörténeti vizsgálat hozhat eredményeket: a legfőbb fogódzókat a kérdésben ilyen módon a földrajzi nevek, a személynevek és a székelység nyelvjárása nyújthatja.

A XII. század első harmada előtti időkből í r o t t f o r r á s o k nem szólnak a székelységről: 1116-ra vonatkozóan említi őket először a XIV. századi krónikakompozíció. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a székelység „mint sajátos jellegű és megkülönböztető elnevezésű népcsoport” nem létezett a nevének feltűnése előtt (85). A székelységek a mai hazájukba való áttelepülésük előtt — melynek a kezdete Benkő szerint a XII. század végére–XIII. század elejére tehető — a Kárpát-medence akkori peremén, fontos közlekedési útvonalak mentén helyezkedtek el, számos, egymástól külön álló csoportban (vö. ehhez többek között 85, 88, 97).

A székelység korai történetének egyik kulcskérdése a székel y n e m z e t - s é g i s z e r v e z e t és a hozzá kapcsolódó névanyag tárgyköre (95). Mint-

hogy a székelység kezdetektől fogva hadi szerveződésű népesség volt, a nemzeti szervezete is ehhez a hadi szervezethez illeszkedett: századokba, tizedekbe osztódva jött létre. A székelység nemzetségneveinek a jelentős többsége nagy valószínűséggel a korai Árpád-korban született meg (99), és szoros kapcsolódást mutat az egyelemű személynévvel: a két névkategória olyannyira kölcsönösen képezhetette egymás alapját, hogy a nemzetségnév és az egyelemű személynév viszonyában az elsődlegesség megállapítása olykor nem is lehetséges. Összefüggéseiket csak tüzetes családnévvizsgálat dönthetné el, ezt azonban akadályozza a már említett nagy adathiány (100–1).

8. Az itt közreadottak — mint már írásom elején is jeleztem — csupán szinte önkényes szemelgetések a kötetben fellelhető alapgondolatok sokaságából. Nem törekedtem az elhangzottak reflektálására sem, e helyütt a célom mindössze az volt, hogy bemutassam: miről vallottak nekem a múlt nevei Benkő Loránd tanulmánygyűjteményében.

TÓTH VALÉRIA

KRISTÓ GYULA, **Nem magyar népek a középkori Magyarországon.**

Budapest, 2003. 313 lap

1. A helynevekkel foglalkozó magyar nyelvtörténeti/névtörténeti szakirodalom szinte a kezdetektől kiemelt helyen foglalkozott a népnévi településnevek kérdésével. A névtípus iránt mutatkozó érdeklődés érthető, hiszen a kezdeti időszakban általánosan elterjedt nézet volt az, hogy ha egy település nevében népnév szerepel, az nem mutathat mást, mint az adott népcsoport jelenlétét. Mind-ebből pedig egyenesen következett, hogy a korai népnévi helynevek felhasználásával rekonstruálható a honfoglalás korának etnikai állapota. Ez az elképzelés pedig nem csupán a történettudományban esetleg járatlanabb nyelvészek körében tartotta magát szívósan, hanem sokáig a történészek zöme is elfogadható álláspontnak vélte.

Az e témában megjelent, nyelvészek által írott munkák száma nem túl nagy. A múlt század elején MELICH JÁNOS más névtípusok mellett a népnévi településnevek tanúságát is felhasználta ahhoz, hogy a honfoglaláskor a Kárpát-medencében élt népek területi elhelyezkedését felvázolja (*A honfoglaláskori Magyarország*. Bp., 1925–1929.). KNEZSA ISTVÁN nagyjából egy évtizeddel később született művének címe pedig a XI. századi Magyarország etnikai viszonyainak feltárását ígérte az olvasó számára (*Magyarország népei a XI-ik század-*

ban. In: *SztIstván-Eml.* II. Bp., 1938. 365–472). Ezekhez hasonló igényű átfogó dolgozat a nyelvtudomány körében máig nem látott napvilágot, aminek oka talán az elvégzendő munka ijesztő nagysága, a téma során felvetődő számos probléma lehetősége lehet, illetve annak felismerése, hogy a következtetések levonásakor a jó szándékú és alapos munkát végző kutató is könnyen „el- vagy megtévedhet”.

A történettudomány számára máig vitára ad okot a honfoglalás-kori Kárpát-medence népességi viszonyainak pontos meghatározása, nagy monográfiák azonban e tudomány esetében sem sorolhatók hosszasan.

2. A nem magyar népek középkori történetének feldolgozása kapcsán könyve előszavában KRISTÓ GYULA megállapítja, hogy e „szakirodalom mennyiségre nézve bőséges, minőségre nézve egyenetlen” (7). A szerző a korábbi időszakból két jelentős történész e témában folytatott vitáját emeli ki: míg SZEKFÜ GYULA a harmincas évek közepén és végén született írásaiban (*A magyarság és kisebbségei a középkorban. Vázlatok egy hazai kisebbségtörténethez.* Magyar Szemle 25 (1935): 5–13, *Még egyszer középkori kisebbségeinkről.* Magyar Szemle 39 (1940): 169–177) csak általában járta körül az idegen etnikumok problémáját, addig MÁLYUSZ ELEMÉR az 1939-ben (*A középkori magyar nemzetiségi politika: Századok LXXIII.* 257–94, 385–448.) majd 1941-ben írt tanulmányában (*Az egynyelvű ország: Századok LXXV.* 113–39.) már konkrét vizsgálatokat végzett, hogy a középkori nemzetiségi politikát megrajzolhassa. Szintén 1941-ben született meg SZABÓ ISTVÁN könyve (*A magyarság életrajza.* Bp., 1941/1990.), amely első két fejezetében a honfoglalás korától a középkoron át követi nyomon a magyarság és az idegen népelemek történetét. A problémát elméleti oldalról közelítette meg GUOTH KÁLMÁN (*A nem-magyar népelemek helyzete a középkorban: Hitel* 8: 723–35).

A fentebb felsoroltakhoz hasonló, a kérdést átfogó igénnyel megközelítő munkát a későbbiekben Kristó e helyütt bemutatandó művéig nem tudunk említeni. Ám mielőtt ezt a könyvet szemügyre vesszük, egy korábbi írásról feltétlenül beszélnünk kell, hiszen az már jelezte szerzőnk e téma iránti érdeklődését, avatottságát, s mintegy megelőlegezte e monográfiát. A *Magyarország népei Szent István korában* (Századok 134 (2000): 3–44) című dolgozat a nyelvész körökben ma is etalonként számon tartott, fentebb már említett Kniezsa-munka (1938) eredményeinek pontosítását kísérelte meg egy rövidebb időszak etnikai állapotának felvázolásával. A nyelv bizonyító erejére kutatóink mindeddig a helyneveken keresztül támaszkodtak, Kristó azonban ezek mellett a jóval nehezebben értékelhető személynevek és egyes köznevek tanulságát is figyelembe vette. Ebben a tanulmányában meghatározza az *etnikum* fogalmát, amivel a későbbiekben is dolgozik: egy népet, etnikumot meghatározza az eltérő eredet, ennek következményeként az eltérő életmód, szokások és viselkedési normák, más lakáskultúra, öltözködési sajátosságok és végül a nyelv. Ha mindezeknek lenne

tanulmányozható forrásanyaga, akkor lehetne az etnikai viszonyokról nagyobb biztonsággal nyilatkozni. Közülük azonban csupán a nyelv (helynevek, személynévek, közszavak) áll rendelkezésére a kutatónak, ez lehet az a kiindulópont, amihez etnikum köthető (ld. KRISTÓ 2000: 11). Ennek a módszertanilag is új kutatásának az eredményeként Kristó arra a megállapításra jutott, hogy a XI. század első évtizedeiben a Kárpát-medencében a szláv nyelven beszélők számának túlsúlya volt jellemző, őket követte a magyar nyelven beszélők száma. A XI. század folyamán azonban a szlávok létszáma csökkent, míg a magyaroké folyamatosan nőtt. E két csoportot követte a számarányaiban jóval kisebb török és még kisebb német ajkú lakosság.

A szűkebb, Szent István-i korszak etnikai állapotának feltérképezése után Kristó itt bemutatandó monográfiájában (2003) az egész középkor, az 1526-ig terjedő időszak népi viszonyainak tudományos alapvetésű áttekintését, összefoglalását tűzte ki céljául. Műve a téma korszerű megközelítésmódjával nem csupán a történészek érdeklődésére tarthat számot, hanem több vonatkozásban szinte útmutatást adva jelenthet komoly segítséget a régi (és újabb) helynevekkel foglalkozó nyelvészek számára is.

Kutatásában földrajzi megszorításokkal él: Magyarország területéhez nem számítja hozzá Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát (11). Vizsgálatának alapja saját XI–XIV. századra vonatkozó anyaggyűjtése, illetve a XIV. század utáni korszakot tárgyaló szakirodalom. Célja az egyes népek magyarországi megjelenésének, letelepedésének és itteni berendezkedésének bemutatása. Előszavában itt is tisztázza, hogy mit ért a nép fogalmán: „népeknek tekintem mindazon nagyobb embercsoportokat, amelyek a kútfőkben mint népek (népcsoportok, etnikumok) szerepelnek. Ebből a szempontból tehát úgyszólván érdektelen — bár más vonatkozásai miatt nagyon is lényeges kérdés —, hogy egy-egy nép milyen nyelvet beszél.” (13) A szerző ugyan elismeri, hogy a nyelvészeti jelenségek tanulságát nem hagyhatja munkájában figyelmen kívül, de módszertani alapelvként fogalmazza meg az írott források elsőségét a nyelvi tényekkel szemben. A népnévi településnevek kapcsán tett megállapításával teljes mértékben egyet érthetünk: „a nyelvészeti úton adódó kijelentés mindössze lehetőségről szólhat (nem kizárt, hogy az illető népcsoport valaha ténylegesen ott lakott), az írott forrás tanúságtételére alapozva viszont pontos időponthoz köthető bizonyosságról beszélhetünk.” (15) A monográfia bemutatása során a hangsúlyt ennek ellenére a nyelvészeti vonatkozások megmutatására szeretném helyezni.

A könyv szerkezeti felépítésében — mivel a források nem nyújtanak biztos támpontokat — az időbeliség csupán az egyes etnikumok tárgyalásán belül érvényesülhet. A munka tizenegy fejezetben tárgyalja a nem magyar etnikumok helyzetét. Az első nagyobb egység „A Kárpát-medence népei a magyar honfoglalás előtt” címet viseli, s erre az időszakra Kristó az írott források alapján szláv, avar, bolgár, onogur és gepida népek jelenlétét rekonstruálja, erre alapozva pe-

dig legalább három nyelvi szubsztrátumot feltételez: szlávot, törököt és németet. Mivel azonban szerzőnk a régészet jelenlegi eredményeit elégtelennek tartja annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy e három szubsztrátum közül kik éltek a legjelentősebb számban a medencében, a nyelvészet eszközhöz, a földrajzi nevekhez fordul segítségért. Az egyes népcsoportok bemutatását Kárpát-medencebeli területi elhelyezkedésük szerint a Nyugat-Felvidéktől, Pozsony megyétől az óramutató járásával megegyező irányban indulva kezdi, s viszi végig.

A nyelvészeti szakirodalom már régóta vallja, hogy egy terület ősi lakosságának etnikai felderítésében komolyan támaszkodhatunk a folyónevek tanulságára. Kutatások igazolták, hogy a legszívósabb névréteg azoké a folyóneveké, amelyek bővizűek és jelentős hosszúságúak. Mivel a víz az ember számára élethető elem, s a térbeli tájékozódásban is jelentős szerepe van, érthető, hogy elnevezése minden más névfajtánál jobban hagyományozódhat a történelem során népről népre. A településtörténet, a népiségtörténet számára ebből az a következtetés adódott, hogy egy vegyes népi összetételű vidék lakosságából az tartható ősibbnek, amely a vizek nevét adta. Nyelvészeink munkásságában ez a felismerés a XX. század elejétől hangsúlyt kapott, s végig jelen volt: megjelent például MELICH korszakos munkájában *A honfoglaláskori Magyarország egészét tekintve* (Bp. 1925–29), *Erdély víznevei* kapcsán KNIEZSA (Kolozsvár, 1942), majd KISS LAJOS írásaiban (Erdély vízneveinek rétegződése. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ. Bp. 199–210. Újra-kiadása: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, 1999. 149–59.), s szintén Kiss Lajos vizsgálta *A Felvidék víznevei-t* (MNy. 90: 1–19. Újra-kiadása: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, 1999. 73–93.). A fenti megállapításra támaszkodik Kristó, amikor nagyobb folyóink nevének (*Duna, Tisza, Dráva, Száva, Maros, Szamos, Körös, Temes, Olt, Vág, Garam, Nyitra, Ikva, Rába, Marcal, Zala, Kerka, Mura*) szláv közvetítéssel a magyar nyelvbe kerülését már önmagában elégségesnek mondja a szláv népesség meghatározó IX–X. századi jelenlétének bizonyításához. Állítása alátámasztásához azonban nem elégszik meg ezzel. A Kárpát-medence kisebb vízfolyásainak neveit tájegységenként sorolja elő: Nyugat-Felvidék: *Jablam, Lucsinc, Maliszka* stb. (28), Kelet-Felvidék: *Bisztra, Rozslozna, Topla* stb. (28), Tisza–Erdély köze: *Csaronda, Kerepec, Osztró* stb. (29), Erdély: *Dombó, Gorbó, Lekence* stb. (29), Alföld: *Kurca, Tarnóca, Zagyva* stb. (29), Dunántúl: *Tapolca, Rábca, Radnik* stb. (29), s azt gyanítja, hogy a mintegy 250 víznév nagy része már a IX. században, esetleg az előtt is megvolt, s a honfoglaló magyarság névkincsébe szintén a szlávok közvetítésével került. Hasonló módon jár el a szláv eredetűnek vélt településnevekkel is: Nyugat-Felvidék: *Galánta, Kompa, Szanda* (31), Kelet-Felvidék: *Berente, Long, Pankota* stb. (31), Tisza–Erdély köze: *Dombó, Malonta, Pankota* stb. (31), Erdély: *Dombró, Gambuc, Gerend* stb. (31), Alföld: *Galambóc, Osztrumpa, Visonta* stb. (31), Dunántúl: *Döbrönte, Loncove, Szom-*

pács stb. (31). Ugyanakkor megállapítja, hogy — mivel az avarok a VIII–X. századra nyelvileg elszlávosodtak, illetve az amúgy is kis létszámú németek a honfoglalás eseményei elől vagy következtében elmenekültek — „a magyar honfoglalás utáni időből adatható településnév, amely török vagy német eredetű lenne, és nagy valószínűséggel visszavezethető lenne a 9. századra, szinte nem ismeretes” (32). Mindez azonban nem jelenti a szláv etnikum kizárólagos jelenlétét, csupán túlsúlyát, s a honfoglalás előtti időben a Kárpát-medencében lakó népek létszáma Kristó szerint 200 ezerre becsülhető (35).

A második fejezet „A honfoglaló magyarokkal jött keleti népek” az egységesen *kavar*-nak nevezett, sokféle etnikumot — a kazárokból kivált és a hozzájuk csatlakozott egyéb népcsoportokat és néptörödékeket — magába foglaló népeség kérdését tárgyalja. A kavarok helynévi adatait nem ismerjük, s talán ez a hiány is az elnevezés összefoglaló jellegét támasztja alá. A korábban e tekintetben gyanúba fogott *Kóvár* (Hont megye) és *Kovárc* (Nyitra megye) településnevekben Kristó véleménye szerint is sokkal inkább a nyugati szláv *kovar* ~ *kovarc* ’kovács’ köznév keresendő (FNESz.).

Szintén a kazárok közül válhattak ki a magyarországi muszlimok is: a volgai bolgárok és az iráni nyelvet beszélő *kálizok*. Kételkedés nélkül a kálizokhoz kapcsolható településnévként a *Kalász* ~ *Káloz* helynevek említhetők.

A kazárok esetleges helynévi vonatkozásai kapcsán Kristó kételkedik abban, hogy a *Kozár* ~ *Kazár* helyneveket csupán hangalakjuk alapján válogatás nélkül a népnévi településnevek körébe vonhatnánk. Kivételt a Baranya megyei *Kozár*, későbbi *Nagykozár* esetében tesz, ahol történeti tényekkel igazolhatónak, illetve ennél is óvatosabban fogalmazva valószínűnek mondja a népnévi származtatást. Ugyanakkor a többi kilenc, a középkori Magyarországon szétszórta fekvő *Kozár* ~ *Kazár* többsége kapcsán a kései, XIII. század vége utáni adatolásukra hivatkozva elveti ezt az etimológiát, s KISS LAJOS véleményével (ld. FNESz.) szembe helyezkedve szláv etimológiát tesz fel: a szerb-horvát *kozár* ’kecskepásztor’ szóból való eredeztetést látja elfogadhatónak.

Kristó 25 alánokra utaló középkori *Varsány* településnevet ismer az ország minden vidékéről. Igen figyelemre méltó az a módszertani eljárása, amely szerint e nevek közül csupán a korai, a tatárjárás előtti időkre datálhatók viszonylatában lát szerves népnév–helynév összefüggést. Ugyanilyen megfontolásból az *úzak* megfigyelhető nyomának helynévanyagunkban az összes gyanúba fogható településnévnek csupán egy töredékét látja.

A székelység ügye a mai napig kényes problémakörnek számít mind a történettudomány, mind a nyelvészet oldaláról. E munka tárgya az idegen etnikumok bemutatása a középkori Magyarországon, s e közben szerzőnk a székely csoport tárgyalásának viszonylag tág teret szentel. A fentebb már emlegetett volgai bolgárok három fajtája: a *barszula*, a *bulkar* és az *eszegel* ~ *eszkel* közül ez utóbbit a székelyek nyugat-belső-ázsiai őseinek mondja, akik eredetileg török nyelven

beszéltek, a IX. században a magyarokhoz csatlakoztak, s a XII. században már biztosan magyar nyelvűek voltak. E népcsoport idegenek között való felsorolása azonban nem az eredeti nyelvi különbséget teszi meg a döntő érvnek. Véleménye szerint sokkal többet nyom a latban az, hogy korabeli források sora szól arról, hogy a székelyeket teljesen önálló népességgént tartották számon. Ugyanakkor a fentebb már említett középkori etnikum-ismérvek (eltérő eredet-tudat, hitvilág, íráskultúra, társadalomszerkezet) is emellett az eljárás mellett szólnak.

A székely etnikum földrajzi elhelyezkedésének megállapításához a történész az elégtelen történeti, régészeti források miatt újra kénytelen a nyelv felé fordulni. Napjainkban igen sokan hangoztatják a nyelvföldrajzi kutatások fontosságát. Valójában Kristó Gyula is ezt az eszközt használja fel: kiemeli, hogy a kérdéses népcsoport helyhez kötésében, vándorlási útvonalának megállapításában igen fontos a nyelvjárási különbség figyelembevétele, illetve a székelyföldi és a többi magyarországi terület helynévanyagának összehasonlító vizsgálata, a névköltöztetés bizonyítása. Mindezek alapján kirajzolódik a magyarok szállásterületét körbe záró eredeti székely szállásterület, a Ny–K-i irányú vándorlási útvonal, s a XII. század második felétől számítható erdélyi megtelepedés (56–62).

A harmadik fejezettől a szerző minden idegen etnikumot önálló fejezetben tárgyal. Ezek között elsőként a besenyők szerepelnek, akikről okleveleink a XI. századtól számolnak be. Településneveink között bőven találunk e népcsoportra utalókat is, s ezek Pozsonytól Szebenig világosan kirajzolják a korai besenyő területeket. Itt szeretném felhívni a figyelmet az általam fontosnak tartott, az egész munkában itt-ott feltűnő, fenntartást sugalló rövid mondatokra, amelyek közül egy így hangzik: „Természetesen számolni kell azzal, hogy az itt felsorolt helységek nem egyazon időpontban keletkeztek.” (72). E mondatával a szerző újra csak azt a gondolatot sugallja olvasójának, hogy a népnévi településnevek önmagukban, mindenféle történeti igazolás nélkül nem értékelhetők az idegen etnikumok jelenlétének egyértelmű bizonyítékként.

Mindezt kézzelfoghatóbban is megfogalmazza a szláv etnikumról írott következő fejezetben a Túróc megyei *Vendég* föld elnevezése kapcsán. E földet IV. Béla 1245-ben Uzdának adományozta, ám a terület nevéből nem lehet magyar lakosság ottlétére következtetni, hiszen a névadás motivációja az volt, hogy a kérdéses földet hospes, azaz vendég ülte meg. S ezen a ponton Kristó a személynevek tanulságát is felhasználta: Uzda leszármazottai Márton, *Stremen*, *Drahmel*, illetve *Mechk* fia *Mech* túróci hospesek neve a szerző véleménye szerint egyértelműen mutatja a lakók szláv eredetét (88). Ehhez azonban mindenképpen hozzá kell fűznünk azt, hogy a személynevek eredete nem mutatja teljes biztonsággal viselőjük népi hovatartozását, hiszen a névdivat abban a korban ugyanúgy működött, mint bármely más időszakban. Magyar etnikumhoz tartozó személy minden nehézség nélkül viselhetett akár szláv eredetű személynevet is.

A magyarországi szláv lakosság kapcsán egy sajátos problémával is szembe találhatjuk magunkat: a honfoglaló magyarok megérkezésükkor túlnyomó többségében szláv lakosságot találtak a Kárpát-medencében, de a XI. századtól igen jelentős szláv betelepítés, illetve bevándorlás zajlott. Kristó felteszi a kérdést, hogy lehetséges-e különválasztani a honfoglalás előtt már itt élő és a csak később betelepült szlávtságot? A szerző itt is a névkincs oldaláról közelíti meg a problémát: amennyiben szláv helynevek magyarok lakta síkvidéki területen jelennek meg (*Galgó, Helmec, Szenna, Merkóc, Szanda, Kanizsa* stb.), nagy valószínűséggel szláv őslakosságra gondolhatunk. Az ilyen településeken a szlávtság a népi környezet hatására elmagyarosodott. Ezt a folyamatot jól mutatja a vizsgálatba itt bevonható mikronevek rendszere: amíg a kérdéses terület víz- és településnevei szláv etimológiájúak (e kérdésre lásd a korábban mondottakat), addig a határrésznevek már magyar nyelvűek (89). Mindez azért figyelemre méltó, mert a településen belüli helynevekről nagy biztonsággal állítható, hogy azokat mindig a településen élő lakosság adja, természetesen saját anyanyelvén. Ez a gondolat a munkán kimondatlanul ugyan, de lényegében végigkövethetően jelen van (89, 133), s valóban komolyan figyelembe veendő a települést lakó etnikum megállapításánál, tudniillik megkönnyítheti annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a népvétet tartalmazó településnév valóban etnikumjelölő-e.

A kutatót újra csak óvatosságra inti a Hont megyei *Németi* példája: egyrészt a névben szereplő *-i* képző alapján magyar lakosságra gondolhatnánk (magyar helynévadás), másrészt viszont a név szemantikája miatt hagyományosan német lakosságot rekonstruálhatnánk. Mindezek ellenére a valóságban szlávok éltek a faluban: a történeti források tanúsága szerint az esztergomi káptalan korábban ide magyar és szláv hospeseket telepített, illetve a belső helynevek (amelyekre biztosabban támaszkodhatunk) is erre utalnak: *Dreno, Dlhapoly, Preic* (97). Kristó mindezek mellett ebben az esetben is bizonyító erejű tényként kezeli a szláv eredetű személynévi adatokat: *Poncsik, Ileva, Antonec*.

A továbbiakban a monográfia a történeti megyék szerint haladva ismerteti a szláv lakosság jelenlétének, betelepülésének történetét, s tisztázza a *rutén, vlach* (103, 210), *szlovák* (105), *orosz* (108) elnevezések középkori jelentését.

Önálló fejezet foglalkozik a német lakosság kérdésével. Míg a X–XI. században még szórvány jelleggel volt jelen e népesség, addig a XV. századra Erdélyben létrejött a sokféle németiségből az egységes szász identitástudat, nyelv (nyelvjárás) és kultúra.

Kristó a helynevek értékelésében (helyeselhetően) kiindulópontnak tekinti — bár ebben a munkájában tételesen nem fogalmazza meg —, hogy az olyan kétrészes településnevek népnévi előtagja utalhat egyértelműen lakossága valós etnikumára, amelyeknél kimutatható, hogy a második névrész egy már korábban létező település neve, vagyis a jelző utólag kapcsolódott az eredeti településnévhez (129, 131, 199).

Újabb fontos, sőt bizonyító erejű szempont lehet az adott népességet jelölő településnév és a település kapcsán említett adott népességhez kapcsolható személynév együttes, egyidejű jelenléte. Beszédes igazolása ennek a „Vallonok és olaszok” című fejezetben idézett példa: 1262-ben a birtokos Gall (*vallon*) János földje határjárásában *villa Latina* szerepel, s később itt születik meg *Olaszi* (majdani megkettőződése után *Nagy-* és *Kisolaszi*), a fent említett tulajdonos neve pedig *Latin* (*Latinus*) János lesz (168).

Már utaltunk arra, hogy a különböző népcsoportok elhelyezkedésének megalapításakor a történelem és a nyelvészet szoros együttműködésére van szükség. Azt, hogy a településnevek tanulsága csak a történeti tények ismerete mellett fogadható el maradéktalanul helyesnek, több példa is igazolja. Ezt bizonyítja a XIII. századból idézett szepességi *Olaszi* (*villa Latina*) falu esete, amelyet 1243-ban említettek először latin lakosokkal, s 1317-ben már a szász települések sorában szerepeltették, vagyis a jóval kisebb lélekszámú latinság beleolvadt a szász népességbe (169). Ettől kezdve a település neve és a lakosok etnikai hovatartozása között már nincs semmilyen összefüggés.

A középkori *zsidó* megnevezést kettős értelemben használták: népcsoportot vagy vallást jelentett. Helyneveinket vizsgálva figyelemre méltó sajátosság, hogy e népesség jelenlétét csupán mikronevek (utcanévek, kerületek nevei, hegynévek stb.) mutatták, településnevek e népcsoportra nem utalnak. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a Kristó által idézett korai helynevek latin alakban szerepelnek: Nyitra, 1113: *mons Judeorum*, 1247: *castrum Judeorum* (185); Esztergom, 1294: *contrata Judeorum* (187). A [Zsidók hegye] és a [Zsidók vára] nevek motivációjára nézve Kristó zsidó birtoklást tett fel, a [Zsidók kerülete] pedig nyilvánvalóan zsidó lakosságra utalhatott.

A Kárpátok déli és keleti oldalán nagy tömegben legkorábban a XIII. században megjelent, a század közepétől egész Erdély déli részein kimutatható román-ságról szóló fejezetből Kristó — korábbi elvi megfontolásaihoz képest — csupán egyetlen újabb, a nyelvészeti vizsgálatok során is hasznosítható gyakorlati megállapítására hívom fel a figyelmet: a románok lakta terület helynevei közül hangsúlyosan emeli ki a román személynév + *falva* sajátos típust, amelyről megállapítja, hogy előtagjukban a telepítő kenéz nevét tartalmazzák: *Halmágyfalva*, *Bodorfalva* stb., csakúgy mint a román személynév + *háza* típusúak: *Brankháza*, *Drasánháza*, *Kragujháza* stb. (202). Újabb érv szólhat tehát amellett, hogy a helynevek és az etnikum összefüggéseinek vizsgálata során eddig háttérbe szorított személynévek tanulságát igen körültekintően ugyan, de figyelembe vehetjük. Mindezzel együtt azonban meg kell jegyeznünk, hogy maga a névadás (személynév + *falva* típus) magyar! A korábbi fejezetekhez képest ebben a részben láthatjuk az eredeti településnév később népnévi előtaggal kiegészült változatának kiemelkedő jelentőségét: az *Oláh-* előtag számos esetben teljes bizonyossággal mutatja a román lakosság jelenlétét (192, 197–8, 207).

Az utolsó három rövidebb fejezet az országban nem túl jelentős számban élő kunok (219–32), jászok (233–43) és cigányok (245–7) lakhelyének bemutatásával foglalkozik. A fenti népességekre településeik neve a korai időkben kevésbé utalt, róluk ez időből inkább a történeti forrásokból szerezhetünk tudomást. A kunok például az ország minden részén elszórtan éltek, s a későbbi alföldi Kis- és Nagykunság alapjai csak 1279-től látszanak kibontakozni. E népességgel kapcsolatban a székekre való tagolódás mellett szerzőnk a sajátos névszerkezetű, *szállás* utótagú neveket viselő falvakra hívja fel a figyelmet: *Homokszállás, Kis-szállás, Újszállás* stb. (229).

A jászok a magyarok idegen szövetségeseinek XIII. századi népfelsorolásai-ból hiányoztak, s ez valószínűvé teszi, hogy ekkor még nemigen szólhatunk Kárpát-medencei jelenlétükről (235). A XIV. század közepéig arra sincs történeti adat, hogy a mai Jászság területén éltek volna, a XV. század elején pedig még mindig a pilisi jászok a legjelentősebbek (237).

A cigányoknak Magyarországon a XV. század előtt semmi nyomuk. Ennek látszólag ellentmondani látszanak a XIII–XIV. században felbukkanó *Cigány* helynevek és a *Zigány* családnevek, de ahogy korábban már KISS LAJOS is felhívta rá a figyelmet, ezek nem lehetnek a mai *cigány* népnév megjelenései (FNESz. *Cigánd, Cigányi*, TESz.). Kristó arra figyelmeztet, hogy e nevek inkább török eredetű névre vezethetők vissza, s esetükben tulajdonképpen csak hangalakai hasonlóságról beszélhetünk (245). Megjegyezhetjük ugyanakkor, hogy a 2004-ben FEHÉRTÓI KATALIN által megjelentetett *Árpád-kori személy-névtár*-ban nem találjuk nyomát egy esetleges korai *Cigány* személynévnek sem (*Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000–1301)*. Budapest).

Szerzőnk munkáját egy nem túl terjedelmes Utószóval zárja (249–58), amelyben a vizsgálatok tanulságait pontokba szedve foglalja össze. Hangsúlyozza a magyarországi nem magyar népek gazdagságát, sokszínűségét, s ennek alátámasztására a korábban említett népek mellett röviden bemutatja az — igazán csekély lélekszámuk miatt — eddig a monográfiában nem említett, ám a korabeli Magyarországon megtalálható népességeket (örmény, görög, spanyol, varég, karintiai, tatár, angol) és azok elhelyezkedését. Kristó a történész hozzáértésével tárja fel az ország idegenek számára vonzó mivoltának okait: csekély lélekszám, a természeti kincsek gazdagsága, az uralkodók támogató magatartása (251–3). Megállapítja, hogy e népek közül csak azok tudták elkerülni a magyarságba való beolvadást, amelyek a királytól kapott kiváltságok miatt másoknál előnyösebb helyzetbe kerültek (erdélyi szászok, kunok) vagy amelyek nagy lélekszámúak voltak (szlávok, románok). Ez utóbbiak sajátos helyzetére is felhívja a figyelmet: a XIV–XV. században az a furcsa helyzet alakult ki, hogy a szinte folyamatos betelepedésük és migrációjuk következtében a magyarság — külső utánpótlása nem lévén — velük szemben az északi és a keleti részekben kisebbségbe került, majd szigetszerű helyzetüknél fogva beolvadt (255–7). A monog-

ráfia a középkori Magyarország lélekszámának megbecsülésére tett korábbi, MÁLYUSZ ELEMÉR-féle kísérlet pontosításával zárul. Mályusz az ország 2 725 000 fős lakosságának 23%-át (620 000) tartotta a nemzetiségekhez tartozónak. Kristó saját kutatásai alapján a következőképpen nyilatkozik: „Mályusz becslését a magyarság száma és számaránya szempontjából kedvezően megállapítottnak látom, és a 77%-os arányt csak mint felső határt vélem elfogadhatónak, míg az alsó határt a 60–70% közti értéktartományban gondolom elhelyezni...” (258). Munkája végső tanulságaként megállapítja, hogy „az mindenképpen vitán felül áll, hogy Magyarország a középkor végére jelentős mértékben idegen etnikumok hazájává vált” (i. h.).

A monográfia ismertetése során arra törekedtem, hogy belőle azokat a vonásokat, gondolatokat emeljem ki, amelyek a dolgozat többértékű hasznosíthatóságát mutatják. Sajátos kutatási területén mind a történelemnek, mind a nyelvészetnek (névkutatónak) érdemes fontolóra venni azokat a hagyományos vagy újszerű tudományos vizsgálati szempontokat, amelyeket Kristó figyelmünkbe ajánl.

RÁCZ ANITA

Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Összeállította ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. (958 lap)

Az egyes szinkrón helynévrendszerek vizsgálatának alapfeltétele az elemzendő korszak névkincsét tartalmazó forrás, helynévi adatbázis vagy helynévtár: az Árpád-kor toponimáinak rendszerszerű elemzésekor például GYÖRFFY GYÖRGY (sajnos torzóban maradt) négykötetes történelmi földrajza az elsődleges és filológiaiilag legmegbízhatóbb forrás, ha pedig mai szinkrón névanyagot vizsgálunk, az elkészült megyei névtárakra támaszkodhatunk. Az előbbiekhöz hasonló természetességgel fordulunk CSÁNKI adattárához, ha a Hunyadiak korának magyar névrendszerét kutatjuk (CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913 és FEKETE NAGY ANTAL, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. Bp. 1941. Reprint kiadás: 1985).

CSÁNKI DEZSŐ mintegy száz éve összeállított helységnévtára szervesen illeszkedik a XIX. század második felében kialakuló történelmiföldrajz-irodalom fejlődési vonulatába: jelentősebb elődeiként RUPP JAKAB „helyrajzi” történetét (Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézményekre I–III. 1870–1876) és PESTY FRIGYES munkáit (Az eltűnt régi magyar vármegyék I–II.,

Bp., 1880; és A magyarországi várispánságok története. 1882) említhetjük. Közvetlen előzménye az a csonkán maradt névtár, mely TELEKI JÓZSEF, A Hunyadiak kora Magyarországon című sorozatának VI. köteteként jelent meg. CSÁNKI e mű kiegészítéseként, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kezdett hozzá a XV. századi névkincs összegyűjtéséhez, melybe helyenként Árpád-kori adatokat is bevont. Az első kötet 1890-ben jelent meg, és huszonhat vármegye várainak, városainak és egyéb helységeinek névadatait közli. A következő kötetek egyre nagyobb részletességgel mutatják be az egyes vármegyék településeit, így az egymás után megjelenő, nagyjából egyforma terjedelmű kötetekbe egyre kevesebb megye került be. A négy kötetből álló, megint csak csonkán maradt sorozatot FEKETE NAGY ANTAL egészítette ki egy egyetlen megyét tárgyaló résszel 1941-ben. CSÁNKI névtára így összesen ötvenegy vármegye névanyagát tartalmazza, ám az eredeti tervekkel ellentétben nemcsak az egykori vármegyék egy része, hanem a kutatásokat nagyban segítő térkép és a betűrendes mutató sem készült el. Ez utóbbi pótlására vállalkozott ÖRDÖG FERENC több mint száz év múltán.

A Helynévmutatóhoz a kötet egyik lektora, KISS LAJOS írt előszót (7–8, németül 23–4), melyből a felhasználó az alapmű, a CSÁNKI történeti földrajzának keletkezéstörténetét ismerheti meg. Az adattárat megelőzik a mutató tartalmára és a szócikkek szerkezeti felépítésre vonatkozó információk (9–14, németül 25–30), továbbá a CSÁNKI által feldolgozott vármegyék listája és rövidítésük jegyzéke (15–7), illetve egy földrajziköznév-jegyzék is (18–20). Az adattárba ÖRDÖG FERENC a Csánki-kötetekben szereplő valamennyi helynévadatot (tehát a várakat, városokat és helységeket tárgyaló részek mellett a megyei bevezetők, lábjegyzetek és a birtokosokat ismertető fejezetek helynévadatait is) felvette. A több mint 900 oldalas adattár világos szócikkstruktúrával, egyszerű utalási rendszerrel és az azonosítást nagyban segítő tipográfiával jelentősen gyorsítja a keresést.

CSÁNKI helynévtára és a most elkészült mutató nemcsak a Hunyadiak korára vonatkozó szinkrón vizsgálatok elengedhetetlen forrása, hanem diakrón, összehasonlító kutatásokban is nagy segítségünkre lehet. Árpád-kori neveink továbbélésének, formai változásainak vagy eltűnésének feltérképezéséhez későbbi kórok névanyaga szolgálatat viszonyítási alapot.

Ha a középkori Baranya vármegye lakott helyeinek névrendszerét kutatjuk, az Árpád-korban GYÖRFFY történeti földrajza alapján mintegy 520 denotátum 630 nevéből álló korpuszt vizsgálhatunk, míg a későbbi, XV. századi Baranyában CSÁNKI adatai szerint már 850 lakott hely létezik, s ezek összesen csaknem 1000 nevet viselnek.

Milyen viszony van a két korszak névrendszere között? A korai ómagyar kori Baranya vármegye GYÖRFFY által közölt településnevei között körülbelül 350 olyan névalak található, amely a Hunyadiak korában változatlan formában élt

tovább, ilyen például *Abony*, *Daróc*, *Dörgicse*, *Koppány* vagy *Szomorfalva* neve. Ennél jóval kisebb a száma azoknak az Árpád-kori denotátumoknak, amelyek neve településnévként később nem jelenik meg: mindössze 110 ilyen hely (123 név) mutatható ki a két névtár összevetésével, nem érik meg a Hunyadiak korát többek között a *Bakófölde*, a *Jagodnik* és a *Kasztrica* nevek.

A CSÁNKI-féle adattárban 450 olyan baranyai településnév szerepel (tehát az összes névadat csaknem fele), amelyeknek az Árpád-kori adatok között nincs előzménye: nem vezethetők vissza a korai ómagyar korba adataink alapján például a *Fazekas*, *Karocsa*, *Marótfalva*, *Ravasztelke*, *Sitke*, *Tapász* helynevek. Azt, hogy lényegesen kisebb a csak Árpád-kori adatolású helynevek száma, mint azoké, amelyek csak a későbbi időszakban mutathatók ki, vélhetően nemcsak a 15. századi alapítású falvak tömegével magyarázhatjuk, hanem azzal is, hogy korai ómagyar kori oklevelek s velük a helynévi adatok véletlenszerűen maradtak fenn.

Mind az Árpád-korban, mind pedig a Hunyadiak korában gyakori jelenség, hogy egy-egy település több nevet is visel. Előfordul, hogy a korai ómagyar kori azonos denotátumra utaló nevek közül az évszázadok során egy vagy több kikopik, s végül egy marad használatos (az Árpád-kori szinonim *Kács* és *Kácsfalva* például a XV. században már csak *Kácsfalva* néven szerepel), de nem ritka ennek fordítottja sem: az Árpád-kori adatok alapján stabilnak tűnő, azaz szinonima nélküli név mellett később annak alakváltozata (*Belvárd* például a Hunyadiak korában két néven, *Belvárd*-ként és *Belváradya*-ként is előfordul) vagy vele nem morfológiai kapcsolatban álló konkurrens formája bukkan fel (*Poroszló* neve tovább él ebben az alakban is, de kialakul a név *Tótporoszló* és *Szemefalva* változata is).

Végezetül a nevek szerkezeti változására is találhatunk példát Baranya vármegye névanyagában. Ebben a korpuszban is érvényesülni látszik az a tendencia, hogy a névhasználók a rövidebb névalakok helyett gyakrabban váltanak hosszabb formára (*Alma* neve *Almamellék*-re, *Tésény* *Tésényfalva*-ra, *Vadas* *Vadasá*-ra változott), de ritkábban az ezzel ellentétes irányú változás is kimutatható (*Szőkéd* a Hunyadiak korában képző nélküli alakban, *Szőke*-ként él tovább, *Világosberek* folytatása pedig a *Virágos* helynév).

Az ehhez hasonló névélettani vizsgálatok mellett sok más szempontú, a XV. századot érintő helynévtani és nyelvtörténeti kutatásban, de egyéb tudományágakban is (hely-, család-, birtoklás-, gazdaság- és egyháztörténeti, etnikai vizsgálatokban) gyakran hivatkozott forrás a több mint száz éve kiadott Csánki-féle történeti földrajz. A helynévadatok felhasználását mostantól nagyban megkönnyíti az ÖRDÖG FERENC által összeállított Helynévmutató, s bizonyára ugyanilyen haszonnal forgatjuk majd a bevezetőben ígért személynévi mutatót is.

PÓCZOS RITA

HAJDÚ MIHÁLY, **Általános és magyar névtan.**
Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (955 lap)

1. HAJDÚ MIHÁLY nemrégiben megjelent tankönyvének címe (Általános és magyar névtan) elméleti igényű összefoglaló munkát sejtet: a nemzetközi és a hazai névelméleti szakirodalom szintézisét, értékelését és rendszerbe foglalását ígéri. A kötet ilyen szempontból mindenképpen hiánypótló lehet a magyar névtudományban, hiszen hasonló témájú összegzés írására J. SOLTÉSZ KATALIN kitűnő munkájának megjelenése óta (1979) senki nem vállalkozott.

2. HAJDÚ könyvében rövid bevezető után elsőként a névtudomány történetét tekinti át az ókortól napjainkig. A hatalmas szakirodalmi háttérre támaszkodó ismertető jellegű tudománytörténet kronologikus rendben halad, névkutatási paradigmákat, korszakokat explicit módon nem különít el (17–37).

A szerző ezt követően az önelvű névtan képviselőjeként a névkutatás társtudományainak (az ilyen tekintetben domináns nyelvészetnek, ezen belül a nyelvtörténetnek, dialektológiának, szociolingvisztikának és stilsztikának, továbbá a nyelvtudomány mellett az irodalomtudománynak, a történettudománynak, a teológiának, a jogtudománynak, a közgazdaságtannak és a földrajznak) a névtannal való lehetséges érintkezési pontjait mutatja be röviden (38–45).

3. A főként névelméleti tárgyú „Általános kérdések” című alfejezetben HAJDÚ korábbi tanulmányaival összhangban a tulajdonnévi kategóriát a következőképpen véli leginkább megragadhatónak: „minden nyelvi jel tulajdonnév lehet, amit alkotója vagy használója annak tekint” (58; a szerző kiemeléseit itt és a továbbiakban töröltem — F. K.; vö. még 53). HAJDÚ MIHÁLY ezen álláspontja a magyar névtani szakirodalomból leginkább HEGEDŰS (1997, 1999) és TOLCSVAI NAGY (1996) tulajdonnév-felfogásával rokonítható.

3.1. A tulajdonnév pragmatikai szempontú megközelítése vezeti el HAJDÚt egyfelől a névformánsok létében való kételkedéshez (53, 136–7), másfelől pedig a tulajdonnévvé válás és a köznevesülés fokozatosságának tagadásához (54–8, 72).

Érdekesen mond ellent ugyanakkor ez utóbbinak a szerző azon megjegyzése, amely szerint a köznevesülés során „egy névviselő (személy, hely vagy más objektum) a többi hasonlónál ismertebbé válik, nevét egyre többen használják, s lassan, fokozatosan fogalommá válik” (71).

3.2. A jelentéstani kérdéseket tárgyaló kisebb alfejezetben a denotációról és denotátumról, a motiváltságról és önkényességről, az információtartalomról, a konnotációról és névhangulatról, valamint a tulajdonnévi hangalak és jelentés lehetséges összefüggéseiről (mono-, poli- és heteronímia, illetve mono-, poli- és heterodenotátum) szól a szerző (82–95).

HAJDÚ MIHÁLY a tulajdonnév jelentésén nem a denotációt, hanem a denotátumot érti, érvelése szerint ugyanis a fizikálisan nem létező dolgok tulajdonneveinek is vannak jelöltheik, a különbség csupán annyi, hogy ezek a denotátumok az emberi tudatban léteznek (85–6).

A szerző a fentieknek megfelelően a tulajdonnevek szemantikájával kapcsolatban a következő megállapításra jut: bár „a legtöbb ember jelentésen az etimológiai jelentést érti” (82), „a név jelentése [...] azonos magával a megjelölttel: *nomen proprium et denotatum idem esse*” (86). HAJDÚ MIHÁLY a továbbiakban ugyanakkor e két jelentésszintet mégsem különíti el, „a név jelentésén” ugyanis rendre az áttetsző etimon jelentését érti: vö. „a testi tulajdonságra utaló nevek viselői ritkán felelnek meg nevük jelentésének” (83); „A buddhista nevek általában filozófiai fogalmakat jelentenek” (165); „*Latomas, Latamas* (1211), amely ’megálmodott’ jelentésű is lehet” (349) stb. A szerző ezen eljárásában minden bizonnyal a korábbi GOMBOCZ-féle jelentésfelfogás (1926/1997: 156–8) latens továbbélése mutatkozik meg.

3.3. A kötetet olvasva azt tapasztalhatjuk, hogy HAJDÚ MIHÁLY monográfiájában is tetten érhető a tulajdonnevek elsődlegességét/másodlagosságát érintő általános, de mindenképpen indokolt szakmai bizonytalanság: közismert, hogy a névelméleti kutatások ezt a kérdést még manapság sem tudják egyértelműen megválaszolni.

HAJDÚ munkájában a tulajdonnevek végső közszói eredeztetése mellett érvel, a kategória elsődlegességét csak a nyelvkeletkezés idején tartja elképzelhetőnek („azt valljuk, hogy valamennyi nyelvben köznevek váltak tulajdonnevekké. Közben mégis érdemes elgondolkodnunk azon, hogy a beszéd kialakulása kezdetén valóban megtörténhetett az ellenkezője is”: 19; vö. még 9); majd más helyeken — ám az imént leírtaknak némileg ellentmondva — olyan nevekről is szól, amelyeknek nincs etimonjuk, mert „mesterségesen alakultak ki valakinek a játszi kedvteléseként” (83–4), vagy olyanokról, amelyek „szófaja [...] értelmetlen hangsor” (131).

3.4. „A tulajdonnév a nyelvtani rendszerben” című részben (128–32) HAJDÚ MIHÁLY — anélkül, hogy a (napjaink nyelvtudománya számára is problémás) *szó* terminusról alkotott elképzeléseit kifejtené — arra hivatkozik, hogy a tulajdonnevek gyakran „több szóból” állnak, így a főnevek csoportjába való szokásos besorolásuk tarthatatlan (vö. még 771).

E gondolata egyébként nem előzmény nélküli: „A tulajdonnév mint szófaji kategória” című korábbi tanulmányában (1997) a probléma feloldásának érdekében a mondat és a mondatrész között egy újabb, pontosan nem definiált hierarchikus szintet (mondatelemet) is elkülönít, amelynek két fajtája van: a közszó és a tulajdonnév. HAJDÚnak ezt az elképzelését — amelyet mostani kötetébe csak implicit módon emelt be — leginkább NYÍRKOS ISTVÁN hasonló témában írt tanulmányának (1998) gondolatmenetével rokoníthatjuk.

Korábbi írásainak megfelelően HAJDÚ a tulajdonnevek különállása mellett érvelve végül a következő — több szempontból is megkérdőjelezhető — megállapításhoz jut el: „A tulajdonnév tehát főnévként illeszkedik be a kommunikációba (mondatba, szövegbe), de nem a közszavakhoz hasonlóan gondolatközlő eleme annak, hanem azonosító funkciójú, s így független a többi szófajtól, azok mellett külön rendszert alkot. [...] Nyelvtanainknak tehát egymástól függetlenül kell tárgyalniuk a kommunikáció eszközeit (közszavakat) és az azonosítás eszközeit (tulajdonneveket)” (131).

3.5. „A nevek grammatikája” című rész — HAJDÚnak az iménti, a tulajdonnevek önálló nyelvtanát hirdető elképzelésével összhangban — hangtani, alak-tani, szófajtani, névalkotási és névszintaktikai kérdéseket tárgyal (132–43); a „Névváltozások” című rövid alfejezetben pedig a tulajdonnevek morfológiai és jelentésbeli változásairól (alakváltozatok, ellipszis, metafora, metonímia, névtágulás, névszűkülés) szól a szerző (95–101).

Ez utóbbi rész — legalábbis megítélésem szerint — világosabb tagolású lehetne, ha a tárgyalás során HAJDÚ határozottabban elkülönítené a tulajdonnév → tulajdonnév (pl. *Urál* ’hegy’ > *Urál* ’folyó’) és a tulajdonnév → közszó (pl. *Mohács* helynév > *mohácsok* ’tragikus események’) irányú módosulásokat. A szerző így teljesebbé tehetné a tulajdonnevek keletkezéstörténeti leírását, hiszen ilyen elrendezés esetén (illetőleg a közszó → tulajdonnév irányú változásnak a tipológiába való felvételével) e részbe beemelhetővé válnának „A nevek grammatikája” című egység névalkotási kérdéseket (pl. a rövidülést, az elemelhagyást) taglaló szakaszai is, de ugyanitt kaphatnának helyet a külön alfejezetbe szorult köznevesülés esetei (71–82).

Mindemellett a „Névváltozások” részbe (95–101) beilleszthetők lennének még a „Közszavak és tulajdonnevek összefüggései” cím alatt tárgyalt keletkezéstörténeti jelenségek (59–71) is. Ez utóbbi részben ugyanis HAJDÚ MIHÁLY azokat a névszerkezeti változásokat igyekszik rendszerbe foglalni, amelyek során a tulajdonnév elveszti etimológiai áttetszőségét (pl. *Szenttrinitás* > *Terentás* településnév), illetve azokat, amelyek eredményeként a tulajdonnév látszólag másik (új) etimonhoz kötődik (pl. *Hidegséd* > *Hidegség* víznév).

Mindenképpen szükséges megemlítenünk azt is, hogy HAJDÚ ez utóbbi nyelvi jelenséget (tkp. a beszélők azon szándékát, hogy a számukra már nem áttetsző neveknek új motivációt teremtsenek) — kissé logikátlanul — együtt tárgyalja az ettől teljesen független (azaz nem nyelvi, hanem nyelvészettörténeti természetű) naiv etimologizálással. A szerzőt e kérdéskör bemutatásakor minden bizonnyal az a terminológiai kétértelműség zavarta meg (amelyre egyébként maga is utalt: 62), hogy a szakirodalom a szóalkotásmód egy fajtáját és a tudományos alapokat nélkülöző szófejtést egyaránt *népetimológia*-ként emlegeti.

4. Az első, „Általános névtan” című nagy fejezetben HAJDÚ MIHÁLY az eddig említetteken kívül még a tulajdonnevek fordíthatóságáról értekezik röviden

(143–5); és — a névkutatás önállóságát hirdető szemléletének megfelelően — igen bőségesen szól névlélektani kérdésekről is (101–27), majd egy rövid terminológiai kitekintés után (151–3) a világ kultúráinak személynévadási szokásait tárgyalja részletesen (153–319).

5. Ez utóbbi alfejezet (Személynevek) témájából adódóan KÁLMÁN BÉLA „A nevek világa” című ismeretterjesztő munkája analóg részeinek (1996: 16–40) lehet méltó folytatása.

A hatalmas nemzetközi szakirodalmi háttérre támaszkodó áttekintés alapvetően földrajzi egységeként halad, de néhol e rendszerező elvvel egyéb (történelmi, nyelvi) szempontok is keverednek. Ennek következtében logikátlaná válik a tárgyalásmód: így kerülhetnek például a magyarországi zsidóság személynévei a „Közel-Kelet” című részbe (176–80) vagy az Amerikába hurcolt afrikai rabszolgák és utódaik ottani (azaz: amerikai) személynévadási szokásai az „Afrika” alfejezetbe (162–3); de ugyanez a szemlélet nyilvánul meg a szerzőnek az „Európai népek” résszel kapcsolatos megjegyzésében is: „Kétségtelenül pontatlan a cím, hiszen Amerika és Ausztrália nem őslakosságának a névadásával is itt kell foglalkozni, mivel valamennyien Európából jutottak el az új földrészekre” (199).

6. A magyar személynévadás összegző bemutatására vállalkozó nagy fejezet első része — noha „A magyar névtörténet korszakolása” címet viseli —, névadási periódusok elkülönítésével csak igen keveset foglalkozik (323–5), ehelyett inkább leíró jellegű tudománytörténeti áttekintést nyújt (325–46).

A magyar személynévadás szakaszai HAJDÚnál a közismert nyelvtörténeti korszakokkal esnek egybe, ezeken belül kisebb (főként történelmi eseményekhez kötődő) periódusokat pusztán családnévtörténeti szempontból különít el a szerző (324–5).

7. A következő igen terjedelmes alfejezetben rövid terminológiai bevezető után (347) az egyéni nevek (HAJDÚnál: a világi névadáson alapuló ún. egyelemű személynévek, valamint a kerestségben szerzett nevek) nyelvtörténeti korszakokként haladó tárgyalása következik (347–637).

Az ómagyar kori névanyag bemutatását HAJDÚ a megszokott módon, főként PAIS DEZSŐ tipológiájára (1921–1922) alapozva végzi el (347–65). A szerző helyesen ismeri fel: mivel csak azokat a neveket tekinthetjük átvételeknek, amelyek elsődlegesen is tulajdonnevekként kerültek be a magyar névrendszerbe (348), a török jövevénynevek tárgyalásakor a szokásos „jelentés szerinti [pontosabban: a névelőzmény jelentése szerinti — F. K.] csoportosítás is csak az eredeti, török nyelvben való értelmük [helyesebben: közszói etimonjuk — F. K.] alapján lehetséges” (357).

HAJDÚ az önelvű névtan képviselőjeként a középmagyar és újmagyar keresztnévadási szokásokat — többnyire mechanikusan, nemzedéknyi bontásokat

alkalmazva — főként névélettani és névgyakorisági szempontból tekinti át (365–412, illetve 412–637); a keresztnévek megterheltségének változásait kutatva a névválaszték gazdagítását szorgalmazó nyelvművelő szemléletet képvisel (vö. 340, 375, 377–9, 452–3 stb.).

8. A szerző az ezt követő alfejezet (638–731) élén álló terminológiai bevezetőben a *becenév* szakszót a következőképpen határozza meg: „a becenév [...] minden olyan névforma összefoglaló megnevezése, amely egyénnev [...] bármiféle alakváltozata, függetlenül a hangulatától és funkciójától” (638).

A névtípus morfológiai szempontú megközelítésének ugyanakkor ellentmondani látszik egyfelől az, hogy HAJDÚ e részben olyan „becenevekről” is ír, amelyek nem tulajdonnevekből keletkeztek alakmódosulással, hanem közszoói eredetűek (718); másfelől pedig az, hogy a szerző egy helyen a beceneveket olyan egyénnévváltozatokként említi, amelyek a teljes névhez viszonyítva más funkcióval vagy eltérő hangulattal rendelkeznek (649); de ugyanennek a szemléletnek a megnyilvánulását tapasztalhatjuk abban is, hogy HAJDÚ a funkcionális névcserét mint névkeletkezési módot mutatja be tipológiájában (725–6).

8.1. HAJDÚ MIHÁLY a becenevek tárgyalása során alaktani elemzést ígér (638), rendszerezésében mégis főként keletkezéstörténeti kategóriákat szerepeltet (név végi rövidülés, képzés, név eleji csonkulás, ikerítés, mássalhangzó- és magánhangzó-változás, hangcsoportismétlés, szótagcsere, névösszerántás, összetétel).

A szerző a becenevek így kialakított sajátos altípusainak tárgyalását egyenként végzi, az önelvű névtan célkitűzéseinek megfelelően áttekintve azok névélettani és névgyakorisági jellemzőit is.

8.2. Az imént már említett szemléleti heterogenitás, azaz a morfológiai és névalkotási szempontok keveredése nyilvánul meg HAJDÚ azon eljárásában is, hogy RÁCZ ENDRE nyomán (1960, 1966, 1967) a képzéssel alakult nevek közé más módon keletkezett névformákat is felvesz, például olyanokat, amelyek esetében „történetileg bebizonyítható a rövidülés, azonban egy adott korszakban már a nevek használói is képzett alaknak érzik a [...] rövidült neveket, s így is illenek bele a tárgyalt korszak becenévrendszerébe” (642; vö. még 653–6, 660, 662, 664 stb.). A szerző ugyanígy jár el a következő, családnevekkel foglalkozó egységben is, ahol a képzett nevek csoportjában — némi csúsztatással — tulajdonképpen nem is a képzéssel alakult családneveket, hanem azoknak a fenti értelemben vett képzős becenévi etimonjait tipizálja (814).

A becenevek osztályozásának logikáját még inkább megbontja, hogy ezt — a szemléletbeli keveredés miatt egyébként is megkérdőjelezhető — elvet maga HAJDÚ MIHÁLY sem érvényesíti következetesen munkájában: az *Idi* (< *Ildikó*), *Judi* (< *Julianna*), *Sadi* (< *Sándor*) stb. nevek kapcsán ugyanis megjegyzi, hogy noha ezek a mai nyelvérzék számára *-di* képzősöknek minősülnek, „nem lehet azonban alakulásuk módját teljesen figyelmen kívül hagyni. Ennek vizsgálatokor

megállapíthatjuk, hogy [...] más névalakítási módon jöttek létre, s ki kell resztesztünk őket a *d*- típusú képzős nevek csoportjából” (672).

A RÁCZ ENDRE gondolatmenetét követő elv nyomán a *becenév* képző szokásos fogalma is természetszerűleg értelmeződik át HAJDÚNÁL. A szerző e csoportba a hagyományosan képzőnek tartott toldalékok mellé olyan névvégződéseket is felvesz, amelyek képzőjellege egyébként vitatható: a képző státus kritériuma ugyanis HAJDÚ MIHÁLY szerint csupán az, hogy az adott hang vagy hangcsoport több névváltozatban is előforduljon, és a teljes névhez képest eltérő hangulatú vagy más funkciójú névformát, becenevet eredményezzen (649; vö. még 642).

Mindezeknek megfelelően szerveződik a kötetben alkalmazott képzőtípológia is: a szerző — RUZSICZKY ÉVA azon megjegyzésére hivatkozva, hogy a mai nyelvtudat nem képes elemeire bontani a több képzőből összeforrt alakulatokat (1961: 342) — a szokásos etimológiai alapú kategóriák (egyszerű és összetett becenév képzők) helyett inkább a képzőbeli fonémák száma szerint elkülönülő egyszerű és testesebb típuspárt vezet be (662; vö. még 649).

8.3. HAJDÚ MIHÁLY az egyénnevek morfológiai változásaival kapcsolatban helyesen jegyzi meg: „igen ritka az az eset, amikor egy-egy alakulási mód (rövidülés, képzés, csonkulás stb.) önmagában szerepel egy névben. A különböző névalakítási módok rendszerint keresztezik egymást” (727).

A szerző ezen észrevételét ugyanakkor — éppen annak fontossága miatt — hasznos lett volna e fejezet gondolatmenetébe szervesen is beépíteni, azaz a kisé torzító kategorikus osztályozás helyett a tulajdonnevek hangalakai és morfológiai módosulásainak (itt: a becenevek keletkezésének) megragadására egy rugalmasabb leírásmódot választani, és — a besorolási bizonytalanságok kiküszöbölése érdekében — inkább elméleti, mintsem gyakorlati jelleggel közelíteni ehhez a kérdéskörhöz (vö. ugyanakkor 697, 701, 726, 728).

9. A „Családnevek” című részben (732–875) HAJDÚ a *családnév* és a *vezetéknev* terminusokat szinonim értelemben használja annak a személynévtípusnak a megnevezésére, amelyik „valóban a családot jelöli, tehát az egész család, fölmenők és leszármazottak viselik, vagyis öröklődik” (732).

9.1. A szerző a névtípus kialakulásának okait kutatva (733–40) arra a megállapításra jut, hogy a névhomonímia, a pontosabb identifikáció szándéka, gazdasági és jogtörténeti okok, az oklevélírási gyakorlat és a nyelvi divat együttesen játszottak közre abban, hogy „már a XIII. században használták a családnevek különböző formáit, ha nem is fordultak elő ezek a följegyzésekben rendszeresen, s azok is elsősorban a latin oklevélírási gyakorlata szerint lefordításra kerültek. A XIV. század elejére minden bizonnyal már általános volt az elterjedésük, és nyilván a használatuk is, de még gyakran változhattak, könnyen cserélődhettek a legkülönbözőbb okok miatt” (740).

9.2. HAJDÚ a személyre utaló közszavak névkiegészítő szerepe mellett foglalt állást (743–9), a foglalkozásnévi utótagokat pedig attól függően tekinti a név szerves részeinek (családneveknek), illetőleg közszói névtartozékoknak, hogy azok öröklődnek-e vagy sem (742).

9.3. A szerző a családnevek öröklődésének és változásainak áttekintése után (750–2, illetve 752–61) a névtípus osztályozási lehetőségeit taglalja (761–73).

HAJDÚ MIHÁLY a családnev-rendszerezések eddigi szakirodalmából válogat (761–6), majd az e munkákból nyert tapasztalatok segítségével alakítja ki saját névelemzési szempontjait, amelyek a következők: a névadás indítéka, az etimon nyelvi hovatartozása, morfológiai és szófajta elemzés, jelentéstani és stilisztikai vizsgálat, földrajzi, dialektológiai, etnikai, vallási és társadalmi szempontú elemzés, névélettani és névgyakorlati vizsgálat, illetve mindezek időbeli változásainak áttekintése (766–73).

10. Noha a szerző a „Magyar személynevek” című részben az egyéni, a becézés és a családnevek tárgyalásának önálló fejezeteket szentelt, a (tőle képviselt pragmatikai szempontú tulajdonnév-felfogással egyébként leginkább harmonizáló) ragadványnevekről — az olvasó számára érthetetlen módon — megfedkezett.

Ez a mulasztás — indokolatlanságán túl — azért is különösen sajnálatos, mivel úgy gondolom, hogy éppen ez a névtípus az, amelynek vizsgálata a személynévkutatáson belül kiemelt helyet érdemel: a jelenkori ragadványnevek jellemzőinek feltárása ugyanis régi személyneveink vizsgálata számára is fontos észrevételekkel szolgálhat, hiszen a mostani ragadványnévanyag vizsgálata során fokozott mértékben van alkalmunk arra, hogy a nevek keletkezési körülményeit és a névtípus névadási normáját alaposan tanulmányozzuk. Az itt nyert tapasztalatokat így módon a történeti személynevek (ősi egyénnevek, családnevek) kutatásában is hasznosíthatjuk, ahol a vizsgálat efféle feltételei kevésbé kedvezőek.

11. Igen értékesnek tarthatjuk HAJDÚ MIHÁLY azon módszertani észrevételét, miszerint az eddigi névtipológiákban főként „a szempontkeveredések okozták a zavart [...] Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy az alkategóriák nem lehetnek másik nagy csoportból kölcsönzöttek. Ha a célszerűség úgy kívánja, akkor a kisebb egységek párhuzamosan lehetnek más szempont szerint kiválasztottak, de önmagukban azoknak is tisztáknak kell lenniök. Ha újabb szempontból is célszerű megnézni egy-egy névcsoportot, akkor azt újabb alsóbb, kisebb csoportokban, harmad-, negyedrendű alkategóriákban kell megtenni. Egy-egy szinten soha ne keveredjenek a szempontok” (766–7).

Mindezeket szem előtt tartva azonban meglepő, hogy HAJDÚ MIHÁLY munkájában maga sem törekszik egyértelmű osztályozások kialakítására: amellet, hogy a szakirodalomból átemelt tipológiák ilyen jellegű tévedéseit általában nem korrigálja (vö. 184–5, 191–2, 206, 218–20, 244, 354, 357–8 stb.), saját rendszerezései sem mentesek a szemléleti heterogenitástól.

A becenevek és a családnevek kapcsán már említett, morfológiai és névalkotási szempontokat ötvöző rendszerezésein túl tipológiai kevertség jellemzi például a családnevek szemantikai osztályozását is (786–809), amelyben az etimónok jelentése alapján kialakított kategóriák (pl. foglalkozásra, tulajdonságra utaló nevek) együtt szerepelnek a névelőzmények lexikális csoportjaival (keresztnev, helynév) és a jövevénynevek keletkezéstörténeti osztályaival (szláv, német, román stb. tulajdonnévi átvételek).

12. HAJDÚ munkájának e tematikus egységeit a könyv címével („Általános és magyar névtan”) összevetve kissé érthetetlen az olvasó számára, hogy a tulajdonnév problematikájával foglalkozó rövidebb rész után (15–150) a személynévadás kérdése miért kapott oly nagy és más névtípusokhoz képest szinte kizárólagos hangsúlyt (151–875). Bár (a fedőlapon egyébként nem szereplő) „Személynevek” alcím e tekintetben némi magyarázattal szolgálhat: a szerző két kötetesre tervezhette írását. Kár, hogy erre vonatkozó egyértelmű kijelentést a szövegben sehol nem találunk.¹ Ezért úgy vélem, szerencsésebb lett volna, ha a szerző munkája címéül a fenti helyett inkább az „Általános és magyar személynévtan” elnevezést választja.

13. Sajnálatos, hogy a kötetben sok nyomdahibát találhat az olvasó; mindenképpen elismerésre méltó ugyanakkor a munka nemzetközi és hazai szerzők írásait egyaránt felvonultató hatalmas (pontosan 2915 tételes) bibliográfiája (877–955).

14. A szerző oktatási célokra szánt kötetében új elméletet nem dolgozott ki, nem is ez volt a feladata. Ahogyan maga is fogalmaz: „mint minden tankönyv, ez is az eddigi kutatásokat ötvözi, az esetleges eltérő véleményeket nem hallgatja el, de lehetőleg egységes képet alkotva bemutatja a tudomány mai állását, ismereteinket a tulajdonnevekről” (11–2).

A kötet szerzője által megfogalmazott elv szempontjából különösen sajnálatosnak tarthatjuk, hogy HAJDÚ MIHÁLY tankönyvírói célkitűzéseit munkájában végül mégsem valósítja meg: a már ismertett szakmai problémákon túl a kötet szerkezete és tárgyalásmódja miatt sem igazán alkalmas arra, hogy összegző és áttekintő kézikönyvként vállaljon részt az egyetemi-főiskolai oktatásban.

FEHÉR KRISZTINA

¹ Itt jegyzem meg, hogy ZÁNTÓ EDINA e könyvről írott ismertetésében a kötet 150. lapján olvasható szerzői megjegyzést (ti. az egyes névcsoportok „bővebb kifejtése, alosztályaik megnevezése később, a megfelelő helyeken fog megtörténni”) ilyennek véli (vö. ZÁNTÓ 2004: 210). Megítélésem szerint azonban HAJDÚ e kijelentése — annak általánossága miatt, továbbá azért, mert az a személynevekre is vonatkozik — nem tekinthető kétkötetességre utaló szövegrésznek.

Irodalom

- GOMBOCZ ZOLTÁN (1926/1997): Jelentéstan. In: Uő: *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1997. 129–94.
- HAJDÚ MIHÁLY (1985): A névvé válás folyamatáról. In: BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Név és névkutatás. Az Inczei Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. sz. Budapest. 29–34.
- HAJDÚ MIHÁLY (1991): A magyar névtudomány a magyar nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest. 250–4.
- HAJDÚ MIHÁLY (1997): A tulajdonnév mint szófaji kategória. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. Budapest. 471–7.
- HAJDÚ MIHÁLY (1998a): A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY (1998b): Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 52–6.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999): Nyelvtudomány-történeti vizsgálódás a tulajdonnevek szófaji besorolásáról a XIX. század közepéig. In: KUGLER NÓRA–LENGYEL KLÁRA (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest. 141–8.
- HAJDÚ MIHÁLY (2000): Az önálló névtan születése és szükségessége. In: NAGY L. JÁNOS (szerk.): *Petőfi, névtan, helyesírás. Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny 1998–1999*. Gyula. 72–82.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003): Kommunikáció és identifikáció. *Magyar Nyelv* 99: 1–9.
- HEGEDŰS ATTILA (1997, 1999): Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8, 21: 314–7.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA (1996): *A nevek világa*. Negyedik kiadás. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN (1998): A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 57–65.
- PAIS DEZSŐ (1921–1922): Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–63, 18: 26–34, 93–100.
- RÁCZ ENDRE (1960): Rövidüléssel alakult becéző nevek a XIV. században. *Néprajz és Nyelvtudomány* 3–4: 69–84.
- RÁCZ ENDRE (1966): A névrövidüléssel becézés újabb előfordulásairól. *Magyar Nyelv* 62: 408–20.
- RÁCZ ENDRE (1967): Megjegyzések a magyar becézőnevek alakulásmódjairól. *Magyar Nyelv* 63: 292–7.
- RUZSICZKY ÉVA (1961): A szóképzés. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I*. Budapest. 333–420.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996): A tulajdonnév jelentéstanáról egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelv* 120: 319–25.
- ZÁNTÓ EDINA (2004): Hajdú Mihály, Általános és magyar jelentéstan. *Névtani Értesítő* 26: 210–6.

RADÓCZNÉ BÁLINT ILDIKÓ: **A 'kegyelem' jelentésű szavak Szenci Molnár Albert műveiben.** Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 1. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2001. (61 lap)

Radócné Bálint Ildikó — mint a sorozatszerkesztő előszavából megtudjuk — magyar szakos levelező egyetemi hallgató volt, s kis könyve 2000-ben benyújtott szakdolgozatának némileg módosított változata. RADÓCZNÉ világos szerkezetű munkájának felépítése a következő. A „Bevezetés” ismerteti a célkitűzéseket és az alkalmazott vizsgálati módszereket. „A 'kegyelem' jelentésű szavak a költői művekben” című fejezet a vonatkozó szavak szerinti alcsoportokra osztva, számos példával szemléltetve szövegösszefüggésben mutatja be az *irgalom*, *jókedv* (*jó kedv*), *jóvalta* (*jó volta*), *kedv*, *kegyelem*, *kegy(es/ség)*, valamint a *malaszt* szavaknak és származékaiknak az előfordulásait. A helyesírás jellemző vonásai szintén figyelemmel kísérhetők, tudniillik a vizsgálatban Szenci Molnár Albert zsoltárparafrázisainak és az általa szerzett néhány egyéb éneknek, költői rögtönzésnek a tudományos, kritikai kiadás, tehát megbízható, az eredeti ortográfiát is tükröző szöveg a forrása (Szenci Molnár Albert költői művei. RMKT. XVII. század. 6. kötet. Sajtó alá rendezte STOLL BÉLA. Akadémiai Kiadó. Bp., 1971). Az alfejezetek táblázatai számszerűen is megadják az egyes szavak és származékok gyakoriságát. A szerző kitér a katolikus és a protestáns szóhasználat közti esetenkénti különbségekre, s arra is rámutat, hogy olykor a szövegkörnyezet, a párhuzamos sorok segítenek a szavak pontos jelentésének a megállapításában. Például a *jókedv* jelentése lehet 'tetszés' vagy 'öröm' is, de mint az újabb szakirodalom ugyancsak kimutatta, a korabeli (protestáns) egyházi nyelvben legtöbbször 'kegyelem' az értelme. A 'kegyelem' jelentésű szavak a Discursusban című fejezet az előzőhöz hasonló módon tárgyalja Szenci Molnár 1630-ban megjelent teológiai tárgyú fordításában, a „Discursus de summo bono” című munkában (Régi Magyar Prózai Emlékek. 4. kötet. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta VÁSÁRHELYI JUDIT. Akadémiai Kiadó. Bp., 1975) a *grácia*, *irgalom*, *jóakarat*, *jókedv*, *jóvalta*, *kedv*, *kegy(es/ség)*, *kegyelem* szavakat és származékaikat. Az „Összefoglalás” táblázatai a tárgyalt szavak előfordulásának arányát százalékban is megadják, s szemléltetik a költői és a prózai szöveg szóhasználatának közti különbséget is. A zsoltárokból, illetve az összes költői műben a 'kegyelem' jelentésű szavak közül a *jóvalta* (*jó volta*), az *irgalom*, illetve a *kegyelem* a három leggyakoribb, 44 (32%), 35 (25%), illetve 32 (23%) előfordulással. A Discursusban ugyanez a sorrend a következő: *kegyelem* (43, 39%), *kedv* (35, 31%), *grácia* (20, 18%). A *grácia* a költői művekben nem fordul elő, az *irgalom* pedig a Discursusból hiányzik. A katolikus egyházi nyelvhasználatban gyakoribb *malaszt* mindössze egyszer fordul elő, a 67. zsoltárban. Az összes szóelőfordulás a költői művekben 138, a Discursusban pedig 111. Ha

nemcsak az alapszavakat, hanem a származékaikat is figyelembe vesszük (például *kegyelemteljes, kegyelmes, kegyelmesen, kegyelmesség, kegyelmez, kegyelmező*), akkor különösen a költői művekben nő meg a gyakoriság. Itt 416, a Discursusban pedig 170 szóelőfordulás van, s az első három helyen a sorrend így alakul: *kegy(es/ség)* — maga a *kegy* későbbi elvonás — 156 (38%), *kegyelem* 108 (26%), *irgalom* 68 (16%), illetve a Discursusban *kegyelem* 56 (33%), *kedv* 52 (30%), *grácia* 21 (12%). Az elemző részt a „Függelék”-ben gazdag példatár és a szómutató követi. Az egész munkát pedig az „Irodalom- és rövidítés-jegyzék” zárja.

Radócné igen alapos munkát végzett: nagy mennyiségű adatot gyűjtött össze, azokat pontosan rendszerezte és elemezte. Kitért a szinonimákból álló szó párok és párhuzamos szerkezetek típusaira is. A szinonimák rendszerének, jelentéstörténetének kutatása a nyelvtudomány egyik fontos és többfelé ágazó kérdése. A kegyelem fogalma pedig a keresztény teológia számára igen jelentős. Úgyhogy Radócné témaválasztását ez okokból is örömmel üdvözölhetjük. S egyébként is kíváncsiak vagyunk több figyelmet fordítanunk a 16–17. század gazdag irodalmi anyagára, a Vizsolyi Biblia nyelvére és nyelvi-irodalmi hatására s Szenci Molnár Albertre, kinek minden alkotása a reformáció tudományos, művelődési koncepciójának szerves része, s akinek munkássága hozzájárult nemzeti nyelvünk alakulásához, megszilárdulásához. Idézzük fel Szathmári István szavait: „nem elemeztük igazán elmélyülten és a teljesség igényével a Vizsolyi Biblia nyelvét és stílusát — a mai számítógépes világban én még egy teljes bibliai szótár összeállítására is gondolnék —, és nem kutattuk behatóan a költőkre, írókra gyakorolt hatását. Meg kell tennünk! A négyszáz év is kötelez.” (Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. Barcza József. Bp., 1990. 202). Valóban, Szenci Molnár munkásságát sem kutattuk még eléggé, az ő zsoltárfordításai és azok hatása is még további vizsgálatokra vár. Idén pedig éppen az ő úttörő latin–magyar és magyar–latin szótára (MA.) első megjelenésének van a négyszáz éves évfordulója.

Az teljesen érthető, hogy Radócné terjedelmi és más okokból témáját nem terjeszthette ki Szenci Molnár zsoltáraparafrázisainak eredeti német szövegére, a Szenci Molnár által szintén figyelembe vett francia szövegekre és a Vizsolyi Bibliára vagy az eredeti héber Zsoltárkönyvre. Lényegében egyedüli kifogásként azt azonban hiányolom, hogy az MA.-ban nem tekintette át a ’kegyelem’ jelentésű szavakat. Az MA.-t ugyanis bizonyos megszorítással az 1600-as évek magyar szinonimaszótárának is tekinthetjük.

Végül még azt jegyzem meg, hogy Radócné Bálint Ildikó alapos és adatgazdag munkája az oktatásban szintén jól használható, s külön elismerés illeti őt azért is, hogy mint balmazújvárosi általános iskolai tanár, ilyen tudományos mércével is mérhető, hasznos, szép munkát írt.

DIENES ERZSÉBET

Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből.

Szerk. A. MOLNÁR FERENC és M. NAGY ILONA. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 4. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2003. (218 lap)

Az elmúlt évben újabb kötettel gazdagodott a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár, Kiadványok című sorozata. Az ismertetett könyv 14 tanulmánya a magyar egyházi nyelv történetének különböző időszakairól, jellemzőiről ad képet a legrégebbi írott emlékektől a legújabb bibliafordításokig.

Az Árpád-korból fennmaradt első szövegm emlékeink, a Halotti beszéd és könyörgés, valamint az Ómagyar Mária-siralom nemcsak a magyar nyelvnek és irodalomnak becses darabjai, hanem a finnugor nyelveknek is legkorábbi összefüggő, terjedelmesebb emlékei. Nem véletlen tehát, hogy kiváló nyelvészeinket szinte kivétel nélkül foglalkoztatta e két szöveg olvasatának és értelmezésének kérdése. A. MOLNÁR FERENC az elmúlt két évtizedben számtalan megjegyzéssel és észrevétellel gazdagította e nyelvemlékeinkre vonatkozó ismereteinket. A most megjelent tanulmánykötetben a két szövegm emlékkel három írása foglalkozik, amelyek mintegy összegzését adják a korábban különböző helyeken publikált gondolatoknak. A HB. és az ÓMS. betűszerinti szövegét E. ABAFFY ERZSÉBET nyomán közli (39–40 és 58), majd megadja mind a két szöveg olvasatát és értelmezését. A korábbi szakirodalomra is támaszkodó saját olvasat és értelmezés néhány helyen eltér az általánosan elfogadottól, módosítva és tovább árnyalva az eddig ismert változatokat. A két szöveg teljes olvasata és értelmezése, valamint a hozzájuk fűzött gazdag jegyzetanyag — amelynek nagy részét eddig is ismerhettük, de itt most összefoglalva és olykor új gondolatokkal kibővítve együtt olvashatjuk — egységes képet nyújt a szerzőnek e szövegekről kialakult felfogásáról.

A három tanulmányt egymás után olvasva feltűnik, hogy A. MOLNÁR az előző kutatásoknál gyakrabban számol bennük íráshibával: *feze*, *unuttei* (HB.) és *kyniuhhad*, *therthetyk* (ÓMS.). Az íráshibát illetően a szerző maga is elismeri, hogy az „gyakorlatilag mindig hipotézis marad. Akkor azonban, ha más jó, elfogadható megoldás nincs, az íráshibát viszont különböző szempontokból föltehetőnek tartjuk, valószínűsíteni tudjuk, komolyan kell számolni vele” (84). Véleménye és érvelése szerint a HB. *feze* szava egy ’kezdet’ jelentésű *feye* alak helyetti íráshiba (47); az *unuttei* szóban pedig az *n* betű téves olvasatának tartja a hosszú *tt*-t, a szó helyes olvasata és értelmezése tehát *ününei* ’övéi’ lenne, amelynek későbbi folytatása az *önönnei* (50). Mint A. MOLNÁR megállapítja, az ÓMS. *kyniuhhad* igealakját általában a *kinyújt* igével kapcsolják össze (l. GRÁGER, PAIS, MÉSZÖLY, BÁRCZI, VIZKELETY, BENKŐ), de már NÉGYESY LÁSZLÓ

(Igazításpróbák az Ó-magyar Mária-siralom olvasásához, MNy. 23 [1927]: 378), majd MARTINKÓ ANDRÁS (Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben. Bp., 1988. 146–7) felvetette annak lehetőségét, hogy a szóban az *a* betű helyett a rím által is támogatott (vö. *thekunched*) *e* olvasandó, s így a *könnyühed* ’könnyítsed’ ige rejlik a szövegben (68), azaz NÉGYESY szerint is a ’búból, fájdalomból könnyít’ jelentés. A szerző szerint „a *kinyújt* igét nem használjuk a fájdalom, a szenvedés megszüntetésével, enyhítésével kapcsolatban, s nincs *-ból*, *-ből* ragos vonzata sem”, arra viszont vannak példák, hogy „a szenvedéssel, a passióval kapcsolatban használják a *megkönnyebbít*, valamint a *könnyít* igét”. S a régiségben erre több, az első szótagban *i*-vel hangzó adat is van: *kinyebéti vót*, *kinyebehed* (70). A példaképpen felsorolt mondatokban ugyan a *(meg)könnyebbít*, *könnyít* igék és származékaik — melyek a lelki fájdalom enyhítésével kapcsolatban fordulnak elő Balassinál is — mindig tárgyi vonzattal állnak (pl. 1577: „En meg *könyebetlec* titeket”. Tel: Evang. I. 99: NySz). Megtalálható azonban a *-ból*, *-ből* ragos vonzat is, ha nem is ugyanennek az igének a vonzataként, de olyan szerkezetekben, amelyekben „betegségből, tehát egyfajta fájdalomból való (meg)könnyítésről, megkönnyebbítésről, (megkönnyebbülésről), azaz jobb állapotba hozásról, kerülésről vagy meggyógyításról, meggyógyulásról van szó: DomK. 170: »mert ez *betegsegbevl* maydan meg *kevnyebedel*«” (70).

A *therthetyk* szóban *tt > rt* íráshibát tételez fel A. MOLNÁR FERENC, s így e szóalak a régi *tetik* ’látszik’ jelentésű szó *tettetik* formájú szenvedő alakja lenne (73). E véleményét egy külön tanulmányban részletesen is bemutatja (77–88), alaposan megvizsgálva a *kyul* határozószó szerepét is.

A felsorolt szavakban az íráshiba feltételezése annál is inkább elfogadható, mivel e szavak és szerkezetek jelentésének megfejtésére megnyugtató megoldás eddig nem született. A *feze* szóban hosszú időn át a *fészek* főnévnek vagy a *fizet* igének a tövét látták, de BENKŐ (ÁrpSzöv. 299–305) ezeket a megalapozatlanul ítélt magyarázatokat elvetve, elsősorban a szövegösszefüggésből kikövetkeztetve ’préda, martalék’ jelentésű szónak tartja e bizonytalan olvasatú, ismeretlen etimológiájú szót. (Mint A. MOLNÁR is hivatkozik rá, figyelemre méltó, hogy SAJNOVICS JÁNOS Demonstratioja a HB.-ben már számolt egy *feye > feze* íráshiba lehetőségével, noha az illető mondatot részben tévesen értelmezte.) Az *unuttei* szónak szintén nem volt megnyugtató magyarázata a korábbi szakirodalomban. Az ÓMS. *kyniuhhad* igealakjával, s annak ’kinyújt’ jelentésével kapcsolatban A. MOLNÁR MARTINKÓ ANDRÁST (i. m. 145–7) idézi, aki szerint az ÓMS.-mal rokonítható európai (latin) egyházi irodalomban nincs olyan hely, amely itt Máriának a bújából (fájdalmából) való kivonására utalna (68). A *therthetyk kyul* szerkezet igéjét sem a *tör*, sem a *tér* ige különböző jelentéseivel nem lehet megnyugtatóan megmagyarázni (BENKŐ i. m. 187–8, idézi A. MOLNÁR 78). Mindez persze még nem elegendő ahhoz, hogy az említett helyeken az

írásbát tartsuk a megoldás kulcsának, ám mind a felsorolt elírásokra ($y > z$; $n > tt$; $tt > rt$; $e > a$) mint gyakori hibákra, mind az elírást is figyelembe vevő olvasat és értelmezés kódexekbeli és bibliai előfordulásaira lenyűgözően gazdag példaanyagot sorakoztat fel A. MOLNÁR FERENC.

Az említetteken kívül a két szövegműre vonatkozó magyarázataiban A. MOLNÁR pontosít vagy tovább árnyal néhány más szót és szerkezetet is. Így a HB-ből a *por és hamu* nemzetközi szállóige előfordulásait mutatja be (42–3) és a *mige zocoztia vola* szószerkezet jelentését, melyben az igekötős ige folyamatos múlt idejű alakjával kifejezett ismétlődő cselekvésre hívja fel a figyelmet (43–7). Az ÓMS.-ben a ’zokog’ jelentésű *sepedyk* helyett a régi *sebhed* ’gyötrődik; sebesül’ jelentésű igealakot ajánlja, szintén számtalan példával igazolva ennek a régiségben való gyakori előfordulását az említett jelentésben (62–3). Finomítja vagy pontosítja a *bu*, a *buol farad*, a *vyлагumtul*, a *fyodum*, az *urodum*, a *Vylag uilaga* s a *ualallal* szavak és szerkezetek ÓMS.-beli jelentését is (63–74).

Az apostoli hitvallás szövegahagyományáról (*halottaiból, halottaiban*) című tanulmányban a *halottaiból feltámad, halottaiból feltámaszt* szószerkezettel kapcsolatban A. MOLNÁR meggyőzően bizonyítja, hogy a *halottaiból* szó nyelvtani felépítése csak úgy érthető meg, ha a *pokol halottaiból* birtokos jelzős szószerkezetet tekintjük összetartozónak. Így tehát az apostoli hitvallás „szálla alá poklokra, harmadnapon *halottaiból feltámad*” mondata (eredetileg) úgy értendő, hogy Krisztus harmadnapon a pokol halottaiból, azaz halottai közül támadt fel. A pokolnak pedig azért lehetnek halottai, mert e szónak a régi magyar nyelvben ’holtak hazája, alvilág’ jelentése is volt, bár ezt a jelentést egyetlen szótárunk sem veszi fel, pedig a teológiai szakirodalom is régóta nyilvántartja. Később itt mondatbeli átértékelődés történt (18–19).

A magyarországi református énekeskönyv nyelvi, filológiai problémáiról című cikkében A. MOLNÁR FERENC több olyan szót emel ki az énekeskönyv szövegeiből, amelyeket ugyan ott nem láttak el magyarázattal, de amelyeket ma már csak kevesen ismernek és értenek meg, mivel mára elavultak, teljesen kihaltak a használatból, vagy élnek, de megváltozott a jelentésük, mint az *ural* szóé, melynek eredeti értelme ’úrként, uraként tisztel’; vagy ilyen a *tudomány*, amely ’tanúság, tanúbizonyság’ jelentésű, s az *es(ik)* ’leborul vki. előtt’, a *tetem* ’csont’, metonimikus-metaforikus használatban ’test’, az *engedelmes* ’megbocsátó’, az *öregbül* ’nő, gyarapodik’, a *gyámoltalan* pedig ’támasz, segítség nélküli’ értelmű (210).

A kötet másik szerkesztője, M. NAGY ILONA három tanulmányban foglalkozik a magyar bibliafordítások, illetve a magyar kolostori irodalom jellemző stílusesszékével, a koordinált szópárokkal, e sajátos mellérendelő szerkezetekkel, főleg a szinonimapárokkal. A párhuzamos szerkesztésmód egyik eszköze, a halmazás, a szópárosítás kimutatható más európai nyelvek irodalmából is. Ez a magyarban részben a latin forrásokból fordított kódexek révén terjedtek el, s a

latin minta szolgált később alapul a magyar fordításokban többletként keletkező szókapcsolatok jelentkezéséhez (181). A XV–XVI. századi magyar kódexnyelvnek e feltűnő sajátága a szavak párosításának sokféle módszerében jelentkezik, melynek célja az érzelmi hatáskeltés és a meggyőzés, bár arra is akad példa, hogy e stílus eszköz alkalmazása akár a modorosságig terjed (181). M. NAGY ILONA tanulmányaiban igen gazdag bibliai és kódexbeli példaanyaggal mutatja be a koordinált szó párok magyar nyelvű előfordulásait. Elsőként természetesen azokra hoz példát, amelyek a latin forrást pontosan követik: *oltalmat vagy fejedelmet* nem lelne: *nullum inveniret defensorem sive adiutorem* (Paratus: CornK. 111r) (172); *quidquid dignitatis vel gratiae*: valamenynemev *meltofa g auagy malazt* (CornK. 17r) (173). Számos kódexbeli idézettel mutatja be a latin forrásoktól eltérő magyar fordításokat, amelyek között gyakori a latin–magyar szinonimapár, mely minden bizonnyal a korabeli iskolai gyakorlatból táplálkozott, illetve egyfajta latin–magyar kevert nyelvhasználatról vagy kétnyelvűségről tanuskodik: *horakat vagi zolosmakat: horas ... decantabant* (PéldK.12) (179). Egyes kódexek szövegei arra utalnak, hogy szerzőik kiváltképp szívesen éltek a szó párok szaporításának eszközével, amely a kor stílusdivatjának is tekinthető (180–1). Ezekre szintén szemléletes példák tanúskodnak.

M. NAGY ILONA külön tanulmányban foglalkozik az örömet kifejező igei szinonimapárokkal, az *örül, vigad; örül, örvend* szó párokkal, amelyek a mintául szolgáló latin szinonimáknak, például *gaudeo + exulto* vagy *gaudeo + laetor, exulto + laetor* hatására alakultak ki (149–67). Zsoltárokból és bibliafordításokból gyűjtött igen gazdag példaanyaggal bizonyítja, hogy a vizsgált latin szinonimakapcsolatok magyar megfelelőiként már a kódexirodalom korára kialakult az *örül és vigad*, illetve az *örül és örvend* páros kifejezés (161). Adatok sorával szemlélteti azt is, hogy a fordítókat a kódexekben nem befolyásolták az alapszöveg szinonimaváltozatai, hiszen a latin szinonimakapcsolat témája és szerkezeti mintája elegendő volt ahhoz, hogy a hosszas szóbeli használatban kicsiszolódott magyar nyelvű formákból, szó- és fráziskészletből viszonylag szabadon választhassanak (162).

A középkori egyházi és kolostori irodalom nyelvével foglalkozó tanulmányokban más nyelvű párhuzamok bemutatásakor ritkán találunk kitekintést a szintén a nyugati kultúrához kapcsolódó két rokon nyelvünkre, a finnre és az észtre. M. NAGY ILONA e nyelvek hasonló szerkezeteit is felvillantja, illetve e két rokon nyelvnek az egyházi nyelvvel foglalkozó szakirodalmára is hivatkozik.

A Biblia szövegének fordítási kérdéseit taglalja a kötet két további tanulmánya. DEMJÁN ADALBERT a Münchener Kódextól Komáromi Csipkés György Magyar Bibliájáig mintegy háromszáz éven átívelő időszakban 10 bibliafordításban vizsgálja, hogy összesen 15 igeneves szerkezet miként próbálja visszaadni a görög, illetve latin eredetét. Az eredményt táblázatba foglalva mutatja be, melyből kitűnik, hogy a latinban szereplő igeneveket a kódexek szinte kivétel

nélkül igenevekkal fordítják, míg a XVI. század harmincas éveitől érezhető az analitikus formák számának növekedése, s ez jellemző a modern fordításokra is. Ettől a tendenciától valamelyest eltér Félegyházi Tamás, Káldi György és Komáromi Csipkés György fordítása (95–7).

M. NAGY ILONA A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságai című tanulmányában azt vizsgálja, hogy a kódex szövege milyen mértékben tér el a Vulgátától. Miután megállapítja, hogy a négy evangélium magyar nyelvű tolmácsolása jelentősebb kihagyások nélkül viszonylag hű a latin eredetihez (105), tüzetesen megvizsgálja azokat a helyeket, ahol eltéréseket tapasztal, s ennek alapján árnyaltabbá, pontosabbá teszi a Jordánszky-kódexről korábban kialakult véleményét. Szerinte az ismétlések, felsorolások, mellékes tartalmi mozzanatok rövidítését, tömörebbé tételét inkább tudatos alkotói magatartásnak, mintsem a fordítás vagy másolás okozta nehézségnek tarthatjuk (113–4).

FEKETE CSABA három tanulmányban foglalkozik egy fontos protestáns liturgikus kézikönyvvel, az 1636-ban Gyulafehérváron kiadott Öreg graduállal. Megvizsgálja különböző nyomtatott és kéziratos graduáloknak egymáshoz való viszonyát is, főleg abból a szempontból, hogy milyen mértékben térnek el a Vizsolyi Bibliától, illetve mennyire egyeznek meg azzal (115–28). Az Öreg graduál forrását kutatva pedig megállapítja, hogy szerkesztői ugyan általában a Vizsolyi Bibliát használták, de annak ellenében szükség esetén kéziratos graduáloknak s a bennük is rejlő szóbeli hagyománynak kedveztek. Ezzel a lehetőséggel általában olyan helyen éltek, „ahol a szokásos fordulatoknak a jó magyarsága és megfelelő hűsége nyilvánvaló volt”, s ilyenkor a Vizsolyi Biblia szövegének átvétele helyett megtartották a kéziratos örökség változatainak egy-egy részletét (137–8). FEKETE CSABA külön tanulmányban foglalkozik az első és az 51. zsoltár forrásával, s megállapítja, hogy ezekben az Öreg graduál helyenként „a Batthyány/Ráday graduál hagyományát követi, és ilyenkor protestáns dogmatikai tanítást illusztrál” (140).

KARASSZON DEZSŐ érdekes és szakavatott tanulmánya korunk egyházi nyelvén és általában a bibliafordításnak a kérdéseit villantja fel, amikor az új protestáns bibliafordítás eredményeit tárja az olvasó elé, bemutatva néhány új, az eddiginél pontosabb vagy a mai ember számára jobban érthető megoldást.

A kötet tanulmányai sokoldalú vizsgálatnak vetik alá a magyar egyházi nyelvet, amely a legkorábbi időkben a magyar nyelvű irodalmat is jelentette, de fordulatai később is tovább élnek nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem a mindennapi beszédünkben is. Ezeket a szavakat és kifejezéseket sokszor anélkül használjuk, hogy pontosan értenénk őket. Éppen ezért, az ismertetett kötet gazdag irodalomjegyzékével, szerteágazó művelődéstörténeti magyarázataival és párhuzamaival nemcsak a nyelvészek és teológusok számára kínál érdekes olvasnivalót, hanem a magyar nyelv és kultúra iránt érdeklődőknek is.

RÉVAY VALÉRIA

DOMONKOSI ÁGNES, **Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban.** A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. 79. szám. Debrecen, 2002. (248 lap)

Egy olyan nyelvközösségben, egy olyan társadalomban, ahol a másik emberhez való fordulásnak vagy egy másik személy említésének rituáléja a rengeteg bizonytalanság, ügyetlenség, szabályozatlanság ballasztját hordozza, rendkívül nagy szükség van megvizsgálni a kapcsolatteremtés és -tartás különböző módjait és kideríteni, melyek helyénvalók, melyek kerülendők.

Gondoljunk csak azokra a kínos pillanatokra, amikor az idős nő, ugyanakkor híres tudóst mint interjúalanyt a kérdező *Valéria néni*-nek szólítja, s a hallgató/néző világosan érzi a feszengést, hogy a kérdező számára is világos (vagy nem világos, de valami mégis zavarja), hogy a négy szemközti bizalmas megszólítás a média nyilvánossága előtt sehogy sincs rendjén. Vagy vegyünk egy másik esetet. Híres ember temetésén az egyenes TV-közvetítésben a feleséget az egyik búcsúbeszéd tartója *keresztnev + néni* formában említette. (Szándékosan nem mondom, hogy milyen néninek.) Ez annyira ügyetlennek tűnt az adott körülmények között (ünnepélyes alkalom, megindultság, emelkedett hangnemben tartott gyászbeszéd), hogy bár többször is lehetett látni/hallani az eseményt egészében vagy részleteiben, és bár erre a fordulatra fokozottan éles figyelemmel vártam, az én tapasztalatom szerint ezt a részt többször nem ismételték meg. Úgy látszik, a szerkesztői érzékenységet is sértette. Végül egy személyes emlék. A társasházunk udvarán alkalmilag segítők, igen igyekvő és jószándékú fiatalember (de a „gyerekszoba” és az iskolázottság hiánya valósággal ordított róla) a házban lakó minden nőt (igaz, hogy mindnyájan túl vagyunk azon, hogy közepkorúnak legyünk mondhatók) magától értetődő közvetlenséggel *mamá*-nak szólított, illetve említett. A *papa, mama, bácsi, néni* szólítás nem a maga helyén (*Mi van, papa? Mit bámul, mama/nyanya?*) amúgy is vörös posztó a szememben, gondoltam, figyelmeztetem, és egy kicsit tanítom a nyelvhasználat finomságaira, felvilágosítom, hogy még a környezete idősebb női egyedei sem szívesen vállalták a *mamá*-t egy idegen felnőtt férfitől. Azonban az okításra befogadással is kellene reagálni! Ehelyett csak értetlenséget tapasztaltam, hiszen ahogy mondta, csak kedves akart lenni. Dehát hogy mondjam? — kérdezte, mire a magam részéről felajánlottam, kissé eltúlozva a bizalmasságunk mértékét, az *Ági néni*-t, mivel én is egyszerűen csak *Béla*-nak szólítottam. Itt van aztán például az *úr* és a *hölgy* indokolatlanul nagyarányú térhódítása az érintkezésben. Teljesen elbizonytalanodik a beszélő, ki hát úr, és ki hölgy, amikor a bűnöző a hírekben *X. úr* lesz, és az útszélén álldogáló, alig szoknyás, félreérthetetlenül kitalálható mesterseget űző emberi lények *hölgyek*-ké avanzsálnak a sajtóban. A bizonytalanság nevetséges helyzeteket eredményez.

Bár már korábban is vizsgálták a kapcsolatteremtés nyelvi eszközeit (például FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE vagy GUSZKOVA ANTONYINA; a könyvészeti adatokat l. a felhasznált irodalom jegyzékében), a fiatal kutató vállalkozása a gyorsan változó világban hiányt pótló munkát eredményezett. Ezt három ténnyel bizonyítom.

A szociolingvisztika szempontjából fontos a tudományos eredmény: áttekin-tette és összefoglalta a megszólítás és a beszédpartnerre utalás hazai és külföldi szakirodalmát. Erről tanúskodik a gazdag bibliográfia és a megismert szakiroda-lom alapján kialakított elméleti alapvetés a dolgozat első négy fejezetében, ille-tve áttekintően a gyakorlati felhasználásban.

Másodszor igen fontos az az eredmény, amely a részletes vizsgálatok alapján bontakozik ki: milyen képet mutat a nyelvi kapcsolattartás a mai, tulajdonkép-pen a 90-es évek magyar társadalmában az élet különböző szinterein: a család-ban, az nevelés és oktatás különböző fokain az óvodától a felsőoktatásig, a ba-ráti, munkahelyi, lakókörnyezeti kapcsolatokban, a szolgáltatásban, idegenek között, a hivatalos életben, a médiumokban, az írásos érintkezésben. Különösen fontos, hogy az elektronikus levelezéssel, a honlapok kérdéseivel is foglalkozik. Kiemelendőnek tartom, hogy a magyar megszólítási formák bonyolultságára, a tegező és nemtegező formák (magázás, önözés, tetszikelés) változatainak és funkcióinak külön fejezetet szentel. Itt hadd idézzek megint egy személyes em-léket az ötvenes évekből. Szüleimnek volt egy náluknál lényegesen fiatalabb, kevésbé iskolázott, azaz társadalmilag lentebb álló ismerősük, akit a szüleim te-geztek, mi, gyerekek, következetesen magáztunk, és mindnyájan keresztnéven *Juli*-nak szólítottunk. Juli egyszer felháborodva mesélte, hogy megismerkedett az egyik rokonunkkal, aki ugyan idősebb volt a szüleinknél, és ez a rokon őt mégis „lemagázta”. Azért maradt meg ez a kis eset az emlékezetemben, mert furcsa volt akkor, hogy míg mi teljes tisztelettel és szeretettel magáztuk, ezt ő egy felnőttől sértésnek vette. Az életkor, a társadalmi helyzet, az ismertség foka mind belejátszik ebbe a problémákkal, nehézségekkel terhelt kérdéskörbe. És még itt sorakoznak azok a problémák, amelyekkel a magyarul tanuló vagy akár egészen jól tudó idegeneknek kell szembe nézni! Mennyi félreértés, neheztelés adódik a rosszul választott, mert rosszul értékelt formákból! A problémahalmazt jól jellemzik azok a kérdőívek, amelyeket a szerző a Mellékletekben közölt. Hogy minden vizsgálandó helyzetre sor kerülhessen, az első kérdőív például 142 kérdést tartalmaz. A második kérdőív két oszlopba rendeztetni a lehetséges vála-szokat 95 féle kapcsolatot tételezve megszólító, illetve megszólítottként, azaz 190 választ az édesanyától mint beszédpartnertől egészen az orvosokig. Még itt van 15 kérdés, felszólítás, érdeklődés, amikor az adatközlő szöveges választ ad. A 3. melléklet interjúvázlatot mutat be a vizsgálathoz a maga 25 pontjával.

A harmadik a hiánypótlások sorában az, hogy „megszólítási rendszerünk főbb sajátosságainak és jelenleg zajló változásainak feltárása” mellett kitér az eredmények felhasználási lehetőségeire is. A helyzetfelmérés és -jellemzés mel-

lett ezt annyira fontosnak tartom, hogy ebből idézek is. „Kommunikációs kultúránk fejlesztése nagy feladatot ró a nyelvi tervezésre [...]. A nyelvi tervezés a dolgozatban bemutatott felmérésekhez hasonló kutatások révén térképezheti föl a nyelvi kapcsolattartás jelenlegi szokásrendszerét és változásait. [...] a kimutatott változási irányok, értékítéletek, a különbségek alapján érzékelhető eltérő csoportnormák, résznormák ismerete hozzájárulhatnak ahhoz, hogy további, mikroszociolingvisztikai kutatások után a nyelvi tervezés napjaink szokásrendszerének megfelelően határozhassa meg a nyelvi illetlen területére tartozó célkitűzéseit” (212).

Az írásom végén veszem észre, hogy szokatlanul sokszor idéztem DOMONKOSI ÁGNES alapos, sokoldalú és eredményes munkája kapcsán a saját tapasztalataimat, emlékeimet. Ismertetés helyett jobb is lenne talán a könyvvel kapcsolatban támadt gondolataimról beszélni.

Mikor először olvastam el nagy érdeklődéssel a könyvet, akkor kerestem témát Nyirkos István születésnapjához. DOMONKOSI ÁGNES munkája, tárgyalásmódja adta az ötletet megvizsgálni a keresztnév *-ka/-ke* képzős alakjának sajátos funkcióját gyerekkori emlékeimet felidézve. Ezt a sajátos funkciót presztízsjelölőnek neveztem, ami szerintem tulajdonképpen a nyelvi kapcsolattartás, illetve a társadalmi helyzet(különbség) egyik kifejezési eszközének tűnik (vö. MNyj. 41: 359–66). Ez a tény még tovább bonyolítja az amúgy is szövevényes nyelvi képet, amelynek a feltérképezésében, az eredmények hasznosíthatóságában a szociolingvisztika sokat köszönhet az ismertett munka szerzőjének, DOMONKOSI ÁGNESnek.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

SZATHMÁRI ISTVÁN, **A stíluselmzés elmélete és módszere.** Kodolányi Füzetek 16. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2002. (440 lap)

A Kodolányi Füzetek sorozatában a 2001-es megjelenésű 9. füzet (A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései) után Szathmári István újabb kötettel jelentkezik. Csak örülni lehet a megjelenésnek, mert ez egy *m u n k á s , t a r t a l - m a s é s t e r m é k e n y* életpályának fontos állomását jelenti.

A szerző sok más szépirodalmi szöveg mellett a kötet 366–7. oldalán Kányádi Sándor egy rövid, ún. sorsversével, a „Játszva magyarul” cíművel foglalkozik. Ez érdekes párhuzamot juttatott az eszembe. Kányádi 1997-ben megjelentetett a Magyar Könyvklubnál egy kötetnyi verset életműve java terméséből „Valaki jár a fák hegyén — Kányádi Sándor egyberostált versei” címmel. Így „rostálta egy-

be” Szathmári István is gazdag életművének egy, illetve két fő vonulatát. Egyet, mert a kötet minden írásának tárgya a stílus, illetve a stíluselemzés, de mégis kettőt, mert a stíluselemzésnek mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Hogy ezek a problémák átívelnek egy m u n k á s életpályán, és abból csak szemelgetett a szerző, azt bizonyítja Szathmári István két bibliográfiájával való összevetés. Az egyik bibliográfiát a hetvenéves tudóst 1995-ben köszöntő kötetben találjuk (Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára. Szerk. LACZKÓ KRISZTINA. Bp., 1995; a bibliográfiát 1994-ben zárták le). A másik a „Magyar nyelvész pályaképek és önvalloások” című sorozat Szathmári Istvánnak szentelt füzetében levő válogatott bibliográfia (megjelent az ELTE Fonetikai Tanszékének 44. számú kiadványaként 1999-ben.) A két bibliográfiát összehasonlítva a t e r m é k e n y jelző is bizonyítást nyer a gazdagodást látva, s ha ezeket az ismertetendő kötet anyagával vetjük egybe, itt is kiviláglik, hogy a szerző nem vonult nyugalomba, az életmű tovább gazdagodik. S ha még azt is figyelembe vesszük, hogy már 2004-ben is vaskos kötettel lepte meg a szűkebb és tágabb szakmát (Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, 2004. 250 lap), akkor két dolgot biztosan nem állíthatunk Madáchcsal szólva, hogy tudniillik „be van fejezve a nagy mű”, és hogy „az alkotó pihen”.

„A stíluselemzés elmélete és módszere” című kötet két dátuma az alkotói pálya két távoli pontját jelöli. A legkorábbi írás — és ez is azt mutatja, hogy az életmű „fáinak hegyén jár”, hisz stílussal, stilisztikával, stíluselemzéssel Szathmári István sokkal korábban is foglalkozott, elég ha csak a FÁBIÁN PÁLLal és TERESTYÉNI FERENCCEL írott „A magyar stilisztika vázlata” vagy az egyedül összeállított „A magyar stilisztika útja” vaskos kötete jut az eszünkbe — 1977-ből való: „A nyelv (és benne a mondat) »felbomlása« az újabb költői stílusban” (175–91). A két legutolsó 2002-ben, tehát a jelen kötetel azonos évben hagyta el a nyomdát: „A tárgyas-intellektuális stílus Pilinszky Apokrif c. költeményében” (192–201), illetve „Alakzatok Márai Halotti beszédében” (294–319). A két dátum éppen egy negyedik századot fog át.

A kötet nagy érdeme, és itt a t a r t a l m a s életpálya képe bontakozik ki, hogy a huszonöt év termését a szerző egységes gondolatsorral fűzhette össze. Két fontos művére mint fő forrásra támaszkodik. Az első Helsinkiben jelent meg a Castrenianum által kiadott sorozatban. Ez a kiadvány annak az időszaknak a terméke, amikor Szathmári István a Helsinki Egyetem vendégtanára volt a nyolcvanas években (Fejezetek magyar költői stílus történetéből. Folia Hungarica 5. Helsinki, 1990. 196 lap). A másik Nyelvtudományi Értekezések 140. száma: „Három fejezet a magyar költői stílus történetéből” (Akadémiai Kiadó, Bp., 1995. 77 lap). Csak a két legfontosabbat emeltem ki, de említhetném a „Stílusról, stilisztikáról napjainkban” (Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994) című kötetet, valamint az általa vezetett Stíluskutató csoport alakzat-munkálataihoz kap-

csolódó szerkesztői és szerzői tevékenységét. Itt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a részletkutatások és -eredmények a mozaik darabjaiként állnak össze nagy egésszé.

A kötet írásait Szathmári István öt nagy fejezetben rendezte el.

Az I. fejezet, az elméleti alapvetés (8–28) négy részből áll. Ebből kettőt emelek ki. Az első a funkcionális stilisztika lényegéről szól. Ennek kapcsán azt jegyzem meg, hogy Szathmári István mindig a funkcionális stilisztika szilárd elméleti talaján állt, és áll akkor is, amikor integrálni tudta/tudja a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a filozófia és a stíluskutatás legfrissebb eredményeit. Számára a funkcionális stilisztika olyan biztos elméleti alapvetést jelent, hogy abban helyet és feladatot tud találni a legkülönbözőbb eredményeknek.

A másik „A stílselemzés a funkcionális stilisztikában” címet viseli a 4. pontban, és itt teszi fel a szerző a kérdést: „Van-e szükség stílselemzésre?” Az erre adott igenlő válaszok közül csak egyet idézek: „mert a stílselemzés mintegy összefoglalója és értékelője is a stilisztikának, a stíluselméletnek meg valóban próbája, de erősen érinti a retorikát, a leíró nyelvtant, a szövegtant, illetve természetesen az irodalomelméletet, a poétikát, az irodalomtörténetet” (19. lap).

A II. terjedelmes fejezetnek a címe „Korstílusok és stílusirányzatok” (29–201), megadva ezek lényegét és jellemzőit FÓNAGY IVÁNT és KLANICZAY TIBORT idézve. Majd A)-tól G)-ig terjedően, azaz hét részben — a középkortól a 20. század első felével bezárólag — mutatja be a korstílusokat, illetve stílusirányzatokat. Az egyes korszakoknál találunk általános jellemzést, tudnivalókat a korszak kialakulásáról és egy vagy esetleg több, mintaként bemutatott, elemzett művet. Az ebben a fejezetben felsorakoztatott művek mindegyike költői alkotás, kezdve az Ómagyar Mária-siralommal, Balassi, Vörösmarty, Vajda János, Ady, Tóth Árpád, Babits, József Attila művein át Pilinszky Jánosig. A művekre és az életművekre való hivatkozás ennél természetesen sokkal gazdagabb. Elég, ha csak egy pillantást vetünk a kötet névmutatójára, s abból csak a magyar alkotókat szemelgetjük ki Ady Endrétől Zrínyi Miklósig. Egy gyors átnézésben Pázmány Pétert a századik, Sütő Andrást a száztizennegyedik, Tóth Árpádot a százharmincadik magyar alkotónak találtam az egyébként 561 nevet tartalmazó Névmutatóban.

A III. fejezet (202–359) címe a következő: „Egy-egy műnek, egy-egy író-költő életművének a stílusvizsgálata”. Ez a fejezet tizenhat írást tartalmaz, és az írások sorrendjében a következő témákkal foglalkozik: a Halotti Beszéd, a Vízolyi Biblia, Kossuth, Petőfi, Ady, Móra, Németh László, Márai, Weöres és Pilinszky nyelve és stílusa. A Németh Lászlóval foglalkozó egyik cikk az író stilisztikai nézeteit boncolja, de megtudjuk egy másik írásból, hogy milyen volt BÁRCZI GÉZA viszonya a stilisztikához. A III. fejezet címe alól kibújik a két utolsó tanulmány is: „Nyelv és sajtónyelv”, „Földrajzi nevek mint szimbólumok”. Az első egy kassai előadás szövege a kisebbségi sajtónyelvről tartott ta-

nácskozáson, a második a IV. magyar névtudományi konferencián hangzott el, amelyet PAIS DEZSŐ emlékének szenteltek.

Utolsónak említtem örvendetes kivételként a BEREZCKI GÁBOR tiszteletére született 13-as sorszámu írást: „Väinö Linna Tuntematon sotilas c. regénye magyar fordításának a stílusáról”. Ritka eset, hogy eredeti finn művel, illetve a fordítás stílusával magyar stíluskutató foglalkozik.

Szathmári István élete úgy alakult, hogy a finn kultúra és tudomány iránti eredendő érdeklődését a Helsinki Egyetem magyar vendégtanáráként is kamatoztathatta. Itt megint a Névmutatóra hivatkozom, amelyben meglepően gazdagon találkozunk finnekkel, alkotókkal és tudósokkal egyaránt. Mikael Agricola bibliafordító, Akseli Gallen-Kallela festőművész, Simo Heininen történész kutató, Kai Laitinen irodalomtörténész, Väinö Linna, Az ismeretlen katona, A sarkcsillag alatt világsikert aratott regények szerzője, Elias Lönnrot, a Kalevala szövegének összeállítója, Toivo Lyy, a magyar költészet finn fordítója, Johan Ludvig Runeberg költő, a finn nemzeti himnusz svéd nyelvű szövegének írója, Pauli Saukkonen stíluskutató, a „Mistä tyli syntyy?” című és Szathmári István által is többször hivatkozott stilisztikai mű szerzője, Johan Vilhelm Snellman filozófus, újságíró, a finn nyelvrendelet kiharcolója kerül említésre. A finn kapcsolatoknak a termése a két fő forrásnál említett, Helsinkiben megjelent hungarológiai kiadvány is.

A IV. fejezet (360–87) tizennégy darabja a Kossuth rádió „Édes anyanyelvünk” adásában hangzott el. Ebben a fejezetben a korábbiakkal ellentétben nem tudjuk meg azt, hol jelentek meg meg nyomtatásban, bár némi nyomukra bukkanunk az „Édes anyanyelvünk”-ben. De sajnos nem tudjuk meg az adásba kerülésük idejét sem. Ebben a fejezetben a szerző tizenegy költővel foglalkozik, valószínűleg az elhangzás sorrendjében. Csak azokat emelem ki, akik kétszer is előfordulnak: Ady Endre (a „...mert minden ellovan” című rádióelőadás csak részben szól Adyról; Májusi zápor után), Áprily Lajos (Tavaszi a házsongárdi temetőben; Március), Illyés Gyula (Új nép a parton, Szekszárd felé). Mindegyik a nyelvi-stilisztikai ismeretterjesztés egy-egy gyöngyszeme. Mind a harmadik, mind a negyedik fejezet elemzései „a funkcionális stilisztika felfogását szem előtt tartva” születtek meg. A stíluselemzés ezek szerint „a beszéd, a stílus létrejöttében a »válogatás« és »elrendezés« mechanizmusát mintegy megfordítva, összefoglalásszerűen annak módszeres vizsgálata, hogy a költő, író milyen szövegszerkezetet, milyen nyelvi-stilisztikai jelenségeket, illetve milyen nyelven kívüli eszközöket, továbbá hogyan, milyen funkcióban használ fel mondanivalóját kifejezésére” (22).

Az V. fejezet hat írása (388–424) a Magyar rádió Nyelvi bizottságának megbízásából született, és joggal tarthatjuk játékos szóhasználatát a szerző stíluselemzési gyakorlata gyakorlati felhasználásának, mert a rádiózók, a rádiómű-

sorok készítői és szereplői kapnak hasznos tanácsokat, dicséretet és elmarasztalást, de mindenképpen megszívlelendő gondolatokat.

Utoljára arra a kérdésre szeretnék válaszolni, hogy milyen alkotói egyéniség, hány arcvonás bontakozik ki a kötetből.

Az első és a továbbiakra nézve a legfontosabb az elméleti tudós kutató arca. A magyar és a külföldi szakirodalom széleskörű felhasználása adja ehhez a határozott vonásokat. Az elméleti tudós integrálja a tudományok eredményeit a pragmatika, a hermeneutika, a kognitív szemlélet területéről.

Nagyfokú érdeklődés a tudomány más területei és a művészetek — a színház, a film, a zene, a festészet, a szobrászat és az építészet — iránt. Példaként elég utalni a szecesszió vagy az impresszionista stílus kialakulásáról és jellemzéséről írottakra (137–44).

A magyar költészetből a legjobb és legjellemzőbb, elemzési példaként nagy-szerűen szolgáló alkotásokat biztos kézzel válogató, a magyar költészetet nagy becsben tartó, a stíluselemzésben feltétlenül a költészetnek előnyt biztosító érzékeny elemző szolgáltatja a harmadik arcvonást, hiszen csak kevésszer, például a Halotti Beszédre, a Vizsolyi Bibliára, Móra Ferencről vagy az említett Linna-regény magyar fordításáról szólva foglalkozik prózával. Én magam szívesen látnék olyan elemző kötetet is, amelyekben a próza van túlsúlyban, és prózai szöveg(részlet)ek adják a korstílusokat, stílusirányzatokat megjelenítő elemzési feladatokat. A próza nehéz kérdés, mert jobbára csak részletekkel lehet számolni a prózai alkotások terjedelme miatt. Éppen a Szathmári István által nagyra becsült BÁRCZI GÉZA mutatta az egyik szép példáját a prózaelemzésnek Jókai-szövegen (Stíluselemzés. Jókai: Az aranyember: Nyr. 88: 429–39).

Negyediknek vegyük ide az elkötelezett, a közéleti szereplést, az anyanyelvi, stilisztikai kérdésekben a mindennapi gyakorlattól nem elforduló tudós vonásait is. Annak a tudósnak az arca sejlik fel most, aki tudja és érzi az írástudók felelősségét anyanyelvünk megismertetésében, ápolásában, szépségeinek, értékeinek mások számára is hozzáférhetővé tételében. Ez a kép látszik, amikor a gödi iskola névadó ünnepségén szerepel (a 289. lap lábjegyzete szerint), amikor Kassán a kisebbségi sajtónyelvről beszél (lásd a 346. lap lábjegyzetét), vagy amikor a rádióműsorok nyelvi-stilisztikai oldalával foglalkozik (Nyelvi-stilisztikai műsor-elemzések: V. fejezet, 388–424).

Összefoglalva a benyomásaimat: örülhetünk, hogy a Kodolányi Füzetek sorozat lehetővé tette ennek az egységes kötetté formált anyagnak a megjelentetését, husznöt év termésének „egyberostálását”, egy nagyívű alkotói pályából egy időszaknak egy vonulatát kiemelve.

Hogy kinek ajánlja kötetét Szathmári István, hadd idézzünk zárásként a szerzői Előszóból: „Végezetül kiknek ajánlhatnám ezt a stíluselemző munkát? Elsősorban a megjelentető Kodolányi János Főiskola hallgatóinak, akik között mindig vannak irodalmi és stilisztikai érdeklődésűek, sőt akadnak költő- és író-

palánták is, nem is beszélve arról, hogy a médianyelmet és -stílust művelni szándékozók is találnak a kötetben tanulmányozni valót [...]. Ajánlom továbbá az egyetemi és főiskolai hallgatóknak, mindenek előtt a magyar szakosoknak, valamint a tanároknak és tanítóknak, de mindenkinek, akit anyanyelve, a magyar költészet és széppróza, valamint a rádiós stílus érdekel.” (7).

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Gondolatok Szathmári István: Stilisztikai lexikon című könyvéről
(Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve.
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.)

Minden lexikon arra törekszik, hogy az illető tudományágban, amelyből a fogalmakat veszi, gyors tájékoztatást adjon. Olyan ismerettárat, amellyel a tudományos anyagban eligazodhat az érdeklődő.

Egy ilyen rövid recenzió nem vállalkozhat másra, mint arra, hogy a fenti megállapításokat néhány példával igazolja. Vegyük tehát kezünkbe a kötetet.

Szathmári István olyan könyvet szerkesztett, amelyik ezeket az igényeket messzemenően szem előtt tartja, sőt még ennél is többet kap az olvasó. A betűrendbe szedett címszavak könnyű, gyors tájékozódást tesznek lehetővé a stilisztika fogalomkörébe tartozó ismeretek között. Ezen kívül szebbnél szebb példákban gyönyörködhetünk, amelyek nemcsak vers- és prózarészletekkel igazolják a címszavak lényegre törő megfogalmazásait, hanem teljes költeményekkel is. Mind a részletek, mind a költemények kiválasztása célirányos, és egyben esztétikai igényű. Így mind a tudományos, mind a szép iránti érdeklődésünk teljessé válik. Újra és újra elolvashatjuk az idézeteket, verseket, és felfedezhetjük bennük az adott fogalom jellemzőit. De ezeken túlmenően — a lexikon egészének összehatása alatt — nyitottá is válunk az illető költemények további stilisztikai sajátosságaira, esztétikai tartalmára is. Emlékeztet ez a módszer a képzőművészeti könyvek néhány olyan kiadására, amelyik előbb bemutatja a festményeket a maguk teljességében, majd kiemeli legjellemzőbb részleteiket. Ezzel vezet rá az alkotások befogadásának egyik lélektani titkára, amelynek lényege, hogy a mű totalitása fokozatosan alakul ki bennünk. Agyunkat rá kell ébresztenünk arra, hogy a műélvezet fordított alkotás. A művész felépíti művét, és átadja a befogadónak, aki pedig újra lebontja magában a művet, majd felépíti azt saját képzeletében. Ez ugyanaz és mégsem ugyanaz, mint az alkotás. Bennünk él tovább a mű, megtetézve saját szubjektív világunkkal. Az irodalmi művek is hasonlóak.

Egy ilyen felépítésű stilisztikai lexikon képes arra, hogy formálja gondolkodásunkat, egyszerre adjon tudományos ismeretet és élményvilágot, bizonyítsa az esztétika és a stilisztika egymásra hatását.

Szintén érdekes szerkesztésmód az is — és igazolja nézőpontjával a már előbb leírtakat, bár más szemszögből —, hogy egy-egy vers-, illetve prózarészlet több fogalom szócikkében is megtalálható példaként. Ha tehát érdekel bennünket az adott mű, teljes képet is alkothatunk róla úgy, hogy megkeressük mindazokat a fogalmakat, amelyek rá vonatkoznak. A részletekből így is felépülhet a teljes befogadás-élmény. Az *Egy gondolat bánt engemet* (Petőfi) a látomás és a halmozás stílus eszközeire példa, *A fülemile* (Arany) a nyelvtani szinonimákra és az ellentétekre, illetve a látható nyelv fogalmára. Zrínyi Miklós stílusában a barokkra és az ige dinamizmusára ismerhetünk rá.

Teljes verseknek leszünk „élvezői” az allegória megvilágításakor: Tompa Mihály *A madár fiaihoz*, Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger*. Különösen öröndetes a Tompa-vers teljes szövegének közlése. Legszebb allegóriánk közé tartozik, tankönyveink mégis mostohán bánnak vele. Meg sem említik. A Petőfi-vers rövid, tömör értelmezése azért hasznos mind a középiskolai, mind az egyetemi hallgatóknak, mert mentes minden belemagyarázástól.

Az *Egyéni nyelv és stílus* fogalmának tisztázására elsőként Ady szimbólumait idézi a könyv. A *Kocsi-út az éjszakában* című vers teljes egészében szerepel, majd utalás történik Juhász Gyula jellegzetes kulcsszavaira, jellemző szerkezetekre is. Hasznos a lexikon használatában, hogy előre- és visszautal hasonló szerkezetekre, fogalmakra; az említett szócikkben például *Lásd még: Stílusárnyalat, Stílusréteg* módon.

Olyan vers- és prózapéldák is találhatóak a lexikonban, amelyek kevésbé ismertek. Az *Egyszerű mondatok* stílus hatására egyebek között József Attila *Komor búcsúzás*, a *Halmozás* fogalmára pedig Illyés Gyula *Vidám reggel*, Tamási Áron *A legényfa kivirágzik* művei szerepelnek a példák között. Új szempontokat kapunk a stilisztikai elemzéshez a *Hiányos (nem teljes) mondatok* fogalmára Illyés Gyula *Fáklyaláng* és Sinka István *Kadocsa, merre vagy?* című műveinek részletei révén. Az *Eredetiség* stílusfogalmát, a *Társalgási stílus* ismérveit megvilágító példák között szerepel napjaink egyik formák és nyelv szempontjából egyaránt újító és egyben hagyományörző posztmodern szerzője is (Esterházy Péter, *Harmónia caelestis*).

A művet olvasva feltárul, milyen széles területen érvényesül nyelvünk gazdag kifejezőereje. A lexikon a mondatrészek stílus hatására is rámutat, az alany, az állítmány, a tárgy, a határozó, és a jelző szerepét elemzi, valamint a szófajok jelentőségét is ebből a szempontból; különösen gazdag az ige töváltzatainak, ragozásának, az igeidőknek, az igemódoknak a bemutatása. A kötött morféma stílustöltését (pl. a képzők), a stílusrétegek megkülönböztető jegyeit is meghatározza (pl. a hivatalos és társalgási stílus kapcsán). A korstílus és stílusirányzat

fogalmát pontosan elkülöníti; erre — egyebek közt — azért van szükség, mert irodalom tankönyveink nem mindig tesznek különbséget e két fontos fogalom között.

Olvashatjuk Kazinczy *A sonett műsája*, Berzsenyi *Horac* című műveiket a klasszicizmus korstílus jegyeinek felismerésére. A *Jelző* címszó alatt a mondatrészek különleges szerepére mutat rá a lexikon úgy, hogy egyben az impresszionizmus stílusirányzatát is megvilágítja. Juhász Gyula *Formát keresni* című szonettje pedig jó példa arra, hogy a jelző és a stílusirányzat mellett más stílusjegyeket, meghatározó esztétikumokat is felfedezhetünk az irodalmi szövegekben.

Hasznos az a törekvése a könyvnek, hogy felhívja a figyelmet a képzavarra. A címszó görög megfelelőjének közlése — gör. katachresis 'visszaélés' — különösen segíti a szócikkben megadott jelentés megértését (természetesen más címszavak után is megtalálhatjuk a lexikonban a szó idegen, latin vagy görög megfelelőjét). A „negatív” példák mellett azonban olyan idézetek is szerepelnek, amelyek megmutatják, hogyan lehet felhasználni a képzavart irodalmi művekben stílusparódiára (ilyen pl. Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* c. művéből vett részlet).

A könyv szerzője avatott ismerője a stilisztika tudományának — mint a témához kapcsolódó számos műve is bizonyítja, teljes birtokában van e tudományág minden részletének. Mégis az, ami ezt a lexikont igazán különlegessé teszi, az a széleskörű „elméleti” ismeretanyagon kívül az előbb említett példaszövegek megválasztása. A stílus lényege a válogatás és elrendezés módja, stílusosan ehhez igazodik ez a könyv is. Válogatott műrészleteket találunk a magyar és világirodalomból a címszavak szócikkeiben, és a példák elrendezése tipográfiai szempontból is kifogástalan; emellett az alapvető példák középre igazítása azt sugallja, hogy a fogalmak pontos meghatározása a tudomány dolga. Azonban a részletek tartalmának befogadása már más kategóriába tartozik — ott már a művészet kezdődik. A befogadó képzeletében, mentális lexikonában így kapcsolódik egymáshoz interdiszciplinárisan a tudomány és a művészet.

A szerző előszavában megemlíti a mű 1961-es kiadását, majd a kötet megjelenésének körülményeit vázolja fel. A mű második, bővített és átdolgozott kiadásának a szükségességét egyebek között az indokolta, hogy az első kiadás elfogyott, és hiába keresték középiskolai tanárok, diákok vagy az egyetemen a funkcionális stílussal foglalkozó oktatók, hallgatók a könyvesboltokban.

Szathmári István egy Márai Sándor idézetet választ mottóként könyvéhez: A stílus „eleven energia, amely a szavak médiumán át érzékiesen, lüktető érveléssel továbbít egy személyiséget”. Hadd hívjuk segítségül mi is Márai Sándort, hogy helyettünk is összefoglalja mindazt, amit erről a könyvről kevés szóval le tudunk írni: „Ahhoz, hogy egy emberi alkotás remekbe sikerüljön, s időtlen ragyogással kápráztassa és gyönyörködtesse az embereket, a tehetség, a téma, a

kivitel tökéletessége mellett kell valami más is. A remekműben van valamilyen tündéri elem is, mely csodálatos fényével átsugárzik az egészen ... A remekmű legyen valóságos, pontos, okos, céltudatos, arányos, gondosan megmunkált, hűségesen kivitelezett — s legyen még valami más is. Tündéri is legyen.”

PORKOLÁB JUDIT–BODA I. KÁROLY

Kossuth Lajos, a szó művésze. (Tanulmányok Kossuth Lajos stílusművészetéről) A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 78. szám. Debrecen, 2002. (131 lap)

A „magyar szabadság őrvárosa”, Debrecen adott otthont annak a tudományos konferenciának, amelyet jeles nyelvészek, stilisztikusok részvételével rendeztek 2002. szeptember 17-én, Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából. A tanácskozás anyagából összeállított tanulmánykötetben a „stilisztika-retorika iránt érdeklődő szakemberek (...) Kossuth beszédeinek és írásainak nyelvezetét vizsgálva egyrészt egyéni stílusának, másrészt kora jellegzetes kifejezőmódjának jegyeit fedezték fel, ezáltal ragadva meg azokat a sajátságokat, amelyek őt nagyhatású szónokká és publicistává avatták” — fogalmazza meg a kötet előszavában a szimpózium célkitűzését Szikszainé Nagy Irma, a könyv társszerzője, szerkesztője.

A tíz tanulmány mindegyike emléket kíván állítani a nagy formátumú szónoknak, a karizmatikus egyéniségnek, aki kivételes kvalitásai révén tömegeket tudott beszédeivel mozgósítani, a szó hatalmát bírva evangéliumi erővel nyűgözte le az őt hallgató és olvasó embereket. Természetes, hogy a hatalmas kossuthi életmű egészében nem lehetett a tanácskozás témája, hanem csupán egy-egy jellegzetes vonatkozását emelik ki a tanulmányok szerzői, más-más szempontból, más metódusok segítségével jutnak tehát a konklúziókhoz. Az eltérő nézőpontok és tudományos megközelítések, a dolgozatok nyelvezete a sokféleséget, a tudományterületen szükségképp kialakult differenciáltságot és heterogenitást tükrözi, a kötet egésze mégis komplexitásról árulkodik; s ha szintézist nem sikerül is teremtenie, a sok közös megállapítás, az egymást erősítő nézetek mindenképp árnyaltabb képet adnak nem csupán a magyar politikai szónoklat egyik reprezentánsáról, hanem a korról is, amelyben a szónak még kivételes ereje és hatalma volt. A tanácskozás kimondva, de inkább kimondatlanul alkalmat adott arra is, hogy a történelem különböző periódusaiban összevethessük az ékesszólás elméletét és gyakorlatát, s különösen napjainkban, a nyelvi manipulációval

élés és visszaélés, a vita- és beszédkultúra silányulása, az úgynevezett „gyűlölet-beszéd” kialakulása, az üres, tartalmatlan, közhelyes választási kortesbeszédnek idején aktuális elgondolkodnunk a tanácskozás egynémely megállapításán, észrevételén. Sokszorosan is érvényes tehát a szállóigévé vált mondat: „Minden kornak megvan a maga ékesszólása”.

A tanulmányok valószínűleg az elhangzás sorrendjében kerültek egymás mellé a kötetben, a továbbiakban e szerint a haladási rend szerint célszerű kitérnünk az egyes írások ismertetésére.

Elsőként KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES áttekintését olvashatjuk: *Adalékok Kossuth Lajos (retorikai) tanulmányaihoz* címmel. A zárójeles szó használatát a szerző avval indokolja, hogy a szűkebb témában csupán közvetett bizonyítékokra lelt a kutatás során. A dolgozat példás alapossággal követi Kossuth iskolaéveit, amelyek három jelentősebb helyszínhez kapcsolódnak: az első állomás Sátoraljaújhely volt 15 éves koráig, majd Eperjes következett 17 esztendő koráig, s végül Sárospatak, 18 éves koráig. Mindegyik színtérhez egy-egy anekdotát fűz KORNÝÁNÉ: az előbbiben Kossuth testi ügyességéről értesülünk, a második jól példázza kimagasló szellemi adottságait, a harmadik pedig az öntudatos és önérzetes fiatalembert állítja elénk. A tanulóévek felelevenítésével egy-egy meghatározó tanáregyéniség portréja is kirajzolódik: például Greguss Mihályé vagy Kövy Sándoré. KORNÝÁNÉ azt kutatja, melyek lehettek azok a hatások, amelyek Kossuth szónoki tehetségét kibontakoztatták, látókörét, szemléletét formálták, bővítették. Végző konklúzióként a szerző Szathmári István egyik tanulmányát (MNy. 1994: 257–63) idézve a következőket állapítja meg: „Minden bizonnyal a Sátoraljaújhelyen, Eperjesen és Sárospatakon végzett tanulmányai rakják le az alapokat, és a választott ügyvédi pálya ki is jelöli a további irányt. Még nagyobb szerepet tulajdoníthatunk azonban e tekintetben annak a rendkívül mozgalmas és sajátos politikai életútnak, amely a zempléni megyegyűlésekkel kezdődik”. A külső hatásokon túl a személyiség átütő ereje, a tehetség és a belső késztetés is szükségeltetett ahhoz, hogy a tehetséges ifjú a szó művészévé váljék.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR invenciózus írásának címe: *Retorikai cselekvés és valóságképezés a klasszicizmus és a romantika határán*. A szerző Kölcsey két ismert szövegét: A magyar nyelv ügyében (Pozsony, 1933. március 4.), Búcsú az országos rendektől (Pozsony, 1835. február 9.) veti össze Kossuth két híres művével: Toborzóbeszéd (Szeged, 1848. október 4.), Előszó (Irataim az emigrációból. 1880. III–XXV, valamint III–IV). A felsorolásban előbb említett szöveg műfaját tekintve mindkét esetben felhívó szónoki beszéd, a másodjára megjelölt pedig búcsú. A tanulmány kognitív jelentéstani elméleti keretben Kossuth szövegalkotásának, szövegértelmezéshozzásának néhány jellemzőjére mutat rá. A szöveg tényleges értelemszerkezete nem azonosítható az általános szerkezeti vonásokkal, tudniillik az utóbbi többnyire sémaként tárolódik az emlékezetben,

tudásként és elvárásként aktiválódik a beszédhelyzet vagy a szöveg kezdeti jellemzői alapján. A szöveg „jelentése” ennél bonyolultabb műveletsorozatot feltételez: a szövegnek időben folyamatosan előrehaladó befogadása során az olvasó/értelmező összetett elméleti megértési műveleteket hajt végre: visszacsatoló, párhuzamos stb. TOLCSVAI éppen ezek az olvasóban kialakuló szerkezetek érdeklik; a sok összetevő közül a szövegtopikokat állítja a figyelem középpontjába, közelebbről a szövegtopikok referencialitását és a vele szoros kapcsolatban álló nézőpontoszerkezetet vizsgálja. A szövegtopikot a következőképp definiálja: „...az az elsődleges figura, vagyis a figyelem előterében álló, folyamatosan aktívált entitás, amely a szöveg vagy szövegrészlet legfontosabb tematikai egységét nevezi meg főnévvel, valamilyen anaforikus utalással vagy bennefoglalással”. A nézőpontoszerkezetet hasonlóképpen meghatározza: „...összetett rendszer, amelyben meg lehet különböztetni a referenciális középpontot (ez a mindenkor beszélő...), a semleges kiindulópontokat (ezek a szövegbeli entitásoknak, főképp az ágenseknek a perspektívái), továbbá harmadikként a közlés felelősségét vállaló kiindulópontját.” A szisztematikus és minuciózus szöveganalízis fontosabb következtetései figyelemre méltóak: Kölcsey azt igazolja, hogy szónoki gyakorlatában a kezdetektől a pálya végéig érvényesíti a klasszicista keretű, racionalista nyelveszményt, amely mindig a témára összpontosít, egyértelműsége és világosságra törekszik, nézőpontoszerkezetében pedig a semleges kiindulópontok uralkodnak, hiányzik a szubjektivizáció. Kossuth ellenkezőleg jár el: szövegeinek értelemszerkezete leginkább a romantikához köthető, a referencialitást elbizonytalanítja, a fiktívnek, az imagináriusnak juttat szerepet szónoklataiban, a szövegtopikokat konceptuálisan erősen eltávolítja egymástól, kedveli továbbá a túlzó szubjektivizációt. Mindezek alapján TOLCSVAI leszögezi: „...míg Kölcsey inkább mindentudó, realista és racionalista, addig Kossuth önmagát dramatizáló, romantikus és változó nézőpontú.”

Tematikai szempontból és az egyes konklúziókat tekintve is analóg a SZABÓ ZOLTÁN által választott téma: *A romantika főbb stílári sajátosságai Kossuth Lajos szónoki stílusában*, jóllehet TOLCSVAI kiindulópontja és módszere is merőben más.

SZABÓ ZOLTÁN előbb a vizsgált kérdés jogosultságára hívja fel a figyelmet, hiszen sokan minősítik Kossuth szónoki stílusát romantikusnak, anélkül, hogy a tüzetesebb irányzattörténeti jellemzést elvégezték volna. A jeles nyelvész korábbi kutatásaihoz híven stílustörténeti megközelítésben tárgyalja a kossuthi életművet. Tágabb horizontú vizsgálódását a kor sajátosságainak áttekintésével indítja, majd a nagy politikus és szónok egyéniségének meghatározó vonásaira irányítja a figyelmet. Átfogó vonásként emeli ki a felfokozott szubjektív életérzést, az élet teljes intenzitással való szemlélését és átélésének igényét, az érzelmek dinamizmusát, a heves lelkesedést és szenvedélyességet, amelynek természetes velejárója a pátosz. A felsorolt jellegadó tulajdonságok a romantika

stiláris vonásainak és az azokat alakító stíluseszközöknek a közvetlen forrásai, meghatározói. SZABÓ ZOLTÁN felfogásában az irányzatot mint struktúrát, szerkesztettséget tekintjük, amelynek valamilyen szervező elve fedezhető fel. Ebből a rendező elvből pedig közvetlenül le lehet vezetni a jellemző stiláris sajátosságokat és az azokat alakító stiláris eszközöket. A romantikának a centrális elve az összetettség, másképp mondva a szemantikai és a szerkezeti polifónia. E megvilágítás alapján írja le a továbbiakban SZABÓ ZOLTÁN Kossuth szónoki beszédeinek stiláris jellemzőit. Feltűnik mindenekelőtt a képalkotó elemek eltérő képzetkörökből való származtatása, elágazása, a nagy szemantikai távolság az egyes komponensek között, valamint az ellentét. Meggyőző példák sokaságával bizonyítja a tanulmányíró a képalkotásban megmutatkozó szuggesztivitást, a nagy szónok elragadó fantáziáját. A szerkezetben is dominál az előbb említett összetettség: különösen a retorikai alakzatok egymásba fonódásában érhető tetten e jellegzetesség. A romantika végtelenségkedvelése figyelhető meg abban a vonásban, hogy az egymásba gabalyodó formák fellazítják, megbontják a zárt mondat- és szövegszerkezetet. A romantikus körmondat, a tiráda mindennél jobban igazolja az elragadtatottságot, az érzelmi túlfűtöttséget, szenvedélyességet.

FEHÉR ERZSÉBET az 'illőség' elvét a lehető legnagyobb körütekintéssel és tudományossággal, a mai nyelvelméletekre támaszkodva vizsgálja *Az 'illőség' stíluselve Kossuth rétori gyakorlatában* címmel megjelent tanulmányában. Mivel az 'illőség' csak meghatározott beszédsszituációk viszonyai között értelmezhető, a szerző a korabeli beszédhelyzetek nyelvi-pragmatikai sajátosságainak rekonstruálásához a retorikához fordul mint ismeretforráshoz. A dolgozat előbb értelmezi az elmélettörténet áttekintésével az illőségre vonatkozó tanításokat, majd meggyőző példákkal mutatja be, miképp érvényesültek azok a nagy szónok gyakorlatában.

A stíluserények között az illőség kategóriája kiemelkedő: ez tölt be szabályozó szerepet, például biztosítja a szöveg részeinek egységét, a hangnem kontinuitását, az adott tárgy nyelvi megjelenítési módját stb. Érvényességi köre a szövegen belüli, illetőleg a szöveg és kontextusa közötti viszonyra is kiterjed, ennek alapján beszélhetünk külső és belső illőségről.

Kossuth szónoki műveltségét a latin szerzők alapozták meg, főként Cicero és Quintilianus, az ő tanításaik formálták stílusát, elveit, eszményeit. A kortársak közül a legnagyobb hatással Kölcsey lehetett rá, ő volt „...az antik rétori minták közvetítője és a kor elvárásait mind erkölcsi, mind művészi tekintetben a legmagasabb szinten megvalósító hazai modell.” Az illőséghez szorosan kapcsolódik az éthosz fogalma, amelynek tartalmát az egyes retorikák másként értelmezik; FEHÉR ERZSÉBET e kategórián belül megkülönbözteti a belsőleges és külsődleges változatot, aszerint, hogy a szónokot erkölcsi elvekből következő meggyőződés irányítja-e beszélő attitűdjének megválasztásakor vagy csupán az adott szituáció szerepjátéka. Ennek alapján etikus, manipulatív és öntetszeglő szónok-

ról beszélhetünk. Kossuth, bár kiváló színészi adottságokkal rendelkezett, a népszerűséget a közvéleményformálás hatékony eszközévé tudta alakítani.

Mivel Kossuth politikai működésének leghatékonyabb területe a lapszerkesztői és a publicisztikai tevékenység volt, a tanulmány szerzője a továbbiakban az e területen kifejtett tevékenységet értékeli. Kossuth vitathatatlanul nagy érdeme, hogy felismerte a korszerű sajtóval kapcsolatos igényeket, az általa szerkesztett Pesti Hírlapban sikeresen megvalósította elképzeléseit.

Az illőség a legösszetettebb formában Kossuth szónoklataiban érvényesült, a kortársak vélekedése szerint kivételes előadói tehetséggel megáldott egyéniség volt, aki ráadásul tisztában is volt rendkívüli hatásával. Úgy őrizte meg őt a nemzeti emlékezet, ahogy Horváth Mihály írta: „Beszédeinek tüze az egész nemzetet lángra gyújtá”.

BENCZE LÓRÁNT nem csupán hangzatos című tanulmányával hívja fel magára a figyelmet: *A zajos éljenzés kirobbantásának művészete*, hanem a bevezető gondolatokban megfogalmazott aktualizáló szándékával. Az amerikanizálódott fogyasztói társadalom, amelynek nagy része „basic Hungarian” beszél, miként viszonyul a Kossuth-féle retorikához, illetőleg ebből a perspektívából hogyan ítéltető meg Kossuth retorikája.

A felhasznált forrás Kossuth angol nyelvű beszéde, amelyet Washingtonban mondott el 1852. január 7-én az Egyesült Államok Kongresszusa által a tiszteletére rendezett ebéden. A szerző a szónok hatékonyságának okait vizsgálva kiemeli, hogy a *captatio benevolentiae* nagy mestere volt, továbbá ismerte és alkalmazta azokat a fortélyokat, amelyeket az antik retorika tanítómestereitől „lesett el”: például azt, hogy a szembeállítás és összehasonlítás a felnagyítás része is lehet, ennek megfelelően tizenkétszer von párhuzamot és tizenkétszer alkalmaz ellentétet Amerika javára. Amerikát az egykor dicsőséges Rómához hasonlítja, kényszerítő érvelésével arra akarja rábírni hallgatóságát, hogy Amerika ne tehessen mást, mint segítse meg, juttassa győzelemre az elbukott magyar szabadságharcot. „Értelem és érzelem, vaslogika és indulat nem volt még így együtt Pázmánynak nagy ívű, skolasztikával felépített érzelemkitörései óta” — állapítja meg nagy lendülettel BENCZE LÓRÁNT.

V. RAISZ RÓZSA *Kossuth Lajos körmondatairól* készített összefoglaló tanulmányát a terminus technicus értelmezésében rejlő eltérő felfogások ismertetésével indítja, s határozott vonalvezetéssel, világos okfejtéssel tárja fel a klasszikus, a barokk és a romantikus körmondat hasonló, illetve eltérő vonásait. „A klasszikus körmondatban [...] többnyire azonos típusú és arányosan, párhuzamosan szerkesztett mellékmondatok alkotják az előszakaszt, ezek előkészítik a főmondat(ok)ból álló utószakaszt, ez, az utószakasz oldja fel az előszakasz által keltett feszültséget, illetve érdeklődést [...]; a berekesztő utószakasz rendszerint rövidebb az előszakasznál, s gyakran csattanó a zárása [...]” — A barokk körmondat fogalmát ZOLNAI BÉLA nézetével azonosulva a következőképp határozza

meg RAISZ RÓZSA: „...nem a kettős pillér ennek az alapszerkezete, hanem az »asszociációs egybekapcsolódás«, melyben a részek szorosan egybefonódnak tartalmuk összetartóereje folytán [...]. Körmondat jellegét az adja, [...], hogy a belső tartalom a mondat végével lezárul.” — „A romantikus tiráda »nyílt és végtelen«; szinte elvet magától minden konstrukciót [...], »az egyenrangú részek nagy száma annyira dominál, hogy a logikai szerkezet másodrangúvá lesz« [...] A kettős pillér általában a romantikus tirádában is felfedezhető, a feszültség azonban nem a csattanóban zárul, hanem a véget érni nem akaró halmozások, részletezések, lírai pátosszal áradó mondatok, mondategységek oldják fel.” V. RAISZ RÓZSA részletes elemzésekkel, szemléletes példákkal igazolja, hogy Kossuthra a körmondatok viszonylag szabadabb felfogása volt jellemző: kedvelte a grammatikailag szervesen oda nem illő emotív felkiáltásokat vagy konatív-fatikus megszólításokat még a kötött formájú körmondatokban is. A szentenciázó hajlandóság nem állt távol tőle, de nem konklúziómondatként alkalmazta a generikus érvénnyel bíró kijelentéseket, hanem beépítette őket az írások folyamatába. Prózasztílusára az értéktelítő pátosz, a romantikus hevület illik leginkább, legyen szó akár szónoki beszédről, levelezésről vagy publicisztikáról.

A PORKOLÁB JUDIT–BODA ISTVÁN KÁROLY szerzőpáros szövegstilisztikai jelenségeket vizsgál Kossuth leveleiben. „*a ki rossz irányban indul, utat téveszt*” című előadásuk a Cassandra-levelet (amely Deák Ferenchez íródott nyílt levél 1867. május 22-i keltezéssel) és a dr. Schvarcz Gyulához címzett válaszlevelet elemzi abból a szempontból, hogy mi az eltérő és a közös a nyelvi megformálásukat tekintve, illetőleg hogyan befolyásolja a téma a szövegstilisztikai jelenségek használatát. Mindkét levél a haza érdekeinek szolgálatát állítja a középpontba, mindkettőben felhasználja a szerző a retorika eszköztárát, képeket, allúziókat, metaforákat alkalmaz, s kedveli az ellentétező technikát, az időszembesítést. Az eltérés abban ragadható meg, hogy a második levélben több a saját alkotású szó, az elsőben több a pátosz, a személyes indulat. E tanulmány is eklatáns példák sokaságát vonultatja fel az argumentáció alátámasztására.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA a hatalmas oeuvre-ből találomra választott két, témájában megegyező, ám két szembetűnő jegyben feltétlenül különböző művet: az egyik ugyanis szónoklat, a másik újságcikk. A publicisztika az 1848. július 5-i újságcikk: *Kossuth cikke a Kossuth Hírlapjában az országgyűlés feladatairól*, a szónoki beszéd pedig az 1848. október 4-én elhangzott *Kossuth toborzóbeszéde Szegeden*. A szerző arra keresi a választ, hogy a meggyőzés két formája (tudniillik az írott és a szóban elhangzó) hasonló vagy eltérő hatáskeltő eszközöket feltételez-e, illetőleg igényel-e. Szikszainé a tőle megszokott gondossággal közeledik a témához, tovább szűkítve a vizsgálódás körét a kérdő mondatok retorikájára-pragmatikájára-stilisztikájára, amint azt a dolgozat címe is magában foglalja: *Kérdésalakzatok retoricitása és szövegszervező ereje egy Kossuth-szónoklatban és -újságcikkben*. Elsősorban az a szándék érdekli, hogy a szónok

avagy publicista a szöveg melyik részére, miért helyez el kérdésalakzatot — tágabb összefüggésben: a kérdéstípus-választás összefügg-e a szövegtípussal.

A sok tanulsággal szolgáló, élvezetes fejtegetés első „állomása” az újságcikk, amelynek argumentációja figyelemfelhívó: a kijelentések helyett ugyanis kérdések sorozatába ütközünk. Ezek a kérdések tartalmilag egymásra épülve fokozó hatásúak, patetikusak. Anaforikus felütéssel az okra és a célra egyaránt rákérdező miért?-ek indítják a mondatokat, megfogalmazzzák a következményeket, majd ezekre következik az ugyancsak egy tömbben megfogalmazott válasz, amelyben a publicista feltárja az okokat. „Az érveket valójában a kérdés és a felelet együtt subiectioként szolgáltatja a *Miért? ... Azért, mert* formával.” Kossuth kivételes tehetsége mutatkozott meg abban, hogy a kérdéseket írásának legfontosabb részében helyezte el.

A híres szegedi szónoklat célja a lelkesedés kikényszerítése a hallgatóságból a kényszerítő érvelés módszerével. A szóbeli kommunikációs helyzet általában egyirányú közlés szokott lenni, a kérdések épp ezért álkérdéseknek minősülnek, itt viszont a kérdések hatékonyságát bizonyítja az a tény, hogy a hallgatót be tudják vonni az interakcióba, sőt: képesek állásfoglalást kicsikarni belőle. Kossuth kérdései tehát átmenetet képeznek a valódi és az álkérdés között. Az írásbeli kommunikációs helyzetben a kérdések valódiként nem értelmezhetők a Kossuth-szövegben, hiszen közvetlen reakció a hallgatóságtól aligha várható. Az újságcikk minden kérdő mondata álkérdésnek minősül, mert maga a szónok válaszolja meg őket. Ezért válik dominánssá az írásban az oksági összefüggéseket, argumentumokat felsorakoztató subiectio.

A következő tanulmány *A képszerűség szerepe Kossuth stílusában* címmel DOMONKOSI ÁGNES tollából azt a kérdést boncolgatja, hogy az érvelés során milyen szerepet töltenek be a képek, képszerűzetek, illetve ezek a funkciók milyen elemi képek kapcsolódásával jönnek létre. A szerző KEMÉNY GÁBOR elméletét és gyakorlatát igyekszik követni az elemzésekben, ügyesen és természetesen ötvözve a módszert a modern kognitív megközelítés eredményeivel. Meggyőzően bizonyítja DOMONKOSI ÁGNES, hogy a Kossuth-szövegekben a fogalmi metaforák között az egyik legsajátosabb a NEMZET — CSALÁD azonosítás, amely a HAZA — ANYA fogalomkörhöz rendelhető hozzá. „A nemzet családként, élő organizmusként való bemutatása mellett felismerhető egy olyan fogalmi metafora működése is, amelyben az ország, illetve az ország javai építményként, a haza érdekein való munkálkodás pedig építkezésként jelennek meg [...]” Ugyanígy konkrét metaforákban jeleníti meg Kossuth a történelmet, a történelmi folyamatokat mint könyvet, továbbá szinte állandóan visszatér szövegeiben az élet mint út ontológiai metafora, amelyet saját, illetve mások politikai pályájára alkalmaz.

Igen gyakori képtípusa Kossuthnak a példázatszerű kifejtett, explicit, motívált képszerűzet, amelyet általában a megértetés, a modellalkotás céljából al-

kalmaz. Szemléletes, alapos és sokrétű a felhozott példák elemzése a dolgozatban, szintúgy a komplex képek bonyolult alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyait taglaló dolgozatrészben is precíz fejtegetéssel találkozhatunk. A tanulmányt záró összegező gondolatok a képek funkciójáról azt emelik ki, hogy az említett magyarázó, megvilágító szándékon túl a nagy szónok igyekezett a fogalmakat a valóságba horgonyozni, a közléseket szuggesztívvé tenni. A képek elemeiről a szemantikai távolság alapján pedig azt állapítja meg DOMONKOSI ÁGNES, hogy a fogalmi dolgokat Kossuth ritkán tárgyiasította, inkább élőlényként, állatként, emberként, természeti jelenséggként elevenítette meg őket.

A kötetet SZILASSY ESZTER *Kossuth szavainak hatása* című tanulmánya rekeszti be. A cím önmagáért beszél, a szerző a történelemformáló egyéniség hatását kutatja a kortársak visszaemlékezései alapján. Kiderül a dolgozatról, hogy Kossuth már a diákevek alatt elismert és sikeres előadó volt. Első nyilvános közgyűlési beszédét 1831. január 21-én tartotta, s már akkor fölfigyelt tehetségére Kazinczy. Védőügyvédként is sok dicsőségben volt része, az igazi szónoki korszaka azonban 1848-ban kezdődött. A három legnevezetesebb beszéddel külön is foglalkozik a dolgozat: az 1948. július 11-eivel, amely nemzeti önvédelmet sürgetett, a szeptember-októberi toborzókörúton tartott szónoklatsorozattal és a nemzeti függetlenség kikiáltásakor elmondott beszéddel.

Mi is lehetett az átütő sikerek titka? Egy mondattal aligha válaszolható meg e kérdés: talán, hogy mindig megtalálta az alkalomhoz illő hangnemet, tudott őszintén, hittel lelkesedni, optimizmusa átsugárzott a hallgatóságra; talán, hogy kiválóan rögtönzött, jó taktikus volt; talán, hogy megjelenése magabiztosságot sugárzott, hogy mindig megbecsülte közönségét...

A kötet méltó megemlékezés és tisztelgés a nagy politikus, államférfi és szónok előtt. Nem evidenciákat újrafogalmazó, hangzatos közhelyeket felsorakoztató könyvet vesz a kezébe az olvasó, hanem elméleti igényességgel, új összefüggéseket és szempontokat tartalmazó tanulmánygyűjteménnyel ismerkedik meg. Feltétlen elismerés jár érte a konferencia létrehívóinak, még akkor is vagy éppen azért, mert Rousseau tűnődése ma is időszerű: „A hajdani időkben, mikor a meggyőzés jelentette az állami hatalmat, az ékesszólás szükségszerű dolog volt. Mire volna jó ma, mikor az állami hatalom lépett a meggyőzés helyébe?”

CZETTER IBOLYA

NYELVJÁRÁSI ADATOK

Kun Lászlóné Kun Piroska beszél a családjáról és a disznóölésről (Keleti palóc nyelvjárási szöveg. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Felsőnyárad)

(Az első kérésem az adatközlőhöz, hogy beszéljen néhány szót a családjáról, szüleiről, nagyszüleiről.)

*Hāt akkor szeretnék először is a nātyszüleimről szólni, mert nagyon szeret-
tük őket. Kun Sāndor és Szárká ... Juliānnā vót a nāgymāmām. Nekik születēt
hārom fījűgyerēk, ebbű a legidősebb vót az én édesāpām.*

(Melyik portán laktak?)

*Hāt hogy mājyārāzzām mēg? [...] Most az eládó. Á mijenk, ahol én lāny
vótām, az eládódott az a portā. Mēgvētte a tănācs. Tănācsi lākāsnāk vēttek mēg
ānnāk idején. [...] Á bātyām, tudod, Bērtālānnāk, Kum Bērtālānnāk, tudod, ő vót
a bātyām, és akkor ő mint kőmíves^{mestēr} ő építkezēt, és ő eszt elättā. Tudod?
Elättā. [...]*

(És neked mi jutott?)

*Hāt úty hogy én, hogy mi, mi nem kértünk sēmmit. Mer az én édesānyām
mēkhātytā, hoty fījām, hā én mēkhālok, Bērtijé. Tudod, régēn úgy vót, ugyē
nāgyon régēn. Á fījű örököltē a portāt. És akkor, mivel minket kielégített ... min-
demfēle, két, hārom fājta bút^{or}, két szobábútorrāl, konyhábútorrāl, vārrógéppel.
És āsz montā, stāfiruggāl telē a székrény, āsz montā, hoty fījājim, tinektēk a
lānyoknāk esz mēgvēttem, āsz mongyā, a fījűjē lēssz a hāz, mer úgyē a fījű nem
szokot kápni stāfirungot ānnāk idején, nē. És így mink ebbe belē is ēggyesztünk,
mer édesānyānk mēkhālt, sohā nem is követēltünk, de Bērti mājātól ādot nekünk
tisz-tízezēr forintot, a két lānnāk ugyē. Tudod, hogy Ilonkā, vān nekēm ēgy
nővérēm Bārcikān, és ő is kāpot tízezēr forintot, mēg én is. Ennyit ādot nekünk
Bērti a portājér. Mink eszt szépen mēkköszöntük, és sohā nem vót vitā kösztünk
... sēmmit a vilāgon. Úty hogy ... ez így elrendēződött. [...]*

(Édesanyádról is kell pár szót mondani!)

Mit is tuggyák mondani? Hāt ismerted, ismerted őt! [...] Ő imoláji születésű, odā jāt édēsápām hozzā udvarolni [...] Lóhāton [...] hāt bizony, ęty hétęn ęc-cēr vāty két hédbe ęc-cēr, nem mindę, nem úgy, mind most, hogy nāpontā, vāgy mit tudom én. [...]

(Honnan tudta meg Kun Bertalan Felsőnyáradon, hogy Imolán van egy Lenkey Terézia nevű lány, akinek lehet udvarolni?)

Hāt úgyę ānnāk idejęn ā fījūk ... csāk úgy mēhettek, hogy ę... úgy bejelentę, hogy ęc-cēr-kęc-cēr vód bāl. No ... és ākkor fēlkerekęttek, és ākkor elmęntek, és így ismerkęttek męg ā bālba. [...] Hāt Imolān, Imolān. Persze, hāt úgyę ānnāk idejęn ā fījūk jātāk, ā lānyok nem jātāk régęn. Tudod!? Még āz én időmbe is úgyę ... úgy męntünk ā bālba, hogy āz édēsānyāng győtt velünk. Ővelę kęllęt męnni, nem engettek ęgyedül. Bizony. [...]

(Hova jātak szívesen bālba?)

Hāt ā környék, ā környęgbe mindęnőve jātāk. [...] Idefigyejj! ... Hāt pęldāul ākār Zādorfālva, Ąlsószuhā, Dővény, úgyę, vāgy Jākfālva vāgy Kelecsény, úgyę [...]. Hāt pęldāul Kun Sānyi, āz unokātestvęręm úgyę, Fęlsőkelecsęmbe ... ud-vārolt ... Lenkének, Imri Lenkének, ő ā felesęgę mā is. És ākkor ő odāmęnt vő-nek. [...]

(Ti tehát hárman voltatok testvérek?)

Ą nővęręm vót ā legidősebb. Ő huszonęgybe születętt. Ő Kāzindzbārcikārā, ākkor męk Sājókāzinc vót. Odāmęnt férhę Szűcs Bārnābāshoz. Ő vót Szűcs tānító úrnāk, āz itteni nyārādi tānítónāk ā ... őccsę. Őhosszā męnt férhę úgyę. Ąkkor ... ā ... bātyām következętt. [...] Bęrti huszohādbā születętt, és őtvęhā-rombā nősűlt. Elvęttę Juhász Ilonkāt, tudod. [...] Nekik kettő, kettő, Bęrti męg Ilonkā.

(Ki a Kun Berti és Juhász Ilonka gyermekeinek, Bertinek és Ilonkának a házastársa?)

Hāt, Bęrti, ő innen āz Újteleprű nősűt. Kis ... Kātīt vęttę el, Kis Kātālint. [A szűlők] Kis, Kis Mihāj, Kis Mihāj męd Dombi Piros. [...] Úgyę, ők idekerűtek hāború utān, nę, āhogy vót āz ā télesz, eljőttek ā télesz elől. [...] Hāt ittę vān nę āszongyā Kis Miskā, Kis Lāci, Kis Pisti, Kis Vęrā. Mind ā néty testvęr it vān, kębzeld. [...] Ą Kis Vę... Neki ā férję ... Māgyāri Pityu ... ā Pārtizān úccān, Māgyāri Pityu. [...] Ílígęn, āz egész csālād idejőt, mind ā négy gyęręk, úgyę elgyőttek ā télesz elől is ākkor ā bānyāho^{s2}. Tudod, még it vót ā bānyā, és ākkor idejőtteg dolgozni, és ākkor it nősűt męg mind, it męnt férhę. [...]

(Kik laknak a te utcādban?)

Nem nāgyon ismergetęm én, tudod, én nem jārok úty sęhovā. Ąm męvvāgyok ā mágām csęndęségębe, itt ā csālādon kívűl nem foglālkozok sęnkivel, nem szokāsom. Tudod. Nem is nāgyon ... Kőszőnnek, fogādom ... osz kęsz. [...]

(Te a férjed és az édesapád után is Kun vagy?)

Ígën, de nem vótunk rokonok, sohà nem vótunk. Mer àz én ápósom úgyë ëty fogádot fíjú vót Kum Pāl bācsijéknā, így lett ő Kun. Útyhogy nem vāgyunk rokonok, úgyë. Er régi Kun csalād, àz meg àz én csalādom. [...]

(A Kun Pāl családja és a te családod sem volt rokon?)

Nem vót. Ez mās. Ez ... ez ... à ... Kum, Kum Bërti bācsi. Tudōd? Kum Bërti bācsi mēk Kum Pāl bācsi testvérek vóták. Tudod? [...] Hāt àki à ... mēg mos mēgvàn à rosz hāz. [...] Hāt ott àz iskolā mellett. Hogy māgyārāzzam mēg? Àz à rosz hāz mēg most is mēvvàn. Àz iskolā utān ...

(A Csontó-féle házra gondolsz?)

No jó, mer Vilmā néni ... Kum Vilmā, mēk Ky Zoli ... Tudod? Ezek testvéřek, mēk Kun Ęllā, Ęllā is vót. Nā. Ezek testvéřek vóták. Ęrtēd? [...] [Kun Vilma férje Csontó Szarka József volt.]

(Ez nem a te családod?)

Ez nem. Nem àz. Ez mās. Hāt hālgāss ide, à fālubā vót ez à csalād, àkkor mēg példāul vām mēg ěcs csalād, àkik vālāmikor mindik csāk nāgybā ... à ... à ... Ky Lajos bācsi. Tudod? Àz ěgy nāgy bānyāszcsalād vót, úgyë nem à mi csalādunk vót, de ijjen is vót. Tudod? Ottān fēnt, ot ..., ot ... lāk..., emlékszēl tē àr-rā, Ky Lajos bācsi, à fíjā Ky Lajos, Kum Mārgit, Kun ... micsodā, Māgdi Kuri-tyāmbā ... mēg Irény, Kun Irény. Peeersze, ő vót, ő is.

(Itt a Malomszögben is van egy Kun család!)

Ábizg, Ky Jānos, Kum Bélā ... Kum Bélā, Ky Jānos [...] Nem rokonok, nem, nem rokonok. Eb bizony, ezēk hoty honnān kerűtek. ... Nem rokonok, nem.

(Most jöhet a disznóölés, de nem a papírról¹, és egészen attól kezdve, hogy elkezdtek hizlalni a disznót.)

[...] No, jó vān hāt, én úgyë ... én is hizláltām, csāk én nem sokāt, mer én, tudod, korān özvegyem márattām, és hāt àkkor én ěgymāgāmér, mēg à gyerēk is kicsi vót, nem ... nāgyon hizláltām. Mār úgyë àzótātul Lācijék is [az adatközlő fia] hoty külön építkezészek, ő szokot vēnni úgyë, oszt àkkor ... de most példāul ëty pār éftű¹ mā ő sē vész.

(Hol vette a hízónak valót, amíg vett?)

Á vāsāron. [...] Hāt itt à vāsār, Nyārādom vām vāsār, mindē hārmādik hónābbā [...] Orszāgos vāsār [...], keddēm vām most is, mēg emlékszēl rā. Keddēm vān ... Csāk most ő nāgyon szērēncsétlenül jārt. [...] Ijje kissep fājtāt vētt, tudod, ojjā jól elvālāsztottāt ... [...] Szép kis sūdō vót ... és mēgdöglött. Àkkor úgyë elgyött, elhittā àz ālātorvos, hogy vizsgājja, mi bājā vā, hāt āsz montā, hogy à tāp nem vót jó, áttú döglöt mēg. Ászt àkkor ājālot neki àz ālāt-

¹Az adatközlőnek előre megmondtam, hogy miről szeretném kérdezni, ezért írásban is készült a beszélgetésre, és a leírtakat készült felolvasni. Ezért figyelmeztettem, hogy ne a papírról olvassa a válaszokat.

orvos, hogy ő jó hejru ájāl, kébzeld, az is megdöglött. Ēty pār hét, az is megdöglött. Hāt nem isteni csudā? Ákkor csak ā dārābā vót ā hibā. No mindēggy, ez ā gyerēk mēg ānnyirā el vót keserēdve úgyē, kettőt is mēvvett hijābā, és ákkor úgyē megdöglött, hogy ... nem vett osz mār ... tāvāj sē.

(Mennyibe kerül egy ilyen malac?)

Hāt hātezēr forint vót. [...] Hāt ... nem ócsó, de nem is drāgā. Ēm mindēg mondom, hogy fijām, nē ijje kicsit végy. Ēn ászt hiszem, eszt ... ā novembēri vāsāron vettē, és tud^{od}, gyött ā tél is, mindēn, dehāt nem ^{so} ..., nem sokājig élt, ēggy ... ēgy jó pār hétig, utānā el ... megdöglött. De mindēg mondom, lātod-ē, fijām, most ā kettőt inkāp hā összētētted vónā, mēk húszezērér mā ēggy erősebbet vészēl, āmi mā bisztos, hogy mēgēl, meg ēccóvāl érdemēsebb. Hāt ^{szóvāl} ...

(A te szüleid honnan vették a hizlalni való disznót?)

Hāt nekik vót. Vót anyādisznó, osz vālāmikor, tudod, tārtottāk anyādisznót, és ákkor nem kēllēt vāsārom vēnni, úgyē. Mindēg vót ... anyādisznó, hāt úgyē áttāk el belülē, ákkor mindēg, mindēg be vót ālítvā ēggy anyādisznó mālácokkāl, két hízó, ákkor, mikor esz lēvāktuk, mār ot vót úgyē, mēgnyótt ā kis hí... diszbóbúl, ákkor mā mēgint ot vót ā két hízó. Útyhogy vālāmikor, idefigye..., ā fődbű mēgēltek ... úgyē ā régijek ... mīg nem gyött ā téesz. [...] Ēdēsānyām mijje kēnyēreket sūtött? ^{Idē}... Nem nāty kēmēncénk vót, néty kēnyēret sūtött, de gyönyörű nāgy néty kēnyēret sūtött úgyē, megvót ā kēnyér. Ákkor télēre mēgvót ā füstölt hús, tudod, kolbász, āmīg ābā [!] tārtott, szālōnā [!]. Ákkor úgyē vót ... lēkvārt fősztiink, bāb vót ... rēngeteg, māk vót, útyhogy mi kēllēt ēgyeb, csak ā cukrot kēllēt elhozni ā bódóbū ... mēg ā sót, mer mindēm vót, útyhogy mindēm mēktermēt. [...]

(A hizlaláshoz mi kellett?)

Jāāāj, hāt āz mēgvót, āz mēktermēt ... Ó, hāt mēnnnyi főd vót ēdēsāpāmnāk? Mēktermēt, hiszēn nāty kāzlāk vótāk úgyē āz, āsz, hogy ... elcsépēlték, ákkor ā komorābā [...] Hārom hāmbār vót, búzā, ārpā, zāb. Nnnā igaz-ē, āmit lēhetētt, āz dārāltāk, de nem, mēg ákkor nem vót dārālō hāznā. Vitték ā Kārdos-mālombā dārāl'ni, tudod? Odā hortāk, lēdārāl'tāk és ákkor, ákkor ān nem vót problémā. Ábbū mēkhizlāltāk, ā sājāt māgok terményébű. [...] Kukoricā is vót, āszt is mēg ... hogy āsz morzsoltuk. Ąsz morzsoltuk, āszt ēn lektōpszōr mindēg ūd lāttām, hogy úgyē vācs csōvestűl hājingāltāk odā neki, vāty pējig lēmorzsoltuk, és ákkor úty kimérték, ēggy-ēgy litērt, két litērt, āttól fűk, hoty hān disznó hízott, āszt úgy áttāk neki. Bizony. [...] Kukoricāt, āsztām mēg búzāt is dārātāk neki ārpāvāl ēggvūt, tudod, hogy ojjā, ojjā dārās ... dārās. Ą moslēgbā āsz tēttek, tudod, ā kukoricā utān. Tēttek mēg āszt is. Ojjā jó hízók vótāk, ojjā jó zsīrosāk! [...] Mēg elejinte māngālicā vót. Tudod? Bizony. Māngālicā vót, csak hāt tān, tān ā hāború utān gyöd be āz ... āz āngoldisznó. [...] Hāt ... hogy mēk ā job? Vālāki esz szereti, vālāki āsz szereti. Vālāki ā zsīrosāt szereti, mer ā ... ā māngālicā zsīrosāp, tudod. Ą ... āz āngol disznó, āsz sovā, sovānyābb, úgyē, hūsosābb.

(Mennyi ideig tartott egy disznó hizlalása a szüleidnél?)

Hāt ... idefigye^{ejj}, áttúl füg, hoty hāt mēnnyi ... mēnnyi idejik hizlálták. Hā válaki vót, hoty tovāp hizlaltā, válaki jó, hā ètt ['evett'] ā disznó, jól ètt, ākkor āz ... āz monygyuk, hā novembērbe hoty ^{hi...} felvetettē, āz mā úgy lē lehető, mongyuk úty távász felē, lē lehető vāgni, őszit távászik, távászit őszik, hogy mongyām, ity hizlaltāk, úgyē? Pār hónap kellett neki āzér ... hogy mēkhízzon ... kellett. [...]

(Mikor vágta disznót? Karácsonyra?)

Íígēm, peeersze, āltālābā kārācs^orā. Mondom, minālunk mindék Piroskārā vót ... csudālátoské^{en}. ['Piroska névnapra'] És ... mikor ide kerűtem férhēz, itt is ānnyrā mēkszotāk, pedig én sohā nem montām, hoty Piroskārā vāgjunk, mindék Piroskārā vāktāk ... āpósomék is, mindék ... Piroskārā. [...] Hāt én nem tudom, ojjā szokāsunk vót, hoty Piroskārā vāktunk. Érdekēs. [...]

(Egyik disznóöléstől a másikig eltartott a holmi?)

Hāt ā nyershús nem tārtott el. Mer ugyē még ākkor mēk tulājdonképen hűtő sē vót. Tudod? Nem vót mibe tēnni. Nnnem. Hānem hāt āhoty tuttāk, úty tāroltāk ugyē, osz mēk fēldolgosztāk ... kolbāsznāk, füstölték, mint fēlfüstölték, fijām, úgyē? Fēlfüstölték, és ākkor ā füstolt hús, āz elālt. Ászt ugyē vāgy ā pādrā ['padlásra'] ākāzgāttāk fēl, vāgy ā hidek spājzba, ā füstolt hús elālt. Ámíg ābbā tārtott, āsz mindék tuttāk hāsznāni. Édēsānyām főzöt még füstolt húslevest is ... mer édēsāpām igēn szerettē. Tudod mivel? Krumpli ...trāpācskāvāl. Trāpācskāvāl ... füstolt hús ... levest. [...] Külön. Külön. Külön kifőszte, és ākkor ... Jó ízű vót ... De āzē ā gyerekēk nem szerettük ... ā trāpācskās ... levest. [...] Jājj! ... De régēm vót, Āgikām.

(Kinek a dolga volt a háznál a disznó hizlalása?)

Hāt ... āz āsszonynāk. [...] Nem kellett vēnni, mondom, mer mēgvót. Ez mēnt ā hotyhívjāgbúl, [...] Ez mēnt úty fokozátosān [...] Született ā mālác, oszt ākkor mēgnyőt, sūdō vót, mēgint vót mālác, mēgint sūdō lett, ez így mēnt. És ... úgyē mindég ā feleségē, édēsānyām ... hizlaltā, mer ugyē hāt édēsāpām āz istālóbā vót ākkor úgyē estefelē is, rēggel is. Kéccēr āttāk neki. Ámék jól èt, még délbe is āttāk neki, emlékszēk rā, de ... lektōpször kéccēr, rēggel mēg este. És āszt ugyē édēsānyām csināltā. De még ākkor āmmellet ... ő hizlalt ... libāt. Libād dugot, kácsād dugot, jāj de sok jó kácsāmājās krumplit mēgēttünk! Jāāāj, de jó vót tepertōvel mindék. Szombāt este, mindég āz vót. Lēvāktā ā hízot libāt, hízot kácsāt, ā tepertōjét kisütöttē, jó kácsāzsír, libāzsír. Tudod, mijjē jó vót āz! És ākkor szép nāty hízot mājāk! De szerettük! Elvāktā, hānem āz is ... Jāj, de jó vót! Min gyerek úgy emlékszēk rā.

(Elhatározták, hogy disznót ölnek. Ki vágta le?)

Hāt āz édēsāpām. [...] Nem vót még ākkor hentēs. Nem, hāt úgyē vót ā csālādbú. Lēfogni mindég gyöttek hārom-négy embēr, utānā úgyē ot vótāk fēldol ... ā testvéreink, úgyē. [...] Hārom fijú vót. De āhol öltek, ők mindég, ā hārom

fíjú éggýút vót. Tudod? És éggýút bánták is fël velë. Útyhogy ... à hārom csālād. Ot lákták, tudod, égy sà... sàrokbà. Bālind bātyām, Sāndor bātyām, édēsápām. Em mikor ki, válàki kārācsgrà vāgot, mondom, nālunk Piroskārà vāktunk. No, àzér vót osz hús [...] Hārom testvér, àkkor àz úgy osztottāg be, hogy ... hogy lëgyën égy idōszak, oszt àkkor mēgint à ... vāgott à māsik.

(Az előző napon milyen előkészületeket kellett tenni?)

Hāt előtte váló nap igáz-ë, elkészítették à kést, mēgélésztek à szúró kést, mēg ijjenēket úgyë, mindënt, úgyë. Édēsányām is, hāt úgyë ... Meg e ... lëhosztuk à nāt tekenōket. Úgyë, à pādłāsom vót ... Hurkātótót. Mé àkkor ojā vót, hogy itt à ... idetettë, tudod në, à kereket. Itt ... it nyomtā. Tudod? [A mellkasához szorított kézzel mutatja.] Nem vót mēg ... hājtos àkkor, emlékszëk rā, hogy ijjem ... mellével mēnt [...] Így nyomtā à kolbāszt is, meg à hurkāt is. [...]

(Mit kellett még előzőleg megcsinálni?)

Hāt, mondom, à ... à férfijāk esz csināltāk mēg. Àkkor előre példāul, hà ... hà válàki csināl... kifōsztë à tészttāt, à levezsbe váló tészttāt, tudod, vāgy à rizsāt. Úgyë vāty hà sūtöt válàki sūtemént is úgyë, vāgy válāmīt, àm mind elōttë váló nap kellët elkészíteni. Lë ... kimosni mindënt. Mindë hozzā váló nāgy edényēket, esz mā mind tisztārà ... Māsnāp csāk elō kellët szëdni à tisztā edényēket. Mindënt lë kellët mosni, mer à pādon vót, úgyë. És àkkor àsز mēm mosogattā édēsányām ... Mēg emlékszëk rā mēg àbbā àz idōbe, mikor gyerek vótām, mēg nem vót kātłān së. Üst mēk kātłān. Tudod? Hà nāty fāzëkāk vótāk, sok nāgy fāzëk. À zsirt is àbbā sūtötték, mēg nāty sërpenyūbe. Tudod? Àkkor vót kint úgyë, nyāri konyhā is vót, fëlső konyhā is, à spārhédbā begyútottāk itt is, ott is, osz mindënkinek kāvārnī ... Hāt úty kāvārtāk à zsirt is, úty sūtötték. Így vót. Mām most utānā jó vót, mer vót kātłān ... üst kettő is. Mēnt száporān.

(A rizst előző nap főzték ki?)

Vān, àki előző nap kifōsztë, de válàki nem szeretttë... kifōzni, csāk àkkor à nap. Tudod? [...] Mēg ojjan is vót, hogy válàki àz àbārlébe fōsztë ki ... à ... rizsāt. Válàki úty szeretttë. Nem mondom, mer jó vót àz, zāftosāb vót, tudod ... àz à hurkà. De ... ki hoty csināltā. Àhogy mēkszoktā, mēg àhoty szeretttë.

(Mi jelent az abárlé?)

Àz àbārlé àz, àmikor, igáz-ë, fëlteszik mā most mēg àz üzsdbē, fëlteszik à vizet. Úgyë àm mēj jól mēmmelekszik, mire à disznót szëdboncsāk, úgyë. No most àkkor àbbā tészik belë à hurkānāk válót. Tudod? Àbbā fő, à tisztā vízbe à tūdō, à māj, à vese, àkkor à ... àz à zsír, à hājzsr, ijjesmi, úgyë àszt is mind àbbā mēffōzik. Ez àz àbārlé.

(Fűszer van benne?)

Nincs. Mék csāk sót së szoktāk. Vān, àki ëcs csëp sót àzér tész belë, de ebbe sēm mī fűszër ^{nincs}, ebből kiszëggyük, ebbe csāk mēkfōzzük. Mikor puhā mindën, esz ki szoktuk szëdni nāgy edénybe, kihűl, és ... ëd dārālódik. Àddārālódik, ez mēgy à hurkābā, és à hurkāt ... fűszërëzik. [...] Hāt válāmikor vót vérës hurkà,

még ... mēr rendēs rizsās hurká. De ... osztám mǎ oszt ... nem nágyon szerettük á ... vérēs hurkát [...] ⁴ zöregéknek még eggy, ęty-két szālát ábból á vástágjából, tudod, csinálták, de ... de mǎ nem szeretik, oszt ákkor csák mǎr nǎ ... Męg ásztǎn ... ákkor begyött ęgyę ... áz á szokās is, válámikor męk kimosták á vástágbelet is, de mǎ ákkor mǎ most utólág ás sę mostuk ki. Vęttünk hozzǎ vékonybelet, és csák vékony vót. Vékony kolbász męg vékony hurká ... Hǎt változik á rencęr. [...] Hǎt á véknyát ki. De mǎr á vástágot mink sę szoktuk. Ász mǎr elhájincsuk, osztǎn ákkor csák á véknyát mossuk, ęgyę, és áasztát lęslájmojjuk, tudod, és ákkor ász szeressük kolbásznák. Ámennyi hús vǎn, ábbú kolbászt tőccsünk, mer á vędbű ['a vásárolt bęlből'] vǎn á hurká. Mer ábbú csinájjuk, Ągikām. [...]

(A hurka anyagát mivel fűszerezik?)

Hǎt á hurká ányágǎt? Ász mongyǎ, hogy vǎn ez, ámit mondok nekęd, ámit lędǎrǎlnák, ęgyę, ebbe vǎn á mǎj, á tődő, á vese, á húsesőlék, mer ápró húsokát is á ... hájingǎlnák belę, ez mind beledǎrǎlódik, ęgyę. Nnnǎ, ákkor váláki úcs csinájja, hogy először á rizsǎ, á rizsát mękfűszęręzi ... mer könnyebb ősszęrǎzni, tudod, mivel á [ęrthetetlen szó!] nincs rájtǎ. No, só, bors, erőspáprikǎ, ki mit szeret belę. Ennyi. Ennyi kęll á hurkábǎ. [...] Já, hǎt mǎjorǎnnǎ csákugyǎn. Mǎjorǎnnǎ is kęl. Męv váláki gömbőjű borsot is tész. Lędǎrǎjják ászt is. Kęl mǎjorǎnnǎ is, só, ákkor rǎöntik ászt á másszát, ákkor męg ősszęrǎzza, és ákkor lęhet tőteni.

(Mennyi hurkát szoktak tölteni?)

Hǎt ... áttú függ, ęgyę męnnyi, mǎ mindęnki ... ki męnnyit. Ez ... ez ... áz áttú fűk, hogy á csaláttú ... Mink pęldǎul válámikor csák öt kilo rizsát vęttünk. És ęgyę ... mǎ tuttuk, hogy á fűszęr męnnyi kęl hozzǎ, ęgyę [...] Borsot, mindęnt, és ákkor ęgyę úty szoktuk ęgyę kóstolónák. [...] Először á kóbász tőtik mindęg. Csudǎlátos, igęm, mindęg. Mer á kóbász utām męhet á hurká. Á tőtőt nem kęl kimosni, tudod, á hurkátőtőt, és mindęg á kolbász. Nǎ, hǎt ęgyę á jó kolbász is, hǎt .... Hogy mongyám nekęd, nę? ... Hǎt ęgyę, ábbǎ is kęll á só, jó erőspáprikǎ, piros páprikǎ sok, mer áz á jó belę, bors ... ábbǎ is. Szokták ęty kis kemémǎgot męktőrnǎ, áki ... áki szereti. Kęl kemémǎg is, hǎt ábbǎ is ász kęll.

(Fokhagyma?)

Áááz is kęl bizom, fokhǎgymǎ. Hǎt męg á hurkábǎ á hǎgymǎ, ász męk kihát-tuk. [...] Bizony. Bizony, á vęręshǎgymǎt, męg ... á ... külön szoktuk lędǎrǎlnǎ á ... fodros ... hájszirt, tudod, á fodrozs zsírjǎt, és ákkor igáz-ę, ábbǎ ász męk-piriccsuk, ákkor belęmęgy ęk kizs zsír, fęlig, és ákkor ábbǎ tęgyük á hǎgymǎt. Ászt is ęcs csęppet piriccsuk. [...] Á kolbǎzbǎ fokhǎgymǎ kęll. Ábbǎ nem kęl vęręs. [...] Hǎt, hogy mongyám, lędǎrǎjjuk, belętęgyük, ámit lędǎrǎjjunk ... ápró ... ápró kis jukú válámivel ... húsőrlővel, és ákkor ász tęgyük belę. Fokhǎgymǎt. Ábbǎ nem tęgyünk, á kolbǎzbǎ nem tészünk [!] vęręshǎgymǎt. De ... viszont á hurkábǎ ędęsǎnyām mindék csípętt á fokhǎgymǎbú, ęgy ęmlększék rǎ, és

akkor úgy hájintott a hurkábá is ... jó ízű lēt. Tudod? De ábbá nem sokát, csak ēty kicsit.

(A kolbász és a hurka mellett még mit töltenek? A fülét, a farkát mibe teszik?)

Jāj, sājtot. Lātot, te mēt többet tudol. [...] Ígēn, ásztāt ... ász szoktāk utójjārā ugyē ... Ez ā még āz ābārbā ā fejet is ... mēkfőzik. De mink nem szeretttük sosē. Tudod mér? Tisztā vízbe tettük fel külön ā fejet, āhoty kettē vām vāgvā, āhogy āz embērēk, ā hentēsēk mēkcsinājjāk, szépen elrendēzik. És ākkor külön [...] mēk kocsonyā vān. Mer mink igēn szeretttük ā kocsonyāt. Esz kitēgyük, másnāp rēggel lēsēggyük ā zsírjāt, és ākkor odātēgyük fēlolvāsztāni, ākkor fűszērēzzük. És vān ēcs csomó kocsonyānk. De még osztān utānā is szoktunk, mer mārād még bōr... mēk kōrōm esetleg, vālāmi még, mikor mā nincsen ēgyeb, mā utólāg ugyē mā mink betēgyük ā hūttōbe ugyē. És ākkor később is vā kocsonyā. No ... ākkor ā fejet kiszēggyük, mikor mēkfő jó puhārā, fijām, kihūl, ākkor ász szépen ā csontūl mēgmēntik, úgyē, lēsēdik, és ākkor összevāgjāk. Vām mos mār dārājjāk ... ászt is ... hūsōrlōn, tudod, hoty kiseb lēgyēn ā ... nē lēgyen ojjā zsīros. Nē lēgyēn oā zsīros. Oszť eszt is bizony fokhāgymāvāl ... ebbe is fokhāgymā kell ... piros-pāprikā ēty kicsi, ebbe nem sok kēl, nem úgy mind ā kolbāzbā, és só, és ākkor jól fēlfűszerezik borsāl eszt is, mēk sóvāl. [...]

(Mi az, amit hosszú időre eltesznek?)

Á kolbász, hā mēkfűstōlik, fēlfűstōlik. [...] Á sājť nem túl sokājjig āz āzēr, āmi ā lekhāmārābb el szoktāk fogyāsztāni ā sājťot. Tudod?

(Mi az, ami hosszú időre megmarad?)

Hāt ā ... ā fűstōlt hūs, mēg ā szālonnā, fűstōlt szālonnā. Á disznóbū csāk em mārād mēg tovābrā.

(Mit szoktak fűstolni?)

Hāt, ugyē ... ā hūst. Hūs ... Úťy szoktāk, ā nāc combot kivēsziťk, ugyē, ász nem hāggyāk mēg āzē. Vān, āki mekhāggyā, mer még hūsvétrā is, vālāmikor hūsvétrā ābbūl vōť sonkā, tudod. De mā mos nem szoktāk. És ākkor ugyē ász hā lēsēdik szépen ojjā kissebre, ojjā hotyhíjjākrā, ākkor ābbūl vān ā kolbász, āmit lēsēdnek. És ākkor ászt ojjā kissebbet hāgynāk ā csūlkōn ā hotyhívjāgbā is, ākkor ászt fűstōlik mēg, mēg āz oldālāst. Ódālās [!] is vā kettō.

(Mi van a karmonádlival?)

Áászt nem. Ászt nem szoktāk fűstōlni. Áz ... ásztāt szépen elosszāk, és āz ... āz lēs kōstolōnāk elkūd^{ve}. Mer vālāmikor mēnnyit kēlletēt kōstolōbā kűde... āz egēsť csālādnāk. Mit gondolsz tē? Épen csāk hoty kifuttā. Álig mārād belūlē, úgyē. Ugyē. Ákkor mēg ásztā vānnāk ojjā rēsēk, āmirūl ā hūst lēsēttēk, āzok csūlkōk, csontok, ābbū vōť mindēg ā hūsleves, ākkor ā nāp. Tudod? Disznōölēs-kor. Ugyē vōť ... tēteť belē hotyhíjjākot is, de ā kārājť, ā rōvitkārājťbū ezēk mind mēntek ā ... kűdeni ... kōstolōbā. Áz mind elfogyott.

(Mit kellett kóstolóba küldeni?)

Hāt úgyē vāktāk ěty kilónyi húst, rōvítkárájt, mindég ászt vāktāk, mēk két szāl hurkā, ābārolt szálonnāt. Még āz is ālt, vālāmibe főzik, tudod, āz ābār^{old}bā szoktunk betēnni, ki mēnnyit szeret, āhān dārābot, oszt ākkor ... mēkfőzik szépen. Ez még ezzel is, āpró ... ā ... dārālt fokhāgymāvāl, pāprikāvāl, ěty kicsi kānāl ābārlevet szoktunk rātēnni, hoty hīgāb lēgy^{ēn}, szépen bekennyük ódālāt, mindēnēt. Jól mēssózzuk, mer úgy jó. Nnnā. Ászt is szoktunk vāgni egy dārābkāt hozzā, tudod, hogy mindenbūl lēgyen. Ez ā kóstoló.

(Kinek kellett kóstolót küldeni?)

Hāt ā rokonoknāk, mindēnkinek. Peeersze ... szomszédoknāk is. Ąki nekünk kūdōt, mink is kūtünk ... úgyē āsz visszā kēl kūdēni. [...] Hāt mire tettük, tānyírrā tettük, és āsz lētākártuk, úgy vittük. [...] Hāt ... mivel? Vālāmikor ākkor még nem vót hogy nejlon sē tān. Nem is tudom, pāpírrāl, csomagoló pāpírrāl, vāgy zsír^ppāpírrāl, vālāmi ijjesmivel.

(Kendőbe nem tették?)

Hāt néhā áaszt is tettünk ā tetejire, úgyē. [...] Hā mindég ě ... vālāmikor ā gyerekek vittük, mer kāptunk ěcs csēp pēnszt, emlékszēk rā, mikor én gyerek vótām, tudod, vittük, oszt ... ěcs csēb zseppēszt mindék kāptunk. [Egész halkan:] Hm, de régē vót.

(Te például kinek vitted?)

Ěn? Hāt ā rokonokho. Hāt Bāлинд bātyāmēknā, Sāndor bāty... [...] Nem kēllēt messzē. Ot vót māmānāk ā Māri nēnnyē, Szābó Sāmunē, Māri néném, úgyē. Nekik is kūttek. Hāt āzēr vót ā ... soknāk, hāt nem tudnām áaszt ěm mint fēlsorolni. Sósēknāk [...] szomszédoknāk, úgyē soknāk. Mēg vidékre is ā rokonoknāk, hā sokfelē vittünk, igaz-ē.

(A disznóölés napján hogy történt az étkezés?)

Nnnā, kērēm szépen. [...] Rēggel, ígē, rēggel megbeszēlték. úgyē. [A magnetofonra mutat:] Em mēgyēm most? [Nevet.] Rēggel megbeszēlték, hogy no ākkor ā rēggel, ākkor őjjük ā disznót. Mām mēv vót beszélve, gyōttek ā testvérek. Minālunk ā hārom fījūtestvér, édēsāpām, Sāndor bātyām mēb Bāлинд bātyām. Ők āszongyā, ōk ^{összē}, ōk hārmān ^{összē}gyōttek, ēggy-ēgy stāmpót mēgittāk, vētték ā kést, mēntek úgyē, lēfoktāk ....

(Ki kínálta a stampót? Kenyeret ettek utána?)

Hāt ā hāzigāzdā mindég úgyē. Hāt, vót, āmikor ěcs csē.... Vān, āki szerettē, édēsāpām pēldāul szerettē, de nem mindēnki, vān, āki nem ... kērt utānā kēnyeret, úgyē. És ākkor, nā hāt ākkor úgyē, lēfoktāk. Mongyuk, mind ā kettőt, mer ^ú... āltālābā kettō vót. Gyerekkorombā mindék kēd disznót vāktāk, emlékszēk rā. Nnnā. És ākkor igaz-ē, ākkor készítették mā, ā szālmā tān odā is vót készítve, tudod, és ākkor no úgyē, ākkor pērzsēlték. [...]

(Mi történt a vérrel?)

Já persze. Hāt még á... jāj, lātod? No, igaz-ē, reggelre vér vót ... sült vér ... mindég. [...] Nāty tālbā foktuk. Hāt ā ... āszt āz āsszonyok szoktāk. Āz āsszonyok, āki ... nem ... fēlt, vālámék āsszon nem tuttā mēkfogni úgyē. Ēn is mēkfoktām mindég, de gyerekkorombā mēn nem, csāk úgyē mā mikor fēlnőtteb vótām. És ākkor āz ... odā kēllēt tārtāni, még leszúrtāk, és ākkor ... ügyesen ... úgyē tisztān, ^{hod} nē mēnnyēn belē ā fōd még ez-āz. Ākkor ^{e...} hātytāk ēty kicsit. Mikor mēgālvāt, ākkor vizet öntöttek rā, igaz-ē, ākkor mēgābāroltāk ... forró vízbe úgyē. És ākkor vān ā lē... lē, csāk ép mēgvāgdostāk āprórā, úgy is jó vót, és ākkor [...] vērēshāgymārā tették, mājorānnā is kēll ārrā is, vērēshāgymā, mājorānnā, bors. És ākkor ev vót ā reggeli. [...] Mēm mēt tudod, mē... utólāg még ā... āszt is kitānāltāk, hogy fōt rizsāt is kāvārtāk belē, tudod? És ākkor ... piroskāposztāvāl, uborkāvāl, kinek mi kēllēt. [...] Hāt kēnyér is persze. Kēnyér, āk kēllēt hozzā.

(És addig állt a munka, amíg reggeliztek?)

Peeersze, persze. No, āzér írtām lē .... Először ā disznóvāl fēlbāntāk. Mēkkāpártāk, mindēn, kész vót, gyönyörű tisztārā, úgyē, mēl lēmōstāk mindet, kettēhāsítottāk, bevitték, ekkor kezēt mostāk, és ekkor vót ā reggeli.

(Leültek vagy állva ettek?)

Lēültek, no ... āāālvā? Óóó! ... Dehogy ālvā, ^{hogy} ēttek vónā ālvā. Szēpen teríték vót, nāgy āsztāl vót. Mēkterítettünk, úgyē. És ākkor ^{ēl...} mē... mēgrēggelisztünk. Mindēnkinek lē kēllēt űlni, āz egész csālādnāk. Nem vót külön terigetēs, mēk hogy itt ēszik, mēg ott ēszik. Ott mindēnki lēült, és ākkor mēgrēggelisztek. Ākkor āz āsszonyok úgyē āz āsztālt elszētték, mindēn. Vót, āki mosogātott ... úgyē, elmosogātā ā reggelinek... kēllēt délre tānyír úgyē, ā lāpos tānyírok. És ākkor no, āz embērek mēk hozzāfoktāk, ākkor bontottāk szēt ā disznót. Á mágok mōggyā szērint. Ekkor mondom, oszt én ākkor úgy mā úgyē ... Māmā ... ā nāty sērpenyűt előkészítettē, mer pēcsēnye vót dērre mēk hūsleves. Á pēcsēnye, hoty hívjāk nē ... krumplipirével, mēk hordóskāposztā ... dinstēlt ... kāposztāvāl vót. Tudod? Āz is vót hozzā. Āz vót āz ebéd. Mēg āz embēreknek jó bor, gyerekeknek tējā... tējāt ittunk mindég. Rēggeltől mēmārāt ... tējāt ittunk, boros tējāt. [Nevet.] Ez vót délbe. Hā délbe még vót, ākkor mēgint úgyē āz āsszonyok elmosogātāk ... és ākkor āz embērek mire végesztek úgyē, szétszették [!] mindēt úgyē, ākkor fēlvāgdostāk ā kolbāsznāk āpróbā, és ākkor ... ākkor, ākkor māmā mindék kērtē ā tōtōtkāposztā^{nā}... ā lāgyā hūsāt. Külön dārāltāk, ābbú vót úgyē jóízű tōtōtkāposztā. Igē jót tudott ēdēsānyām, jāj de jó tōtōtkāposztāt tudott ^{csi...} Nāty, hūs-huszonöt litērēs fāzēk telē tōtōtkāposztāvāl, ā māsīgā fōtt ā hūsleves, igaz-ē. Mivel még ākkor dērre vót ā leves, āz mā most később, mostānābā vót āsz, hogy ... mār estēre főzik ā levest is. Még ākkor mēt tuttāk dērre főzni, e... elértek bennē ... még ākkor.

(Mi kell a húslevesbe?)

Hāt à húsleveshez? [Nevet.] Hús kell. Utānā ugyē à hús, à zőccség, à só, à bors. [...] Hāt mondom, az, hogy à csontos részibű disznóöléskor. Á csontosénā vót à lápocká, máratt azon ěcs csēp hús, tudod, még az igēn elég vót dēre ... nekünk ... mindēnkinek, mer vót azér azon hús, csak ... à csontosābú. Vót à ... vót à csülőkcsont, úgyē amit lēvāktāk, még lápockácsont még ... még ^{ēty} kis lāpszār-csont vāgy ijjesmi, szóvāl így ... összē ... ráktāk.

(Miért kellett 25 literes fazékban főzni?)

Mer nāgy vót à csālād. Húsān űltünk az āsztālñāl, vót űgy. Unokāk, szülők, déd... szülő ... mindēn. És hogy māsñāprā is márāggyon, mer mi ... nem ēgy nāp vót à disznóölés, hà két nāp. Māsñāp sūttük à zsirt. De válāhovā űty fēlmārāt minālunk is, értēd, mēk hà rāértünk vónā, ākkor sē sūttük. Mink āsz mā űgy mēsszoktuk, értēd, āsz hogy mink esz szépen, fojāmātosān, lāssān csināltuk, úgyē mēktőtōttük à kāposztāt az āsszonyok, igāz-ē, dēlutān. Az estēre mēkfōtt. Ákkor ugyē mā ākkorrā mēktőtōdik ugyē ā... Kolbāsz mā ot kēllēt lēnni. Á hurkāt kötōsztük, úgyē? [...] Az is vót rége, hurkápālcā, de mā oszt utólāg ugyē kötōsztük ijje ^{mā} izē, cērnāvāl. És ākkor ugyē kifōsztük ... āszt is ... az ābārlēbe ... Mer mēmārāt az ābārlē, oszt ākkor ābbā ... ugyē à ... jól ālāmelegītēttünk, ākkor kifōsztük úgyē, és ākkor szépen tekenőbe, āsztārrā szétrāktuk, szépen úgyē, kihūjjōn, nem egymāsra, hà tēhettük, úgyē, de hà kettō ēgymāsra ^{mē}... ākkor sē [...] És ākkor, no ākkor^{or} ugyē à tepsibe odārāktuk, āmīg à kāposztā fōtt, ugyē māmājék à ... odārāktāk à ... sūlni tepsibe, kettō-hārombā, sūtōbe, mindēggyikbe duktāk úgyē, à spārhéton mēk kolbās sūtōttek. Ás sērpenyőbe sūtōtték, űtyhogy vizet tēttek ālā, mēkfōt, mēksūlt [...] pirosrā, az vót à vācsorā. Tudod? Á tōltōt-kāposztā mēk sūlt hurkā, sūlt kolbāsz. Hà vót sūtemény mēk pogācsā. [...]

(Meddig tartott a vacsora?)

Hād bizony tíz órājig is elbeszēlgettek. Tudod? Nem ... nem ... nem űgy vótunk, hogy rohānnyunk, mēk hogy dēre összēcsāpjuk, neeem, sorān mēntünk szépen. És ākkor este lēültünk nyugottān, fél hét-hétkor vācsorā, mā ākkor mindēnki ā... házā mēntek ... étetni. És az emberek visszāgyōttek, tudod, ākkorrā, és úgyē ... mink, az āsszonyok mēkterītēttünk, és ākkor űgy vācsorāsztunk. És utānā beszēgettek, míg el nem ālmosottunk, mēk sokszor ott ... ott lēdūtünk à gyērēkēk is, mer még à fēlnōttek beszēgettek ... És ākkor ... māsñāp mēgint ... mār ^o... ojj ... ojjā sokān nem gyūltek összē māsñāp, tudod. Mink à gyērēkēk, mink ot szālādosztunk, ot vótunk, emlékszēk rā ... meeer ... māsñāp sūlt à zsír. Māsñāp sūtōttük. űtyhogy nālunk māsfél nāp ... mer mā, mā oz dēre azér végesztünk. No mēg ākkor azér vót sok leves fōve, mer mēg māsñāp dēl... ott ^{ett}... mēg rēggeli is ot vót. Mēk külön, hà nem vót elég à mārādék ... sūlt hurkā, māmā mindēk sūtōt frisset, hurkāt, fījām, oszt ākkor mér rēggeli is ot vót māsñāp is. Kisūtük à zsirt, ākkor mēg vót ebéd, mer mēg tōtōtkāposztā is mārāt, húsleves is vót, mēg ākkor is ott ebédēltünk māsñāp. Ijje szokās vót régē, tudod-ē-? [...]

(A tartósítás hogy történt?)

Hād besószták ... tekenőbe, hā persze ..., peeersze osz mēkforgáttāk ná... nápon..., nem mindēn nāp, de úgyē ēty hé... hārom, négy nāp, āsz forgáttāk. De még válaki pācolt is. Válaki ... nem, mi nem szoktunk, de válakit hāllottām, hogy ā sonkāt ... Pāclēt csinā^lt, és ākkor ābbā beāszttātā, nem tudom, meddig-ē. Mink nem szoktuk, mink csāk besósztuk, besósztuk ānnāk idejēn.

(Mind a négy sonkát?)

Kēt hétig, igēm mind ā négyet, mār āmi ... āmi mārātt, úgyē mer lēsžēdnek ābbū nē, nem hāty tejjesen nāty sonkāt. És ākkor úgyē gyōn āz oldālās, úgyē, mēg ā szālonnā ... [...] Kēt hétig. Kēt hétig āll ā sōbā. Ąkkor kiszēttēk, mēk-kāpārgáttāk. Ąkkor mi, mink mēg úgy is csinā^ltunk, hoty szerēttük ā ... ākkor is rājta ā fokhāgy^{mā} .... Csinā^ltunk pāprikās fokhāgy^{māt}, és ākkor jō bedōrzsōltēk ā szālonnāt ... ā véknyāt ... fōképen, és ākkor āz ... ūty szerēttük. És vōt vāstāgābb is, āmit mēm mājđ nyāron sūttek ... nyārson. Tudod? Ąrrā nem fokhāgy^{māt} ... mer ām mēgēg rājta. [...] És ākkor úgyē, így vōt. [...]

(Aratásra maradt még valami?)

Hāāāt, mārāt, hā hūs-vétkor vāktunk ... ābbū igēn.

(És ha Piroskára vágatok?)

Hāt ... Ąbbū nem. Ąbbū mā nem mārāt. Nem mārātt ... hāt úgyē, úgyē, vōt āzēr lēhet, hogy disznóhūs mārāt mēg ... úgyē. [...]

(Melyik volt számokra a legemlékezetesebb disznóölés?)

Hāt ēnnēkēm ā régi, āmit lēirtām. Ąv vōt ā leg... Hāt, māmājēknā. Bizony āz. Ot szerēttünk lēnni. Ot vōt mind ā hārom csālād. Tudod-ē? Gyerēkēk is ott ugrāltunk. Elég so^{kām}. Mondom, hūsžān ūltünk āz āsztāl^{nāl}. Rēggel, dēlbe, este. És āzēr vōt, tudod, mer mēg āv vōt ā gyerēkkor, āz ā szēb gyerēkkor, úgy visszā tudok emlékezni rājta, hogy úgy ōrūltünk ... kis tűznek, mindēnnek, ā gyerek is ... úgy ōntōszttük, mēg mindēn, úgyē ... szōvāl āz vōt ā legjobb ... āz. Mer mā oszt, tudod, utānā nem sokārā begyōtt ā hāború. Oszť ākkor ... szegény Bērtit is elvit-tēk, mā othon is hijābā ōltünk disznót, ojjā szomorúk vōtunk, tudod-ē? Mindēg vārtuk hāzā. Hārom és fēl ēvig vōt foksāgbā, orosz foksāgbā. Mindēg vārtuk hāzā. Hā tāvāsszāl ōltünk, ākkor sē gyōtt, úgyē. Mikor tēlére ōltünk, ākkor sē gyōtt. Ą kārācsomfāt is mēkcsināltuk kārā^{csorā} februārig ot vōt, mā lēpērgētt ā fenyűfā, ākkor sē gyūt, hārom és fēl ēvig úgy vārtuk hāzā, hocs csudā. És ... Mār ākkor nem vōt ojjām, mint mikor mēg ēggyūt vōt āz egész csālād. Tudod-ē? [...]

(Mi volt a legkorábbi disznóölés, amire emlékszel? Az biztosan közös disznóölés volt!)

Ígēn, persze, persze. Hāt ém mā emlékszēk hāt-nyōc ēves koromtū. Emlēkēsztem. [...] Ąkkor mondom, mikor fēltünk is ā pācurkātū, mer ... hā gyōttek, ā fākānāllāl úgyē mēgūttēk ā kezūnket, rāvāktāk, vāgy ā fejūnkre. [...] Ą vācsorā elōtt mā elgyōttek, emlékszēk rā mindēg, de mā ojjā csēndbe vōtunk, ā gyerēkēk. Ott ūltünk ā sārōgbā, nē. [Sūgva:] Gyōn ā pācurkā. [...]

(Milyen volt a pacurka?)

Hāāāt bizony. Hāt ki minek vót fēlőtözve. Tudod? [...] Vót ... [Nevet.] Mit mongyák? Āpācā ... példāul. Ojjān āpācānāk vót fēlőtözve. Ākkor vót kémēsēp-rōnek fēlőtözve, mēg ijjesminek, mēg āmit úgyē fālun elő lehet ālītāni ... Úgy ōtōsztek fēl.

(Hozzátok ki jött pacurkának?)

Jāj, el sē hinnéd ēccēr. Úgy emlészék rā, hogy ^{mi}. Hāt vóták it többen. De ... ēgy... ēgyre én úgy ^{emlé}... Kondorné āsszony [a szūlésznő]. Te emlészél Kondorné āsszonrā? Képzeld el, Kondorné āsszon, de hoty kivel vót, āsz mā nem tudom. Ō vót ēccēr ā pācurkā. Mer āzér, hogy én nem tudom, hol ētt [’evett’] ō ... ā tōtōtkāposztābū, igēn fīnom ^{tōtōt} ... Hosztā ā kāndlīt [’kanna, ételhordó’]. Értēd? Kāndlīt hozott. Ābbā neki sokāt rāktunk. Mēgis ... mēgismertük osz, mielőtt elmēnt. De úgy emlészék rā, hogy ^{minde} ā gyērēkēk, hogy nohāt, Kondorné āsszon lētt ā pācurkā?! Mindég montuk. Tudod? Úgyē nem is tételēsztük fēr rúlā, hogy no, úgyē, mer mi, gyērēkēk mā ismertük āzér. [...] Nem tudom, hoty ki vót velē. Hāt vóták ot többē, hāt ki emlészik mā. [...]

(Ti hova mentetek pacurkának öltözve?)

Hāt pācurkānāk nem mēntünk sēhovā. Nem mēntünk pācurkānāk mink. De fārsānkor ēccēr fēlőtōsztünk mink is. Mēg izs zāvārtāk ā fījūk ... Bizony. [...] No, mos kébzeld el, hoty Sós Juliskā, ém, mēm mā ākkor Ilonkā, ot vót ā sōgornōm nālunk. Hārmān fēlőtōsztünk. Én vótām ā kisāsszon. Kébzelt, hogy mi csināl^{tunk}. ... Lēvēttünk [!] ā függōnt, osztān ... gyōnyörű szoknyāt vārtunk nekēm. Kōrōm-cipōbe! Tēlēn! Ākkor vód divādbā ā tūsārkú kōrōmcipő. El is hāttām āz ēggyiknek ā sārkāt. Kébzeld el, én vótām ā kisāsszony, ākkor ... vārjāl csāk, ki ... vót ... vót ēgy ... izé ... mi is vót ... Ilonkā? Ilonkā mēg ... nem kémēsēprő, de ijje feketének vót ^{fēlőt} ... feketē ruhābā ... fījúnāk. Tām mēg Juliskā is mi vót, igāz-ē, mān nem is emlészék, csāk ém mágām^{rā} emlészék, hogy kisāsszom vótām. És ākkor elmēntünk, tudod, Juhāsžéknā, Ilonkājéknā. Á ... ott ā Lengyel, ā Lengyel hāzok sārkanā āltāk vālāmikor ā fījūk, tudod, āzok ā suhāncok, mindēn, oszt észrevēttek bennünket. Mink osz āzér el tuttunk szōkni ^{túl}... Fēlmēntünk ārrā nē, āhol most vān ā ... āz orvoslāk vān ... ā Bēde kertnek hittuk úgyē, osz māj^d ot mēntünk lē nālunk, hāzā. Nāty hóbā [...] ^Ā csiz... ā cipő sārka is kitōrt. Jāj, āsz montuk, hoty többet nem ^{mēn}... [...] Gyōttünk-mēntünk osztān, hāt mutogāttuk, ijjem mozdūlātōkāt, mēm mindēnt, oszt ākkor mēn nevettek ... Ōk ... minket nevettek úgyē, mer mi nem mertünk, hogy ne ismerjēnek mēg úgyē? Osz āzon ... mēg mēkkínāl^tāk āzér, mēkkínāl^tāk ott is, mēm mivel is? Borrāl kīnāl^tāk. Ēty pohār ^{pāj}..., ēty pohār bort mēk kēllēt inni. No, kébzeld el, ijjeneket. [Kiesve az emlékek idézéséből, hirtelen a saját háziasszonyi feladatára utalva:] Hāty kīnājālāk mā mēg.

A felvételt 2004. március 2-án készítette Kornyané Szoboszlai Ágnes az adatközlő, Kun Lászlóné Kun Piroska otthonában. Kun Lászlóné 1934-ben született Felsőnyáradon tehetős református parasztcsalád harmadik, legfiatalabb gyermekeként. Két tanévben a falusi elemi népiskolák államosítása előtt Miskolcon tanult a Tóth Pál Leánynevelő Intézetben. Ezt az időt leszámítva egész eddigi életét szülőfalujában élte le, és mindig a saját háztartásában dolgozott.

A felvétel készítésekor csak az adatközlő és a felvételt készítő volt jelen. A beszélgetés során tapasztalható tegeződő kapcsolatnak a gyermekkorukra visszamenő ismeretség és a közel azonos életkor a magyarázata.

Az adatközlő sok vonatkozásban megőrizte a palócos sajátosságokat. Az *á*-zás, az *ā*-zás, az *ē*-zés hibátlan és hiánytalan. A zártszótagi *l* kiesése nem következetes. De amint az adatközlő önfeledten kezd beszélni, bekövetkezik az *l* kiesése, valamint feltűnik a rövid váltótövek használata is. Következetlenné tűnik az *ett*, *itt* 'evett, ivott'-féle igealakok használata is, de ez is az elbeszélés önfeledtségének függvénye éppen úgy, mint archaikusabb, illetve a helyi formák felülkerekedése. Ilyen jelenség például a *meg* igekötő, illetve kötőszó *g*-jének hasonulása a rákövetkező mássalhangzóhoz. Az *ugyē*, *úgyē* töltelékszó következetlenül változik. Ugyancsak változik a *Tudod?*, illetve *Tudod-ē?* kérdés. A változásuk mellett az is jellemző, hogy olykor tagmondatként csatlakoznak a megelőző tagmondathoz, olykor önálló kérdő mondatot alkotnak.

Az adatközlő igen átélten adja elő mondanivalóját. Jelentősen változik a hangerő, erősen hangsúlyozza a kiemelésre szánt részeket. Az erős hangsúly többször együtt jelentkezik a hang lényeges megnyújtásával. Ilyenkor a lejegyzésben a hangot három betűvel jelöltük.

A szövegben a tapadó ... a megszakítás jele. A betűközök között alkalmazott ... a vártnál hosszabb szünetet mutatja. A [...] akkor kerül a kurzivált nyelvjárási szövegbe, ha a magnófelvételhez viszonyítva kimaradt valami a lejegyzésből. A kihagyás oka lehet az érthetelenné gyorsult tempó vagy a jelentős eltérés a beszélgetés tárgyától. Szögletes zárójelben áll a lejegyző által megadott jelentés vagy figyelmeztetés is, ha nem a várákozásnak megfelelő grammatikai alakkal találkozunk.

2004 szeptemberében lejegyezte:

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Bukovinai székely nyelvjárási szövegek

Az első felvétel 2000 augusztusában készült. Az adatközlő Pál Lőrincné Salamon Erzsébet, a bukovinai Hadikfalván született, a felvétel idején 76 éves volt. 1945 óta Zombán él. A szöveg kötetlen beszélgetés, témája az 1941-es áttelepülés. A hangfelvételen Tunkli Béláné és Pál Helén is megszólal.

A második felvétel 2003 decemberében készült, az adatközlő Pál Emerencia. Ő is Hadikfalván született, a felvétel készítésekor 79 éves volt. Ő Budapesten él. A szöveg egy mese. A felvételen Pál Imréné és Pál Helén is megszólal.

A felvételeket készítette és lejegyezte Pál Helén.

1.

Hát hogy jöttünk? Kosnáig àjöttünk autóvol, / egy ijen ponyvás autó[val].

(Az hol van az a Kosna?)

Mi?

(Az hol van?)

A határszéjin. És akkor a határszéltől onnat maj vònadba hàjesztek / s akkor àlmèntünk Szegedig / vaj Békéscsàbo vót / sakkor ottàluttunk ègy / èjel vaj ègy hétig es otvot^{unk}. / Sakkora / zànyokot mæg / anyád mæg Èmre ajan kicsikék vòtak. / S akkor a / magyaruràk s a / akik fogattak / akkor jöttek bé s / kisfiam hát meg tudod-è mondani mi a neved? / Sakkor mægmonták hogy mi a nev^{ük}. / S u sirtak. / Mindènk. / Hogy / hogy lèhet hogy / ànyi üdö alatt megòriszték a magyar nyelvet / hogy a gyàrek mek tutta mondanyi hogy / àpikàmna mia neve vaj anyàmna, vaj ijèsmi. / Met hát Emre is mæg akkor kicsike vót. / S Èrzi vót a nagyobbacska. / Így vót. /

(És azután?)

Mi?

(Azután?)

Azután nosztà akkor / àlvittek Szàtmárnèmetibe. / Ùgy vót hogy odatelepítnek. / És akkor / ot vòtunk a táborbà. / Nàm tudom m ànyi id àig. / Sakkor a / mikor jött a másìk csoport, / Lajos bàcsidék. / Mer hát tudod úgy vót ott / hogy úgy àhogy à zèmbèrek kapták a / bàhivokot 'okor montak rá ma^{gyar} a'ampolgarsàgra s jöttek Magyarországra. / S akkor èccèr már kihirdette a zòregpap / hogy àlfognak vini Magyarországra. / Vótam len^t Bukurestbà / s megmontam hogy nàküink ojan hàjet aggyànak, / ahòl / úgy mònta / nàm a zòccsèg / henem ahòl a pàtrezsejem is mègtèrèm. / És úgy vót / hogy odatelepítnek / ahol vót a / Mincèntinàk a bìrtoka. / Dà oda izékèt telepítették / ejen görögököt. / No most

akkor / közbe / fõlszabadult Bácska. / Bácska. Fõlvidék. Izé. / És akkor azért vittek münköt oda / mer akkor az fõlszabadult / s akkor Hõrti odatette a székejeket. / Bácskáb^a. Akkor / megérkesztünk Teberénbe a záromásra / és, / vagy nem es tudom. / Bavittek elõb Ujvidékrä. / Oì megetettäk / szép virágos asztalnál / mindén tángyér elõi fejér virág s mindén / s vótak ott es ejen / magyar leánkák, akik / énekelték nekünk es szépek vótak. / És akkor osztá onnat újra autókba ejeⁿ / fëraktak oda / mind a cigánkákat hát mejeny az a mēnekült! / S akkor úgy vittek oda Bácskába münköt / még vót hāgyva hogy / äz a csoport mejen Szõregre / másik / úgy monták Szõreg dā utāna älkērēszelték Hadiknépének. / Sakkor utāna / a másik csoport mēnt Temerénbe s másik mēnt Hõrtivārara s így / szanaszējel. / Sakkor mikor / Lõrinc bácsidék jöttek ki / akkor õk / nekik má aszmonták tessékelt magyarok. / Mer õkēt már a zálam hoszta. Èrted. / A zálam / a vónat bēmēnt Hadikfalvára / vagy nem tom román vónat vót-ē. / És oda bépakolták a ládáikat mindén / fillét, ami essze vót csomagolva. / S akkor õk úgy jöttek. / Utyhogy / mikor Magyarországra jöttek õ monta / hogy akkor mind kik lebeg / mind kidukták a zablakokonn a / piros fejér zõd lobogõt / aszmongy^a / annyiszor figyeltem de ne én nem láttam ot én. / S akkor hogy jöttek Magyarországra, akkor a magyar népék. / Osztān akkor õket es így elosztották ot / szanaszējel. Èggyiket Bājmokra, másikat Babapusztára, másikat Prasztināra / s így a rókonyok es minden szējel. / Nā / s ejen vot a zéletünk hoty hát vi / azét mongyák, / hogy visszanēsztem fēlutamból / szēmemből a kõny kicsõrdul. / Ejen siralmas. / S azért vannak ezek a székej találkozòk / mindenfile de má nincsennek népek sincsen. / S azért életembeli es má / sok meghot. / Véber Erzsi nēni ojan erõ sasszon vót mind egy huszār / meghot. / Na. / Ambarus keresztapām es meghot. / Na még a / Èrszinek a keresztannya él / úgy örül ha meglát.

2.

Vót egy asszonnak három leánnya / má äszt älmontam ugyē?

(Tessék mondani, és akkor tudjuk, hogy...)

Ès / há nem tutta férhez adni èggyet sã. / Há most mit tuggyon csinálni? / Hoty kéne férhezaggya, egyik szõsznyelvü vót. / A másik kãncsal vót. Kãncsi vot a szēme. / S a másik öröké tihihhi, tihihhi, tihihhi, kacagutt. / Lúke vót.

(Ès milyen a szõsznyelvü?)

Há szõsznyelvü így ne. Szõsznyelvüen beszél. [Mutatja]

[Nevetés] (Selypített. Szõsznyelvü. Ez, ez ilyen székelyes szó, hogy szõsznyelvü? Ezt a székelyek mondják, hogy szõsznyelvü?)

Asz mongyák szõsznyelvü, igen. / Aki ojan sējpešen beszél. S érted. / S akkor / vót egy jó kanászlegén egy szép / derék kanászlegén / s az hājította ki a tãhenyekēt örökké. / Na az asszon es kicsapta a tehent s el / kihājította, szonya [aszongya] / mejen jóképü legén, bejõvona nekem / valamejik leánt bár älvenné.

/ Ehez adnám férhez. / Na más reggel nekiálot s / kitötöt, vót neki pálinkája s
kitötött egy jó / pohár pálinkát s kitátte oda a / a / geren izére a

(Tornácra.)

hássarkához. / Vót ejen veranda. / Veranda végig. / Ném ugy mind ez. / Kite-
te oda. / Há édes fijam aszongya / kiteszem eszt a pálinkát, id még. / Ávette
asznya [aszongya] s jó köszönöm szépen. / Istän fizesse meg. / Ávette az asszon s
a zem / a legén s megitta. / Há jó. / Mejen más reggel es / hát akkor es tett oda
ki az asszon, s ávette a legén s megitta. / Aszongya / halod-e édes gyèrekem, van
nekem ojan szép leányaim három, s áste gyäre el nálunk. / Aszongya. / Fonnak
guzsajasba. / Hát aszonya älmejek megnézem. Mejen jó asszon aszongya. / Vá-
lamejik hátha vaj ej jóképu leán. / Há odamént, / sapkáját letette így ne az ágy
közepire, / és / leült. / Hát a zasszon a zöregasszon fòrgott ide, fòrgott oda s /
aszongya az egyik leán hogy / anya / né lássaje / tót aszongya megláttam asznya
[aszongya] it van ne, / a zasztalsarkán. / Aszongyák tyukszemü vagyok s meglát-
tam a tüt né hol van aszongya. / A legénnek a lábá a földbe gyükerezett. / Hú
aszongya. / A másik ekezdett kacagni tihihhi, tihihhi, tihihhi / tihihhi, tihhi. /
Na.

[Nevetés]

Tihihhi, tihihhi. Az a szegén csak nészte hogy mi lesz it most belölle. /
Aszongya a / a káncsi / amejik káncsal vót, / aszongy elment a zajtához s /
osztongya hogy / háj. / Anya / macska / káckinye aszongya / macska még reült
az ágyra.

[Nevetés]

Aszongya a / a legén, te aszt a szomoruját. Hogy menyek ki. / A lábá úgy
belégyükerezett a / a földbe min nekem most it hogy / alig tudok lépni. / Aszt az
ángyát! Nyócvan éves kòrba né! [Énekel] Tapsojátok még. / Hát a szegén legén
így megjárta félkelt, / aszmonya / jaj istenem csak még éccer ki tugaak mēni, so-
se jövök ide. / Félkelt s valahogy kimēnt. S hát más reggel az asszon az öreg-
asszon / megin tett ki oda pálinkát, nem kelet othatta a pálinkát. / Asznya nem ke
se leánnya se pálinká[ja]. / A táhent kicsapták s aszt legeltette de többet nem
küllött. S az nām tutta férhez adni a leánnját. / Éggyēt sē. / Most / mostani leá-
nyok esz most ugjártak. / Mindegyik legénnek úgy kéne, hogy kättő.

PÁL HELÉN

Karcfalva helynevei I.

Bevezető

A romániai magyar helynévgyűjtésnek az eddigiek során sikerült feltárnia több száz település élő és/vagy történeti helynévanyagát. Ez az anyag azonban még nem tudja egyenletesen átfedni a keleti magyar nyelvjárásterület különböző régióit. Többségüket csak szórvényaikban képviselheti, néhányukat pedig a maguk teljességében is. Ez utóbbiak között mindenekelőtt a Nyárádmente, Kalotaszeg, valamint a Nyikó mente említhető és újabban Csík is.

A székelyföldi Csík mai élő helynévanyagának adattári feltárására a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filológia Karának Magyar Nyelvészeti Tanszéke doktori képzési programja keretében vállalkoztam, amelynek hagyományos névtani részprogramja a SZABÓ T. ATTILA által már az 1950-es években kidolgozott, de máig is megvalósulatlan erdélyi helynévkutatási tervszerben gyökerezik. Az ennek szellemében készült „Csík helynevei” című doktori dolgozatom (Kézirat a BBT Filológia Karának könyvtárában, 2001. Jelzete: 26.414/M_{1, 2, 3}) a tájegység mintegy negyven településének névanyagát térképezi fel. Gyűjtési munkálatainak kezdetei voltaképpen 1981-re vezethetők vissza, amikor a kolozsvári egyetem hallgatójaként helynévtani szakdolgozatom témája kapcsán összegyűjtöttem szülőfalum, Csíkmindszent helynévanyagát. Ezt követően a SZABÓ T. ATTILA-féle helynévkutatási tervszerét felvállaló kolozsvári Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények programtervezetéhez csatlakozva kisebb-nagyobb intenzitással még próbáltam folytatni a gyűjtési munkálatokat, de a közelmúlt jól ismert romániai magyar kisebbségi helyzete következtében csak a rendszerváltás nyomán lehetővé vált doktori dolgozatom kapcsán terjeszthettem ki őket a tájegység egészére. Az így összegyűjtött névanyagot mindenekelőtt hagyományos annotált adattári keretekben rendeztem el, amelyből előbb a NyIrK. (Csíkmindszent helynevei: 26: 155–7; Csíkszentlélek helynevei: 27: 75–6; Bánkfalva, Csíkszentgyörgy és Menaság helynevei: 29: 66–73; Csíkszentdomkos, Csíkszentkirály és Zsögöd helynevei: 30: 72–80; Csíkszenttamás helynevei: 35: 171–4), majd a Magyar Névtani Dolgozatok 149. száma közölt részleteket az eddigiek során (Felcsík helynevei. Bp., 1997).

Ezúttal a feltárt csíki települések egyikének, a felcsíki Karcfalvának a MND. említett számában annotált adattári keretekben elrendezett névanyagát (89–99) részletezőbb leíró szócikkese adattárban is bemutatom tekintettel arra, hogy az analitikus adattári vizsgálatok két jellegzetes válfaja közül ez utóbbi vállakozhat egyértelműen a mindenkor helynévállományok interdiszciplináris értékeinek bemutatására. Közleményem a debreceni élőnyelvi helynévkutatások adattár-

szerkesztési gyakorlatát követi (l. KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen, 1984; JAKAB LÁSZLÓ–KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor, 1987; KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, A Csengeri járás földrajzi nevei. Debrecen, 1993). Így szerkezeti szempontból mindenekelőtt két nagyobb egységre tagolódik. Az első magát a települést mutatja be, a második pedig annak helynévállományát.

A településrajz a község nevének általános ismertetésével indul, feltüntetve annak helyi ejtését, a *hol?*, *honnan?*, *hová?* kérdésekre felelő helyhatározóragos alakjait és *-i* melléknévképzős származékát egyaránt, majd a helysége vonatkozó legfontosabb adatok (területének nagysága, lakóinak száma stb.) ismertetésével folytatódik. Ez után következik a község történetének vázlatos áttekintése néhány ide vonatkozó forrásmunka adatainak felhasználásával, utalva a lakosság számának 1850-től napjainkig nyomon követhető változásaira, valamint nemzeti, felekezeti megoszlására is. — A továbbiakban a település nevének az eddigiek során feltárt írott nyelvi adatai jönnek, amelyek nyomán a név nyelvi elemzésére kerül sor. Ez a szakirodalom, pontosabban a FNESz. értelmezésén alapul, de figyelembe veszi a népnyelvi magyarázatokat is. Itt történik utalás a falucsúfolóra és arra a középkori falura is, amely valamikor a község keleti határában fekszik. A településtörténeti vázlat az eddigiek során megjelent karcfalvi helynévpublikációk feltüntetésével, a felhasznált kataszteri térképek bemutatásával és az adatközlők felsorolásával zárul.

A következő rész, a tulajdonképpeni leíró szócikkes adattár három részre tagoltan mutatja be Karcfalva helynévanyagát. Elsőként a kataszteri térképen *Bel-sőség* néven feltüntetett belterületnek (A.), majd az ezen kívül, de a közigazgatási határon belül fekvő külterületnek (B.), aztán a településtől északkeletre, mintegy 20-30 km-es távolságban, a Keleti-Kárpátokban Csíkszentdomokos és Neamț megye területén levő ún. *másodhatár*-nak (B₂) a helyneveit sorakoztatja föl, ábécérendbe szedett, önálló és utaló szócikkekben részletezve őket.

A többségben levő önálló szócikkek élén a csíki nyelvjárási nevek köz- és irodalmi nyelvi alakja áll, amelynek helyesírása igyekszik követni FÁBIÁN PÁL–FÖLDI ERVIN–HÖNYI EDE „A földrajzi nevek helyesírása” című kiadványának ide vonatkozó szabályait. (Bp., 1998). A poliszém helynevek denotatív jelentéseik számának függvényében indexszámmal megkülönböztetett címszavakkal jelentkeznek (*Kútfejek*¹, *Kútfejek*², *Szoros-patak*¹, *Szoros-patak*²). A már kihalt nevek előtt csillag (*) áll. — A címszó után a név eredeti helyi nyelvjárási ejtészavazata következik. Ezt a gyűjtés során rögzítettem az önkéntes földrajzinév- és szókincsgyűjtők számára kidolgozott hangjelölési útmutató alapján, amelyet a MTA Magyar Nyelvtudományi Munkabizottsága hagyott jóvá 1968-as ülésén (VÉGH JÓZSEF, Hangjelölési útmutató az önkéntes nyelvjárási gyűjtők számára: Nyr. 94: 94–8). A köznyelvvél megegyező beszélt nyelvi névalakokat esetenként a tilde (~) helyettesíti. — A helynevek köz- és irodalmi nyelvi és nyelvjá-

rási adatait az általuk jelölt helydenotátumok rövidítései követik, és egy szám, amely azok helyét mutatja meg a térképvázlaton. A másodhatár helyneveinek száma ábécérendbeli helyüket jelzi csupán, mivel erről a határegységről objektív okok miatt nem készülhetett térképvázlat. A szócikkek további gondolatjellel elkülönített része felsorakoztatja az illető név eddigi esetleges betűhív írásbeli adatait is, majd egy általános, lexikonszerű leírást nyújt a jelölt objektumról, lokalizálva azt, ugyanakkor kiemelve sajátos névadó tulajdonságait is, amennyiben azok még tetten érhetők, vagy a név információtartalma, az adatközlők emlékezete, esetleg a forrásmunkák ide vonatkozó feljegyzései alapján kikövetkeztethetők. Ennek nyomán a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott elemzési modell (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) alapján kitér a helynevek nyelvi interpretálására is. A leíró adattár lehetőségei közepette azonban csak részleges nyelvi elemzésre vállalkozik. Ez néhány kivétellel többnyire lexikálmorfológiai elemzés csupán (i. m. 55–8), amely mindenekelőtt a nevek lexikális síkjára koncentrál. Eltekint azok névelem-szerkezetének köznyelvvél egyező rétegétől, és a köznyelvtől való lexikális eltéréseit, vagyis a helyi nyelvjárás szókészletének élő tájszavait, archaizmusait és neologizmusait próbálja azonosítani csupán. Közülük az azonos funkcióval több helynévben is felbukkanókat csak a legelső adattári előfordulásuknál tárgyalja az ismétlődések elkerülése végett. A szócikk befejező része utal még a név használati sajátosságaira is, ugyanakkor az objektummal és/vagy nevével kapcsolatos helyi hagyományt, népi névmagyarázatot is közli, de utal a differenciálódott nevek helyi névrendszerbeli kapcsolataira, korrelációira is. Egyes helydenotátumok szinonim névváltozatai esetében a ma legismertebb, legelterjedtebb név szócikke tömbösíti az összes többi változatot. Ezekre egyébként utaló szócikkek is felhívják a figyelmet az adattár megfelelő ábécérendbeli helyén.

Az adattár a bel- és külterület nem méretarányos térképvázlataival zárul, amelyek a bel- és külterület határvonalain kívül feltüntetnek még útvonalakat, utcákat, vasutat és vízfolyásokat is. A belterületi térképvázlat egy újabb megyei kiadvány karcfalvi belterületi térképe alapján készült (Hargita megye 250 térképpel és 135 fényképpel. Szerk. KOSZTA NAGY ISTVÁN. Csíkszereda, 1997. 72), a külterületi pedig a kataszteri térképek segítségével. Számozásuk a belterület legészakibb pontjától kezdődik.

Az adattárhoz csatlakozik azoknak a földrajzi közneveknek a jegyzéke is, amelyek Karcfalva helyneveiben előfordulnak. A ma is élő, aktív formánsok jelentésének kifejtő értelmezése a név által jelölt helydenotátum legfontosabb fogalmi jegyeinek a kiemelésével történik, a *-gal jelzett archaizmusoké pedig a szakirodalom segítségével. Az elmondottak sorát a rövidítések jegyzéke zárja.

KARCFALVA

I.

A település hivatalos nevének helyi ejtése *Karcfalva* (-'n, -ról, -ra; *karcfalvi*). Lakói és a környékbbeliek *Csikkarcfalva* néven is említik. Román nyelvi hivatalos névváltozata: *Cîrța* [kirtsar:].

Romániai magyar település a Székelyföldön, a közigazgatásilag ma Hargita megyéhez tartozó Csíkban. Pontosabban a Felcsík Olt menti egységterületét alkotó ún. „hat község” egyike Csíkdánfalva, Csíkjenőfalva, Csíkmadaras, Csíkszenttamás és Csíkszentdomokos szomszédságában. Csíkszeredától 21 km-re fekszik 721 m tengerszint feletti magasságban. Csíkjenőfalvával együtt alkotja *Karcfalva község*-et, amelynek községközpontja, azaz székhelyközsége. Területe 3294,67 hektár, lakossága a 2002. január 1-jei népszámlálás adatai alapján 1038 fő. A rendszerváltásig termelőszövetkezeti község és a környék mezőgazdasági és ipari tevékenységét irányító tanácsközpont volt.

A helyi tévesz 1990-ben történt felszámolása után földterületeinek egy része visszakerült magántulajdonba. Gép- és traktorállomása segítségével a gazdák többnyire egyénileg művelik meg többségüket, de 245 hektárnyi szántóföldet közösen a közelmúltban létesített *Olt*, illetve *Madicsa Mezőgazdasági Társulat*-okba szerveződve. A 2000-ben *Larix-Karcfalva Közirtokosság* néven újralakult közirtokossága visszaigényelte egykori osztatlan erdőit és legelőit egyaránt, de ezek tulajdonjogának a rendezése még folyamatban van.

Fejlődőben levő település, ahol a kisipari, a kereskedelmi élet is fellendült az utóbbi években. Három faipari, egy tejfeldolgozó és egy gyapjúfésülő egység is létesült. Mellettük még gyógyszertár, takarékpénztár, orvosi rendelő, ugyanakkor több kereskedelmi egység is működik. Megkezdődött a gázvezetés, tervezik a vízhálózat kiépítését, modernizálták a telefonhálózatot. Középületeit felújították, művelődési otthonát közszolgáltatásokra alakították át. Folyamatosan építenek újabb és újabb lakóházakat is. Önálló I–VIII. osztályos iskolája van, a *Mártonffy György Általános Iskola*, ahol a helybeli gyerekek tanulhatnak. Csíkszeredával és a szomszédos településekkel egyrészt az itt elhaladó 400-as Brassó–Déda vasútvonal, a régi székely körvasút, másrészt távolsági autóbuszjáratok kapcsolják össze. 2002 júniusában Hargita megye vidéki helységei között elnyerte „A legtisztább és leggondozottabb település” címet. A helyi tanács a közeljövőben meg szeretné honosítani a faluturizmust is a földrajzi környezet kedvező természeti adottságainak kiaknázására.

Karcfalva a XII–XIII. század fordulóján keletkezhetett a határvédő székelyek csíki letelepedése, illetve az azt követő falurendszer kialakulása idején. A források azonban csak a későbbi századokból tanúskodnak róla. Első két dokumentuma, egy 1406-os, majd egy 1496-os Csíkjenőfalvával, az ebben az időszakban feltételezhetően, de egy 1567-es összeírás szerint a XVI. század derekán már

minden bizonnyal népesebb szomszédfalával kapcsolatos okirat még közvetve utal XV. századi meglétére, Nagyboldogasszony egyházközség papját említve. Ennek a XVIII. század közepéig a korabeli Csíkjenőfalva, Karcfalva, Csíkdánfalva, Oltfalva, Csíkmadaras alkotta egyházközségnek ugyanis Karcfalva a kezdetektől napjainkig a tagja és egyben mindenkori központja is. Csíkmadaras 1742-ben, Csíkdánfalva Oltfalvával pedig az 1920-as években vált ki belőle. Római katolikus temploma is, amelynek védőszentje Nagyboldogasszony, Karcfalva és Csíkjenőfalva határán épült 1370 és 1450 között gótikus stílusban. Az 1344-es pápai tizedjegyzéknek a jenőfalvi plébániával kapcsolatos bejegyzése: „Stephanus sacerdos de Sancto Johanne” alapján VÁMSZER GÉZA arra a következtetésre jut, hogy előzménye egy román stílusú templom lehetett Szent János védőszenttel, amely vagy a mai templom helyén állt, vagy Madicsán, ahol a népi emlékezet szerint a valamikori falu volt. Lebontása nyomán faragott köveit bizonyára falazókövekként építhették be az új építménybe, de erre nincsen semmi bizonyíték. A nagyobb méretű, lőréses, előbástyás, vívófolyosós 8-10 m magas várfallal is körülvett, egyhajós gótikus templom poligon záródású apszissal pedig már a hegyvidéki székelység 1241-42-es tatárjárás után kialakított jellegzetes védelmi templomtípusát képviseli, az ún. vártemplomot (l. A csíkkarcfalvi és -jenőfalvi vártemplom: Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok. Bukarest, 1977. 240–246; A volt Csík megye városainak, községeinek és falvainak részletezett településtörténeti adatai: Csík vármegye településtörténete. Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye [Csík, Gyergyó és Kászón] településtörténetéhez. Szerk. POZSONY FERENC. Csíkszereda, 2000. 102–105). Ezt úgy képezték ki, hogy „a rendesen megépített templomot magas várfallal vették körül, s azon helyeztek el több bástyát, a várfal bejáratához pedig erős kapubástyát építettek. A bástyák mindenike védelemre volt berendezve és lőrésekkel ellátva. Az ilyen vártemplomot rendesen dombra vagy meredek sziklás hegyre építették, mely támadás esetén kedvezőbb védelmet biztosított. Persze ez az ... olcsóbb megoldás az építető falusi közösség szerényebb anyagi lehetőségeivel is összefüggött” (VÁMSZER 1977: 241). A település egyértelmű meglétére végül is csak a XVI. századból maradtak fenn közvetlen adatok, ugyanis egy 1566-os oklevél végre *Karchijfalva* néven tünteti fel azok között a települések között, ahol János Zsigmond választott fejedelem jobbágyhelyeket adományozott székelylelőköknek az országgal szemben tanúsított hűségükért, hadi szolgálataikért.

Csíki székelylelőköként eredetire nézve jellegzetes hatátörközség lehetett, amire mai településszerkezetéből is visszakövetkeztethetünk. Falurészeinek (l. *Alszege*, *Felszege*) helyi nyelvjárásbeli tízes közszoí megnevezése egyértelműen arra emlékeztethet, hogy egykor is ún. tízes részekre tagolódhatott, amelyek alapját a tíz családonként letelepedők csoportjai képezhették akár a történettudomány feltételezte összetelepülés (vö. ENDES MIKLÓS, Csík-, Gyergyó-,

Kászon-székek [Csík megye] földjének és népének története 1918-ig. [A reprint kiadás az első kiadás (1938) alapján készült] Bp., 1994. 41), akár a néprajztudomány fenntartotta széttelepülés (vö. IMREH ISTVÁN, A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. 68) volt is jellemző rájuk. Ezek a településszerkezetet is meghatározó csoportok a székelység körében egészen a XVI. századig továbbélő nemzetségi szervezet vérségi kötelékein alapultak. A székely hadszervezésnek még a XVII. században is élő sajátos gyakorlata szerint a székely hadszervezet tizedei is belőlük verbuválódtak, amelyeket aztán „falvak szerint vagy falucsoportonként századokba egyesítettek, majd ezeket nagyobb alakulatokba vonták össze” (EGYED ÁKOS, A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra: Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk. BENKŐ SAMU, DEMÉNY LAJOS, VEKOV KÁROLY. Bukarest, 1979. 49). Így „1685-ben pl. a karcfalvi gyalogok a szentdomokosiakkal és a jenőfalviakkal együtt alkotják Erős Pál «százát» (...századát), a lófők Sándor János «százát»” (PÁL-ANTAL SÁNDOR, Karcfalva múltjából. Csíkszereda, 2001. 16).

A korabeli Karcfalva bizonyára rendelkezhetett a székely katonaközségekre általánosan jellemző szabadságjogokkal is nagy áldozatokat követelő hadi kötelezettségei ellenében és ereje megőrzése érdekében. Többek között ősei személyükre nézve szabadok lehettek és az ökörsütéstől eltekintve adómentesek. Az osztásos földközösség klasszikus hazájában nemzetségi legelő- és szállásbirtokbeli közösségük örököseiként önrendelkezési jogaik értelmében a saját maguk felállította jogrend szerint birtokolhatták, használhatták és örökíthették a földet nemzedékről nemzedékre. Faluközössége, a „communitás” egyidőben lehetett tulajdonosa, „possessora” a közhatárnak és társtulajdonosa, „compossessora” a felcsíki „hat falu” osztatlan közös birtokát képező, Moldvával határos ún. másodhatárnak, amelyből a moldvaiaknak is bérbe adtak részeket. Létfenntartása érdekében a katonáskodás mellett földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkozó faluközössége általános nyilasosztással oszthatta fel közföldjeit. A székely gyakorlatnak megfelelően „tagjai a helybéliség, a vérség jussán vagy még gyakrabban a belső telek tulajdona révén egyenlő módon vagy rendi állás szerint meghatározott arányban részesedtek a szántóból, kaszálóból és erdőből” (IMREH, i. m. 187, EGYED, i. m. 52). A gazdák azonban nem rendelkezhetek szabadon az egyéni, illetve családi használatra kiosztott és időnként újraosztott nyílföldekkel, nem adhatták el, nem halmozhatták fel és nem zálogosíthatták el őket. Csupán a közerdőkből nyert irtásföldekkel rendelkezhetek szabadon. A művelés alatti határt bővítő, a communitás tudtával jogszerűen irtott területek ugyanis rendszerint átmehettek az irtást végző falutagok tulajdonába (IMREH, i. m. 176–182).

A fejedelemség kora gyökeres változásokat hoz a katonaközség hagyományos gazdasági, társadalmi életébe, megteremtve a feudalizálódás különböző

helyi alakzatait is. Mindenekelőtt módosítja eredeti közbirtokviszonyait. A székelyletelepülések közföldjeinek egy része ugyanis ebben az időszakban magántulajdonba megy át, ún. „örökbirtok” lesz, a „communitás” vagyonszövetségéből kivett tulajdon, mert a felsőbb rétegek gyakran nem adták vissza a közösbe nyíltföldjeiket, hanem visszatartották azokat maguknak, jogos örökségként kezelve őket, ami egyértelműen az eddig csak az irtásföldek képviselte magántulajdonviszonyok megszilárdulásának kedvezett. A két tulajdonforma párhuzamos együttléte mint átmeneti állapot jellemzi a XVI. és a XVII. századot egyaránt, lehetővé téve „a vagyonszövetségi falu társtulajdonosának, hogy egyéni tulajdon fölött is rendelkezék” (IMREH, i. m. 155).

A falu társadalomszerkezete is átalakul, mégpedig több rendben is. Mindenekelőtt a székelység adómentességének felszámolására tett kísérletek miatt kitört 1562-es székelyletelezés megkorlátozásai módosítják primori réteg híján lófökre és közszékelyletelekre tagolódo társadalmát. Az előbbieket ugyanis a vármegyei kishemesekkel teszik egyenrangúakká, az utóbbiakat pedig fejedelmi fennhatóság alá helyezik, és fejedelmi jobbágycikként megadóztatják őket. János Zsigmond, választott fejedelem az előbbieken már említett 1566-os oklevelében el is adományozza harminczukat két hívének, az udvarhelyszéki bethlenfalvi János Gerébnek és a csíkszenttamási vagy csíkjenőfalvi születésű Balaskó Ferenc árváinak. Az okleveles megfogalmazás pontosabban harminc „jobbágycikkát” említ (PÁL-ANTAL, i. m. 16), mivel a korabeli joggyakorlat szerint a fejedelem a birtokot, a vagyont is képező „antiqua sessiót”, a cikát ajándékozta, a „ház” urává téve a megadómozottat, aki a továbbiakban jogos tulajdonosként birtokolhatta a „ház” szabad székelyletele gazdáját, újabban földesúri jobbágycikkát és annak közföldbeli részesedési jogát is (IMREH, i. m. 160). Erre a mozzanatra a keleti határ-rész *Balaskó* helyneve emlékeztet napjainkig.

Az említettek értelmében a szabad katonaközség néhány évtizedig, mégpedig a XVII. század elejéig földesúri jobbágycikkává válik. Szabadságuktól megfosztott közszékelyletelei azonban igyekeznek mielőbb visszaszerezni jogaikat. Ennek érdekében részt vesznek az azokat megígérő Báthori Zsigmond 1595-ös havasalföldi törökellenes hadjáratában is. Az országgyűlés azonban visszavonja kiváltságlevelüket. Végül is nagytöbbségük Báthori Zsigmond csíkiak számára kibocsátott 1601-es dévai kiváltságlevelének köszönhetően szabadul fel. Közülük Demeter Márton, Szőke István, Szőke Mihály és Kató Márton neve maradt fenn egy 1602-es összeírás lófői és szabad székelyletelei listáján, „mert ők a hadjáratban tett véráldozattal járultak hozzá szabadságuk visszanyeréséhez, és felszabadulhatnak tekintették magukat” (PÁL-ANTAL, i. m. 19). Nagyrészt a fel nem szabadultak, „a földesúri függésben levők maradnak továbbra is szolgaságban, akiket később »ősjobbágycikká« vagy »örökös jobbágycikká« nyilvánítanak” (PÁL-ANTAL: *uo.*). Ezeknek a társadalomszerkezeti átalakulásoknak a fejleményeként jelennek meg itt is a telekkel nem rendelkezők, az ún. „földön lakók”, akikből a

század végére kialakul a zsellérek rétege. Így egy 1614-es összeírás szerint „a faluban 10 lófő, 16 szabad székely (...), 9 ősjobbágy, 2 fejekötött jobbágy, 14 zsellér és 1 idegen szolga, vagyis összesen 52 család él. A lakosság felét a katonarendű székelyek teszik ki. A jobbágyok 21%-ot, a zsellérek 27%-ot ” (PÁL-ANTAL 24). Ez a társadalmi rétegződés a század végére ismét módosul összetételében, arányaiban egyaránt. A lófők és a közszekelyek száma megnő, a jobbágyoké csökken, míg a zsellérek felszámolódnak annak bizonyítékeként, hogy a feudalizálódó falu mindenáron igyekszik megőrizni eredendő társadalmi szerkezetét.

Az átlagnál valamivel alacsonyabb lélekszámú korabeli csíki települések közé tartozó Karcfalva lakossága még vasbányászattal is foglalkozik a hagyományos gazdálkodás mellett ebben időszakban. Külszíni fejtéssel termeli ki a nyugati határrész mai *Bánya* nevű helyének vasércleletét, a csíkmadarasi hámorhoz szállítva azt annak az 1700-as évek elején történt leállításáig. A XVII. század végén pedig katonai feladatai révén részt vesz a fejedelemséget érintő hadi eseményekben is, ugyanakkor szenvedő alanyként el kell viselnie a török-tatár csapatok 1661-es, valamint a tatárok 1694-es csíki betöréseit is. A korszak kapcsán még megemlíthetjük, hogy a források a helyi oktatás XVI. századi meglétét is tanúsítják, ugyanakkor a XVII. századból iskolaház működését is jelzik.

Jóllehet, hogy Erdély Habsburg-fennhatóság alá kerülésekor az 1690-es Lipót-féle hitlevél szavatolja a régi szabadságjogok megtartását, az osztrák fennhatóság azonban néha-néha eltekint azoktól. Így Karcfalva is az időközben kibontakozó kuruc mozgalom mellett kötelezi el magát. Képviselői: Deák János, Borsos Gergely, Kováts István hámorosok és Tankó János polgár ott vannak Guthi István Erdélybe jött kuruc kapitány 1704-es darlaci kastélynál tartott hadi szemléjén.

Mindenek ellenére az 1711-es szatmári béke nyomán megszilárduló osztrák rendszer beavatkozik a falu hagyományörző életébe, több vonatkozásban is átalakítva azt. A hagyományos székely katonai szolgálat felszámolásával módosítja társadalomszerkezetét, ugyanis a lakosság több mint felét kitevő katonarendiek ezúttal szabadokká válnak, megalapozva egy új társadalmi réteget, a szabad paraszti státusúak rétegét (1750: 61%, 1772: 68,8%). Az adózás terhe miatt azonban hátrányosabb helyzetbe kerülnek a számarányban őket követő jobbágyoknál is (1750: 23,7%, 1772: 25%), akik mellett jóval bár jóval kevesebben, de jelen vannak még armalista, címeres nemesek (1772: 6,2%), zsellérek (1750: 6,8%), alzsellérek (1750: 1,7%) és egyéb kategóriák (1750: 6,8%) is (PÁL-ANTAL, i. m. 32).

Az erdélyi határőrség újrászervezésével (1742–1764) a szabadrendiekből ismét határőr katonarendiek lesznek. A falu 1773-ban 39 gyalog és 4 huszár határőr családot állít ki. Az előbbieket az első székely határőr gyalogezred 8. századába kerülnek a szentdomokosi, szenttamási és jenőfalvi gyalogokkal együtt,

míg az utóbbiak a huszárezred 2. századába. Megpróbáltatásaik ellenére is jó katonáknak bizonyulnak, egyeseket ki is tüntetnek közülük, mint Karda Jánost, aki 1794-ben arany vitézségi érmet kap. Mások pedig, mint 1814-ben Karda Mátyás is a harctéren halnak hősi halált (PÁL-ANTAL, i. m. 29).

A határőrség újraalakítása osztrák katonai szempontok alapján rendezi át a falu önigazgatását, gazdasági életét. A határőrök ugyanis a katonai vezetőség hatáskörébe kerülnek: családi és közügyeiket is annak felügyelete alatt intézhetik. Földbirtokaik, közöttük a másodhatár időközben moldvaiak által eltulajdonított, majd az 1769-es országhatár kiigazításakor visszakerült revendikált havasai is katonai nyilvántartásba kerülnek.

Mindezeknek a változásoknak köszönhetően azonban a település gazdasági ereje egyre fokozódik. Az ugarrendszerben művelt terület nagysága egyre gyarapodik. Egy 1703-as osztrák összeírás határleírása szerint: „Karcfalva határa egyrészt lapályos, másrészt dombos, földje a lapályos részen jobb, a dombos gyengébb minőségű, és több munkát kíván. A határ két részre oszlik: keletire és nyugatira; az egyik részt váltólólag mindig pihenni hagyják, illetve legeltetésre használják, a másik részt pedig művelik, őszi és tavaszi gabonát termelve benne; a földet háromszor szántják, 4 és 6 ökörrrel, trágyázzák is; őszi búza termesztésére nem alkalmas; természetnek őszi rozsot, kevés búzát, árpát, zabot, kölest, lencsét és borsót, valamint a ruházkodás céljára kendert; az árpa egy részéből sört főznek, a rozsból pálinkát; tüzelő- és épületfának való erdeje bőségesen van; havasi legeltetésre is jó helyei vannak” (PÁL-ANTAL, i. m. 24–5). Ami pedig a birtokviszonyokat, a földhasználati módokat illeti, azokra az általános székely állapot idézhető: „néhol teljesen kiveszett, másutt végnapjait élte vagy itt-ott még mindig virágzott a szántó nyilas osztása; általában azonban maradványokban mindenütt fellelhető volt a falu földje, bővebben fordult elő a kaszáló nyilas osztása, és általános volt még mindig az erdő közössége” (IMREH, i. m. 157).

A lakosság száma is megkétszereződik annak ellenére, hogy az 1717-es és az 1719-es pestis és szárazság is megtizedeli. A község nagy szülöttje, a restaurált erdélyi katolikus püspökség első püspöke, Mártonffy György (1665 k.–1721) és utódja, Antalffy János ebben az időszakban karolja fel és támogatja is következetesen a helyi felekezeti oktatást, amelyre a határőrség felállítása nyomán a világi hatóságok is egyre inkább ráfigyelnek, az 1777-es Ratio Educationis rendeletével kötelezővé téve azt.

A reformkorban Karcfalva gazdasági-társadalmi fejlődése tovább fokozódik, kereskedelme is fellendül. 1840-ben hetipiac- és országos vásártartási jogot kér. Ez év augusztus 7-én állítják ki Bécsben három országos vásár (böjtfő hétfője, Szent Iván és Gál napja, vagyis június 24-e és október 16-a) és egy csütörtöki hetipiac tartására feljogosító kiváltságlevelét, amelyet az Erdélyi Főkormány-széknél december 17-én hirdetnek ki, Csíkszék közgyűlésén pedig 1841. október 6-án léptetnek életbe. Kedvező gazdasági körülményei és földrajzi fekvése is

közrejátszik abban, hogy ebben az időszakban válhat Felcsík tényleges központjává.

Az 1848-as forradalom idején a határőrség felszámolása, illetve nemzetőrséggé alakítása, a jobbágyrendszer eltörlése elsősorban a község társadalmát érinti, amelynek tagjai törvény előtti szabad polgárok lesznek. A forradalom ügyéhez csatlakozva részt vállalnak a széki és az országos ügyek intézésében egyaránt. Így Karda Károly a nemzetőrséget szervező bizottságban van jelen, Lukács István széki levéltáros írnokként vesz részt a május-júniusi utolsó erdélyi országgyűlésen Mihály Gergely pedig a szék választott követeként a július 5-én megnyílt pesti népképviselői országgyűlésen. De katonái is ott vannak a forradalmat elsőként védelmező csíkiak között az 1. székely határőrezred 8. századában, és hősiessen védelmezik Szeged és Arad környékét a szerbek támadásai ellen (PÁL-ANTAL, i. m. 35, 36).

Az 1848-as forradalmat követően a polgárosodás folyamata az 1861 és 1877 között járasszékhelyként nyilvántartott, majd az 1900-as évek elején nagyközséggé avatott Karcfalván is felgyorsul, annak ellenére, hogy különböző természeti csapások nehezítik mindennapjait. 1879-ben tűzvész pusztít itt, a lakosok egy része pedig 1873-ban kolera, 1882- és 1888-ban diftéria áldozata lesz. A település gazdasági életében a mezőgazdaság az uralkodó ágazat továbbra is. A magánbirtok térhódításával lakossága is birtokosokra és birtoktalanokra tagolódik. A XIX. századi székely falvakra általánosan jellemző szétszórt kis közfölddarabok és a még köztulajdonban levő másodhatár erdői, legelői emlékeztetnek továbbra is a valamikori közbirtokviszonyokra. A mai határnévanyagból a Lókötő, *Partikulák*, *Porció¹*, *Porció²* stb. nevek bizonyítják egyértelműen az előbbieket meglétét. Az 1871-es arányosítási törvény értelmében azonban mindezek átmennek közbirtokossági tulajdonba PÁL-ANTAL adatai szerint az 1905-ben megalakult karcfalvi közbirtokosság a község közvetlen határában 845,84 hektár erdővel, 144,69 hektár erdős legelővel, 29,14 hektár kaszálóval és 2,80 hektár terméketlen területtel (l. *Kopasz*, *Osztoros*), a másodhatárban pedig 1338,60 hektár erdővel, 410,73 hektár erdős legelővel, 678,89 hektár legelővel, 63,48 hektár kaszálóval és 5,37 hektár terméketlen területtel rendelkezett (l. *Csipkés*, *Kecskebükk*, *Király-kút*, *Rejtek*, *Súgó*, *Susuj*, *Szakadát* és *Vete*) (41).

A korabeli helyi gazdaság sajátos ágazataként még kiemelhető a kereskedelem és az erdőkitermelés is. Az előbbi mindenekelőtt az országos és hetivásároknak köszönhetően lendül fel. Kocsmák, vendéglők, szatócsboltok nyílnak, és 1897-ben Hankó Antal gyógyszerésznek köszönhetően gyógyszerertár is. Csík több településéhez hasonlóan a kereskedők között itt is egy örmény kereskedő, pontosabban Boltresz József jeleskedik (l. *Boltreszek utcája*), aki a század végére már 122 hold földdel rendelkezett kocsmájának köszönhetően, így a falu egyetlen földbirtokosaként is említhető (PÁL-ANTAL 37). Az utóbbi nagyarányú fellendülését egyértelműen az határozza meg, hogy a község egyik legfőbb jö-

vedelmi forrása ekkor is az erdő. A kitermelt fa feldolgozása egyrészt a Madicsa patakán létesített vízfűrészekkel történik, másrészt az 1912-ben Csíkszentdomokosról áttelepült Orbán József gépész kétkeretes fűrésztelepe vállalkozik erre.

A község további fejlődését még az is előmozdítja, hogy 1907-ben bekapcsolják a vasúthálózatba. Századeleji történetének e fontos mozzanata mellett ugyanakkor még megemlíthető, hogy postahivatala, távírdája és csendőrső is létesül, és fellendül katolikus művelődési élete is. Nagyboldogasszony egyházmegyéjének hívei szervezett keretek között kapcsolódnak be a Budapesten megalakult Katolikus Népszövetség tevékenységébe.

Az első világháború idején Csík hadszíntérre válásával lakossága egyrészt a környező hegységekbe, másrészt Debrecen és Nyíregyháza környékére menekül. Majd csak a háború befejeztével térnek vissza.

1918 után Karcfalva történetében egy merőben új szakasz kezdődik, ugyanis az 1940 és 1944 közötti időszaktól, az ún. második magyar világtól eltekintve Románia állami kötelékeiben éli mindennapjait. Ebből a periódusból mindekelőtt a gazdasági életében fordulatot hozó 1921-es földreform emelhető ki, amelynek értelmében közbirtokossági területeiből elveszít 258,95 hektárnyit, pontosabban a *Hegy alja*, *Király-kút*, *Köves-patak*, *Lok északi oldala*, *Nyír-kert*, *Rejtek-mező* nevű határrészeket (PÁL-ANTAL, i. m. 46). Az 1930-as években pedig a határ nyomásrendszerű műveléséről áttérnek a szabad gazdálkodásra. Fűrészárugyártása is tovább fokozódik. Újabb vízfűrészek jelennek meg Madicsa patakán, Orbán József gőzfűrészje pedig már Szíria és Alexandria keleti piacaira is termel, ugyanakkor 1929-ben Felcsíkon elsőként látja el a falut villanyárammal áramfejlesztőjének köszönhetően.

1918 után is következetesen kitart felekezeti oktatása mellett annak ellenére, hogy az 1930-as években állami iskola is létesül a községben. Az 1920-as években még polgári iskolát is működtet, amelynek tanulói a felcsíki falvakból kerülnek ki. Hosszabb távon azonban nem tudja fenntartani, és 1928-ban bezárják azt. Majd 1941 és 1948 között működik ismét egy rövid ideig, a tanügyi reform bevezetéséig

Karcfalva a második világháború után továbbra is Felcsík gazdasági-kereskedelmi központja marad. 1946-1947 között azonban szárazság sújtja, lakosaiból sokan Bihar fele menekülnek. Az 1948-as államosítással pedig elveszíti még meglevő közbirtokossági területeit és ipari létesítményeit is. Orbán József gőzfűrésztelepét bútorkészítő üzemmé alakítják át (l. *Orbán-gyár*). Államosítják felekezeti iskoláját is, bevezetve a hét-, majd a nyolc-, aztán a tízosztályos oktatást, és 1974-től líceumi fokozat is létesül mechanika szakkal. 1950-től helyi önkormányzata a néptanács lesz (l. *Néptanács*). Az 1949-50-ben megindult kollektivizálás eredményeként megalakul a *Vörös Zászló* nevű kollektív gazdasága, majd gép- és traktorállomása is létesül. Ez a magántulajdonviszonyokat felszámoló folyamat azonban lényegében felmérhetetlen csapást jelent a község gaz-

dasági életének fejlődéstörténetében. Mindennek ellenére az új gazdasági-társadalmi viszonyok közepette 1976-ban a környék agrár-ipari székhelyévé válik. Kórháza is nyílik, szociális-egészségügyi viszonyai javulásával falusi egészségügyi központtá nyilvánítják. A helyi sokrétű munkalehetőségek ellenére sem biztosíthatja azonban a lakosság megélhetését. Így annak egy jelentős része kénytelen a környező városokban is munkát keresni.

A múlt század közepén Karcfalva közigazgatásilag Csíkszék, illetve Felső-Csíkszék települése, majd 1873-ban Csíkszék Karcfalvi járásának járásközpontja. 1880-ban Csík vármegye Csíkszépvízi-, majd 1890 és 1910 között Felcsíki járásához tartozik. 1920-ban Csík megye Csíkszeredai járásának, 1930-ban Csík megye Központi járásának a helysége. 1956-ban a Magyar Autonóm Tartomány, 1960-ban meg a Maros-Magyar Autonóm Tartomány Csík rajonjának a községe. 1968-tól pedig Hargita megye Karcfalva községének székhelyközsége, tanácsszékhelye (I. VARGA E. ÁRPÁD, Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850–1992. Helységnévtár (Összesített mutató az I–V. kötetekhez). Budapest, Csíkszereda, 2002. 78).

Lakossága a középkorban magyar, illetve székely volt (PÁL-ANTAL, i. m. 63). Később idegen etnikumúak is betelepedtek, de csak ideiglenesen. Így románok (1850: 8, 1920: 247, 1930: 27, 1941: 3, 1966: 20, 1977: 5, 1992: 13), németek (1880: 1, 1890: 1, 1900: 2, 1910: 3, 1930: 1, 1941: 1, 1977: 1), zsidók (1920: 4, 1930: 4), ukránok (1966: 24) (VARGA E. ÁRPÁD, Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Csíkszereda, 1998. 178–9). Felekezeti megoszlás szerint lakosai túlnyomórészt római katolikusok (1850: 724, 1880: 939, 1890: 899, 1900: 1080, 1910: 1231, 1930: 1253, 1941: 1343, 1992: 1068), de reformátusok (1880: 1, 1890: 2, 1900: 6, 1910: 12, 1930: 19, 1941: 32, 1992: 3), görög katolikusok (1850: 8, 1869: 2, 1880: 3, 1890: 4, 1900: 5, 1910: 1, 1930: 5, 1941: 4, 1992: 1), ortodoxok (1930: 23, 1941: 3, 1992: 12) és szórványosan izraeliták (1930: 7, 1941: 1), unitáriusok (1900: 1, 1910: 1) is felbukkannak, és 1869-ből egy evangélikus is megemlíthető (VARGA E., i. m. 259). — A lélekszám az utóbbi másfél században a következőképpen alakul: 1850: 732, 1880: 943, 1890: 905, 1900: 1092, 1910: 1245, 1920: 993, 1930: 1307, 1941: 1383, 1956: 1224, 1966: 1197, 1977: 1178, 1992: 1084 (VARGA E., i. m.). A 2002. január 1-jei adatok 1038 főt jeleznek a községből, tehát az utóbbi évtizedben Karcfalván a lélekszám 4,2%-kal csökken.

A község nevének előfordulásai: 1566: *Karchijfalva*, *Karchyfalva*, 1567: *Karchffalwa*, 1569: *Karczffalwa*, *Kerczffalwa*, 1576: *Karchfalva*, 1701: *Karczfalva*, 1721: *Karczfalva*, 1750: *Kerczfalw*, 1760–1762: *Kartsfalva*, 1850: *Karczfalva*, *Cartfalău*, 1861: *Karczfalva*, 1899: *Csik-Karczfalva*, 1905: *Karczfalva*, 1910: *Csikkarcfalva*, 1913: *Karcfalva*, 1921: *Cârța* (KÁZMÉR MIKLÓS, A »falu« a magyar helynevekben (XIII–XIX. század). Bp., 1970. 168; MEZŐ ANDRÁS, A

magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982. 236; UŐ, Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza, 1999. 82; FNESz., PÁL-ANTAL, i. m. 14; SUCIU, CORIOAN, Dicționar Istoric al Localităților din Transilvania. I. București, 1967. 157). — A *Karcfalva* név magyar névadással keletkezett valódi helységnév. A magyar nyelvterületen a XII–XIII. század fordulóján felbukkanó, állandó településre és feudális birtokviszonyokra utaló településnévtípust képvisel, amely grammatikailag valós birtokviszonyon alapuló jelölt birtokos jelzős szerkezet. Alaprészában a településfajta jelölő birtokos személyjeles *falva* egyszerű földrajzi köznév áll, bővítményrészában pedig a személyében és nevében is feledésbe merült birtokos archaizmussá vált neve rejlik (KÁZMÉR, i. m. 53–64). A FNESz. az elsődleges *Kercfalva* névváltozat alapján ez utóbbit a német *Kerz* személynévvel hozza kapcsolatba, amelyet a német *Kerze* 'gyertya' főnévre vezet vissza. Így ez a névelem a településnévtípus ritkább, német eredetű, egyelemű világi személynév-fajtái közé tartozik. A múlt századból adatolt *Csik* megyenégi jelzői névelemet is tartalmazó hivatalos névváltozata a település közigazgatási hovatartozását jelzi. 1913-ban azonban a rendszeres helységnévadás ennek elhagyásával véglegesítette a törzskönyvezett hivatalos névváltozatot, mert a *Karcfalva* helységnév egyszeri, egyedüli előfordulása a magyar nyelvterületen (MEZŐ, A magyar hivatalos... 236; UŐ, Adatok... 82). Ugyancsak a FNESz. értelmezése szerint a román nyelvi hivatalos *Cîrța*, *Cârța* névváltozat a *Karcfalva* névnek a román *Cîrță* személynévhez való hozzáigazításával alakult, amelynek alapján a román *cîrpă* 'rongy' főnév áll. — A falu nevének eredetéről népetimológias magyarázatok is születtek. Az egyik a helyi népetimológia, amely hangszerkezeti asszociációk alapján egy „eredeti” *Harcfalva* névre vezet vissza a mai névalakot, a múltbeli emlékezetes harcokra, főként a Vártemplomnak a népi történeti tudatban felidézett hadi eseményképeire hivatkozva és hangsúlyozva, hogy az alapnév *h* kezdőhangja idővel *k*-vá alakult. Erre a sajátos névfejtésre a helytörténeti szakmunkák is utalnak rendszerint (ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. II. Pest, 1869. 86–8; FERENCZ BÉLA, Csíkvármegye monográfiája a legrégibb időktől napjainkig. Miercurea-Ciuc, 1935. 67; VÁMSZER GÉZA, i. m. 102; PÁL-ANTAL, i. m. 15). A másik népetimológia BENKŐ JÓZSEF nevéhez kapcsolódik, aki a bővítményrészi archaizmus eredetére próbál fényt deríteni: „Karcfalva nevét, úgy hiszem, egy Kurs nevű előkelő hunról vagy székelyről kapta. Ez az elnevezés a történelem bizonyossága szerint népszerű volt közöttük” (Transsilvania specialis. Erdély földje és népe I–II. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléstesi Szabó György. Bukarest–Kolozsvár, 1999. 240–1).

Néprajzi gyűjtések feljegyzései őrizték meg a szomszédos települések karcfalviakra vonatkozó tréfás megnevezéseit, amelyeket adatközlőim már nem ismertek: „Karcfalva központi fekvése miatt vásáros hely rendes hetivásárral, ahol

különösen nagy az állatfelhajtás. Érthető tehát, ha idők folyamán iparos és kereskedő-réteggel bővült a lakossága, kik nem minden esetben tisztességes úton gazdagodtak. Ezért nyerhették a »csaló« melléknevet. »Kacagó Karcfalvának« is szokták nevezni, vígságra hajlamos lakossága miatt» (DUKA JÁNOS, Falvaink gúnyversei: A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei. 1957. 90).

A helyi hagyomány és a történeti források is úgy tartják, hogy a keleti határ-rész *Abránfalva* nevű területén volt egy azonos nevű település is a középkorban, de a tatárok 1694-ben elpusztították azt. — Az *Abránfalva* egykori helységnév, amely a Székelyföldön ma is előfordul még *Ábránfalva* hangalakváltozatban ugyanazt a helységnévtípust képviseli, mint a előbbiekben bemutatott *Karcfalva* név, csakhogy bővítményrészí, birtokost jelölő néveleme ezúttal az *Ábrahám* régi egyházi személynév valamikori *Abrán* szabályos hangtani változata (FNESz. *Ábránfalva*, RMCsSz. *Ábrahám*). PÁL-ANTAL szerint pontosabban az egyik székely nemzetség nevéként ösfoglalásra emlékeztet (i. m. 13).

Karcfalváról eddig ORBÁN (i. m. 88), VITOS MÓZES (Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez I. kötet [Az első kiadás változatlan utánnyomása]. Csíkszereda, 2002. 95, 155, 169, 314), FERENCZ BÉLA (i. m. 67), ENDES (i. m. 42), VÁMSZER (i. m. 102–4), PÁL-ANTAL (7–8, 10, 13–4, 18, 41, 46) közöltek szórványos helynévadatokat. A relatív teljesség igényével magam 1993-ban gyűjtöttem össze helyszínen a település mai élő nyelvjárási szókészletbeli helynévanyagát, amelyet a MND. említett száma közölt. Belterületi forrástérkép hiányában ehhez az anyaghoz csak egy külterületi térképvázlatot csatolhattam, amelyet a korabeli polgármesteri hivatal évszám nélküli kataszteri térképe alapján készítettem. 2002-ben ezt az élőnyelvi helynévanyagot ellenőriztem és kiegészítettem írásbeli, hivatalos nevekkal is, felhasználva Karcfalva 1874-es birtok részletlajstroma és Általános térképe, valamint 1909-es Kataszteri telekkönyve és Térképe helyneveit, ugyanakkor PESTY FRIGYES helynévgyűjteményének karcfalvi adatait is (Magyarország helységnévtára [Fol. Hung. 245] Csik-szék). Ezúttal pótoltam a hiányzó belterületi térképvázlatot is a Hargita megye 250 térképpel és 135 fényképpel című kiadvány karcfalvi belterületi térképe alapján (Szerk. KOSZTA NAGY ISTVÁN. Csíkszereda, 1997. 72).

Adatközlők 1993-ban: Ferencz András (1941) fm., Gidró István (1917) fm., Karda András (1907), Miklós Árpád (1953) gazdasági referens, Mózes Vilmos (1930) fm., Szöcs Áron (1921) fm., 2002-ben: Bálint Márton (1935) fm., Kató István (1915) fm., Miklós Árpád (1953) tanácselnök.

II.

A.

Albert Márton utcája *Albërt Márton utcája, utcájába*. L. Szöcs Áron utcája.

Állomás ~, -ra (É, 37) — Felszegen a Külső út melletti vasúti megálló és épülete. Névváltozata: *Vasútállomás*.

Állomás híd ~, -hoz, -ra (Hí, 22) — Felszeg legészakibb betonhídja az Olton. A Belső útról vezet át az Állomás utcába. Régebbi névváltozata a N. *felső* 'északi' (ÚMTsz.) képzett melléknévvel alakult *Felső híd*, amelynek korrelatív névpárja az Alsó híd.

Állomás utca ~, *utcába* (U, 28) — 2000: *Felső vasút utca* (VÁMSZER 103), 2001: ~, *Felső-vasút utca* (PÁL-ANTAL 7). A Központból az Állomásra vezető utca, amely a Vasútra vivő Alsó utca és Felső utca között fekszik. Ritkábban használt régebbi névváltozatai a *Felső Vasút utca*, amely az Alsó Vasút utcával van korrelatív kapcsolatban, valamint a *Vasút utca*¹ és a *Középső utca*. A N. *középső* 'térbeli vonatkozásban három azonos terület közül a két szélső közé eső, köztük levő' képzett melléknévvel (ÚMTsz.) alakult utóbbi korrelációs névpárjai az Alsó utca és Felső utca.

Alsó híd *Alsó híd*, -hoz, -ra (Hí, 68) — A legdélibb fekvésű kőhíd az Olton, amely Alszegen a Belső út jobb oldalán a Tankók szerére vezet át. Nevének bővítményrészi néveleme a N. *alsó* 'déli' képzett melléknév (ÚMTsz.). Korrelatív névpárja a Felső híd.

Alsó utca *Alsó utca, utcába* (U, 50) — 2000: *Alsó vasút utca* (VÁMSZER 103), 2001: *Alsó-vasút* vagy *Vasút utca* (PÁL-ANTAL 7). Alszegen a Belső út jobb oldali, Vasút fele tartó utcái közül a legdélibb fekvésű. Korrelatív névpárja a Felső utca és a Középső utca. Névváltozatai: *Alsó Vasút utca*, *Vasút utca*².

Alsó Vasút utca *Alsó Vasút utca, utcába*. L. Alsó utca.

Alsó Vízre járó *Alsó Vízre járó, -ra*. L. Vízre járó³.

Alszeg *Ászég*, -be (Fr, 63) — 1864: *alszég* (P), 1994: *Alszeg* (ENDES 43), 2000: ui. (VÁMSZER 103). A településnek az Olt alsó folyása mentén fekvő D-i falurésze, helyi tájszóval *tízes*, ugyanis amint azt PESTY adatközlője is megjegyzi „A helység felszég és alszég nevezetű tízesekre van osztva”. A falurész név a N. *alszeg* 'a falu alsó része, alvég' összetett földrajzi köznévvvel alakult (ÚMTsz. *alszeg*¹, ÉKsz.²). Korrelatív névpárja: *Felszeg*.

Átjáró ~, -hoz, -ra (Úsz, 57) — Az Alsó Vasút utcából a Külső útra átvezető vasúti átjáró.

Balázs Ferenc utcája ~, *Balázs Ferenc utcájába* (U, 14) — Felszegen a Botok szerének jobb oldali zsákutcája, ahol Balázs Ferenc lakik.

Bálint István utcája *Bálint István utcája, utcájába* (U, 47) — A Belső út harmadik bal oldali utcája, amelyet lakosáról, a *Vitéz* ragadványnevű Bálint Istvánról neveztek el. Névváltozata: *Vitéz István utcája*.

Baricok utcája ~, *utcájába* (U, 71) — 2001: *Baricz utca* (PÁL-ANTAL 7). A Belső út első bal oldali kis utcája, ahol *Baric* családok laknak. Névváltozatai: *Baric utca*, *Baric utcája*, valamint az alszegiek szűkebb körében használatos *Kicsi utca*.

Baric utca ~, *utcába*. L. Baricok utcája.

Baric utcája ~ *utcájába*. L. Baricok utcája.

Barompiac ~, *-ra* (Té, 17) — A községi piactartás haszonállatok adásvételére elkülönülő részlege, illetve annak állandó helye a Madicsa útjától D-re fekvő téren. A térnév a N. *barompiac* 'az állatvásár kijelölt helye haszonállatok: szarvasmarha, ló, sertés, juh stb. adásvételére' összetett földrajzi köznévvé alakult.

Bartisok szere *Bartisok szüre, szürire*. L. Templom alja.

Becéék *Bécéék, -hez* (U, 11) — Madicsa útjának bal oldali elágazása, ahol *Bece* nevű családok laknak.

Belsőség *Bessőség, -re*. L. Belterület.

Belső út *Besső út, -hoz, -ra* (Ú, 55) — 2001: *Fő utca* (PÁL-ANTAL 7). A község két főbb útvonala közül a Belterületet észak—dél irányban átszelő régebbi 125-ös megyei út, amely Csíkjenőfalváról érkezik és Csíkdánfalvára vezet. A név bővítményrészi néveleme a N. *belső* 'bent a faluban levő, belterületi' képzett melléknév. Korrelatív névpárja: Külső út. Újabb névváltozatai: *Fő út*¹, *Fő utca*, *Régi Fő út*. Ez utóbbi korrelatív névpárja az Új Fő út.

Belterület ~, *-re* (Fr, 52) — 1874: *Belsőség* (T), 1909: *Bessőség* (T). A település belső, lakott része. Régi hivatalos névváltozata: *Bessőség*, amelynek alapján a N. *belsőség* 'belterület' egyszerű földrajzi köznévvé áll.

Bíró Károly utcája *Bíró Károly utcája, utcájába* (U, 69) — A Tankók szerének jobb oldali zsákutcája, ahol Bíró Károly lakik. A *Zsák utca* névváltozata is használatos.

Blokk ~, *-ba* (É, 15) — Felszegen az Olt mellett álló emeletes lakóépület, amely a szocializmus központjainak jellegzetes építménye. Neve az erdélyi magyar köznyelvben is elterjedt, 'tömbház' jelentésű N. *blokk* román kölcsönszóval alakult (MÁRTON GYULA–PÉNTÉK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN, A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. Bukarest, 1977 [= MNyjRKSz.]. 69; ÉKsz.²).

Boltreszek utcája *Bótreszék utcája, utcájába* (U, 65) — 2001: *Boltresz utca* (PÁL-ANTAL 7). A Belső út bal oldali utcája, ahol régen a faluba a XIX. században betelepedett, de időközben kihalt örmény kereskedő Boltresz család lakott, amelynek üzlete is volt itt (PÁL-ANTAL 37). Napjainkban az *Istók* ragadványnevű Mészáros család lakja. Ritkább névváltozatai: *Bótresz utca*, *Bótreszné utcája*. Újabban *Istókok utcája* néven is emlegetik.

Boltreszné utcája *Bótreszné utcája, utcájába*. L. Boltreszek utcája.

Boltresz utca *Bótresz utca, utcába*. L. Boltreszek utcája.

Bot Álózi utcája ~, *utcájába* (U, 38) — A Belső út bal oldalán Bálint István utcája után következő kis utcácska, ahol az *Álózi* becenevű Bot Alajos lakik.

Botok szere *Botok szēre, szērire* (U, 13) — Felszegen a Köves utcát a Piac térrel összekötő utca. Valamikor itt működött Gidró Gyárfás malma. Napjainkban többnyire Bot családok lakják. Nevének alaprészi néveleme a többjelentésű N. *szere* egyszerű földrajzi köznév, amelynek névbeli jelentése 'utca' (MTsz., ÉKsz.²). Régi névváltozata, a *Malom utca* arra emlékeztet, hogy itt volt valamikor Gidró Gyárfás malma.

Csűrők háta ~, *hátához* (S, sz, 70) — Az egyéni gazdaságok csürei mögötti szántó a Baricok utcája és a Boltreszek utcája között. Nevének alaprészi néveleme a csiki helynévanyagban többnyire birtokos személyjeles alakban előforduló N. *hát* 'valami mögött fekvő terület, valaminek a mege/möge' egyszerű földrajzi köznév (SzT.).

Felső híd *Fösső híd, -hoz, -ra*. L. Állomás híd.

Felső utca *Fösső utca, utcába*. L. Patika utca.

Felső Vasút utca *Fösső Vasút utca, utcába*. L. Állomás utca.

Felső Vízre járó *Fösső Vízre járó, -ra*. L. Vízre járó².

Felszeg *Fösszeg, -be* (Fr, 32) — 1864: *felszeg* (P), 1994: ~ (ENDES 43), 2000: úi. (VÁMSZER 103). A településnek az Olt felső folyása mentén fekvő északi falurésze, tizeze. Neve a N. *felszeg* 'a falu felső része, felvég' összetett földrajzi köznévvvel alakult (ÚMTsz. *felszeg*², ÉKsz.² *felszeg*²). Korrelatív névpárja: *Alszeg*.

Fő út¹ ~, *-hoz, -ra*. L. Belső út.

Fő út² ~, *-hoz, -ra*. L. Külső út.

Fő utca ~, *utcába*. L. Belső út.

Futballpálya *Fotballpája, Fotbalpájára* (S, ke, 51) — Alszegen a Belső út bal oldalán húzódó labdarúgópálya.

Gidrók szere *Gidrók szēre, szērire* (U, 39) — 2000: *Gidrók utcája* (VÁMSZER 103), 2001: *Gidrók szere (utcája)* (PÁL-ANTAL 7). Az Alsó Vasút utcát a Központtal összekötő utca, ahol Gidró családok laknak. Újabb névváltozata: *Gidrók utcája*.

Gidrók utcája *Gidrók utcája, utcájába*. L. Gidrók szere.

Gyárfás malma ~, *malmához* (É, 16) — 2001: *Mihály-féle malom* (PÁL-ANTAL 48). A Botok szere egykori emeletes vízimalmának az emlékezet által őrzött neve, amellyel kapcsolatosan PÁL-ANTAL a következőket jegyezte föl: „1925-ben Gidró Gyárfás géplakatos átveszi a Mihály István által, 1905-ben, a Székaszó vizének az Oltba ömlése fölött létesített malmát. A Mihály-féle malom mellett vízfűrész és ványoló is működött” (i. h.). Az adatközlők a helyi sze-

mélynévrendszerben ma is élő *Mihály* családnévvel alakult *Miháj-féle malom* egykori névváltozatot már nem ismerték.

Gyár út ~, -hoz, -ra (Ú, 53) — 2001: *Gyár utca* (PÁL-ANTAL 7). A település K-i szélén, a Kertvégen az Alsó Vasút utcából a hajdani Orbán-gyár fele tartó, lassan utcává alakuló mezei út, amely még nincsen teljesen beépítve mind a két oldalán. Névváltozatai is erre utalnak: az újabbik *Gyár utca*, valamint a ritkábbik *Kertvég útja* is.

Gyár utca ~, *utcába*. L. Gyár út.

Hangyák ~, -hoz (U, 10) — Madicsa útjának bal oldali elágazása Becéék utcáját követően, ahol a *Hangya* ragadványnevű, cigány nemzetiségű Sinka családok laknak.

Határ utca ~, *utcába* (U, 1) — 2000: ~ (VÁMSZER 103), 2001: *uí.* (PÁL-ANTAL 7). Felszeg É-i szélén a Köves utca vasútra vezető szűk elágazása, amely Karcfalva és Csíkjenőfalva belterületi határát is képezi. A helyi közigazgatási hagyomány szerint egyik házsora, pontosabban a D-i Karcfalvához, a másik pedig, az É-i Csíkjenőfalvához tartozik. Neve a N. *határutca* 'a belterület határán húzódó, határu is szolgáló utca' összetett földrajzi köznévvvel alakult.

Hegy alja *Hëgy ajja, ajjára*. L. Hegy alja utca.

Hegy alja utca *Hëgy ajja utca, utcába* (U, 49) — 2000: *Hegyalja* (vagy *Hegymejjéke*) (VÁMSZER 103), 2001: *Hegyalja* vagy *Hegymejjéke utca* (PÁL-ANTAL 7). A kül- és belterület Ny-i határán, a Hegy alján vagy Hegy mellékén Madicsa útját a Boltreszek utcájával összekötő utca. Névváltozatai: *Hëgy ajja*, *Hëgy mejjéke*, illetve *Hëgy mejjéke utca*.

Hegy melléke *Hëgy mejjéke, mejjékire*. L. Hegy alja utca.

Hegy melléke utca *Hëgy mejjéke utca, utcába*. L. Hegy alja utca.

Iskola ~, *Iskolába, Iskolához*. L. Mártonffy György Általános Iskola.

Istókok utcája ~, *utcájába*. L. Boltreszek utcája.

Karcfalvi templom ~, -ba, -hoz. L. Templom.

Karcfalvi vártemplom ~, -ba, -hoz. L. Templom.

Kató Feriék szere *Kató Feriék szëre, szërire* (Fr, 59) — A belterület K-i szélén, a Külső út mellett az egykori Tó-szeg nevű határrészen a közelmúltban létesült újabb falurész, ahol többek között Kató Ferenc is lakik. Nevének alaprészi néveleme a többjelentésű N. *szër* egyszerű földrajzi köznév, amelynek ezúttal 'falurész' a jelentése (MTsz., ÉKsz.²). Térbeli helyzete alapján említik még *Küsső szër* és *Külszër* néven, illetve tréfásan, ironikusan *Külváros* és *Tudornegyed* néven is. Ez utóbbi Csíkszereda egyik, ugyancsak a közelmúltban létesült városnegyedének, a *Tudor Vladimirescu negyed*-nek a N. *Tudor negyed* névváltozatával alakult.

Kereszt Këreszt, -hëz (Ke, 58) — Kató Feriék szerének a központjában álló út menti fakereszt. Minden második évben búzaszentelőkor (Szent Márk napján, április 25-én) a K-i határrésznek ezen a pontján a karcfalviak és a csíkjenő-

falviak oltárt állítanak a vetések, a határ megáldásának szertartására, amelyen bő termésért imádkoznak.

Kert-köz ~, -be, -re (S, sz, 42) — A Gidrók szere és a Felső Vasút utca kertjei által közrezárt szántó. Nevének alaprészi néveleme a N. *köz* 'tétköz, két földrajzi hely közötti terület, határrész' egyszerű földrajzi köznév (ÚMTsz. *köz*¹).

Kertvég útja ~, *útjához, útjára*. L. Gyár út.

Kicsi utca ~, *utcába*. L. Baricok utcája.

Kórház *Korház, -ba, -hoz* (É, 48) — A Belső út bal oldalán a Bálint István utcája melletti körzeti orvosi rendelő épülete. Itt működött a második világháború után alapított, dr. Élthes Endre orvos vezette kórház, amelyet az 1970-es években számoltak fel (PÁL-ANTAL 59). Újabban *Orvosi rendelő* a neve.

Kórház hídja *Korház hídja, hídjához, hídjára* (Hí, 45) — A Kórházzal majdnem átellenben álló köhíd az Olton. A Belső útról az Alsó Vasút utcába vezet át.

Köves utca ~, *utcába* (U, 9) — 2000: ~ (VÁMSZER 103), 2001: uí. (PÁL-ANTAL 7). A Botok szeréről a szomszédos Csíkjenőfalvára átvezető utca, amely valamikor bizonyára feltűnően köves talajú lehetett.

Közepső utca *Közepső utca, utcába*. L. Állomás utca.

Közös kút ~, -hoz, -ra (K, 66) — Hajdani közkút a Boltreszek utcájában. Neve a N. *közös kút* 'a falu, falurész vagy utca lakosai által közösen épített és használt kút' szószervezettel alakult. Ritkábban *Község kútjának* is nevezik, amelynek alapján a N. *község kútja* 'olyan közkút, amelyet a község elöljárósága létesített a község használatára' szószervezet áll.

Központ ~, -ba (Fr, 33) — A községközpont jellegű település centruma Felszegen, ahol a különböző üzletek, a parókia, a helyi tanács, valamint a templom és az iskola épületei is sorakoznak. Neve a N. *központ* 'a községnek az a része, ahol a közigazgatási, társadalmi, művelődési, gazdasági élet összpontosul' összetett földrajzi köznévvvel alakult, amely a csíki népnyelv jellegzetes kölcsönszava, mint ilyen a román *centru* 'központ' főnév tükörfordítása (DRM *centru*¹).

Község kútja ~, -hoz, -ra. L. Közös-kút.

Kubikgödör ~, -be. L. Vasút gödre.

Kultúrház *Kulturház, -ba, -hoz* (É, 8) — Felszegen a Templommal átellenben álló művelődési ház.

Külső szer *Küsső szer, -re*. L. Kató Fériék szere.

Külső út *Küsső út, -hoz, -ra* (Ú, 54) — A község két legfontosabbik útvonala közül a belterület keleti szélén az 1960-as években létesült újabbik, azaz a 12-es országút, amelyet a helybeliek *nemzeti útnak* neveznek. A vasúttal párhuzamosan halad észak—dél irányban. Korrelatív névpárja: Belső út. Névváltozatai: *Fő út*², *Új Fő út*. Ez utóbbi korrelatív névpárja a Régi Fő út.

Külszer *Külszer, -re*. L. Kató Fériék szere.

Külváros ~, -ba. L. Kató Feriék szere.

Lánchíd ~, -hoz, -ra. L. Néptanács hídja.

Madicsa útja ~, *útjához, útjára* (Ú, 2) — Felszegről a Ny-i határrészre induló erdőkitermelő útnak a Madicsa-fürdőig vezető szakasza.

Malom utca ~, *utcába*. L. Botok szere.

Margit hídja ~, *hídjához, hídjára*. L. Néptanács hídja.

Mária szobor ~, -hoz (Szo, 6) — 2000: ~ (VÁMSZER 105). A Templomhoz fölvezető ösvény melletti szobor, amely egy díszített kőoszlopon áll, és a templom védőszentjét, Nagyboldogasszonyt ábrázolja. "Az egész oszlop kb. 5 m magas, az oszlop felületén egyszerű, de ízléses magyaros tulipán virágdiszkek vannak bevésve, barokkos stílusban. Népi munka. Felirata kibetűzhetetlen" (VÁMSZER i. h.).

Mártonffy György Általános Iskola *Mártonfi György Átalános Iskola, Iskolába, Iskolához* (É, 18, 21) — A Központban a Belső út bal oldalán álló I–VIII. osztályos, két épületes általános iskola (l. *Régi iskola, Új iskola*). 2000-ben vette fel a helység nagy szülöttjének, Mártonffy György püspöknek a nevét, aki az erdélyi katolikus egyház újjászervezőjeként a XVIII. század elején sokat tett szülőfaluja felekezeti oktatásának fellendítéséért. Az egyházközséget képzett tanító alkalmazására, megfelelő iskolaépület biztosítására szorgalmazta, a szülőket pedig a gyerekek rendszeres iskoláztatására próbálta rábírni. Névváltozata: *Iskola*.

Mihály-féle malom *Miháj-féle malom*, -ba, -hoz. L. Gyárfás malma.

Nagy-gödör ~, -be (G, k, 72) — Alszeg D-i szélén, a Belső út jobb oldalán Karcfalva és Csíkdánfalva határát is jelző nagyobb talajbemélyedés.

Néptanács ~, -hoz, -ra (É, 31) — A Központban a Belső út és a Gidrók szere találkozási szögében *Csíkkarcfalva Község Helyi Tanácsa*-nak székhelye. Kölcsönszóval alakult neve közvetlen a rendszerváltás előtti román közigazgatás *consiliu popular* 'néptanács' szakkifejezésének *néptanács* '(népi) tanács' tükörszavát őrzi.

Néptanács hídja ~, *hídjához, hídjára* (Hí, 30) — A Belső útról a Néptanáchoz átvezető karzatos fahíd az Olton. Humoros, ironikus névváltozatai a *Lánchíd* és *Margit hídja* a közismert budapesti hídnevek denotatív jelentésbeli hasonlóságon alapuló névátvitelével jöttek létre. A *Lánchíd* változat kapcsán, amelynek helynévi néveleme a Budát és Pestet összekötő első állandó Duna-híd *lánchíd* 'olyan függőhíd, amelynek függőtartóját acélláncszemek alkotják' köznévi megnevezésére vezethető vissza (FNESz.), a népi magyarázat azt is hangsúlyozza, hogy ez a híd abban különbözik a budapesti párjától, hogy míg ott az oroszlánok kint vannak, addig itt bent a Néptanács épületében.

Olt Ót, -ra (Fo, 64) — Csík legnagyobb folyójának, az Oltnak Csíkjenőfalváról Felszegré érkező, a belterületet átszelő, majd a külterület DK-i részén Csíkdánfalva fele tartó szakasza. Az ókorból fennmaradt *Olt* víznév a folyó latin *Alu-*

tus megnevezéséből alakult, amely dák eredetű, és a lett *aluots ~ avots* 'forrás' főnévvel hozható kapcsolatba. Szláv közvetítéssel kerülhetett a magyarba. A magyar forrásokból 1211-től adatolható *Alt* névalakot a mai *Olt* 1233-tól váltja fel (FNESz.; KNIEZSA ISTVÁN, Erdély víznevei. Kolozsvár, 1942. 28–9). Név-változata: *Ót vize*. Ennek alaprészi néveleme a N. *víz* 'nagyobb patak, folyóvíz' egyszerű földrajzi köznév.

Olt vize *Ót vize, vizire*. L. Olt.

Orbán-gyár ~, -ba, -hoz (É, 43) — Felszegen a Gyár utca jobb oldalán a közműtörténeti múzeum épülete, amely a század elején Csíkszentdomokosról áttelepült Orbán József gépész híres gőzfűrésztelepének volt az utódja. Pillanatnyilag is a község legjelentősebb fafeldolgozó egysége, a holland-magyar érdekeltségű *Lemn Prod Ex Com Rt.* nevű bútorgyár működik itt (PÁL-ANTAL 41, 47). *Orbán* családnévük már nincsenek a településen.

Orvosi rendelő *Orvosi rendelő, -be*. L. Kórház.

Őrangyal gyógyszertár *Őrangyal gyógyszertár, -ba*. L. Régi patika.

Papilak ~, -ba, -hoz (É, 12) — Felszegen Madicsa útja bal oldalán Nagyboldogasszony egyházközség 1863-ban épült katolikus lelkészlaka, paplaka a Templom szomszédságában. A név a N. *papilak* 'parókia, paplak' építményt jelentő köznévvel alakult (SzT.). Ritkábban *Parókiának* is nevezik.

Papkert ~, -be. L. Pap kertje.

Pap kertje ~ *kertjibe* (S, ke, 24) — Felszegen az Üzletek mögötti egyházi birtok, kert, amelyet a mindenkor pap használ. *Papkert* névváltozata is használatos.

Park ~, -ba (S, ke, 25) — A Központban a Néptanács előtti díszkert.

Parókia ~, *Parókiába, Parókiához*. L. Papilak.

Patika ~ *Patikába* (É, 35) — A Néptanács mellett az új gyógyszertár épülete.

Patika hídja ~, *hídjához, hídjára* (Hí, 34) — A Patika előtti vashíd az Olton.

Patika utca ~, *utcába* (U, 20) — 2001: ~ (PÁL-ANTAL 7) Felszegen a Botok szeréről a Vasútra vivő utca, amelynek jobb sarkán a Régi patika épülete áll. É-i fekvése alapján régebbi, ritkábbik névváltozata: *Fésső utca*, amelynek korrelatív névpárjai az Alsó utca, valamint a Középső utca nevek.

Pékség ~, -be, -hez (É, 29) — A Néptanáccsal átellenben álló pékműhely és annak üzlete.

Piac ~, -ra (Té, 23) — A Központban az Állomás utca előtt a piac állandó, kijelölt helye az Olt partján, amely a főutcából oldalt nyíló piactér típusát képviseli (NéprLex. *piactér*). A település a múlt században elnyert vásártartási joga értelmében tartanak itt minden csütörtökön hetipiacot és évente háromszor nagyvásárt, sokadalmat (PÁL-ANTAL 33), ahol napjainkban különböző élelmiszereket és árucikkeket árusítanak. A *Piac tér* névváltozata is használatos.

Piac tér ~, -re. L. Piac.

Régi Fő út ~, -hoz, -ra. L. Belső út.

Régi iskola ~, *iskolába, iskolához* (É, 21) — A Mártonffy György Általános Iskola 1873-ban létesült régebbik épülete. Korrelációs névpárja az Új iskola.

Régi patika ~, *patikába* (É, 19) — A Botok szerének jobb oldalán az egykori gyógyszerértár ma üresen álló épülete. Hankó Antal gyógyszerész alapította 1897-ben. *Őrangyal gyógyszerértár* néven működött 1952-ben bekövetkezett államosításáig (PÁL-ANTAL 37, 59).

Rendőrség *Rendőrség, -re* (É, 27) — Az Állomás utcában a közrendészet új épülete.

Szemea *Szēmëa, Szēmëához* (É, 36) — Az Állomás utca végén a Vasút melletti mezőgazdasági géppark és annak épületei. A név a csíki népnyelvben gyakori román *szemea* kölcsönszóval alakult, amelynek alapján a S.M.A. (*Stațiune pentru mecanizarea agriculturii* 'gépállomás') mozaiknév áll.

Szent Erzsébet keresztje *Szēnt Ęrsēbēt kērsztje, kērsztjihēz* (Ke, 7) — A Templom előtti út menti fakereszt, amelyet a római katolikus egyház Csíkban is egyik legtiszteltebb női szentjének, Árpádházi Szent Erzsébetnek az emlékére állítottak.

Szígyártó András utcája ~, *utcájába* (U, 56) — A Tankók szerének bal oldali kis zsákutcája, amelyet lakosáról neveztek el. Említik még *Szígyártók utcája*¹ néven is.

Szígyártó István utcája *Szígyártó Isván utcája, utcájába* (U, 46) — A Gidrók szerének jobb oldali kis utcája, ahol Szígyártó István lakik. Említik még *Szígyártók utcája*²-nak is.

Szígyártók utcája¹ ~, *utcájába*. L. Szígyártó András utcája.

Szígyártók utcája² ~, *utcájába*. L. Szígyártó István utcája.

Szőcs Áron utcája ~, *utcájába* (U, 41) — A Gidrók szerének második jobb oldali kis elágazása, ahol régen Szőcs Áron lakott, napjainkban pedig Albert Márton a lakosa. Újabb névváltozata *Albērt Márton utcája*. A *Szőcs* családnév élő név a falu névhasználatában.

Tankók szere *Tankók szēre, szērire* (U, 62) — 2000: *Tankók utcája* (VÁMSZER 103), 2001: *Tankók szere (utcája)* (PÁL-ANTAL 7). Alszezen a Belső út első jobb oldali mellékutcája, ahol az adatközlők szerint a napjainkra már kihalt Tankó családok laktak valamikor. Újabb névváltozata: *Tankók utcája*.

Tankók utcája ~, *utcájába*. L. Tankók szere.

Templom ~, *-ba, -hoz* (É, 3) — Karcfalva és Csíkjenőfalva közös vártemploma, illetve római katolikus, barokkos átépítésű gótikus műemléktemploma Felszezen a Templom-dombon, amely „igen festői megjelenésű és monumentális hatású épületegyüttes” (VÁMSZER 1977: 240). A VITOS idézte hagyomány szerint „e várkastélyt Mihály vajda építette és lakta”, szerinte azonban „valószínűbb, hogy török beütésekkor épült, s mint ezek elleni erődítmény használtatott. Azonban lehet régebbi keletű is, s így ez alkalomból kinyitott” (2002: 155). Névváltozatai: *Karcfalvi templom, Karcfalvi vártemplom, Vártemplom*.

Templom alja *Templom ajja, ajjára* (U, 5) — A Belső útnak a Templom-domb alatti szakasza. Régen itt Bartalis családok laktak. Ezek N. *Bartis* ragadványnevével alakult az egyre ritkábban használt *Bartisok szöre* utcanévváltozat. *Bartalis* családnevűek vannak a településen.

Templom-domb ~, -ra (D, 4) — Karcfalva és Csíkjenőfalva határán álló magaslat, szikladomb a Belső út bal oldalán, amelyen a Templom áll. *Templom-hegynek* is nevezik, ami arra utal, hogy a népi térszemlélet a térszínforma kategorizálásában ingadozik: hol dombként, hol hegyként azonosítja.

Templom-hegy *Templom-hegy, -re*. L. Templom-domb.

Tudornegyed *Tudornegyed, -be*. L. Kató Feriék szöre.

Új Fő út ~, -hoz, -ra. L. Külső út.

Új iskola ~, *iskolába, iskolához* (É, 18) — A Mártonffy György Általános Iskola újabbik iskolaépülete, amelynek az emléktábláján a következő felirat olvasható: „Csíkkarczfalvi Lukács Juliánna hagyományából épült a Kath. Népi-nevelés szolgálatára 1937”. Korrelatív névpárja a Régi iskola.

Üzletek *Üzletek, -be, -hez* (É, 25) — A Központ üzletsora a Belső út bal oldalán.

Vártemplom ~, -ba, -hoz. L. Templom.

Vasút ~, -ra (60) — Az 1907 végén forgalomba lépett Madéfalva–Gyergyószentmiklós közötti régi székelő körvasút Karcfalvát is érintő szakasza a belterület K-i szélén a Külső úttal párhuzamosan. A 400-as Brassó–Déda vasútvonalaként emlegetik napjainkban.

Vasútállomás ~, -ra. L. Állomás.

Vasút gödre ~, *gödribe* (G, k, 44) — A Külső út és a Vasút közötti nagyobb talajbemélyedés az Állomás D-i oldalán, amely a vasútépítéskor keletkezett. Ritkábban használt névváltozata: *Kubikgödör*, amely a N. *kubikgödör* ’kubikolás alkalmával keletkezett gödör’ összetett földrajzi köznévvvel alakult (ÉKsz.²).

Vasút utca¹ ~, *utcába*. L. Állomás utca.

Vasút utca² ~, *utcába*. L. Alsó utca.

Vitéz István utcája *Vitéz Isván utcája, utcájába*. L. Bálint István utcája.

Vízre járó¹ ~, -ra (Ú, 40). Felszegen a Gidrók szeréről a telkek között az Oltra bevezető keskeny, rövid kitaposott gyalogút. Nevének alaprészi néveleme a N. *járó* ’ösvény’ (ÚMTsz.).

Vízre járó² ~, -ra (Ú, 61). Alszegen a Gidrók szeréről az Oltra vivő két rövid ösvény közül az É-i fekvésű. Névváltozata: *Fésső Vízre járó*, amelynek korrelatív névpárja: Alsó Vízre járó.

Vízre járó³ ~, -ra (Ú, 67) — Alszegen a Gidrók szeréről az Olt fele tartó, másik, D-i fekvésű kis gyalogút. Névváltozata: *Ásó Vízre járó*. Ennek korrelációs névpárja: Felső Vízre járó.

Zsák utca ~, *utcába*. L. Bíró Károly utcája.

Rövidítések

A földrajzi helyek, tereptárgyak rövidítései

D	domb	Hi	híd	Té	tér
Do	domboldal	Ho	hegyoldal	U	utca
Dt	dombtető	Ht	hegytető	Ú	út
É	épület, építmény	K	kút	Úsz	útszakasz
F	forrás, kútként használt forrás	Ke	út menti kereszt	V	vályú
Fo	folyó	P	patak	Vö	völgy
Fr	falurész	Psz	patakszakasz	Vöf	völgyfő
G	gödör	S	sík	Vöo	völgyoldal
H	hegy	Szi	szikla	Vös	völgyсарok
Ha	hegyalja	Szo	szobor	Vösz	völgyszakasz
		Te	temető	Vöt	völgytető

A művelési jelleg rövidítései

e	erdő	k	kaszáló	l	legelő
gy	gyümölcsös	ke	kert	sz	szántó

Egyéb rövidítések

D-i	déli	N.	népnyelvi, nyelvjárási	~	a szócikkben a köz-
DK-i	délkeleti	Ny-i	nyugati		nyelvivel megegyező
é.	éves	r.	román		adat, illetve népnyel-
É-i	északi	R.	régi nyelvi		vi ejtés jelölésére
ÉNy-i	északnyugati	uí.	a szócikkben az előző		
fm.	földműves		adattal megegyező		
K-i	keleti		adat helyett áll		

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

Nyelvjárási jelenségek a 18–19. századi felső-rábaközi családnevekben

A Felső-Rábaköz az egykori Sopron vármegyében a Rábaköz nyugati részét foglalta magába. A XIX. században Rábaközi felső járás volt a közigazgatási egység neve. A legnagyobb települése régen is, ma is Kapuvár.

E táj családneveit vizsgálva sok apró nyelvjárási jelenségre bukkantam. A terület a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió része. Ma a legfőbb hangtani sajátosságok közé tartozik, hogy a felső nyelvállású hosszú magánhangzók megrövidülnek az ejtésben, erős *i*-zés, kisebb mértékű hangsúlyos labiális *ö*-zés hallható, megfigyelhető az *á* utáni szótagban az *a* helyén ejtett *o* hang. A mássalhangzós

jelenségek közül a leggyakoribb az *l*-ezés, a szóvégi *ny* helyett ejtett *n* hang, és az explozív *ty*-zés, *gy*-zés. A bemutatott nevekben különböző nyelvjárásiasságok találhatók, de hozzá kell tennünk, hogy az 1700-as években természetesen több ezek közül a nyugat-dunántúli irodalmi normát tükrözte, akkor nem archaizmusként jelentkezett.

Összeírások és születési, halálozási anyakönyvek bejegyzéseit néztem át. Először a nyelvjárás hangtani jelenségeire utaló írásmódokat találtam, de néhány alaktani vonatkozású adatra is leltem. Tudjuk, hogy az adatok beírása a XVIII. században bemondás alapján történt, így okunk van feltételezni, hogy az akkor jellemző kiejtést olvashatjuk. Természetesen számolni kell a lejegyző személy íráskészségének bizonytalanságával is.

Először a **magánhangzós nyelvjárási jelenségekre** mutató példákat sorakoztatom fel.

1. Zárta–nyíltabb megfelelések

Gyakori a mai köznyelvi *é* hang helyén a zárta *i* vagy *í* írása. Az időtartam jelölése mindig bizonytalan. 1740: *Nímet* (Kapuvár); 1754: *Pintek* (Szárköld); 1716: *Hidvígy* (Páli); 1740: *Pinzes* (Bogyoszló); 1728: *Sörtíl* [Sörtély] (Győr); 1715: *Bíres* (Kapuvár).

A zárta *ű/ü* hangot rögzíti a név írója a mai köznyelvi *ő* helyén. 1761: *Bűtös* [Böjtös] (Tamási, ma: Rábatamási); 1718: *Kű Barbély* [Kő Borbély] (Mihályi); 1850: *Kűházi* (Bogyoszló); 1873: *Hegykü* (Kapuvár). A középkorban az Ostfi család volt a terület birtokosa. A család kedvelte a *Lőrinc* keresztnévet, több nemzedéken át választották. Sok családnévben megőrződött ennek a névnek a becéző formája: *Lökös*. Néhány esetben *Lűkös* alakban írták, például Veszékenyben 1713-ban. Ma is így nevezik Kapuvár határában az egyik folyócskát: *Lűkös-árok*.

A nyelvjárást beszélőktől napjainkban is hallhatjuk az *u* magánhangzó helyén ejtett nyíltabb *o* hangot. Az 1715-ös összeírásban több példa is igazolja ennek a nyíltabb ejtésnek a meglétét: 1715: *Haido* (Tótkeresztúr, ma: Magyarakeresztúr); 1728: *Samo* (Bogyoszló); 1715: *Ambros* (Babót). (Ez utóbbi lehet a latinos név alak rövidült alakváltozata is.)

A *Savanyó* családnév többféle írásváltozatban is szerepel. Jobaházán 1850-ben két családot írtak össze, az egyiknek a neve *Savanyo*, a másik *Savanyu*. Az előző, ma archaikusabb hangzó nevet most is viselik a Rábaközben.

Az *i* helyett *e* (amely a mai ejtésből következtetve *ě* lehetett) hang jelölése többször tetten érhető. A *Világos* családnévet Beledben még a XIX. század végén is *Velágos* (ejtése *vělágos*) alakban írják: 1878: *Velágos Mihály*, 1891: *Velágos József*. A zárt *ě*-t természetesen nem jelölte a név írója, de a mai nyelvhasználat erre enged következtetni (köszavakban is ez tapasztalható: *villa* — *vělla*, *virraszt* — *věrraszt*).

Ahol ma *o* hangot hallunk, az írott adatok pedig *a*-t mutatnak, ott szintén az egykor nyíltabb ejtést feltételezhetjük. Példaként a *Pakrócz* (1728; Babót) családnevet hozhatjuk. A nyelvjárást beszélők a megfelelő köznevet is *a*-val ejtik. Másik példa lehet a *Barbél* (1715; Vitnyéd). A nyíltabb magánhangzó ejtése elevenen élő nyelvjárási jelenség volt még néhány évtizeddel ezelőtt is (*most* — *mast*, *olló* — *alló*).

2. Labiális–illabiális megfelelések

A zárt *ē* helyén bármelyik szótagban, hangsúlytalan helyzetben, toldalékban is előfordulhat *ö*-zés. 1822: *Röst* (Beled); 1706: *Csönder* (Kisfalud); 1716: *Csöndör* (Kisfalud); 1761: *Fölhő* (Rábatamási); 1775: *Sörtél* [Sertély] (Gyóró); 1737: *Széköl* (Vadosfa); 1788: *Gergöl* (Babót). Ide sorolhatók még olyan családnevek, mint a *Dömötör*, *Böröczki*, *Bödecs*, *Pölöskei*, *Föstő*. Ezek váltakozva hol *ö*-vel, hol *e*-vel íródtak.

Az *i/i* helyén ejtett *ü/ű*-re kevesebb példa adódik, noha eleven nyelvhasználati jelenség lehetett. Ezt igazolja a halotti anyakönyv személynév mellé írt megjegyzése is: 1840: „*Buti Trezi Molnár István hűtvőse*” (Tamási). A mai nyelvhasználatban is felbukkan még egy-egy ilyen szóalak, ahol a labiális magánhangzó ejtését tapasztaljuk az illabiális helyén (*ing* — *ümög*, *idő* — *üdő*). A *Sipőcz* családnév a XVIII. század elején gyakran *Süpőcz* (például Kapuvár 1707, 1726) formában látható. A fészű szó *fisű* alakváltozatban is élt, ez további változáson ment át, amikor az illabiális hang labializálódott. A családnevek között megtalálható mind a *Fisű*, mind a *Fűsű*. További példa a *Küs István* név (1722; Kapuvár).

3. Rövid–hosszú megfelelések

A felső nyelvállású magánhangzók ejtése e területen a regionális köznyelvben még ma is rövid. Talán a *Buza*, *Szunyog*, *Biró*, *Hidvígy* (az első szótag) nevek ezt őrzik, azonban ez az ékezetek következtelen használatát is takarhatja.

4. A szótagzáró *l* kiesése következtében az előtte álló magánhangzó megnyúlt. 1726: *Gyócs* (Kapuvár); 1754: *Mónár* (Cirák); 1728: *Pógár* (Hövej); 1728: *Fődesi* (Páli); 1789: *Zsódos* (Babót).

Ide sorolható valószínűleg a *Balka* név több alakváltozata. Többször *Bóka* formájában írják. Feltehetőleg az *l* kiesését követő kettőshangzós ejtést rögzítette a *Boaka* (1805; Babót) és *Baaka* (1830; Babót) írásmód, majd a diftongusból kialakult hosszú, középső nyelvállású *ó*-ban állapotodott meg az írás: *Bóka* lett. Tehát a megnyúlás mellett egy fokkal zártabbá is vált az első szótag magánhangzója.

A szótagzáró *l* gyakran úgy esett ki, hogy nem eredményezett pótlónyúlást: 1728: *Sziva* (Dénesfa).

A hosszú magánhangzót tartalmazó szótagban szintén csak az *l* kiesését állapíthatjuk meg: 1748: *Páfi* (Beled); 1810: *Kámán* (Beled); 1754: *Kádi* (Tótke-

resztúr). Külön családnévvé vált a *Kámán* és a *Kálmán*, valamint a *Káldi* és a *Kádi* családnév, ma is használják a családnév mindkét változatát. Magyarkelesztúron úgy tudják, hogy a *Káldi*-ak a kismemesek leszármazottai, a *Kádi*-ak a jobbágy ősök ivadékai.

A szó végén ugyancsak eltűnhet az *l* hang: 1828: *Sörté* (Gyórá); 1780: *Jóárt* (Vadosfa). Ez utóbbi esetben az összetétel határán, az előtag végéről esett ki az *-l*.

A nevet lejegyző személyt ez a nyelvi jelenség zavarhatta meg, amikor ott is betoldott egy *l* hangot, ahol az eredetileg nem volt a szó része: 1728: *Polcza* (Rábakecöl).

Az *l* végleg elmaradt a névből vagy utólag beillesztették oda is, ahol eredetileg nem volt, ebből adódott, hogy több változatban élő családnevek jöttek létre: *Kádi* — *Káldi*, *Bódis* — *Boldis*, *Kámán* — *Kálmán*, *Bóka* — *Balka*.

5. Ma is hallhatjuk a nyelvjárási beszélők nyelvhasználatában az *á* utáni *o*-zást, ez a személynévi adatokban is feltűnik. 1703: *Lábos* (Kapuvár); 1751: *Házos* (Garta); 1728: *Tálos* (Tamási); 1809: *Sánto* (Osli). A felsorolt családnevek szinte csak az archaikusabb alakváltozatban élnek, kivéve az utóbbit, amelynek alakja köznyelvivé vált. Az *á* utáni *o*-zás „nagyobb mennyiségben a XVII. században jelentkezik, és egészen a XVIII. század végéig a nyugati irodalmi norma is befogadta” — írja BÁRCZI GÉZA (MNYT. 158). Bizonyára ez magyarázza, hogy ingadozás nélkül következetes a ma régiesnek ható írás, azonban ez az 1700-as években nem tért el a normától.

6. A mássalhangzó-torlódást magánhangzótöbbséggel igyekszik a nyelv feloldani. A betelepült német ajkúak vagy morva, szlovák területről érkezők nevében figyelhető meg leggyakrabban ez a jelenség. 1744: *Serágli* (Vadosfa; *Schrágl* az eredeti név, majd *Schrágl* alakban állapodik meg); 1715: *Pereklet* (Kapuvár) [*Preklet*]; 1895: *Stricsek* (Beled) [*Strcsek*].

7. A két nyílt szótagos törvényre is találunk példákat: 1715: *Lettenyei* (Beled); 1728: *Letney* (Beled). 1711: *Cserepes* (Kapuvár), majd végleges formája *Cserpes* lesz. 1728: *Halavány* (Kapuvár).

8. A nyitódó diftongusos ejtést jegyezhet le az anyakönyvet vezető pap Kapuváron: 1729: *Péek*; 1766: *Piek* [*Pék*].

Mássalhangzós jelenségek

1. Erős *l*-lezés jellemezte az *e* tájon élők nyelvhasználatát, és jellemzi ma is az archaikusabb beszédet. Nagyon sok példát lehetne felhozni ennek a jelenségnek a szemléltetésére. 1708: *Konkol* (Kapuvár); 1723: *Barbil* (Vadosfa); 1728: *Királ* (Kisfalud); 1789: *Esztergálos* (Vitnyéd); 1828: *Erdéli* (Kisfalud); 1754: *Gulás* (Beled).

A XIX. század közepétől általános lesz az *ly*-os írásmód, egy-egy plébános anyakönyvi bejegyzésében figyelhető meg csupán az *l*-ezés. Az írásban egyre

egységesebb nyelvhasználat kialakulása jól nyomon követhető. Itt e jelenségnél a folyamatot is lehet érzékelni, nem csak egy pillanatnyi állapotot.

2. A szó végén megfigyelhető az *ny* hang depalatilizációja. 1715: *Karátson* (Mihályi); 1728: *Bárson* (Kapuvár); 1709: *Kökín* (Kapuvár); 1749: *Tzigán János ugyan tzigán* (Vadosfa). A bejegyzés példázza, hogy mind tulajdonnévi, mind köznévi funkcióban depalatális hangot használhattak. Hangzóközi helyzetben ezek ismét *ny* hangként realizálódnak. Közszőként és családnévként egyaránt megfigyelhető a kétféle tövváltozat: *asszon* — *asszonyok*; *Bárson* — *Bársonyok*. Ezek a példák már az alaktan területére vonatkoznak. Látható, hogy elvonódik egy *ny*-es *tő* is. Talán ennek az analógiás hatása érződik olyan családnévekben, amelyek ugyanígy viselkednek a nyelvjárási beszélők nyelvhasználatában. Azaz egyes számban *n*-re, többes számban *ny*-re végződik a *tő*, például *Simon* — *Simonyok*. Több olyan lejegyzésre is bukkantam, ahol viszont az egyes számú forma is palatális hangra végződik: 1795: *Ádány* [Ádám] (Babót); 1828: *Mártony* [Márton] (Mihályi); 1728: *Orbány* [Orbán] (Veszkény). Mindig felmerülhet a gyanú, hogy a példák csak az íráskészség bizonytalanságát jelzik. Ugyanis a szó elején is mutatkozik következetlenség a nazális hangok írásában: *Nitrai* — *Nyitrai*, *Nikos* — *Nyikos*, *Nilasi* ~ *Nylassy* — *Nyilasi*, ezek az adatok a bizonytalan hangjelölést tükrözhetik.

3. A *j* kötött fonémaként viselkedik, mássalhangzó után csak összetétel hatásán fordul elő. Nyelvtörténeti adatok azt mutatják, hogy e változás a XVI. században kezdődött, a Dunántúlon a XVII. és XVIII. században terjedt el, és később is jellemző maradt az explozív *ty*-zés, *gy*-zés. 1703: *Borgyas Ferenc* (Kapuvár); 1756: *Targyán* (Mihályi). Nem ez az általános írásmód, gyakoribb a *Tarján* alak. Az *Epergyes* (1754, Veszkény) és *Eperjes* (1754, Veszkény) is váltakozva fordul elő. A mai napig él mindkét családnév. A *Vargyas* családnévet (1728, Kapuvár) kezdetben szintén *j*-és változatban is írták: 1709: *Varjas* (Kapuvár); 1772: *Varias* (Kapuvár), végül az első használata állandósult. A jelenség megfigyelhető más zöngés mássalhangzó és *j* találkozásokkor is: 1790: *Fábgyán* (Tamási), itt a *Fábián* családnév vált véglegessé.

4. A *j* affrikálódására is láthatunk példákat. A *Járfás* (1708; Kapuvár) családnév a továbbiakban mindig *Gyárfás*-ként tűnik fel. A *Gyűtment János* (1728, Vásárosfalu) név a *jött* ige nyelvjárási ejtését őrzi. A *Sövegjártó*, *Lakatjártó*, *Szíjjártó*, *Kötéljártó* nevek utótagjában található *-jártó* szó *-gyártó* formája: 1870: *Söveggyártó* (Gyóró) szintén ezt a jelenséget bizonyítja.

5. A hiátus megszüntetésére ugyancsak több adat szolgál bizonyítékkal. A *Fehér* családnév *Fejér*, a *Fehérvári* pedig *Fejérvári* írásváltozatban is fellelhető. Egy másik, csak néhányszor lejegyzett név a *Bivalos*, amelyet *Bihalos*-nak (1780; Beled) is írtak. A már említett *Süvegjártó* családnév sok változatban szerepel a gyórói és ciráki születési anyakönyvekben. A nyelvjárási szóhasználat (*söveg*) és az irodalmi alak váltakozva tűnik fel a matrikulában. A *v* mássalhang-

zó kiesése miatt *ö* és *e*, azaz két magánhangzó került egymás mellé, ebből alakult ki a *sőg* nyelvjárási forma. Egy név több változata példázza a hiátus meglétét vagy ennek megszüntetését. 1788-ban *Sövegjártó István* (Cirák), 1800-ban *Söveges István*, 1805-ben *Sőgös István* néven kerül be a ciráki anyakönyvbe. Emellett találunk *Sőgjártó* (1805; Cirák), *Süvegjártó* (1815; Gyóró), *Süveges* (1880; Cirák) és *Söveggyártó* (1870; Gyóró) bejegyzést is.

6. Gyakori hangtani változás a mássalhangzó időtartamának a köznyelvitől való eltérése. Magánhangzóközi helyzetben megnyúlik a mássalhangzó: 1728: *Hejja* (Garta); 1728: *Bokkon* (Hövej); 1754: *Gullás* (Vica). A nevek mellett feltüntetett bejegyzésekben is tapasztalható ez a nyelvjárási jelenség: 1839: *Kalmár Sándor oskola tanító* (Beled). A *tanító* szóban a köznyelvet használó anyanyelvjárási beszélők többsége ma is *i*-t és *tt*-t ejt.

A szó végén is tapasztalható mássalhangzónyúlás: 1754: *Darabb* (Beled); 1754: *Doboss* (Vásárosfalu); 1754: *Veröss* (Tótkeresztúr).

7. A mássalhangzó-torlódás megszüntetése végett előfordul a nyelvjárási beszélt nyelvben egy mássalhangzó kiejtése. Erre példa a *gy* elhagyása a *tölgyfa* szóból, a *Tölffa* név (1728, Kisfalud), bár az is lehet, hogy a *től* alak itt megőrzött régiségként értékelhető (vö. pl. TESz.).

8. A zöngésedés, zöngétlenedés szintén megfigyelhető különböző helyzetekben. Mind a családnevek, mind a keresztnévek ejtésében — néhány névben — máig érzékelhető a szó végén álló zöngétlen *t* hang zöngés ejtése: *Menyhárd*, *Báлинд*. Arra szintén akad példa, hogy a szó végi zöngés hang zöngétlenedik: *Hörcsök*, *Keszek*, *Póczig* — *Póczik*. Ebbe a csoportba sorolható a *Tungos* — *Tongos* — *Dungos* — *Tunkos* név sok alakváltozata is. A *Káosztás* családnév ma is él ebben a formájában. Már 1728-ban Páliban így szerepelt. Később hol zöngés, hol zöngétlen hang került a két magánhangzó közé: *Káosztás* — *Káosztás*.

9. A *Kalányos* családnév nemcsak a hangzóközi *n* palatalizációjára és a két *tő*alak megjelenésére példa, hanem a hangátvetésre is: *kanál* → *kalán* (*kalánnyol* 'kanállal').

10. Az *r* és *l* hang felcserélődését is igazolja néhány név: *Sörét*, majd *Sölét*, továbbá *Förhéncz* és *Fölhéncz*.

A hangtani és néhány alaktani példán túl a nyelvjárási szókincs egy-egy régi eleme is felfedezhető a névanyagban. 1728: *Bászli* (Bogyoszló). Valódi nyelvjárási szó, jelentése 'félénk, bátortalan'. 1728: *Tikász* (Veszkény) a jelentése 'tyúkász, tyúkokkal, tojással kereskedő személy'. 1728: *Gönye* (Mihályi), jelentése púpos. 1740: *Keszte* (Kisfalud), az eredeti név talán a kesztyűkészítő foglalkozást jelölte, ebből rövidülhetett és igazodott a nyelvjárási ejtéshez: *kesztő*.

VARGA JÓZSEFNÉ

Nagydobrony és Zápszony családnevei

Nagydobrony

A neveket a 2003. évi iskolai névsorokból, valamint NAGY KÁLMÁN: Nagydobrony című monográfiájából (Budapest–Ungvár, 1993. 261–73) gyűjtöttem. A lélekszámhoz (5600 fő, 96%-ban magyar) viszonyítva feltűnően kevés a családnevek száma. Ennek az az oka, hogy egy-egy névnek sok viselője van. Őket ragadványnevekkel szokták azonosítani. Ezek száma jóval meghaladja a vezetéknévét (megérdemelne egy külön tanulmányt). NAGY KÁLMÁN igen gyakori névként a következőket hozza: *Szanyi, Hidi, Molnár, Balog, Katona, Ráti, Pinte*. Az első kettőt az összlakosság 22%-a viseli. A lakosság folyamatosnak látszik, mert a Conscr. Port. 1570-ben nagyjából ugyanazokat a neveket közli, amelyek ma is gyakoriak a községben. Külön ki kell emelni azt a tényt is, hogy NAGY KÁLMÁN közli az ejtett változatokat is, pl. Benedek ~ *Bedenek*, Géczi ~ *Geci* stb.

1270-ben *Dobron* még egy falu, 1372/3-ban már adatolható *Kisdobron*, 1394-ben pedig *Nogdobron*, ma is két helység. Maga a *Dobrony* helynév magyar névadással szláv személynévből származik (FNESz. II, 182). 1920-ban a *Velká Dobroň*, majd a *Dobroň Veliká* nevet kapta, 1946-tól máig a Велика Добронь a hivatalos neve (részfordítás a magyarból). A vezetéknévket az eddig megjelent feldolgozásaimnak (pl. MNyj. 41: 427–32) megfelelően teszem közzé. Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS munkájára (Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század, Bp., 1993., rövidítve: K.) támaszkodtam, de ahol hivatkozás nincs — főként a szláv nevek esetében —, a saját megfejtési kísérleteimet adom.

1. A névadó ős személynévre visszamenő családnevek

1.1. Régi egyházi személynévek

Ábrány (K. 22–3., *Ábrahám* a.), *Balázs* (K. 73–4), *Benedek* (K. 121): az ejtésben: *Bedenek*, *Bernáth* (K. 131–2), *Fábián* (K. 341), *Gábor* (K. 386), *Gál* (K. 388–9), *György* (K. 437–8), *Iván* (K. 502), *Lőrinc* (K. 685), *Márkus* (K. 710–1) < latin Marcus, *Marton* (K. 713–4. *Márton* a.), egész Beregben sokkal gyakoribb a Mártonnál, *Móricz* (K. 749–50).

Ruszin: *Kuzma* 'Kozma'.

1.2. Egyházi személynévek rövidült, képzett alakjai

Balla (K. 76–8) < *Barlabás*, *Bara* (K. 86–7) < *Barabás*, *Barta* (K. 99–100) < *Bartalom* < Bartholomaeus, *Dancs* (K. 278) < *Dániel*, *Damján*, *Damokos* + -cs, *Dókus* (K. 305) < Dávid, Domokos, *Géci*: a nevet *Geci*-nek ejtik, és ez egyértelművé teszi, hogy a *Gergely* név -ci képzős alakjáról van szó, és nem *Géc* (Nógrád, illetve Szatmár megyei) helységek melléknévképzős formájáról; a hosszú -é- eufémia következménye. *Gerő* (K. 409) < *Gergely* + -ő, *Györke* (K. 439) < *György* + -ke, *Jani* (K. 511) < János, *Lelkes* (K. 684., *Lőkös* a.): a Lőrinc

név származéka, és nem belső tulajdonságot jelöl, *Sebők* (K. 922–3) < *Sebestyén* + *-ők*, *Szanyi* (K. 907–8) < *Szaniszló*: ez a név nemcsak Nagydobronyban feltűnő gyakoriságú, hanem az egész megyében is, és ez a gyakoriság kizárja, hogy helynévi (Sopron megyei) alaptagú lenne, mint ahogy előzetesen gondoltam, az 1570-es összeírásban még alapalakjában szerepel: *Szaniŷlo*, *Zsida* (K. 1167) < *Zsidmond* (< *Zsigmond*) + *-a*.

Német: *Kaszly* < *Castulus* (GOTTSCHALD, MAX: *Deutsche Namenkunde*, Berlin, 1971. 219), a *kaszli* 'fiókos szekrény' szóhoz a homonimitáson kívül semmi köze.

Román: *Pinte* < *Pantalimon* (CONSTANTINESCU, N. A.: *Dicţionar onomastic romînesc*, Bucureşti, 1963. 126).

Szlovák: *Bercik* < magyar *Bertalan* + *-cik*, *Ferencsik* < magyar *Ferenc* + *-čik*.

1.3. Régi világi személynévek

Badó (K. 59), *Bak* (K. 65–6), *Bodó* (K. 148–9), *Finta* (K. 365–6), *Hete* (K. 472), *Sándor* (K. 910–1): egyházi személynévnek veszi Kázmér is, mivel volt „*alexandor*” pápa is (Münc. K. naptára), de magyarországi tiszteletéről nem tudunk, továbbá Pál apostol leveleiben pár jelentéktelen személyt hívtak így: egyik sem indok arra, hogy egyházi személynévnek vegyük; az 1570-es összeírásban *Sandrinuónak* fordították a Sándor keresztnévet, megbízható etimológiája még ma sincs, *Szopó* (K. 1022)

1.4. Patronimikum képzős nevek

Lengyel: *Moskovics* < *Mosko* < *Moses* (SCHEIBERNÉ, BERNÁTH LÍVIA: *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig*, Bp., 1981., 50).

Ruszin: *Pipin* < *Iluna* (< máramarosi ruszin *Ilunin* 'Fülöp') + *-un*.

2. A származás helyére utaló családnevek

2.1. Puszta helynév

Belohorka: a név szlovákul 'fehér hegy'-et jelent ugyan, de a névadás formája magyar (a névviselő is magyarnak tartja magát), nem lokalizálható külterületi név lehet, *Matolcs*: Szatmár megye, *Vinda*: Beszterce vidéke.

2.2. Melléknévképzős helységnevek

Bátyi: Bátor: Bereg megye, *Bogáthy* (K. 153): Szabolcs megye, *Füzesi* (K. 384–5): 7 megyéből legvalószínűbb Doboka és Kraszna megye, de külterületi névből is levezethető, *Gönczy* (K. 420–1): Abaúj megye, *Kállai* (K. 534): Kálló: Bihar, Borsod, Nógrád, Szabolcs megye, *Miskolci* (K. 739): Borsod megye, *Ráti* (K. 886), *Szatmári* (K. 975–6): városnév, megyenév is lehet, *Szentimrei* (K. 997): 11 megyéből legvalószínűbb Bihar, Sáros, *Szerényi* < (a *szerény* szó analógiás hatására) *Szernyi*, *Szernyi*: Szernye: Bereg megye, *Szigeti* (K. 1007): 9 megyéből legvalószínűbb Máramaros, *Szilvási* (K. 1013): 7 megyéből legvaló-

színűbb Borsod, *Tari* (K. 1048–9): Heves megye, *Várad* (K. 1118–9): 6 megyéből legvalószínűbb Bihar, *Zámbory ~ Zombory* (K. 1162): Zemplén megye.

Ruszin: *Borócki*, a Borovszkij név magyarosodott alakja, *Borovszkij*: Boró ~ Боров (Zemplén megye) + -ский.

2.3. A helység valamely részén lakó

Hidi (K. 474): 'a híd mellett lakó', *Káté*: 'mocsaras hely' (TESz. II, 411), *Pusztai*: 'az elhagyott faluban lakó', K. (877) Bereg megyébe nem illő jelentést hoz.

2.4. Népnevek

Lengyel (K. 673) Beregben jelenthet még 'Galíciából származó egy szláv személy'-t is, *Magyar* (K. 696–7), *Oláh* (K. 783), *Orosz* (K. 792–3), *Örmény* (K. 804), *Tóth* (K. 1080–2).

3. Foglalkozásra, tisztségre utaló családnevek

3.1. A foglalkozás, tisztség megnevezése

Bíró (K. 142–3), *Bodnár* (K. 148), *Borbély* (K. 165–6): 'felcser, sebész; fodrász', *Deák* (K. 285–6): 'íródeák', az ejtésben: *Diják*, *Fazekas* (K. 348–50), *Herceg* (K. 469), *Kádas* (K. 528), *Kántor* (K. 543–4), *Katona* (K. 563–4), *Kertész* (K. 585), *Kovács* (K. 629–30), *Kupás* (K. 652): 'faedénygyártó, faesztergályos', *Mészár* (K. 727): 'mészáros', az ejtésben: *Miszár*, *Molnár* (K. 745–6) az ejtésben: *Mónár*, *Nyomó*: 'sajtoló' (TESz. II, 1051), *Pap* (K. 821–2), *Rendes* (K. 891): 'rendtartó', *Seres* (K. 927–8), *Soós* (K. 946–7), *Sütő* (K. 952), *Szabó* (K. 955–7), *Szűcs* (K. 1031–3), *Varga* (K. 1120–2).

3.2. A foglalkozásra, tisztségre metonimiával utaló családnevek

Malomka: a *Malom* név (K. 704) kicsinyítő képzős alakja.

Német: *Musz* 'kása, lekvár' (GOTTSCHALD, i. m. 439).

Szlovák: *Palitska* 'kis pálca' (ruszin is lehet), *Zarni* 'szem, mag; boggyó' (keleti szlovák adat a *zrno*-ból).

4. Egyéni tulajdonságra utaló családnevek

Bujdosó (K. 192): 'bujdokló; menekült szökött jobbágy; vándor', *Fehér* (K. 350–2), *Fejes* (K. 353–4), *Góré* (K. 622., *Kóró* a.), de lehet a jelentése 'kukoricaszár' (TÖRÖS BÉLA: A beregszászi nyelvjárás, Bp., 1910, 59) vagy 'kukoricagóré' is (MTsz. I, 707), *Kikina*: valószínűleg szavajárasi név: „ki, ki, na?”, *Kiss* (K. 594–6), *Kondor* (K. 614): 'göndör', *Kónya* (K. 612): 'lógó fülű, lecsüngő hajú, bajuszú', *Kövér* (K. 645–6), *Magas* (K. 695–6), *Nagy* (K. 756–8), *Nyakas* (K. 773): 'erős, izmos; makacs', *Ördög* (K. 802–3): valamilyen negatív tulajdonságot takar, *Vékony* (K. 1133): 'sovány, karcsú; gyenge'.

Német: *Klein*: 'kicsi' (GOTTSCHALD, i. m. 370–1), *Leichmann*: 'könnyelmű, meggondolatlan' (GOTTSCHALD, i. m. 401).

Ruszin: *Verba* 'fűzfa'.

Ruszin vagy szlovák: *Kohut* 'kakas'.

Szlovák: *Bellák* < *biel-* 'fehér' + *-ák*. A *-ll-* magyarosodott formára utal.

5. Egyéb családnevek

5.1. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bakos (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. 'olajsütő, -sajtoló', *Baksa* (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. 'ragadozó ön', *Bálint*: 1. régi egyházi személynév (K. 75), 2. 'balin', *Balog(h)*: 1. 'balkezes', 2. 'rossz, gonosz', 3. régi világi személynév (K. 79–80), 4. 'másságot mutató személy', *Dóka*: 1. a Dávid név becéző alakja (K. 307), 2. 'rövid, dolmányyszerű meleg kabát' (TESz. I, 654), *Hadar*: 1. 'csapkod, verdes; kavar, kotor; gyorsan beszél' (TESz. II, 13), ige ritkán szokott családnév lenni, de nem példa nélküli, 2. 'a kasza nyelének a két fogantyú közötti része' (ÚMTSz. II, 782), 3. 'a szélmalom karbantartási eszköze' (uo.), *Katlin*: 1. a Katalin alakváltozata (K. 562), 2. német: 'kis ház' (GOTTSCHALD, i. m. 381), *Rózsa* (K. 899): 1. régi egyházi férfi-/női név, 2. növénynév, *Úr* (K. 1104–5): 1. régi világi személynév, 2. 'birtokos'.

Német: *Bakk* < *Back*: 1. a *Bagwalt* név rövidülése (GOTTSCHALD, i. m. 177), 2. a *Bäck* 'pék' alakváltozata (Uő, 185).

Szlovák: *Misák*: 1. a *Michal* 'Mihály' név becézett alakja, 2. *myš* 'egér' + *-ák*.

5.2. Kettős családnevek

Égi-Molnár: Ége: Udvarhelyszék, *Szanyi-Kállai*.

Zápszony

Ez a helység épp az ellenkező sajátosságokat mutatja: a lélekszámhoz (1804, 96%-ban magyar) viszonyítva igen magas a családnevek száma. El- és bevándorlások bőven történtek még az utóbbi időkben is. A névanyag egyharmad részét én gyűjtöttem, kétharmad részét pedig kollégám, Sebestyén Zsolt bocsátotta rendelkezésemre. Segítségét itt is megköszönöm.

Zápszony 1270-ben még víznévként bukkan fel *Zabezwl* formában, amelynek alapszava a szláv *zasap* 'töltés; zátony', 1388-ban már községként említik (*Zapsol*). 1920–38 között *Zapsoň*, 1946-ban a *Заставне* (< ukrán *застава* 'töltés') a hivatalos neve (FNESz. II, 800), 1993-ban pedig visszakapta ősi nevét (*Запсонь*).

1. A névadó ős személynévére visszamenő családnevek

1.1. Régi egyházi személynévek

Ábrahám (K. 22–3), *Ábrány* (K. 22–3., *Ábrahám* a.): az Ábrahám név régi alakváltozata, miként a helységnevek is mutatják (*Bükkábrány*, *Nyirábrány* stb.), *Antal* (K. 41–2), *Boldizsár* (K. 158–9), *Dávid* (K. 284–5), *Demeter* (K. 291), *Demjén* (K. 276–7., *Damján* a.), *Fábián* (K. 341), *Fülöp* (K. 381–2), *Gábor* (K. 386), *György* (K. 436–7): a temetőben található sírkövön *Dyördy* írással, *Iván* (K. 502–3), *Izsák* (K. 504–5), *Jakab* (K. 507), *Kelemen* (K. 570),

László (K. 667), Lénárt (K. 671), Lőrincz (K. 685), Lukács (K. 688–9), Menyhért (K. 724–5, Menyhárt a.), Orbán (K. 788–9), Sebestyén (K. 921–2), Szaniszló (K. 968).

Latin: *Nikodémusz*: Szent Nikodémusz (IV. század), Myra püspöke nevének átvétele (GOTTSCHALD, i. m. 446).

Német vagy szlovák: *Martin* 'Márton'.

Ukrán: *Prokop*. A névviselő ukrán nemzetiségű.

1.2. Egyházi személynevek rövidült, képzett alakjai

Andor < *Andorjás* < András (K. 39), *Balla* < *Barlabás* (K. 76–8), *Bara* < *Barabás* (K. 86–7), *Barta* < *Bartalom* < Bartholomaeus 'Bertalan' (K. 99–100), *Bence* < *Bencenc* < Vincentius (K. 118–9), *Dankó* < *Dániel*, *Damján*, *Damokos* + *-kó* (K. 270), *Fóri* < *Fórián* < Flórián (K. 372), *Gerő* < *Gergely* + *-ő* (K. 409), *Lackó* < *Lácló* 'László' (K. 659) + *-kó*, *Markó* < *Márk* + *-ó* vagy *Márton*, *Marcell* + *-kó*, *Pólya* < latin *Paul(us)* + *-a* (K. 863., *Póla* a.), *Tiba* < *Tibold*, *Tiborc* + *-a* (K. 1064).

Ruszin: *Danku* < *Danka* (Danilo 'Dániel') vocativusban, *Ferencsuk* < magyar *Ferenc* + *-csuk*, a névviselő ukránnak vallja magát.

Szlovák: *Deskó* < *Dežider* 'Dezső' + *-ko*, vagy *Demeter* + *-ško*, *Petrás* < *Petr* 'Péter' + *-áš*, *Petricška* < *Petr* + *-ik* (*-ič-*) + *-ka*.

Ukrán: *Lenykó* < Alekszej, Lev, *Mikulák* ~ *Mikulják* < *Mikula* 'Miklós' + *-(j)ák*, *Vaszku* < *Vaszilij* + *-ka* vocativusban.

1.3. Régi világi személynevek

Badó (K. 59), *Buda* (K. 170), *Hete* (K. 472), *Kósa* (K. 625–6), *Szopó* (K. 1022).

Kun-besenyő: *Ködöböc* (MNYj. 38: 306).

Szlovák: *Budó* < *Budislav*, *-imir* + *-o*, *Milyó*: a *Mil*-lel kezdődő vagy a *-mil*-re végződő nevek + *-o*.

1.4. Patronimikum képzős nevek

Karácsonyi < *Karácsony* + *-i* (K. 552), *Kuni*: bár K. (651) egy Valkó megyei helységet — igaz megkérdőjelezve — hoz, inkább a megyében szokatlan gyakoriságú Kun személynév lehet az alapszó.

Német: *Auksz* < *Aux* < *August(in)*us + *-s*.

Orosz: *Szmirnova* < *смирный* 'nyugodt, szelíd, békés' + *-ov* nőiesítve, *Tihacsev* < *Тихон* személynév, mindkét névviselő oroszoknak vallja magát.

Ruszin: *Popovics* 'pap fia' (megyeszerte a leggyakoribb ruszin név).

Szlovák: *Hatalovics*: *Hatala* családnév + képző, *Márics*: *Mar*-ral kezdődő nevek továbbképzése.

Ukrán: valamennyi névviselő ukránnak vallja magát. *Babindovics*. A szlovák *Babinda* családnév patronimikum képzős alakjának az átvétele, *Dolgov* < orosz *долгий* 'hosszú' + *-ov* átvétele (az ukránban *Dovhov* lenne), *Herzánics*: *Herzan* (vö. FNESz. I, 590) személynév képzett alakja, *Korzsova* < *корж* 'lepény, lán-

gos' + -ov nőiesítve, *Kravcov* < *кравець* 'szabó' + -ov, *Lesisov*: a cseh *Leš* (< *Aleš* 'Elek') + -iš nevet ukrainizálták a patronimikummal, *Szofilkanics* < *Szofilka* < *Софія* 'Zsófia' továbbképzett alakja.

2. A származás helyére utaló családnevek

2.1. Nagyobb egység melléknévképzős neve

Havasi 'a havason élő, illetve onnan származó' (K. 463), *Szilágyi* 'szilágysági' (K. 1010–1), *Turóczi* ~ *Turóczy* 'Turóc megyei' (K. 1094–5).

Ukrán: *Modványecz*: nyilvánvaló elírás a *Mold(o)vanyec* helyett: 'moldvai' (a megszokottabb forma: *Moldavcsuk*).

2.2. Melléknévképzős helységnevek

Agárdi (K. 28): öt megyéből legvalószínűbb Zemplén, *Bacscai* (K. 58): Bacska, Bacskó: Zemplén megye, *Beregi* (K. 127): 'nagybereg', de megyenéből is származhat, *Beregszászi* (K. 127–8): Bereg megye, *Bertóti* (K. 133): Sáros megye, *Berzsenyi* (K. 134): Hont, Tolna, Veszprém megye, *Csatáry* (K. 221): nyolc megyéből legvalószínűbb Bihar, *Csernáti*: Csernátfalu: Brassó vidéke, *Csúri* (K. 270): Szabolcs, Veszprém megye, *Debreceni* (K. 286–7): Belső-, Közép-Szolnok, Bihar megye, *Gáti* (K. 396–7): Bereg megye, de jelenthet 'gát mellett lakó'-t is, *Géczi* (K. 398–9): Nógrád, Szatmár megye, *Gerzsenyi* (Gerzsenyő: Bereg megye (Barkaszo határába olvadt), *Gorondi* (K. 417): Bereg megye, *Guthy* (K. 427): Bereg megye, *Győri* (K. 438–9): négy megyéből az ötödik a valószínű: Győr (ma: Győröcske): Ung megye, *Homoki* (K. 478): Bereg, Szatmár, Ung megye, *Kassai* (K. 558–9): Abaúj, Baranya megye, *Komári* (K. 610): Zemplén megye, *Komonyi* (NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1860, VI, 327): nem tudtam lokalizálni, *Kóródi* (K. 622): öt megyéből legvalószínűbb Szatmár, *Kőrösi* (K. 640–1): Baranya, Gömör, Közép-Szolnok, Pest megye, Háromszék, *Mádi* (K. 694): Zemplén megye, *Őri* (K. 803): Somogy, Szabolcs, Ung, Vas, *Pálóci* (K. 817–8): Ung megye, *Pilisy* (K. 854): Nógrád, Szabolcs, Tolna megye, de megyenéből is származhat, *Pocsai* (K. 859): Pocsaj: Abaúj, Bihar megye, *Ricsei* (K. 895): Szatmár, Zemplén megye, *Szatmári* (K. 975–6): megyenéből, városnévből egyaránt származhat, *Szentléleki* (K. 998): három megyéből és négy székből legvalószínűbb Borsod, *Tarnóczi* (K. 1050): Liptó, Nógrád, Ung megye, *Telegdi* (K. 1057): Bihar megye, *Újvári* (K. 1103): hét megyéből legvalószínűbb Abaúj, Sáros, *Várad* (K. 1118–9): hat megyéből legvalószínűbb Bihar.

Német: *Rizdorfer*: *Riesdorf* (Ruszkín, Szepes megye) + -er, hazai német név.

Szlovák: *Kornicki*: *Krná* (Kiskorna, Nógrád megye) + -cký, *Mocsan*: vagy *Molča* (Zólyommócsa, Zólyom megye) vagy *Moča* (Dunamocs, Esztergom megye) + -án.

2.3. A helység valamely részén lakó

Mezei (K. 729–30).

Szlovák: *Novák* 'újtelepes, faluszéli'.

Ruszin: *Ritóci*: *pim* 'rét' + *-osyi* 'a rétlakók közül való', *Zadorozsnij* 'út megi', ukrán is lehet.

2.4. Népnevek

Horváth (K. 480–1), *Lengyel* (K. 672–3), *Magyar* (K. 696–7), *Oláh* (K. 783–4), *Orosz* (K. 793–4), *Ruszin* (K. 902), *Tóth* (K. 1080), *Török* (K. 1087–8).

Orosz: *Tatárszkij* 'tatár', a névviselő orosz nemzetiségű.

3. Foglalkozásra, tisztségre, méltóságra utaló családnevek

3.1. A foglalkozás, tisztség, méltóság megnevezése

Baraté: azaz a barát alkalmazottja (és nem leszármazottja), *Béres* (K. 129), *Bíró* (K. 142–3), *Bodnár* (K. 148): 'kádár', *Bognár* (K. 154): 'kerékgyártó', *Doktor* (K. 307), *Dudás* (K. 317–8), *Fazekas* (K. 348–50), *Gazda* (K. 397): 'felügyelő; birtokos, tiszttartó', *Hajdú* (K. 447–8), *Halász* (K. 450–1), *Hegedűs* (K. 464–6), *Huszár* (K. 486), *Katona* (K. 363–4), *Király* (K. 593–4), *Kovács* (K. 629–30), *Lakatos* (K. 662–3), *Mester* (K. 726), *Molnár* (K. 745–6), *Nyomó*: 'sajtoló' (vö. TESz. II, 1051), *Pap* (K. 821–2), *Puskás* (K. 876–7), *Sólymos* (K. 938), *Szabó* (K. 955–7), *Szakács* (K. 958), *Szűcs* (K. 1031–3), *Temető*: 'sírásó', Beregben a gyakori nevek közé tartozik, *Varga* (K. 1120–2).

Német: *Lefler* < *Leffler* 'kanalas', sziléziai forma (BAHLOW, HANS: Deutsches Namenlexikon, München, 1967, 310).

Ruszin: *Hitman* 'a kozákok vezetője'.

Ukrán: *Kiraliana*: a magyar *Király* név képzése és nőiesítése, *Kusnyir* 'szűcs'. Mindkét név viselője ukránnak vallja magát.

3.2. A foglalkozásra metonimiával utaló családnevek

Mező (K. 730): a munkavégzés helye, *Lóka*: 'támla nélküli egyszerű pad' (ÚMTSz. III, 890), a közszó a ruszin *лавка* 'lóca, pad' átvétele, *Vas* (K. 1125–6).

Lengyel: *Frigán* < *fryg* 'pörgettyű' + *-án*, a névviselő orosznek vallja magát.

Ruszin: *Szkunc* 'nyuszt' (prémfelfolgozó).

Szlovák: *Futkó* < *fut* 'vastag kenderkötény' + *-ko*, *Szenyik* < *senník* 'szénapadlás, pajta'.

Ukrán: *Kuleba* 'hússal vagy hallal töltött kalács' (ez az oroszból való), *Skurja* 'bőr', mindkét névviselő ukránnak vallja magát.

4. Egyéni tulajdonságon alapuló családnevek

Angalét ~ *Angalért*: 'ácsorgó, lebzselő, lassuskodó' (EtSz., *angalit* a.), *Bagu*: 'bagoly' (ÚMTSz. I, 304), *Bimba*: 'a vizek színén ugrándozó kis rovar' (Ball. I, 110), 'vízibolha' (CzF.), *Bojtos* (K. 156): 'borzas, kócos, szőrös', *Csorba* (K. 261): 'foghíjas, törött fogú', *Fejes* (K. 353–4), *Fekete* (K. 354–5), *Gerics*: 'gerinc, csigolya' (TESz. I, 1053), *Kész* (K. 587): 'készséges, szíves', *Kis* (K. 594–5), *Medve* (K. 721), *Megye*: a *megye-e?* szójárásból keletkezhetett a név,

Mondok (K. 747): ez is szavajárási név, *Nagy* (K. 756–8), *Szarka* (K. 972), *Tar* (K. 1046), *Tompa* (K. 1074): 'nehéz felfogású', *Veres* (K. 1036–7).

Cseh: *Horbárz* < *hrb* 'púp' + *-árz* 'púpos', a névviselő ukránnak vallja magát, *Szobrán* < *sebran* 'felszedett gyermek, lelenc' (FNESz. II, 588., *Szobránc* a.).

Ruszin: *Peresztá*: a *nepecmamu* 'megáll, abbahagy' ige imperativusa, szavajárási név.

Szlovák: *Forzán* < *fors(a)* 'kedvtelés, vesszőparipa' (TESz. I, 957) + *-án*, *Kacsúr* 'gácsér', keleti szlovák adat (KNIEZSA, SzlJsz. 175), *Szurnyák* < *surný* 'sietős' + *-ják*.

Ukrán: *Balusák*: 'meredt szemű', *Goj*: 'nem zsidó; a keresztények becsmérő neve', a névviselő ukrán nyilván zsidó környezetben élt, *Kotubej* < *kom* 'kandúr', *yōeü* 'üsd agyon', számunkra kissé szokatlan szavajárási név, viselője ukrán nemzetiségű, *Korosztély*: 'rühös', *Lapkó* < *lana* 'mancs, karom, láb' + *-ko*, *Muhicska* 'legyecské' (lehet ruszin vagy szlovák is).

5. Egyéb családnevek

5.1. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bagics (ÚMTSz. I, 303): 1. 'halfajta', 2. 'gombolyító', *Bakos* (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. 'olajsütő, -sajtoló', *Baksa* (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. 'ragadozó ön', *Balogh*: 1. 'balkezes, 2. 'rossz, gonosz', 3. régi világi személynév (K. 79–80), 4. 'másságot mutató személy', *Bogics*: 1. 'bogáncs' (TESz. I, 321), 2. *Boguslav*, *Bogumil* patronimikum képzővel, *Dóka*: 1. a Dávid név régi becéző formája (K. 307), 2. 'rövid, dolmányyszerű meleg kabát' (TESz. I, 654), *Farkas*: 1. régi világi személynév, 2. az állat valamely tulajdonsága (K. 346–7), 3. metonimiával kifejezett tevékenység vagy esemény, *Gajdos* (K. 388): 1. 'dudás', 2. 'kissé ittas', az első jelentésben ruszin is, szlovák is lehet, *Hadar*: lásd Nagydobrony alatt, *Lencsés* (K. 671): 1. 'lencsét termelő', 2. 'lencsés arcú', *Tamási* (K. 1043): 1. a Tamás név patronimikum képzős alakja, 2. 'Tamási községbe (nyolc megyéből legvalószínűbb Bihar, Szabolcs megye) való'.

Ruszin vagy ukrán: *Virván*: 1. ruszin *vipovamu* ige származéka: 'hívó, bízó', 2. ukrán *вупеа* 'gödör, üreg, örvénykút' + *-an*, a névviselő ukránnak vallja magát.

Szlovák: *Bobuszka*: 1. *bob* 'bab', 2. *bobo* 'rém, kísértet' + *-usko*, a névviselő ukránnak vallja magát.

Ukrán: *Mocsarkó* < *мочар* 1. 'mocsár', 2. 'mohar, muhar' + *-ko*.

5.2. Névváltoztatás útján keletkezett családnevek

II. József császár rendeletére a zsidók német nevet voltak kötelesek felvenni.

Goldberger: tkp. 'aranyhegyi', *Grünberger*: tkp. 'zöldhegyi', *Spiegel*: tkp. 'tükör'.

5.3. Kettős családnev

Iván-Darcsi.

MIZSER LAJOS

MEGEMLEKEZÉSEK

Kiss Lajos (1922–2003)

Kiss Lajos akadémikus 1922. június 2-án született Debrecenben, és ugyanott helyezték őt örök nyugalomra 2003. február 16-án, Budapesten bekövetkezett halála után. Életének, pályájának nagyobb része ugyan szülővárosától távol zajlott, de — ahogyan ő nevezte — a „legmagyarabb” városhoz mindvégig erős kötelékek fűzték.

Kiss Lajos eredetileg nem nyelvésznek készült: fiatal tűzértiszként szolgált a II. világháborúban, és csak a több éves hadifogságból hazatérve iratkozott be a Debreceni Egyetemre, ahol orosz–német szakos hallgatóként tanult, és ahol rövidesen már maga is szlavisztikát tanított. 1954-ben Budapestre került, nyelvészpályája a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében bontakozott ki. Szlavistaként kezdetben polonisztikával, majd russisztikával foglalkozott, de fokozatosan birtokba vette a szlavisztika szélesebb területeit is. Olyan kiváló tudóst mondhatott a mesterének, mint Hadrovics László, de Kniesz István és Melich János személyisége is nagy hatással volt rá. Hozzájuk hasonlóan Kiss Lajos is a hungarológiai központú szlavisztikát művelte, és munkásságával tovább erősítette az elődei által e két tudományterület között kiépített kapcsolatokat. Kiss Lajos egész pályájából kitűnik, hogy tudományos habitusát, értékrendjét az a tudományos környezet határozta meg, amely az úgynevezett budapesti iskola elveihez, módszereihez kötődően az 1950-es-60-as években nemzetközi hírű szlavisztikai műhelyt hozott létre Budapesten.

Kiss Lajos nyelvészpályája azonban — éppúgy, mint elődeié — nem maradt meg a szlavisztika keretei között. A nyelvtudomány sokféle ágát művelte szakavatott tudással, közülük nem egy területen — elsősorban a nemzeti tudományokban, de számos kérdésben nemzetközi vonatkozásban is — meghatározóvá vált a működése. Írásainak hitelességét nemcsak a szűkebb értelemben vett szakmai tudásának a megbízhatósága és egyben sokszínűsége teremti meg, hanem az a szerteágazó, már-már enciklopédikus tájékozottság és érdeklődés is,

amely a történelem, a földrajz, az irodalom, a művészetek mellett sok más témakörre is kiterjedt.

Szakmai érdeklődése középpontjában leginkább a szó állt: eredményei közül legtöbb a lexikológia és a lexikográfia területéhez tartozik. Fontos szótárak létrehozásában vállalt részt: pályája kezdetén munkatársa volt „A magyar nyelv értelmező szótára”-nak (Akadémiai Kiadó, 1959–1962), valamint a Hadrovics–Gáldi-féle magyar–orosz szótárnak. Az 1960-as években szerkesztője, szócikkírója volt „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” első két kötetének (Akadémiai Kiadó, 1967–1970). Később, az 1980-as évek végétől az „Akadémiai nagyszótár” munkálatait vezette, határozott irányt és keretet adva a hosszú idő óta húzódó vállalkozásnak. Korszerűsítette és átdolgozta az orosz–magyar nagyszótár anyagát, amely elektronikus formátumban jelent meg (Bp., 1998). A szláv eredetű magyar tükörszókat feldolgozó monográfiájával (Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Akadémiai Kiadó, 1976) mintát teremtett e lexikai kategória tárgyalása terén. A fentiek mellett is számos szófejtést publikált, egy jókora csokorra valót pedig egybegyűjtve is közzétett (Hatvanhét szómagyarázat. Akadémiai Kiadó, 1970).

Kiss Lajos felkészült szlavistaként, a lexikológia és a lexikográfia eredményes művelőjeként kezdett el helynév kutatással foglalkozni az 1960-as évek közepén. Munkássága egyfajta hagyomány folytatásának is tekinthető: a 20. század magyar helynév kutatásának több kimagasló képviselője éppen a magyarországi szlavisták közül került ki. Ez a magyar onomasztika szempontjából azonban egyáltalán nem tekinthető véletlennek, mivel a döntően történeti-etimológiai érdeklődésű helynév kutatás a magyarság Kárpát-medencei történetének legrégebbi időszakával mindig is különös figyelemmel foglalkozott, s a 10–15. század névtörténete nem nélkülözheti a magyar–szláv kapcsolatok megkülönböztetett vizsgálatát. E téren a modern magyar helynév kutatást Melich János alapozta meg a 20. század első felében, Kniezsa István pedig a század második harmadában jelentősen továbbfejlesztette és rendszerezte a magyar helynév kutatás addig felhalmozott ismereteit. Kiss Lajos tevékenysége az ő munkásságuk által kijelölt irányban haladt tovább. Tudományszemléletének meghatározó jegye volt az elődök eredményeinek őszinte tisztelete, ám ezzel együtt kritikus szemlélete. E fel fogását mutatja az is, hogy mind Melichről, mind Kniezsáról tudománytörténeti portrét tett közzé „A múlt magyar tudósai” sorozatban (Akadémiai Kiadó 1995, illetve 1994). Rajtuk kívül a magyarországi szlavisztika további kiváló művelői közül még Asbóth Oszkár és Hadrovics László pályáját elemezte ugyanitt (1996, illetve 1999). A Kniezsa iránti tisztelete és szeretete abból is kitűnik, hogy tevékenyen részt vett Kniezsa legfontosabb munkáinak a 21. század fordulóján történt újrakiadásában is.

Kiss Lajos névkutatói munkássága azonban nemcsak a tudomány hazai hagyományaihoz kapcsolódott, hanem az európai onomasztika eredményeire is erősen

támaszkodott. Első névtani publikációi éppen ezt a tájékozódást mutatják: nagyívű tanulmányokban mutatta be magyarországi fórumokon az európai névkutatás legújabb eredményeit. Áttekintette az onomasztika legjelentősebb folyóiratait, megismertette hazai kutatótársaival az akkor még itthonról nehezen elérhető nemzetközi névtani konferenciák tematikáját, bemutatta a legfontosabb külföldi kézikönyveket. E szemlékben különösen a magyar névkutatás számára közvetlenül is fontos szláv és német onomasztika eredményeit részletezte, és kiemelt figyelmet szentelt az abban az időben megjelenő helynév-etimológiai szótáraknak. Az európai kutatási eredmények követése természetesen a későbbiekben is jellemezte tevékenységét: akadémiai székfoglaló előadásában például az európai víznévkutatás eredményeit tekintette át, előtérbe állítva azt is, hogy mindehhez a magyarországi onomasztika milyen eredményekkel tudott hozzájárulni (Az új európai víznévkutatás. Magyar Tudományos Akadémia, 2000). A széleskörű tájékozódást nemcsak elméleti-módszertani szempontból tartotta nélkülözhetetlennek, hanem amiatt is, hogy „az efféle széles horizontú kitekintés megóvhat bennünket az elbizakodottságtól, és ötleteket, munkafeladatokat ajánlhat további tevékenységünk kibontakoztatásához” (MNYTK. 183. sz. 31).

Kiss Lajos névkutatói munkásságának középpontjában az 1970-es évek elejétől egy helynév-etimológiai szótár létrehozása állt. E szótár első változata „Földrajzi nevek etimológiai szótára” címen 1978-ban jelent meg (Akadémiai Kiadó). A mű nemcsak a tudományos közvélemény szigorú szakmai elvárásait elégítette ki, hanem közérthetősége miatt valóságos könyvsiker is lett, s így egy évtized múltán a negyedik kiadás már az elsőnek a duplájára bővített változatban jelenhetett meg (Akadémiai Kiadó, 1988). E teljesen újnak tekinthető két kötetes szótárban Kiss Lajos a magyar helynévkutatás legnagyobb hagyományokkal rendelkező és legtöbb sikert felmutató vonulatát, a történeti-etimológiai kutatások eredményeit foglalta össze. A szótár 13 340 szócikkében ennél is jóval több név és névváltozat eredetével foglalkozik a szerző. A feldolgozott anyag nagy része a Kárpát-medence magyarok lakta területeiről való. A mai települések nevei mellett tárgyalja sok elpusztult középkori település nevét, nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb vizek és hegyek megnevezéseit, de ezek mellett számos határnevet, sőt például fontosabb régebbi utcanéveket is bemutat. A magyar nevek között természetesen nagy számban szerepelnek olyan szláv, német, román stb. eredetű helynevek is, amelyek a magyarság több mint ezer éves Kárpát-medencei tartózkodása alatt kerültek be a magyar helynévkincsbe. A „Földrajzi nevek etimológiai szótára” a világ más tájairól is több ezer helynév eredetét mutatja be: ezek között úgy válogatott a szerző, hogy a Magyarországhoz közelebbi helyekről jóval nagyobb számban emelt be anyagot, mint távolabbi vidékekről, más földrészekről, ahonnan csak a legismertebb helyek megnevezései kerültek be a szótárba.

Kiss Lajos helynév-etimológiai szótára nemcsak a szerző kitűnő tájékozottságát, biztos válogatási elveit és hatalmas szerkesztői munkáját mutatja, hanem igen jelentős mértékben megjelennek benne a saját kutatási eredményei is. Találón írt róla a szótár első kiadásának megjelenésekor a szintén kiváló névkutató és igencsak sokszínű munkásságot maga mögött tudó Kálmán Béla, hogy „mostanában keresve sem találhattunk volna jobb szakembert erre a roppant nehéz feladatra, mint Kiss Lajost, aki szlavisztikai, indoeuropeisztikai és magyar nyelvtörténeti tájékozottságát már eddigi műveiben és a TESz. I–II. kötetének szerkesztésében bebizonyította” (MNY. 75: 298). A monumentális alkotás nemcsak Kiss Lajos pályájának jelenti a legfontosabb teljesítményét, hanem a magyar onomasztika talán legjelentősebb összefoglalása is egyben, amely bármely más nyelv hasonló alkotásával összevetve is megállja a helyét.

A szakmai közvélemény a magyar névkutatás legerősebb területének hosszú idő óta a helynév-etimológiát tekinti. E tudományszak valóban rengeteg eredményt halmozott fel az idők folyamán, ám az ide vágó írások távolról sem egyneműek: időben nagy különbséggel keletkeztek, s ebből adódóan más-más módszerrel készültek, sok, a szakszerűség követelményeit mellőző publikáció is megjelent stb. Ahhoz, hogy ezek egynemű, egységes színvonalú szótárrá álljanak egybe, a szerzőnek rendkívül erős kritikai érzékre, határozott szerkesztői kézre s főképpen világos etimológiai alapelvekre és módszerekre volt szüksége. Ezekről Kiss Lajos elméleti igényű munkát nem írt ugyan, ám több minta értékűnek tekinthető névfejtést igen. Még a szótár megjelenése előtt tette közzé a *Hortobágy* név megfejtési kísérleteit mérlegelő írását (Műveltség és Hagyomány 15–16 (1972–74): 21–30), amelyben véglegesnek szánt megoldási javaslattal nem áll ugyan elő, de éppen ez a szemléleti nyitottság munkáinak egyik legfontosabb alapelve, mivel szerinte „a földrajzi nevek eredetének vizsgálata mint a valóság egyre tökéletesebb megismerésére irányuló tudományos tevékenység általában, soha le nem zárulhat, be nem fejeződhet” (i. m. 30).

Kiss Lajos pályáján a szótár kibővített, negyedik kiadásának megjelenését követő másfél évtizedben is a helynév-etimológia maradt meg fő kutatási területként: a szerző szinte ontotta az etimológiákat, amelyekből — ha egybegyűjténénk őket — sok száz oldalas kötet állna egybe. Névfejtéseit többnyire nem egyenként tette közzé, hanem leginkább csokorba kötve közölte őket. Kutatási anyagát ez idő tájt is szívesen válogatta a Kárpát-medence Magyarországon kívüli területeiről, a középkorban használt és azóta gyakran feledésbe merült nevek köréből vagy éppen az aktuális események által előhozott helynevek közül. Névfejtéseit a rövidségre, összefogottságra való törekvés, a tiszta és világos logika jellemzi, amely mögött azonban sokszínű, a polihisztorok tudására jellemző művelődéstörténeti anyag és — főleg az indoeurópai nyelvekből magyarázható nevek esetében — gazdag nyelvészeti háttérismeret húzódik meg. A helynévetimológia sarkpontjának Kiss Lajos az analógiát tekintette, ami azt mutatja, hogy

a neveket nem mint egyes különálló nyelvi jeleket értelmezte, hanem mint egy történetileg kialakult névrendszer elemeit interpretálta őket.

Az etimológia kritikai érzékenységet, mértéktartó objektivitást követel, de nem nélkülözheti a szellemességet sem. Olyan gazdag életmű létrehozásához, mint amilyen a Kiss Lajosé, nem lehet elég a szellem józan racionalitása. Feltétlenül kell hozzá az az erős érzelmi kapocs is, amely tárgyához láncolja a szerzőt. Írásainak atmoszférája azt mutatja, hogy Kiss Lajos otthonosan érezte magát a szavak, nevek varázslatos világában, amely folyamatos alkotói ösztönzést adott számára. Élete vége felé így vallott erről: „Évtizedek óta alig múlik el nap anélkül, hogy ne foglalkoznék földrajzi nevek eredetének kutatásával is. A roppant gazdag névanyag szüntelenül kínál érdekesebbnél érdekesebb jelenségeket, amelyek felkeltik kíváncsiságomat, és utánajárásra, vizsgálódásra késztetnek” (MNY. 97: 294). Munkáiból azonban az is kitűnik, hogy nemcsak a szavakat, a neveket szerette, hanem az általuk felidézett helyek közül is nagyon sokhoz mély érzelmi kapcsolat fűzte. Ezért ír bensőségesen a Kárpátok szirtjeiről, a budai hegyek lankáiról, és ez magyarázza azt is, hogy helynév-etimológiai szótárába feltűnően sok debreceni nevet emelt be: a Csapó utca, a Péterfia utca (ahol az 53. szám alatt fekszik a szülőháza) nemcsak megvilágításra szoruló nyelvi alakulat volt számára, hanem a gyermek- és ifjúkor felidézője is egyben.

Kiss Lajos a névfejtő munkássága során felhalmozott gazdag elméleti tapasztalatait a „Földrajzi nevek nyelvi fejlődése” (Akadémiai Kiadó, 1995) című munkájában foglalta össze, amelyben kézikönyvszerű elrendezésben csaknem félszáz változástípust mutat be, igen gazdag példaanyagon szemléltetve. Az elemzett jelenségek többsége hangtani természetű, de akad közöttük szép számmal alakot jellegű, valamint a helynevek jelentését érintő változás is.

Kiss Lajost a Kárpát-medence helyneveinek kronológiai kérdései különösen érdekelték. A nevek időbeli rétegeit főleg a víznevek, kisebb mértékben a hegynevek és a településnevek vizsgálata alapján igyekezett bemutatni. Az egyes kronológiai rétegek jórészt különböző nyelvi eredethez kapcsolhatók: Kiss Lajos ezek közül különösen szívesen foglalkozott — szlavista képzettségéből adódóan is — a szláv eredetű nevekkel, de vizsgálta a német, a román, a török, valamint az óeurópai és természetesen a középkori magyar eredetű helynevek különböző csoportjait is.

Tanulmányaiból az utóbbi években két válogatás is megjelent: a „Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében” címmel kiadott könyv (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1999) a névtani írásai közül tette közzé a legfontosabbakat, míg a „Szófejtés, szótárírás és nyelvtudomány-történet” című munka (Tinta Könyvkiadó, 2004) más témájú írásokat is magában foglal. Ez utóbbi könyv — noha születésnapra köszöntésként készült — sajnos, már csak a jeles szerző halála után jelenhetett meg. Megtalálható benne Kiss Lajos életművének bibliográ-

fiája is (363–380), amelynek gazdagságát e nekrológ keretében igazán meg sem próbálhatjuk bemutatni.

Nem szólunk e helyütt a tudományos közéletben viselt számos funkciójáról, címéről, kitüntetéséről sem, mivel periodikánk sajátos megjelenési körülményeiből adódóan más fórumok nekrológjaihoz képest csak jóval megkésve búcsúzhattunk Kiss Lajostól. Az e körbe és az életpálya más részleteire vonatkozó tényeket megtalálja az olvasó másutt, itt azonban feltétlenül meg kell említenünk azt, hogy a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékével a 90-es évek közepétől jó kapcsolatokat ápolt. Tartott előadásokat magyar szakos egyetemi hallgatóknak és doktoranduszoknak egyaránt, részt vett doktori és habilitációs eljárásokban. Tudományos tanácsadóként és könyvek lektoraként segítette azt a munkát, amely pályázati keretben a történeti névtani kutatások előmozdítását célozta tanszékünkön. Véleménye, megjegyzései segítették elképzeléseink megvalósítását, bölcs tanácsai mindnyájunknak nagyon hiányoznak.

Kiss Lajos akadémikus, a magyar szókincstörténet és kiváltképpen az onomasztika utóbbi negyedszázadának meghatározó kutatója. Mindenekelőtt a Kárpát-medence helynévtörténetének vizsgálatában, a magyar–szláv nyelvi érintkezések történetének bemutatásában, de ezek mellett több más területen is olyan fontos eredményeket ért el, amelyek nemcsak a magyar tudományt gazdagították, hanem az európai onomasztikának és nyelvtudománynak is fontos részét képezik, s amelyre a későbbi tudósgenerációk mint biztos alapra támaszkodhatnak kutatómunkájukban.

HOFFMANN ISTVÁN

Mező András (1939–2003)

A magyar nyelvész, névkutató és történész Mező András 1939. november 28-án született Vas megyében, és egész élete is főképpen Kelet-Magyarországhoz kapcsolódott. Szülei már kisgyermek korában Nyírbogdányban telepedtek le, ahol aztán a kis András az általános iskolai tanulmányait is elkezdte. Itt szerzett élményei mélyen bevésődtek a fogékony gyermek gondolat- és érzelmvilágába. Középiskoláit Nyíregyházán végezte a Kossuth Lajos Gimnáziumban, majd a Vasvári Pál Gimnáziumban folytatta, ahol 1958-ban érettségizett. Ebben az évben lett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–történelem szakos hallgatója. A tanulmányait sikeresen végző diák érdeklődése a nyelvészet felé fordult, ugyanis már hallgató korában bekap-

csolódott az „Új magyar tájszótár” anyagának a Magyar Nyelvtudományi Intézetben folyó gyűjtőmunkálataiba, s tanárai elismerésének következményeképpen egyben az intézeti oktató- és kutatómunkát segítő demonstrátori feladattal is megbízták. 1961-ben sikeresen szerepelt dolgozatával az Országos Tudományos Diákköri konferencián. Tanári diplomáját 1963-ban szerezte meg mindkét szakjából.

1963-ban megnősül, feleségül veszi az akkor végző Horváth Margit matematika szakos tanárnőt, s Nyíregyházára költöznek, mindketten ott vállalva állást. Boldog házasságukból két fiúgyermek született: András Attila és Szabolcs Árpád.

Mező András pályája kezdetétől, 1963-tól a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékéhez kötődött, ahol előbb tanársegédként, 1969-től adjunktusként, 1972-től docensként, 1976-tól főiskolai tanárként, 1997-től pedig egyetemi tanárként dolgozott.

Halálával nagy veszteség érte a Nyíregyházi Főiskolát, ahol élete végéig sikeres tanárként, a Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetőjeként (1984-től), illetve főigazgató-helyettesként (1979–1990) dolgozott, de a magyar nyelvtudományt is, elsősorban a névtudományt, mert egyik kiemelkedő, eredeti meglátásokkal és nagy szorgalommal, odaadással és tudományát rendkívül eredményesen művelő alakját veszítette el.

Tanári pályáját feltétlen elismerés övezte. Lendületes, érdeklődést keltő előadásait, szemináriumait, gyakorlatait igazi tudományos alapokon nyugvó elméleti, módszertani igényesség és színvonal jellemezte.

Tudományos pályája is töretlenül haladt előre. Egyetemi doktori disszertációját „Nyírbogdány földrajzi nevei” címmel védte meg 1965-ben a debreceni egyetemen, 1969-ben az MTA ösztöndíjas aspiránsa lett Lőrincze Lajos vezetésével. Már egyetemi doktori disszertációja is jelezte, hogy elkötelezi magát a névtani kutatások mellett. A hivatalos helységnévadás felé fordul a figyelme. Kandidátusi értekezését „A magyar hivatalos községnévadás” címen védte meg 1978-ban, mely később „A magyar hivatalos helységnévadás” címmel jelent meg (Bp., 1982. 407 lap), de a hozzá tartozó „Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz” című, 575 oldalas munka — önhibáján kívül, sajnos — csak 1999-ben látott napvilágot Nyíregyházán. Az MTA doktori fokozat megszerzéséhez újabb művel fogott hozzá, melynek címe „A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század” (Bp., 1996. 1–314), s elnyerve a címet, még ugyanabban az évben habilitált (a „Vizsgálódások a magyar helynevek és személynevek körében” címet viselő tézisekkel) a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, s 1997-ben egyetemi tanári címet kapott.

Tudományos munkásságát azonban természetesen korántsem a címek megszerzése motiválta.

Már fent említett doktori dolgozatának elkészítése is jelezte annak a folyamatnak az elindulását, amely a névkutatás felé terelte a szerzőt. Párhuzamosan azonban más témák is érdekelték, amelyek a történettudománnyal érintkeztek (Nyírbogdány történeti földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1965; A földrajzi nevek és a településtörténet. SzSzSz. 1966; Nyírbogdány. Tanulmányok a község történetéből. Nyírbogdány, 1969; A régi Nyíregyháza. Nyíregyháza, 1973 — a két utóbbi társszerzőkkel stb.). Mindezek a jobbra terjedelmes cikkek bizonyítják a szerző(k) önálló véleményalkotásra való képességét, alapos történettudományi tájékozottságát, s új eredmények elérésére alkalmas voltát is.

A személynévkutatás területéről ugyan viszonylag keveset publikált Mező András (A Várdai-birtokok jobbágységei a XV. század közepén. Kisvárd, 1970; Szabolcs megye rovásadó-összeírása 1453-ban. Nyíregyháza, 1985), de ezek is értékes fejtegetések a kérdéses témakörből.

Legértékesebb tanulmányai azonban a földrajzi nevek elmélyült vizsgálatának eredményeképpen születtek.

Pályájának kezdetén első könyveként jelent meg „A baktalórántházi járás földrajzi nevei” (Nyíregyháza, 1967), mely szinkron gyűjtésnek tekintendő, de a járás élőnyelvi névanyagán kívül a szerző feldolgozta a megyei levéltári anyagokat, a helységnévtárakat és más nyomtatott kiadványok névanyagát is. Elméleti kérdésekkel foglalkozik akkor, amikor jogosan vitatta Inczei Géza a közsavakétól eltérő strukturális elemzési javaslatát, vagy amikor figyelmeztetett arra, hogy Inczei példájának egy része aligha minősülhet igazi, valóságos helynévnek, olykor csak írott források által felvett nevek, s ezzel Mező az adatok névi jellegének alapos vizsgálatára, a forráskritika szükségességére terelte a kutatás figyelmét (Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez: MNy. 64 (1968): 51–6).

Fontos gondolatok találhatók „A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából” című cikkében a helynevek szerkezetéről, tipológiai sajátosságairól. A „történeti tipológia csak akkor képes megfelelni az önelvű névtan követelményeinek — fejt ki a szerző —, ha kiegészítjük azt a helynevek változástípusainak rendszerével” (MNyTK. 183. sz. Bp., 1989. 144). Az önelvű névtani kutatások iránti igénye nemcsak itt kerül elő munkásságában.

Mező András jónéhány tanulmányt szentelt egyes helynevek etimológiai kérdéseinek, de mielőtt ezeket említenénk, hadd hívjuk fel a figyelmet a Németh Péterrel együtt készített etimológiai szótárra (Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972). Mező András és Németh Péter munkájában a történeti és a nyelvtudományi jelleg szerves egységet alkot. Ebben a könyvben a Szabolcs-Szatmár megyében az Árpád-kortól napjainkig fennálló vagy elpusztult községek kezdeti történetét, s a nevek nyelvészeti magyarázatát találhatjuk meg. Ez a munka a legjobb helytörténeti kiadványok közé

sorolható, Kázmér Miklós szerint „színvonalas, korszerű módszertani alapelvekre épülő és gondos filológiai apparátussal megírt mű” (MNY. 70 [1974]: 121).

Az 1980-as évektől Mező András egyre több figyelmet fordít a mesterséges névadásra, a hivatalos névadás jelenségére, történetére, névtudományi jelentőségére. Ilyen kutatások ugyan voltak a korábbiakban is, de korántsem a probléma jelentőségének megfelelő mértékben. Ezért tarthatjuk rendkívül gyümölcsözőnek a névkutatás szempontjából, hogy Mező András külön monográfiát szentelt a kérdésnek (A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982). Ez az első olyan valóban fontos és gondos munka, amely jelentőségének megfelelően bizonyította a téma fontosságát, kidolgozásának szükségességét. A 18. századtól követve végig a településnevek alakulását, a régi nevek változtatásait, újak felbukkanását és meghonosodását. Érdekes elméleti megállapítás fogalmazható meg vizsgálatai nyomán, amit Hoffmann István úgy foglal össze Mező eredményeinek ismeretében, hogy „a természetes és a mesterséges névadás nagyon sok lényegi egyezést mutat, s a nyelvi jegyek a helységnevek e szempontból különböző eredetű válfajait sokkal inkább összekapcsolják, semmint elválasztják” (Magyar helynévkutatás 1958–2002. 127). A nevek hivatalos változtatásának gyakorlata ma is hasznát vehetné a műben található észrevételeknek, sőt tanácsoknak. Csak sajnálhatjuk, hogy az „Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz” (Bp., 1999), mely tulajdonképpen az 1982-ben megjelent munka adattára, jelentős késéssel látott napvilágot, de így is rendkívül fontos munka a névtan területén.

A régi magyar helységnévtípusok közül már az 1980-as években talán a legnagyobb figyelemben — éppen Mező András eléggé nem dicsérhető érdeméből — az ún. patrocíniumi, azaz a templomcíméből alakult településnevek részesültek. E témakörben számos tanulmányt publikált. Önálló kötetként jelent meg „A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)” (Bp., 1996) című, rendkívül értékes könyve, mely a magyar helynévkutatás egyik legjobb részösszegzése. A névtan egy igen jelentős területének, a középkori templomcíméből származó, természetes neveknek tulajdonképpen új, eddig hiányzó, korszakos jelentőségű összefoglaló jellegű feldolgozását nyújtja a kereszténység magyarországi elterjedésének kezdetétől: a 11. századtól a természetes névadáson alapuló típusok kialakulásának lezárultáig, azaz a 15. század végéig. Dolgozatának témája az ún. egyházi helynevek. A forrásanyaga hatalmas, 1390 templomcímet tartalmazó helynevet ölel fel. A könyv nagy hiányt pótol, hiszen ehhez hasonló teljességre, egy egyházi névcsoporthoz komplex elemzésre és monografikus igényű tárgyalásra addig nem volt példa. Ez az 1996-ban megjelent munka településneveink nyelvészeti és művelődéstörténeti elemzését végzi el megdöbbentő tájékozottsággal és alaposítással. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy igen jelentős tudományos alkotás született, mely elsősorban természetesen név- és

nyelvtudományi-nyelvtörténeti jellege miatt hazai és külföldi, különösen a környező országok névtani kutatóinak érdeklődésére is feltétlenül számot tarthat.

A 2003-ban (Bp.) megjelent újabb kötet: „Patrocíniumok a középkori Magyarországon” az imént említett munka úgynevezett hiányait (az azonos alakú, illetve az ugyanazon névadóhoz kapcsolódó eltérő patrocíniumok szétválasztását) hivatott pótolni, másrészt a névkutatás, a névkutatók figyelmét igyekszik felhívni a maitól lényegesen különböző egykori templomnevekre, ugyanakkor rendszerszerűen közölt adatok tömegét is biztosítja a középkorra vonatkozó művelődéstörténeti kutatások számára. Nem kerüli el a szerző figyelmét a névadásban érvényre jutó motivációk feltárása sem. Az anyag maga a középkori magyar élet sokszínűségét, szellemi horizontjának kiterjedtségét is tükrözi. A névanyagot a mai névtudomány legmodernebb eredményeire támaszkodva, sőt azt továbbfejlesztve és elmélyítve tárgyalja.

Mint minden jelentős névkutató, Mező András is nagy figyelmet szentelt a névtani etimológia művelésének, számos igen értékes cikke jelent meg erről a területről is, s ezek rendkívül pontosan adatolt, megbízható és szellemes szövegtételek (pl. Földrajzi nevek Nyírbogdányból, A nyíri-rétközi gyeptű, Szabolcs-Szatmár megye falunevei, Nyíregyháza, Szocsogó — Újszomator, Máriapócs, Hajdúszoboszló neve, Félegyháza, Ágasegyház, Fele, Szegegyház és még sok-sok névfeltés — melyeknek lelőhelyére vö. NÉ. 21 [1999]: 13–4; ill. NÉ. 26 [2004]: 231–6).

Az alapos, elmélyült elméleti ismeretekkel rendelkező kutató természetesen nemcsak a nagyméretű alkotásokban fejtette ki véleményét a névtudomány elméleti kérdéseiről, hanem egy-egy rövid, de értékes cikkben is. Ezek között érdemes megemlíteni a nagy figyelmet és vitát keltett „Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez” (MNy. 64 [1968]: 51–6), illetve „A földrajzi nevek és a településtörténet” (SzSzSz. 1966/2: 91–6) című tanulmányait, de érdekes a nevek „átköltöztetésével” kapcsolatos cikke is (A helynevek vándorlása a középkorban. MNyTK. 170. sz. Bp. 23–8), mely a névvándorlás mikéntjével és jellegével kapcsolatos kérdéseket próbál megfogalmazni és tisztázni.

Nem szoltunk még oktatói-nevelői munkásságáról, holott ízig-vérig tanárember volt. A kutatás mellett is elsőrendű fontosságúnak tartotta az alapos oktató munkát, az előadások és gyakorlatok színvonalas megtartását, a hallgatók bevezetését a tudományos munka folyamatainak megismerésébe, így sikerült a tudomány és a kutatás iránt fogékony hallgatókat nevelnie. Igen sok szakdolgozat és tudományos diákköri munka vezetője volt. Sokoldalú és szuggesztív oktatói tevékenysége a hangtántól, a nyelvjáráskutatástól a nyelvtörténetig terjedt. Gondja volt arra, hogy a főiskolai hallgatók minél inkább megközelítsék mind tematikában, mind igényességben az egyetemi oktatás színvonalát és módszereit. Meghatározó szerepe volt a főiskolák tanterveinek és vizsgarendszerének kidolgozásában, elsősorban a hangtan és a nyelvtörténet területén.

Rendkívül igényes, színvonalas vendégtanári munkája során, mind az Ungvári Állami Egyetemen, mind a nyitrai Pedagógiai Főiskolán nagy szolgálatot tett a magyar nyelv és nyelvtudomány ügyének, a magyarországi nyelvtudomány eredményeinek külföldi elismertetésében. Aktív oktatói feladatot vállalt a Debreceni Egyetem magyar nyelvészeti doktori képzésében, és a BTK Doktori Bizottságában, képviselve a Nyíregyházi Főiskolát is.

Tudományos közéleti munkássága széleskörű és elismerést érdemlő volt. Éveken át tagja volt az MTA Névtani Bizottságának, Magyar Nyelvtudományi Munkabizottságának, a Nyelvtudományi Bizottságának, a Magyar Nyelvtudományi Társaság pedig választmányának tagjává emelte.

Szerkesztői munkássága szintén elismerést érdemel, Hajdú Mihály professzorral együtt indították útjára 1979-ben a szép pályáivet megért Névtani Értesítőt, amely manapság már igen színvonalas periodikája a magyarországi névtudományi kutatásoknak, s jótékonyan segíti a tudományos utánpótlás nevelését, a kutatók szellemi erejének összefogását. Igen nagy gonddal végezte mintegy húsz éven keresztül rendkívül színvonalas főszerkesztői munkáját, melynek eredményeképpen a Szabolcs-szatmári Szemle (később Szabolcs-szatmár-beregi Szemle) országos hírű, tudományos körökben igen elismert folyóirattá vált. Tagja volt legtekintélyesebb nyelvészeti folyóiratunk, a Magyar Nyelv szerkesztő bizottságának.

Kiemelkedő oktatói, kutatói és tudományszervezői, tudományos közéleti tevékenységét számos magas elismerés kísérte, szinte felsorolni is lehetetlen, mégis megemlítünk közülük egynéhányat. Oktatói munkáját a Kiváló Munkáért (1980) és Kiváló Pedagógus (1990) kitüntetéssel ismerték el, a Magyar Nyelvtudományi Társaság a Csűry Bálint-émlékéremmel ismerte el nyelvészeti, névtudományi munkásságát 1984-ben, Nyíregyháza Városi Tanácsa 1987-ben Besenyei-díjjal jutalmazta, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzata pedig Szent László-émlékplakettal és Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyéért Díjjal (1995-ben) tüntette ki. Széchenyi Professzori Ösztöndíjat nyert el 1999-ben, mely komoly elismerése addigi munkásságának, s további bizalmat is kifejezett sikeres tudományos kutató munkája iránt.

Befejezésésképpen azt állapíthatjuk meg, hogy Mező András nagyon sokoldalú, minden tetteben felelősen tevékenykedő, mind az oktató, mind a kutatómunkában fáradhatatlanul és igényesen dolgozó személyiség volt. Munkássága tiszteletet ébresztett iránta, odaadása, segítőkészsége, jó kedélye magával ragadó volt. Családjának és a tudománynak élt, aki a barátságot rendkívül sokra becsülte, s mindig kész volt az élet igaz örömeit másokkal is megosztani, sport- és zeneszeretete pedig emberi énjét, belső harmóniáját teljesítette ki.

NYIRKOS ISTVÁN

Beszámoló a 2002/2003. és a 2003/2004. tanévről*

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén a két tanévben néhány személyi változás történt. Dr. Nyirkos István egyetemi tanár 70. életévét betöltve 2003 nyarán nyugalomba vonult, ám ezt követően is professor emeritusként segíti gazdag tapasztalataival a tanszéki oktatást és kutatást. 2003. augusztus 1-jétől Póczos Rita került a tanszékre tanársegédként, aki egyetemünkön szerzett diplomát 2000-ben magyar nyelv–német nyelv és irodalom szakon. Ezt követően doktori képzésben vett részt, amelynek során a 2002/2003. tanévet a Lipcsei Egyetemen töltötte, ahol névtani tanulmányokat folytatott. Mellettük Szikszainé dr. Nagy Irma, dr. A. Molnár Ferenc, dr. Kálnási Árpád és dr. Hoffmann István egyetemi docensek, dr. Kis Tamás, dr. Tóth Valéria és dr. Dobi Edit egyetemi adjunktusok (utóbbit 2003. július 1-jén léptették elő), valamint Rácz Anita és Szilassy Eszter tanársegédek alkották a tanszék oktatógárdáját. A tanszék könyvtárosa (a Finnugor Tanszékkel közösen) Hoffmann Istvánné, az intézet titkára pedig Kecskemétiné Legoza Eszter volt.

Szikszainé Nagy Irma 2003. június 30-ig látta el a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatói feladatait, ezt követően dr. Maticsák Sándor, az intézet másik tanszékének, a Finnugor Nyelvtudományi Tanszéknek a docense kapott 3 évre szóló intézetigazgatói megbízást. A Magyar Nyelvtudományi Tanszéken Hoffmann István tanszékvezetői megbízatása 2003 nyarán lejárt, ám ismételten öt év időtartamra szóló megbízást kapott a tanszék irányítására.

Évek óta fokozottan törekszünk arra, hogy kiváló külső szakembereket is bekapcsoljunk az oktatásba, elsősorban azokon a területeken, amelyek oktatási profilunkból hiányoznak. E törekvésünket azonban komolyan korlátozza a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának s ebből adódóan tanszékünknek a nehéz pénzügyi helyzete. Mindennek ellenére ismét előadóink között üdvözölhettük Petőfi S. János professzort, a Maceratai Egyetem tanárát, aki a 2002/2003. tanévben nyelvfilozófiai stúdiumot adott elő mind a graduális, mind a doktori képzés keretében. Szabó Zoltán nyugalmazott egyetemi tanár mindkét tanévben tartott stílustörténeti előadásokat. A leíró nyelvészeti képzésben a korábbiakhoz hasonlóan Laczkó Tibor, egyetemünk Angol Nyelvészeti Tanszékének docense is részt vett, aki a harmadévesek számára mindkét félévben mondatnyi előadást és ehhez kapcsolódó szemináriumokat tartott. A 2003/2004. tanévben óráit Dobi Edit vette át. Ez utóbbi tanévben óraadóként Várnai Judit Szilvia is részt vett az oktatásban. A gyakorlóiskola tanárai, Sápiné Bényei Rita és Rákóné Imre Ágnes szak módszertani órákat tartottak.

* A Magyar Nyelvjárások előző, 41. kötetéből a szokásos éves beszámoló kimaradt, mivel a kötetet köszöntő könyvként jelentettük meg.

A 2002/2003. tanévben az első évfolyamon felmenő rendszerben új tantervet indítottuk el, amely az országos rendszernek megfelelően kredit alapú képzést valósít meg. Ugyanebben a tanévben a Bölcsészettudományi Kar bevezette a hallgatók egységes digitális tanulmányi nyilvántartását és ezzel együtt tantárgy-felvételét, amely ily módon a tanszékünkön egy évtized óta működő saját számítógépes tantárgyfelvételi program helyére lépett.

Hallgatóink tudományos sikerét mutatja, hogy az Országos Tudományos Diákköri konferencia 2003. évi rendezvényén részt vevő dolgozatok közül háromnak a szerzője ért el helyezést. A névtani szekcióban első lett Reszegi Katalin (Etimológiai és tipológiai vizsgálatok a régi magyar hegységekben — témavezető: Tóth Valéria), második pedig Fehér Krisztina (A magyar ragadványnév-kutatás első korszaka. 1872–1957. — témavezető: Kis Tamás). A nyelvtörténeti szekcióban Boros Katalin (Az irgalmas szamaritánus példázata régi szövegeinek összehasonlító szótörténeti vizsgálata — témavezető: A. Molnár Ferenc) szintén első díjat nyert el. Két diákköri konferencián nyújtott kiemelkedő tudományos teljesítményéért Fehér Krisztina 2003-ban Pro Scientia Aranyérmet kapott. A 2002/2003. tanévben a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla helyesírási versenyén Kékesi Csilla IV. éves hallgató harmadik díjat nyert el, a 2003/2004. tanévben pedig az országos anyanyelv-tanítási versenyen Sarkadi Mária IV. éves hallgató ért el harmadik helyezést. Mindkettőjüket Szilassy Eszter készítette fel a versenyre.

A hallgatók tudományos munkájának fokozott támogatása érdekében elhatároztuk, hogy a 2003/2004. tanévtől kezdődően minden tanévben tanszéki tudományos diákköri versenyt hirdetünk. Ezzel segíteni kívánjuk hallgatóink folyamatos munkavégzését, és egységes bírálati rendszerben nyújtunk lehetőséget arra, hogy tudományos teljesítményüket összemérjék. Az első alkalommal három pályamunka kapott jutalmat: első helyezést Tóth Enikő (A palatalizálódó mássalhangzók és -j felszólító módjel összeolvadásának jelölése Pázmány Péter Imádságoskönyvének két kiadásában — témavezető: A. Molnár Ferenc), második helyezést Kenyhercz Róbert (Az ómagyar kori helynevek hangszerkezeti sajátosságai — témavezető: Hoffmann István), harmadik helyezést pedig Pántya Szilvia (Asszonynevek a mai női névadás rendszerében — témavezető: Nyírkos István) ért el.

A doktori képzés a korábban kialakult keretben folyt: a magyar nyelv-tudományi alprogram a Kertész András professzor vezette Nyelvészeti Doktori Iskola részeként működött. A doktori képzést vendégoktatóként B. Gergely Piroska, a Miskolci Egyetem professzora segítette. A doktori program ösztöndíjas hallgatói a 2002/2003. tanévben az alábbiak voltak: III. évfolyam: Bényei Ágnes, Póczos Rita, Szabó Edina és Dudás Györgyi, II. évfolyam: Fazekas Ildikó, I. évfolyam: Loós Andrea. A 2003/2004. tanévben I. évfolyamra az alábbi ösztöndí-

jas hallgatókat vettük fel: Fehér Krisztina, Györffy Erzsébet és Reszegi Katalin. Doktoranduszaink mindnyájan részt vettek a tanszéki oktatómunkában is.

A doktori program keretében 2003-ban habilitált Maticsák Sándor „A mordvinföldi víznevek rendszere” című értekezésével. Tanszékünk oktatói közül ugyanebben az évben PhD fokozatot szerzett summa cum laude minősítéssel Rácz Anita „Bihar vármegye ómagyar kori településneveinek névrendszertani vizsgálata” című értekezésével. Témavezetője Hoffmann István volt. Doktori programunk keretében szerzett PhD fokozatot 2004-ben egykori hallgatónk és doktoranduszunk, Várnai Judit Szilvia is „A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben” című dolgozatával. Témavezetője szintén Hoffmann István volt. Az értekezés azóta megjelent a Tinta Kiadó gondozásában (Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben. Bp., 2005). 2003-ban egyéni felkészülőként A. Molnár Ferenc irányításával doktorált Fekete Csaba, a Debreceni Református Kollégium Könyvtárának munkatársa „Psalterium gradualis: az Öreg graduál Zsoltárkönyvének nyomtatott és kéziratos hagyománya, a protestáns graduálok főbb kérdései” című értekezésével. Ugyanebben az évben szerzett doktori fokozatot egykori doktori ösztöndíjasunk, a Szentesi Főiskola oktatója, Katona Krisztina is „A határozói viszony kifejezésére szolgáló grammatikai eszközök rendszere a Bécsi Kódexben” című dolgozatával. Témavezetője Sebestyén Árpád volt, a Miskolci Egyetem adjunktusa B. Gergely Piroska vezetésével készítette el és védte meg 2004-ben „A 18–19. századi Miskolc keresztnévhasználatának felekezeti, etnikai és társadalmi jellegzetességei” című értekezését. A magyar nyelvészeti doktori alprogram keretében 2002 őszén habilitált Kemény Gábor, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, a Miskolci Egyetem oktatója.

A tanszéken folyó tudományos kutatómunkát e tanévben is jelentős pályázati támogatások segítették. Szikszainé Nagy Irma vezetésével tovább folyt az OTKA által finanszírozott „Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram” című pályázati munka, amelynek első periódusa 2002-ben zárult. A program eredményeit közreadó Officina Textologica sorozat 6. kötete a 3. kötethez kapcsolódó diszkusszió anyagát tartalmazza (Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Szerk. Szikszainé Nagy Irma. Debrecen, 2002. 140 lap). A 2001 őszén „A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai” címmel megtartott konferencia anyaga ugyanilyen címen a sorozat 7. köteteként jelent meg (Szerk. Petőfi S. János és Szikszainé Nagy Irma. Debrecen, 2002. 166 lap). Az Officina Textologica 8. darabja Dobi Edit korábban megvédett doktori értekezését adja közre (Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. Debrecen, 2002. 200 lap). A kutatási programot 2003-tól kezdődően az OTKA további támogatásban részesítette. 2003 őszén Szikszainé Nagy Irma A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai címmel szervezett konferenciát, amelynek anyaga ugyanezzel a címmel az OT 9. kötete-

ként látott napvilágot (Szerk. Petőfi S. János és Szikszainé Nagy Irma. Debrecen, 2003. 119 lap).

A. Molnár Ferenc szintén az OTKA támogatásával folytatta „Régi magyar szövegek nyelvi és művelődéstörténeti magyarázata, kiadása” című kutatási programját, amelynek első szakasza 2003-ban zárult le. Ennek keretében a Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár újabb kötetei jelentek meg. A 3. kötetben Fekete Csaba adta közre a Pataki ágendát (Liturgia Sacrae Coenae. Sárospatak, 2003. 106 lap). A 4. kötet tanulmányokat tartalmaz a magyar egyházi nyelv története köréből (Szerk. A. Molnár Ferenc és M. Nagy Ilona. Debrecen, 2003. 218 lap), az 5. kötet A. Molnár Ferenc munkája (Reguly Antal finn népköltészeti fordításai. Debrecen, 2003. 66 lap).

Nyírkos István vezetésével tovább folyt az uráli nyelvek névkutatási programja, amelynek első periódusa 2003-ban zárult le. A munka folytatásához 2004-től kezdődően az OTKA újabb négy évre szóló támogatást nyújtott. Az itt tárgyalt két tanévben az Onomastica Uralica sorozatban újabb kötet nem jelent meg ugyan, de a periodika több száma előkészítés, szerkesztés alatt állt.

Hoffmann Istvánnak az OTKA által támogatott kutatási pályázata az ómagyar kori helynévkincs feltárására irányulnak. Korábbi OTKA és MKM K+F pályázatainak folytatásaképpen 2001-ben az OTKA-tól a „Korai magyar helynévszótár” 1. kötetének elkészítéséhez nyert el támogatást, amely 2004 végéig szól. E kutatási program keretében jelent meg „A Magyar Névarchívum Kiadványai” című sorozat 7. köteteként Hoffmann István habilitációs értekezése „Magyar helynévkutatás. 1956–2002” címmel (Debrecen, 2003. 281 lap).

Kálnási Árpád OTKA támogatással készíti a debreceni civis szótárt, amelynek szerkesztése az itt tárgyalt időszakban is folyt. Jakab László nyugalmazott egyetemi docens az általa szerkesztett „Számítógépes nyelvtörténeti adattár” 10. köteteként saját munkáját adta közre „A Jókai-kódex mint nyelvi emlék” címmel (Debrecen, 2002. 527 lap). A 11. kötet Jakab László és Bölskei András közös munkája (Egy XVI. századi emlékirat szókincstára. Zay Ferenc: Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es így essewth. 1535 k. Debrecen, 2003. 261 lap).

A szintén Jakab László által szerkesztett „A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai” című sorozatnak az itt tárgyalt időszakban öt kötete jelent meg, elsőnek a 77. szám alatt Kenéz Tünde „A debreceni könyvkötészet szókincse” (Debrecen, 2002. 77 lap) című dolgozata. Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából Szikszainé Nagy Irma „Kossuth Lajos, a szó művésze” címmel egyetemünkön konferenciát szervezett, amelynek anyaga az ő szerkesztésében a sorozat 78. számaként látott napvilágot (Debrecen, 2002. 131 lap). Doktori programunk keretében készült értekezését jelentette meg Domonkosi Ágnes „Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban” cím alatt (79. szám. Debrecen, 2002. 248 lap). A

kiadványsorozat 80. kötete tanszékünk nyugalmazott professzorának, Sebestyén Árpádnak a névutó kutatásaiba enged bepillantást (A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben. 1373 u. Debrecen, 2002. 190 lap), a sorozat 81. darabja pedig Boda István Károly és Porkoláb Judit munkája (A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. Debrecen, 2003. 145 lap).

A tanszék oktatóinak a fentiekén kívül másutt is jelentek meg önálló munkáik. Szikszainé Nagy Irmának a 2001-ben napvilágot látott „Szövegértés — szövegelemzés — szövegalkotás” című tankönyvét második kiadásban is közzétette az Osiris Kiadó (Bp., 2003. 375 lap), s ugyanitt szintén második kiadásban jelent meg „Leíró magyar szövegtan” című könyve is (Bp., 2004. 524 lap).

A tanszék oktatói a fenti önálló munkák mellett számos tanulmányt és más írást tettek közzé hazai és külföldi fórumokon, előadói voltak különböző konferenciáknak és tanácskozásoknak. Ezek közül kiemelendő a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus, amelyen hat kollégánk szerepelt előadással. Megemlítendő még, hogy Hoffmann István 2003. szeptember 1-jétől kezdődően három év időtartamra elnyerte a Széchenyi István Ösztöndíjat.

A tanszékről további információk találhatóak a <http://mnytud.arts.klte.hu> honlapon.

HOFFMANN ISTVÁN

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének
évkönyve) I., VII–XIII., XV., XVII–XXIV., XXVI–XXXI., XXXIII–XXXVII.,
XXXIX–XL. 1951–2002. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. *Csűry Bálint*: A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. 1939. (17 lap) 150 Ft
5. *Kovács István*: Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. (Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye). 1939. (28 lap) 150 Ft
13. *Bárczi Géza*: A városi népnyelv kérdéséhez. 1941. (18 lap) 150 Ft
14. *Kovács István*: Igeköteink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben. 1941. (35 lap) 150 Ft
15. *Szabó István*: Az í-zés esetei a békési nép nyelvében. 1941. (32 lap) 150 Ft
16. *Végh József*: Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban. 1941. (32 lap) 150 Ft
17. Népnyelvi szövegmutatványok. Közli: *Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József*. 1941. (39 lap) 150 Ft
21. *Knieszsa István*: Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. 1943. (42 lap) 150 Ft
22. *Bakó Elemér*: Egy magyar szócsalád: *hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. 1943. (22 lap) 150 Ft
24. *Szilágyi László*: A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében. 1943. (28 lap) 150 Ft
25. *Varga Lajos*: Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben. 1943. (19 lap) 150 Ft
26. *Végh József*: A békési népnyelv névszótövei. 1943. (156 lap) 150 Ft
27. *Papp László*: A hosszúpályi népnyelv *i* és *é* hangjai. 1947. (19 lap) 150 Ft
29. *Papp László*: Az *ú* és *ű* hangok a hosszúpályi népnyelvben. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. *Benkő Loránd*: A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár. 1950. (19 lap) 150 Ft
32. *D. Bartha Katalin*: A szlavóniai nyelvjárás szóképzése. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
40. *Sulán Béla*: Magyar -ó < szláv -ou ~ ov? 1962. (13 lap) 150 Ft
42. *Imre Samu–Kálmán Béla*: Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből. 1962. (25 lap) 150 Ft

43. *Papp István*: A szóalkotás problémái. 1963. (29 lap) 150 Ft
44. *Sulán Béla*: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. 1963. (15 lap) 150 Ft
45. *Jakab László*: A felszólító módjel kérdéseiről. 1964. (16 lap) 150 Ft
48. *Jakab László*: Az ingadozó igei végződések használata. 1969. (20 lap) 300 Ft
51. *Jakab László–Keresztes László*: Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. 1979. (25 lap) 300 Ft
52. *Sebestyén Árpád*: Kálmán Béla hetvenéves. *Kiss Antal*: Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982). 1983. (43 lap) 300 Ft
54. *Kálmán Béla*: Vértess Edit 70 éves. *Jakab Edit*: Vértess Edit tudományos munkásságának bibliográfiája. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. *Hlavacska Edit*: Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában (Annotált bibliográfia). 1990. (44 lap) 500 Ft
57. *Sebestyén Árpád*: A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népryelvkutató iskolájában. 1990. (19 lap) 300 Ft
58. *Kiss Antal*: Andrásyné Kövesi Magda 80 éves. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. *K. Szoboszlai Ágnes*: Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez. 1991. (85 lap) 500 Ft
62. *Vértess Edit*: Vélemények és ellenvélemények. 1995. (35 lap) 150 Ft
63. *Kálnási Árpád*: Népi beszélgetések Szatmárból. 1995. (140 lap) 800 Ft
66. *Hoffmann István–Kis Tamás*: Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye II. 1998. (314 lap) 1000 Ft
67. *Kálnási Árpád*: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. Debrecen, 1996. (274 lap) 1200 Ft
68. *Kis Tamás*: A magyar szleng kutatás bibliográfiája. 1996. (99 lap) 500 Ft
69. *Vörös Éva–Priszip Szaniszló*: Márton József Természethistóriai képeskönyvének nővérynevei. 1997. (61 lap) 250 Ft
71. *Kis Tamás*: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. 1997. (57 lap) 500 Ft
72. *Kálnási Árpád*: Fejezetek a Csűry-iskola történetéből. 1998. (95 lap) 800 Ft
77. *Kenéz Tünde*: A debreceni könyvkötészet szókincse. 2002. (77 lap) 500 Ft
79. *Domonkosi Ágnes*: Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban. 2002. (248 lap) 1200 Ft
80. *Sebestyén Árpád*: A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.). 2002. (190 lap) 1000 Ft
81. *Boda István–Károly–Porkoláb Judit*: A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. 2003. (145 lap) 1000 Ft
82. *Zaicz Gábor–Csepregi Márta*: Vértess Edit emlékezete. 2004. (36 lap) 300 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. *Jakab László–Bölcskei András*: A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója. 1988. (594 lap) 800 Ft
5. *Jakab László–Bölcskei András*: Csokonai-szókincstár I. 1993. (591 lap) 1200 Ft
6. *Jakab László–Kiss Antal*: A Guarý-kódex ábécérendes adattára. 1994. (367 lap) 800 Ft

7. *Jakab László–Kiss Antal*: Az Apor-kódex ábécérendes adattára. 1997. (451 lap) 800 Ft
8. *Jakab László–Bölcskei András*: Balassi-szótár. 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. *Jakab László–Kiss Antal*: A Festetics-kódex ábécérendes adattára. 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. *Jakab László*: A Jókai-kódex mint nyelvi emlék. 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. *Jakab László–Bölcskei András*: Egy XVI. századi emlékirat szókincstára. Zay Ferenc: Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es így essewth (1535 k.) 2003. (261 lap) 1200 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című műve alapján). Közzéteszi: *Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria*. 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye. (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című műve alapján). Közzéteszi: *Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. *Tóth Valéria*: Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2001. (304 lap) 1200 Ft
5. *Póczos Rita*: Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen, 2001. (190 lap) 1200 Ft
6. *Tóth Valéria*: Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye). Debrecen, 2001. (245 lap) 1200 Ft
8. Helynévtörténeti tanulmányok 1. Szerk. *Hoffmann István–Tóth Valéria*. 2004. (207 lap) 1200 Ft

Onomastica Uralica

- 1a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. Edited by *István Hoffmann*. Debrecen–Helsinki, 2001. (469 lap). 2000 Ft
2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Edited by *István Nyirkos*. Debrecen, 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. Settlement Names in the Uralian Languages. Edited by *Sándor Maticsák*. Debrecen–Helsinki, 2005. (182 lap) 1500 Ft

Officina Textologica

3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez (Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez). Szerk. *Sziksainé Nagy Irma*. Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. Koreferáló elemek — koreferenciarelációk (Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió). Szerk. *Dobi Edit–Petőfi S. János*. Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan. Szerk. *Petőfi S. János–Sziksainé Nagy Irma*. Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft

6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió). Szerk. *Sziksainé Nagy Irma*. Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma–réma szerkezet). Szerk. *Petőfi S. János–Sziksainé Nagy Irma*. Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. *Dobi Edit*: Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: tematikus progresszió). Szerk. *Petőfi S. János–Sziksainé Nagy Irma*. Debrecen, 2003. (119 lap) 1000 Ft
10. A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák). Szerk. *Petőfi S. János–Sziksainé Nagy Irma*. Debrecen, 2004. (141 lap) 1000 Ft

Egyéb kiadványok

- Bakó Elemér*: Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról. Szerk. *Kálnási Árpád*. Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- Kálnási Árpád*: A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. (Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2.) 1984. (508 lap) 1200 Ft
- Kálnási Árpád–Sebestyén Árpád*: A Csengeri járás földrajzi nevei. (Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5.) 1993. (549 lap) 800 Ft
- Nyirkos István*: Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban. 1987. (184 lap) 800 Ft
- Sebestyén Árpád*: Értsünk szót! (Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban). 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc*: Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.) Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi *Kovács István*. 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek

FEHÉR KRISZTINA: Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus nyelvkoncepcióban	5
OKAMOTO MARI: A mai magyar gimnazisták köznyelv és nyelvjárás közötti kódválasztása	33
PRESINSZKY KÁROLY: A nagyhindi illabialitás változásai	41
SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: A kérdésalakzatok világa	51
SZILASSY ESZTER: Melléknévi igenév → melléknév szófajváltás -ó/-ő képzős szavaink körében	59
VÁRNAI JUDIT SZILVIA: A magyar eurozsargonról és euroterminológiáról	83
VÖRÖS ÉVA: A <i>pettyegetett tüdőfű</i> (Pulmonaria officinalis) elnevezései a magyar nyelvben	93

Ismertetések, bírálatok

Benkő Loránd: Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről (Ism. HOFFMANN ISTVÁN)	99
Benkő Loránd: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről (Ism. TÓTH VALÉRIA)	105
Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon (Ism. RÁCZ ANITA)	116
Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához (Ism. PÓCZOS RITA)	125
Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan (Ism. FEHÉR KRISZTINA)	128
Radócné Bálint Ildikó: A 'kegyelem' jelentésű szavak Szenci Molnár Albert műveiben (Ism. DIENES ERZSÉBET)	137
Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből (Ism. RÉVAY VALÉRIA)	139
Domonkosi Ágnes: Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban (Ism. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES)	144
Szathmári István: A stíluselemzés elmélete és módszere (Ism. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES)	146
PORKOLÁB JUDIT–BODA I. KÁROLY: Gondolatok Szathmári István: Stilisztikai lexikon című könyvéről	151
Kossuth Lajos, a szó művésze (Ism. CZETTER IBOLYA)	154

Nyelvjárási adatok

KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES: Kun Lászlóné Kun Piroska beszél a családjáról és a disznóölésről (Felsőnyárad)	163
PÁL HELÉN: Bukovinai székely nyelvjárási szövegek	177

CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Karcfalva helynevei I.	180
VARGA JÓZSEFNÉ: Nyelvjárási jelenségek a 18–19. századi felső-rábaközi családnevekben	203
MIZSER LAJOS: Nagydobrony és Zápszony családnevei	209

Megemlékezések

HOFFMANN ISTVÁN: Kiss Lajos (1922–2003)	217
NYIRKOS ISTVÁN: Mező András (1939–2003)	222
HOFFMANN ISTVÁN: Beszámoló a 2002/2003. és a 2003/2004. tanévről	228